

SZENT ISTVÁN EGYETEM

**A TURIZMUS HATÁSA A TÉRGAZDASÁG FEJLŐDÉSÉRE
MAGYARORSZÁGON**

Doktori (PhD) értekezés

Nagy Adrienn

Gödöllő

2016.

A doktori iskola

megnevezése: Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

Vezetője: **Dr. Lehota József**
egyetemi tanár, MTA doktora
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Közgazdaságtudományi, Jogi és Módszertani Intézet

Témavezető: **Dr. Káposzta József**
egyetemi docens, közgazdaságtudomány kandidátusa
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
IRODALMI ÁTTEKINTÉS	11
1. A REGIONÁLIS GAZDASÁGFEJLESZTÉS FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI	11
1.1. Területi egyenlőtlenségek	11
1.2. Gazdaságfejlesztési modellek	13
1.2.1. <i>A neoklasszikus elmélet</i>	14
1.2.2. <i>A területi növekedési elméletek KEYNES után</i>	16
1.2.3. <i>Az exportbázis elmélet</i>	18
1.2.4. <i>Az endogén fejlődés elmélete</i>	19
1.2.5. <i>A polarizációs elméletek</i>	22
1.2.6. <i>A növekedési pólusok és a regionális fejlődés</i>	25
1.2.7. <i>Centrum és periféria modellek</i>	27
1.3. A regionális gazdaságfejlesztés rendszerének érvényesülése, trendjei	29
2. AZ ENDOGÉN FEJLŐDÉS ÉS A LOKALIZÁCIÓ GAZDASÁGFEJLESZTÉSÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI	31
2.1. Lokalitas növekedésének jelentősége.....	31
2.2. Az endogén fejlődés, helyi gazdaságfejlesztés	34
2.2.1. <i>Endogén fejlődés</i>	34
2.2.2. <i>A helyi gazdaságfejlesztés folyamata</i>	35
2.3. Klaszter alapú gazdaságfejlesztés	39
2.3.1. <i>Klaszterizáció a helyi gazdaságfejlesztésben</i>	40
2.4. Regionális versenyképesség, rombusz modell	42
3. NEMZETKÖZI ÉS HAZAI TRENDEK A TURIZMUSBAN, TURISZTIKAI VERSENYKÉPESSÉG	47
3.1. A turizmus környezete, hatásai	47
3.2. A vidéki turizmus	54
3.3. Európa turisztikai helyzetképe	55
3.4. Magyarország turizmusa	57
3.4.1. <i>A turizmus megjelenése a fejlesztési stratégiákban</i>	59
3.4.2. <i>Széchenyi Terv</i>	59
3.4.3. <i>Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.)</i>	60
3.4.4. <i>Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS)</i>	61
3.4.5. <i>Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT, NFT II.)</i>	62
3.4.6. <i>Új Széchenyi Terv - Gyógyító Magyarország - Egészségipari Program</i>	65
3.4.7. <i>Nemzeti Turizmusfejlesztési Konceptió (NTK)</i>	66
3.5. Turisztikai versenyképesség mérése	68
3.5.1. <i>ESPON programok (2006, 2013, 2020)</i>	68
3.5.2. <i>Adatgyűjtés és kutatás (lehetőségek és korlátok)</i>	69
3.6. Nemzetközi turisztikai mutatók	70
3.6.1. <i>Egydimenziós turisztikai mutatók</i>	71
3.6.2. <i>Tourism Function Index - Idegenforgalmi Funkció Index</i>	72
3.7. Tourism Penetration Index - Komplex Idegenforgalmi Hatásmutató	73
3.7.1. <i>Európa helyzetképe a „Tourism Penetration Index” mutató alapján</i>	74

SAJÁT VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI.....	77
4. ANYAG ÉS MÓDSZERTAN	77
4.1. A vizsgálat időbeli és térbeli lehatárolása.....	77
4.2. A vizsgálatba bevont mutatók analízise.....	77
4.3. A vizsgálat első pillére- komplex idegenforgalmi hatásmutató vizsgálata.....	78
4.4. A vizsgálat második pillére- komplex fejlettségi mutató változóival bővített index.....	82
4.5. A vizsgálat harmadik pillére- az első két pillér eredményeit befolyásoló tényezők vizsgálata.....	84
5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK.....	87
5.1. A vizsgálat első pillérének eredményei	87
5.2. A vizsgálat második pillérének eredményei	93
5.2.1. <i>Az idegenforgalmi potenciál index alakulása 2007-ben és 2013-ban</i>	95
5.3. A vizsgálat harmadik pillérének eredményei.....	98
5.3.1. <i>További befolyásoló tényezők vizsgálata</i>	99
5.3.3. <i>Európai Unió pályázati források</i>	104
5.4. Új és újszerű tudományos eredmények.....	111
6. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK.....	113
ÖSSZEFOGLALÁS.....	119
SUMMARY	125
MELLÉKLETEK	131
1. sz.melléklet IRODALOMJEGYZÉK	132
2. sz.melléklet: Európai országok komplex idegenforgalmi hatásmutatója, 2005-ben.....	146
3. sz.melléklet: Magyarországi kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója 2007-ben .	147
4. sz.melléklet: Magyarországi kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója 2013-ban .	151
5. sz.melléklet: A kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatójának változása 2007-ről 2013-ra	155
6. sz.melléklet: A kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója idegenforgalmi adóbevéttel számolva, 2007, 2013.	159
7. sz.melléklet: Komplex fejlettségi mutatók	160
8. sz.melléklet: A komplex fejlettségi mutató és a komplex idegenforgalmi hatásmutató korrelációja.....	161
9. sz.melléklet: A magyarországi kistérségek európai uniós pályázati forrásai turizmus témakörben 2007-2014.	164
10. sz.melléklet: A magyarországi kistérségek európai uniós pályázati forrásai gazdaságfejlesztés témakörben 2007-2013.	167
11. sz.melléklet: Kistérségek idegenforgalmi potenciál indexének kategorizálása klaszteranalízis alapján, 2007.	171
12. sz.melléklet: Magyarország idegenforgalmi potenciál indexének számításakor felhasznált kistérségi szintű adatai, 2007.	175
13. sz.melléklet: Magyarország idegenforgalmi potenciál indexének számításakor felhasznált kistérségi szintű adatai, 2013.	181

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: A területi elmaradottság fő tényezői	12
2. ábra: A tőke és a munka közötti kapcsolat	15
3. ábra: Beruházások komplementer hatásai	17
4. ábra: Jövedelmek áramlása az exportbázis modellben	19
5. ábra: Myrdal kumulatív fejlődési modellje	23
6. ábra: Globális - lokális paradoxon	32
7. ábra: A lokalizáció legfontosabb tényezői	33
8. ábra: A helyi fejlesztési folyamat egyszerűsített modellje	37
9. ábra: A helyi gazdaságfejlesztés lehetséges területei	38
10. ábra: Az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztés „négy lába”	40
11. ábra: Porter rombusz-modellje (gyémánt-modell)	45
12. ábra: A turizmus kapcsolatrendszer	48
13. ábra: Magyarország turisztikai régiói	57
14. ábra: A komplex idegenforgalmi hatásmutató alakulása 2007-ben	88
15. ábra: A komplex idegenforgalmi hatásmutató alakulása 2013-ban	90
16. ábra: A kistérségek idegenforgalmi potenciál indexe, 2007-ben	95
17. ábra: Idegenforgalmi potenciál kategóriák változása, 2007/2013	96
18. ábra: A kistérségek idegenforgalmi potenciál indexe, 2013-ban	96
19. ábra: Kiemelkedően magas és közepesen- magas idegenforgalmi potenciál 2013-ban	97
20. ábra- 21. ábra: Regionális pólusok és tengelyek térbeli elhelyezkedése, és az idegenforgalmi potenciál index értékei alapján elhelyezkedő kistérségek, 2013	98
22. ábra: Magyarország kistérségeinek népsűrűsége 2013-ban	100
23. ábra: A kistérségek urbanitás- ruralitás indexének és idegenforgalmi potenciál indexének kapcsolata 2013-ban	101
24. ábra: A kistérségek urbanitás-ruralitás indexe az 5.000 és 10.000 fő feletti településekre vetítve 2013-ban	103
25. ábra: A kistérségeknek kifizetett támogatások összeg szerinti kategóriákban, 2013	105
26. ábra: Turizmushoz kapcsolódó pályázati források 2007-2014	106
27. ábra: Alacsony idegenforgalmi potenciállal rendelkező kistérségek pályázati forrásai 2007-2014	108
28. ábra: 2007-ben alacsony turisztikai potenciállal rendelkező kistérségek 2013-ra elért eredményei	109
29. ábra: Gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó ÚMFT-ÚSZT pályázati források, 2007-2013	110

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat: A gazdasági növekedés területi elemzésének főbb modelcsoportjai.....	13
2. táblázat: A felülről és alulról vezérelt fejlesztés főbb elemeinek összehasonlítása.....	21
3. táblázat: Az exogén és az endogén fejlődési modell összehasonlítása	34
4. táblázat: A turizmus és a kapcsolódó ágazatok	49
5. táblázat: A turizmus lehetséges hatásai.....	53
6. táblázat: A komplex idegenforgalmi hatásmutató elemeinek korrelációs vizsgálata	81
7. táblázat: Vizsgálatba bevont fejlettségi mutatók	83
8. táblázat: A komplex idegenforgalmi hatásmutató változása a kistérségekben 2007-ről 2013-ra	87
9. táblázat: Kedvező idegenforgalmi hatásmutatóval rendelkező desztinációk 2007-ben.....	89
10. táblázat: Kedvező idegenforgalmi hatásmutatóval rendelkező desztinációk 2013-ban.....	90
11. táblázat: KMO és Bartlett-teszt.....	94
12. táblázat: Kistérségek urbanitás-ruralitás indexének változása.....	100
13. táblázat: Turizmusfejlesztéshez kapcsolódó Európai Uniós források.....	104
14. táblázat: Kategóriák változása a pályázati források hatására.....	107

*„Nem a termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat teszik a közérőt,
hanem az ész, amely azokat józanon használni tudja.”
(Gróf Széchenyi István)*

BEVEZETÉS

A földfelszínnek nincs két olyan pontja, amely teljesen azonos tulajdonságokkal rendelkezne. Alapvetően különböznek a természetföldrajzi adottságok, a nyersanyaglelőhelyekhez és a főbb piacokhoz mért távolságok, a kooperációs feltételek, az agglomerációs előnyök és hátrányok, illetve ezek mellett számos olyan tényező, amely befolyásolja egy tér gazdaságban betöltött szerepét és versenyképességének lehetőségét. A tér, és a térbeliség vizsgálata fontos eszköz a mikro- és makroökonómiai elemzések között, melynek figyelembevételével ráébredhetünk, hogy a térben semmi nem egyoldalú és mechanikus. Térgazdasági vizsgálatokkal gazdasági jelenségek és kapcsolatok bonyolult rendszerét tárhatjuk fel, vizsgálva azok térbeli kölcsönhatását. A térbeli szemlélet jelentős eszköz annak felismerésében, hogy a gazdaságban objektív törvényszerűségek uralkodnak (KÁPOSZTA, 2007).

Napjaink térgazdaságának fejlődését az egyre erősödő globalizációs folyamatok, a nem anyagi jellegű erőforrások felértékelődése és a gyorsuló technológiai váltások befolyásolják. A globalizálódás elsősorban a modernizációban, a gazdasági-társadalmi folyamatok kiterjedésében és az információáramlás gyorsaságában nyilvánul meg. Ezzel egy időben felerősödnek a társadalom közösség iránti igényei, és értékeik megőrzésére, védelmére való törekvés (BÖHM, 2002). A globalizáció tekintetében új értelmet nyernek a különböző folyamatok, nemzetközi szinten meghatározó a munkamegosztásban betöltött szerep, a területi egységek pedig specializációra kényszerülnek a differenciáltan rendelkezésre álló erőforrások miatt, mely a helyi adottságok szerepét is átértékeli. Ennek megfelelően a lokális szint egyre inkább felértékelődik, mivel a vállalatok tartós versenyelőnyei itt koncentrálnak, és a helyi szereplők összefogásukkal érvényre tudják juttatni gazdaságfejlesztési elképzeléseiket. Így a lokális terek versenyképessége - ezen belül közvetlenül a vállalkozásoké is - attól függ, hogy az információt, a tudást miként tudják megszerezni, esetleg előállítani, majd adaptálni és hasznosítani, amely meghatározza a tér innovációs lehetőségeit, és ezen keresztül versenyképességét is (PORTER, 1998/B). Meggyőződésem, hogy adott térben az endogén forrásokra alapozott gazdaságfejlesztés az egyik alapja a terület- és vidékfejlesztésnek.

A téma aktualitása

A terület- és vidékfejlesztésben egyre nagyobb szereppel és kiaknázható lehetőséggel jelenik meg az endogén forrásokra alapozott gazdaságfejlesztés. Napjainkban (és nem csak hazánkban) egyre több területfejlesztési tanulmányban, gazdaságfejlesztési stratégiában kap meghatározó szerepet az idegenforgalomra, a belföldi turizmus különböző típusaira épülő fejlesztési irány. Ennek megfelelően disszertációmban én is igyekeztem ezt a hazánkban is hangsúlyos fejlesztési stratégiát kiemelten kezelni. A hatékony terület- és vidékfejlesztés többek között az Európai Unió gazdasági fejlettségéhez való közeledés miatt rendkívül fontos, mely közeledés egyik része lehet Magyarország reális turisztikai országképének meghatározása (FEKETE, 2006). A különböző térségek versenyképességének megőrzése érdekében számos gazdaságfejlesztési lehetőség áll rendelkezésünkre. Disszertációmban a vidéki térgazdaság fejlesztését a turizmus

szektor vizsgálatán keresztül elemeztem, mivel meggyőződésem, hogy természeti, gazdasági és humán erőforrásaink harmonikus összhangján keresztül jelentős potenciállal rendelkezünk ezen fejlesztési irány tekintetében.

Az elmúlt évek gazdaságfejlesztéseiben meghatározó szerepe volt a terciér szektor bővítésének, ami hazánk természeti erőforrás leltárát tekintve érthető és elfogadható. Ezen belül a turizmusnak, mint szektornak rendkívül fontos a működése, nem is beszélve számtalan gazdasági ághoz való szoros kapcsolatáról.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a turizmus az endogén források vizsgálatán keresztül egy-egy térség kiegészítő húzó ágazatává válhat, közvetve és közvetlenül jövőképet teremtve az ott élők számára. Az előző években végzett kutatásaim során bebizonyosodott, hogy a 2007-2013-as, és az azt megelőző programozási időszakban is Magyarország kiemelten kezelte a turizmushoz kapcsolódó tervezési és fejlesztési feladatokat, legtöbbször olyan hátrányos területeken is, ahol valószínűleg nem számíthatnak jelentősebb számú turisztikai forgalomra. Annak ellenére, hogy az ország kedvező turisztikai adottságokkal rendelkezik, úgy gondolom, nem minden térségben adottak az alapvető feltételek az ilyen irányú fejlesztésekhez, hiszen a természeti adottságok mellett fontos a gazdasági, infrastrukturális és humán feltételek optimális megléte. Ezt alapelveként megfogalmazva meggyőződésem szerint fontos vizsgálni minden térség esetében a fejlesztési stratégia prioritásainak irányait, benne a turizmus lehetőségét is. Egy térség növekedési esélyeinek megismeréséhez mindenképpen fel kell tárni a szűkebb és tágabb környezetének belső adottságait, a rendelkezésre álló sikertényezőket, illetve a külső tényezők befolyását, azok hasznosítási lehetőségeit.

Kitűzött célok, kiinduló hipotézisek

A vidéki térgazdaság versenyképességének javítására számos gazdaságfejlesztési koncepció készült az elmúlt években, melyek különböző irányokat jelöltek meg a leszakadás megállítására. Ezek között a mezőgazdaság, az újraiparosítás, az élelmiszeripar fejlesztése mellett jelentős szerepet kapott a turisztika fejlesztése is, mint alternatív lehetőség. Korábbi vizsgálataim is bizonyítják, hogy a turisztikai szektor erőforrásainak hatékony felhasználása révén képes részt venni egy adott térség gazdaságfejlesztési folyamataiban, és hosszú távú terveket kidolgozva növelheti a vizsgált tér jövedelemtermelő képességét, amely elősegítheti a gazdaság fenntartható fejlődését.

Disszertációm célja volt elsősorban Magyarország gazdasági potenciál-változásának, tendenciáinak átfogó elemzése, különös tekintettel a kistérségi szint fejlődési lehetőségeire, melyek között kiemelt vizsgálati irányom volt a turisztikai fejlesztések és azok gazdaságfejlesztési hatásai. Korábbi kutatásaim is bizonyítják, hogy a vidéki térben gazdaságfejlesztés szempontjából jelentős potenciális fejlesztési lehetőség rejlik, melyek között több irány is megjelölhető. Ezen irányok között (figyelembe véve az elmúlt évek fejlesztési irányait) a turizmus meghatározó szerepet kap. Az 1990-es években elkezdődő gazdasági szerkezetváltás is felerősítette a jelenlegi területi egyenlőtlenségeket, hiszen a nagyvárosok pozíciója erősödött, a falusias, kisvárosi térségeké romlott (centrumok, perifériák) (DUSEK, 2001).

Kutatásomban ezért az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

- Hogyan jellemezhető ma Magyarország turisztikai helyzetképe?
- Mely területek emelkednek ki ebben a szektorban, mi ennek az oka?
- Milyen gazdasági mutatók változása, fejlesztési irányok bevezetése gyakorolja a legnagyobb hatást a vidéki tér fejlődésében?
- Az Európai Unió forrásallokáció minden esetben segítséget nyújt-e a fejlődésben?
- Lehet-e a turizmus fejlesztése kitörés a periférikus helyzetből?

Mindezeket figyelembe véve kutatási témámban célul tűztem ki, hogy

- vizsgáljam a nemzetközi és hazai térgazdaság fejlesztésének változásait, azok irányait,
- elemezzem a helyi gazdaságfejlesztés endogén forrásaira alapozott modellek főbb összefüggéseit,
- kutassam a turizmus gazdaságélénkítő hatásait, illetve körvonalazzam, miként hatnak a hazai vidék térgazdaság fejlődésére,
- megvizsgáljam a turizmusban élenjáró és lemaradó területek térbeli elhelyezkedését Magyarországon,
- javaslatokat fogalmazzak meg a magyarországi kistérségek turizmus nemzetgazdasági ághoz kapcsolódó fejlesztési lehetőségeire.

Mindezek alapján az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

H1: A turisztikai versenyképesség mérésére alkalmazott nemzetközi és hazai módszerek nem adnak teljes képet a szektor tényleges működési mechanizmusairól, továbbá mérésük lokális szinten korlátozott vagy egyáltalán nem megvalósítható.

H2: A turizmus feltétele a külső környezeti feltételek biztosítása, annak stabilitása. A külső környezet fejlődése pozitív hatást gyakorol a vidéki térgazdaság növekedésére, mely a turisztikai potenciál növekedését is generálja.

H3: A turizmus szempontjából élenjáró területek Magyarországon a regionális pólusok valamint a nemzetközi tengely mentén elhelyezkedő térségek. Ezekon a területeken kívül eső, periférikus kistérségek turizmushoz köthető gazdaságélénkítő törekvései legtöbbször nem elegendők a térség számára.

H4: A turizmusfejlesztéshez kapcsolódó európai uniós pályázati források felhasználása nem minden térségben generált kielégítő eredményeket a hosszú távú fenntartható fejlődés megalapozásához. A turizmus külső környezetének fejlődése nélkül a turizmusfejlesztési törekvések nem érik el a kívánt hatást, az ágazat fejlődéséhez kizárólag a turizmusfejlesztéshez kapcsolódó források allokációja nem elégséges.

Disszertációmban tehát törekedtem arra, hogy az általam megfogalmazott hipotézisek állításait a kitűzött célok mentén megvizsgáljam, a felmerült kérdéseket megválaszoljam. A vizsgálat eredményeként megfogalmaztam az új és újszerű tudományos eredményeimet, valamint a kutatás során levont következtetéseim alapján javaslatokat tettem azok lehetséges megoldásaira.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

1. A REGIONÁLIS GAZDASÁGFEJLESZTÉS FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI

1.1. Területi egyenlőtlenségek

„Az egyenlőtlenség – pontosabban a nem-azonosság – a tér- és időbeliség alapkategóriája, ebből következően talán a legsokoldalúbban kutatott kérdésköre a területi vizsgálatoknak. A társadalmi egyenlőtlenség általában együtt jár a szegénységgel, elmaradottsággal, ezeknek az égető társadalmi problémáknak a vizsgálati eszközrendszere átfedésben van az általános egyenlőtlenségvizsgálati módszertannal. Bár a módszertani eszköztárban alapvető különbséget nem okoz, a társadalmi szerkezetek és folyamatok vizsgálata során szokás megkülönböztetni egymástól a területi különbség, differenciáltság valamint hasonlóság illetve a területi egyenlőtlenség fogalmát. A differenciáltság bármely körülmény, adottság térben különböző előfordulására utal, az egyenlőtlenség viszont azokra a jellemzőkre, amelyekhez határozott társadalmi (erkölcsi, politikai, megítélésbeli) értéktartalom kapcsolódik. Így a természetföldrajzi eltérések vagy az egyes tájak eltérő termékei, a területi specializáció csak differenciáló, tagoló tényezőnek számíthatnak, míg a jövedelmi vagy egészségügyi eltérések már egyenlőtlenségnek minősülnek” (NEMES-NAGY, 2005).

LŐCSEI (2012) megfogalmazása szerint a gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségeinek alakulása központi kutatási kérdés a társadalomföldrajz és a társadalmi tértudományok tekintetében, de a területfejlesztés, a regionális politika szempontjából is kiemelt jelentőségű. Érdekes kutatnunk ugyanis, hogy az egyenlőtlenségek beavatkozás nélkül várhatóan milyen irányba változnak, illetve ha szükséges, akkor milyen módon tudunk beavatkozni a kedvezőtlennek tekinthető változások megakadályozására.

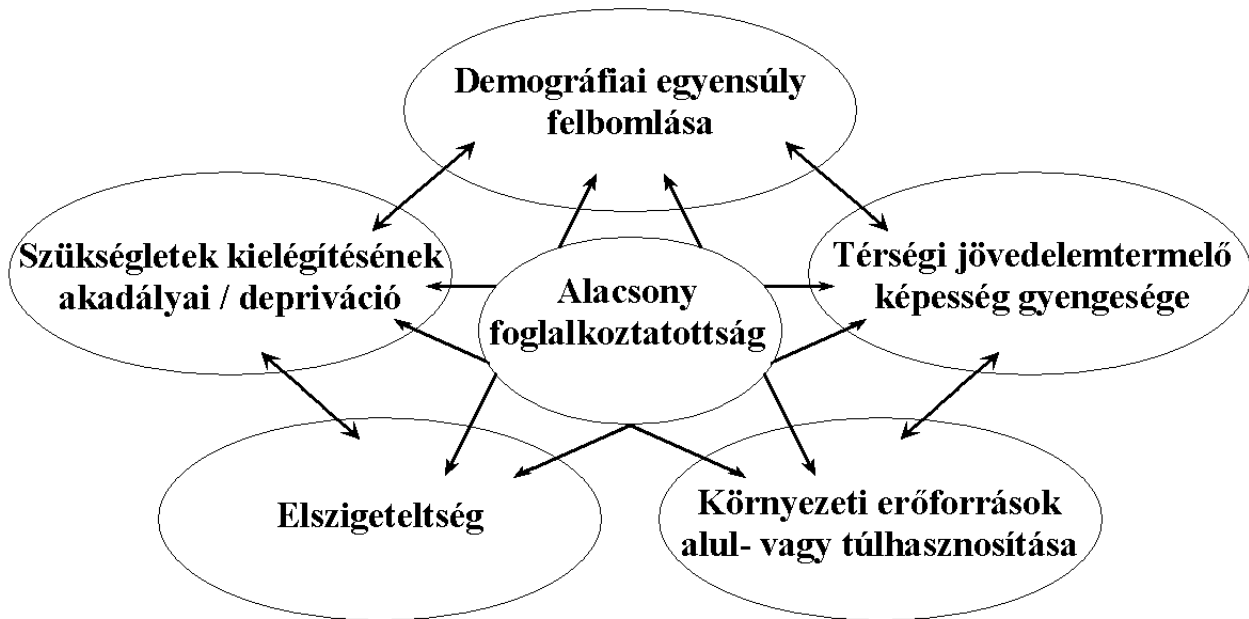
Disszertációm kiinduló pontjának ENYEDI (2004) gondolatait tekintettem, miszerint a területi egyenlőtlenségek elkerülhetetlenek a folyamatosan bekövetkező területi változások miatt. A területi folyamatok alakulása, változása befolyásolja az adott térség fejlődését, gazdasági növekedését, folyamatait, versenyképességét, és ezáltal az ott élő lakosság életminőségére, életszínvonaluk változására is hatással van. Mivel a tér különböző pontjain eltérőek a gazdasági, a humán erőforrásbeli, a földrajzi, illetve az infrastrukturális adottságok, így a fejlődés is eltérő térben és időben is. A területi egyenlőtlenségek megléte nem újdonság: a társadalmi tevékenységek mindig földrajzi különbségeket mutattak. Adott térség emberi letelepedés és gazdasági tevékenységek szempontjából is eltérő tulajdonságokkal bír, így ezek az erőforrások eltérő módon vonzzák a gazdaságot is (ENYEDI, 1996).

A területi fejlődést befolyásoló tényezőket alapvetően három csoportba sorolhatjuk:

- 1) **Hagyományos tényezők:** a múltban és a jelenben is azonos módon hatottak a területi egyenlőtlenségek alakulására;
- 2) **Átalakuló tényezők:** már a múltban is jelen voltak, hatásuk azonban jelenleg más, mint előzőleg;
- 3) **Új tényezők:** korábban nem léteztek (vagy a területi egyenlőtlenségek alakulására nem voltak hatással), újabban azonban befolyásolják a térségi viszonyokat (FÓTI, 2003).

A területi egyenlőtlenségek tényét tehát sok tényező formálja és alakíthatja ki. A regionális politikák alapvető célja ezen térben fennálló területi különbségek csökkentése, a fejlődésben lemaradt térségek felzárkóztatása. A fejlesztés alapvető kérdései közé tartozik, hogy mely térséget sorolunk az elmaradott kategóriába, és mit tekintünk elérendő fejlettségi szintnek.

G. FEKETE (2006) több fő elemet is megnevezett az egyenlőtlenség előidézői és az elmaradottság tényezői között, amely tényezők egymással szoros kölcsönhatásban és ok-okozati kapcsolatban állnak.

1. ábra: A területi elmaradottság fő tényezői

Forrás: G. FEKETE, 2006; KÁPOSZTA, 2007

A regionális kutatásoknak napjainkban különös aktualitást ad, hogy a régiók közötti fejlettségi különbségek markánsan kialakultak és – a deklarált célokkal ellentétben – tovább fokozódnak (MARSELEK ET AL, 2005). Napjainkban mind az Európai Uniót, mind pedig Magyarországot tekintve a területi egyenlőtlenségek problémájára egyre több figyelmet fordítanak a tagországok, melynek segítségével a regionális politika jelentősége fokozatosan erősödött, mely az unió bővítésével egyre inkább teret is kapott (ENYEDI, 1997; HORVÁTH, 2003/B). A településhálózatokban, a gazdaságok szerkezetében, a népesség iskolázottságában és infrastrukturális ellátottságában megmutatkozó különbségek teszik az Európai Unió gazdasági és szociális terét erősen tagolttá, mely tagoltság a kontinens több évszázados történelmi fejlődésének köszönhető (HORVÁTH, 2004). A társadalmi alapfunkciókat hordozó térelemek és a társadalmi szükségletek összehangolása a történelmi fejlődés során különböző formákat öltött (NAGY, 2009).

Magyarországon jellemzően nagyok a területi különbségek, ami egyértelműen a vidéki területek hátrányát jelenti a fővárossal szemben. A vidék lemaradása a városias körzetektől jellemzően növekszik. A vidék jellemzői a városi körülményekkel összehasonlítva a hagyományosan használt mutatók tükrében (GDP-ben betöltött szerep, foglalkoztatottság, jövedelmi viszonyok, infrastrukturális ellátottság) lényegesen rosszabb. A vidéki területek jelentős részében alacsonyabb szintű az infrastrukturális ellátottság, gyenge a gazdasági szerkezet és a

szolgáltatások színvonala. Magasabb a munkanélküliség, rosszabbak a kereseti viszonyok, a fiatal generáció továbbra is elvándorol, ugyanakkor az esetek másik részében, az anyagi lehetőségeik teljes hiánya köti helyhez az ott lakókat, emiatt kedvezőtlen a korstruktúra (MISKÓ, 2006).

A regionális politika alapvető célkitűzése a területi egyenlőtlenségek kezelése, mérséklése, melynek lehetséges megoldására számos elméleti irányzat született. Ezen elméletek tanulmányozása során kiderül, hogy tökéletes területi egyenlőség semmilyen körülmények között nem jöhet létre, mesterséges beavatkozással is csak rövid ideig. Disszertációm irodalmi áttekintésének további alfejezetében bemutatom a területi egyenlőtlenségeket leíró növekedési elméleteket, hiszen ahhoz, hogy a területi folyamatok mechanizmusait kellőképpen vizsgálni tudjuk, először meg kell ismerkednünk az alapvető gazdaságfejlesztési modellek kiindulási pontjaival.

1.2. Gazdaságfejlesztési modellek

A regionális tudomány egyik alapvető kutatási területe a területi fejlődés tényezőinek, ismérveinek meghatározása. A regionális gazdasági növekedést magyarázó elméletek az országon belüli kisebb egységek (régiók, városok) fejlődését vizsgálják. Céljuk, hogy vizsgálják, vajon melyek azok a tényezők, amelyek egyes országrészek fellendülését, míg más részek leszakadását eredményezik, azaz mi okozza a gazdaság területileg egyenlőtlen fejlődését. A regionális gazdaság növekedését meghatározó tényezők és az azok magyarázatára szolgáló összefüggések döntő hatással lehetnek a területi egyenlőtlenségek mérséklésére, azok okainak feltárására, kezelésére (LENGYEL – RECHNITZER, 2004). Egy-egy régió fejlődését, gazdaságának növekedését a külső és belső tényezők egyaránt befolyásolják. A különböző modellek, elméletek egyre komplexebben, összetettebben tárgyalják a regionális folyamatokat (NEMES-NAGY, 1998; KÁPOSZTA, 2007; PÉLI, 2013). Az 1. táblázat összefoglalja ezen gazdaságfejlesztési modellek csoportosítását, mely modellek részletesebb leírása is megtörténik a fejezetben belül.

1. táblázat: A gazdasági növekedés területi elemzésének főbb modellcsoportjai

Általános gazdasági elméletek területi adaptációja	Regionális elméletek	Történeti-alkalmazott modellek
1. Neoklasszikus növekedési elmélet	3. Exportbázis-modell	5. A gazdasági polarizáció elmélete
2. Posztkeynes-i növekedési elmélet	4. Az endogén fejlődés vagy a helyi gazdaságfejlesztés modellje	6. A növekedési pólus elméletei

Forrás: RECHNITZER – LADOS (2004) alapján saját szerkesztés, 2015.

A modellek megalkotóinak elméletei mögött sajátos szemlélet húzódik, az egyes kutatók különböző tényezők fontosságára hívják fel a figyelmet. Ezáltal a modellekben más-más lesz a vizsgálati súlypont, az elemzésre kerülő tényezők, illetve azok felhasználása, értékelése is. Ennek következtében egy-egy növekedési tényező kiemelésével csupán részleges magyarázatot adnak a területi folyamatok mozgatórugóira (LENGYEL – RECHNITZER, 2004; IMRE, 2013).

1.2.1. A neoklasszikus elmélet

A neoklasszikus modellek a gazdaságot természeténél fogva stabilnak és a teljes foglalkoztatásra törekvőnek tartották, a növekedési folyamatban a kínálati tényezők szerepét hangsúlyozták (PEARCE, 1993). Az elmélet szerint egy régió termelése és termelési tényező-ellátottsága között szoros kapcsolat áll fenn. A neoklasszikus regionális növekedési elmélet kiinduló tétele az, hogy a különféle termelési tényezők közötti eltérések éppen mobilitásuk révén egyenlítődnek ki, azaz a régiók közötti jövedelmi különbségek alapvetően a kiegyenlítődés irányába hatnak.

RICHARDSON (1969) - aki a régiók közötti tényezők mobilitásának elméleteként értelmezte ezt a növekedési teóriát - a következő feltételekből indul ki:

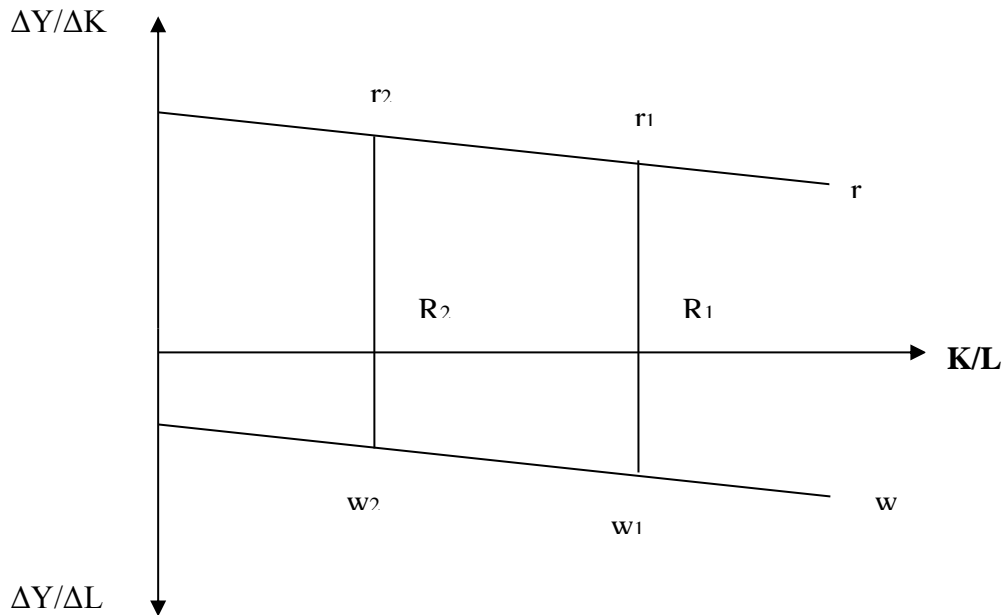
- teljes foglalkoztatottság,
- a verseny szabadsága,
- a termelési tényezők akadálytalan áramlása,
- a régiók közötti szállítási költségek elhanyagolható értéke,
- az összes régióban közel azonos a termelési szerkezet,
- az egyes termelési tényezőket a határtermékük szerint értékelik a piacon,
- a bérszínvonal és a tőke hozadékának nagysága a termelési tényezők felhasználásának mértékétől függ (TÓTH ET AL, 2014).

Véleménye szerint egy olyan gazdaságban, amelyben semmilyen technológiai haladás nem létezik, a teljesítményt kizárólag a tőke- és munkaráfordítás határozza meg:

$$Y=F(K, L),$$

ahol Y a kibocsátás, K a rendelkezésre álló tőke és L a munkaerő.

Növekvő tőkeintenzitás (K/L) mellett a tőke határterméke ($\Delta Y/\Delta K$) csökken, a munka határterméke ($\Delta Y/\Delta L$) növekszik. A RICHARDSONI (1969) feltételek mellett a tőke határterméke a tőkehozadékkal (r), a munka határterméke pedig a reálbérrel (w) lesz egyenlő. A modell szerint feltételezünk két régiót, amelyek azonos termékeket azonos termelési szerkezetben állít elő. Az egyik régió magasabb tőkeintenzitással rendelkező régió (R1), mely magasabb reálbéreket (w1), emellett alacsonyabb tőkehozadékokat (r1) produkál, míg a kontroll régióban (R2) ez pont fordítva történik (alacsonyabb reálbér w2- magasabb tőkehozadék- r2). Így az elmélet szerint az egyensúly helyreáll, ugyanis az alacsonyabb tőkehozadékokat nyújtó régióból (R1) a magasabbat kínáló régióba áramlik, míg a munka mozgása ezzel ellentétes: az alacsony reálbért kínáló régióból (R1) a magasabb reálbért kínáló felé mozdul el (R2). A termelési tényezők ellentétes mozgásának hatására a regionális különbségek mérséklődnek, így az egyes térségekben a jövedelmek folyamatosan közelítenek egymáshoz, mely a 2. ábrán megfigyelhető (HANSEN ET AL, 1990; PRESCOTT, 1998; MCGRATTAN - PRESCOTT, 2000; BOLDRIN - LEVINE, 2008).

2. ábra: A tőke és a munka közötti kapcsolat

Forrás: RECHNITZER, 1994

A termelési tényezők kihasználtságában jelentős területi eltérések mutatkozhatnak, a szabad áramlást pedig a térségi piacon levő oligopóliumok és monopóliumok akadályozhatják, így az elmélet kiinduló feltételei ritkán teljesülnek a valóságban. A termelési szerkezet sem azonos az egyes régiókban, a szállítási költségek pedig a javak fizikai jellemzőitől, értéküktől és a szállítási technikától függően eltérő jelentőségűek (IMRE, 2007).

A regionális rendszer akkor kerül egyensúlyba, ha az összes befektetés azonos az összes megtakarítással. A neoklasszikus nemzetgazdasági modellekből került levezetésre a regionális növekedési modell, így az alkalmazott megszorítások, feltételezések is szükségszerűen elfogadásra, adaptálásra kerültek. Míg a nemzetgazdaság zártabb rendszerében jól értelmezhető és jobban magyarázható a teljes foglalkoztatás, a szabad verseny, vagy a termelési tényezők közötti korlátlan mobilitás, addig a regionális dimenzióban ezek az összefüggések nehezen írhatók le (KÁPOSZTA, 2007; KOLLÁR, 2012). A tőke és a munkaerő mozgása sem magyarázható a bérszínvonal és a tőkehozadékok eltérő különbségeivel. A vizsgálatok éppen azt bizonyították, hogy a munkaerő migrációját nem egyszerűen a reálbérekben meglévő különbségek motiválják, hanem olyan kiegészítő tényezőktől függenek, mint a munkahely kínálata, annak szerkezete, a létfenntartási költségek nagysága, a városiasodás foka, a lakásárak és a bérleti díjak nagysága, vagy éppen a szabadidő eltöltésének lehetőségei, sőt az elérhető társadalmi pozíció jellege is (KÁPOSZTA - TÓTH, 2014).

A neoklasszikus elmélet egyáltalán nem veszi figyelembe a fejlődéssel együtt járó kumulatív és szinergiális hatásokat, így pl. az agglomerációs hatásokat, vagy a technológiai fejlődés következményeit, esetleg a munkaerő át- és továbbképzéséből eredő fejlesztési forrásokat. Mindezek a tényezők kimondottan a gazdaságilag aktív és egyben prosperáló térségek irányába terelik a beruházásokat, hiszen a dinamikus térségekben nagyobb tőkehozadékokat lehet realizálni. A periférikus térségekben az tapasztalható, hogy azok a vállalkozások telepednek meg, amelyeknél az előállított termékek az életciklus telítődési fázisaiban vannak, így a termelés

standardizálása könnyebben megoldható. Ennek következtében ezeknek a régióknak a távolsága növekszik a centrum térségektől és az ottani termelésnek kimondottan mennyiségi és nem minőségi jegyei lesznek, amihez persze a piaci kapcsolatok, a kutatás-fejlesztési bázisok is hiányoznak, nem beszélve a szakképzett munkaerőről. A neoklasszikus modell továbbfejlesztésénél a hangsúlyt már az agglomerációs hozadéokra és a területi preferenciákra helyezték (RICHARDSON, 1969; NAGY, 2006).

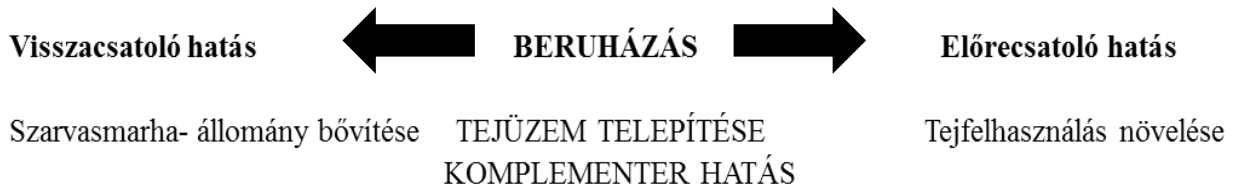
A területi agglomerációs hozadék több szempontból befolyásolja a regionális növekedést, hiszen elősegíti a technikai haladást és nagyobb termelékenységet biztosít, tőkét vonz (mivel alacsonyabb költségeket és nagyobb nyereséget jelent), befolyásolja a népesség vándorlási döntéseit és hat a települések belső térbeli szerkezetére. A területi preferenciákkal viszont meg lehet magyarázni azt, hogy miért nem ösztönözhetők a vállalatok a centrum településekből a kitelepülésre és miért nem áramlik a népesség a fellendülő térségekbe, amíg a jövedelmek ki nem egyenlítődnek. A neoklasszikus elmélet jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a regionális növekedés kérdése alapos átgondolásra kerüljön. A neoklasszikus modell alaptézise, hogy az alacsonyabban fejlett régiókban érvényes a technológiai utolérés elve: azaz a kevésbé termelékeny régiók gyorsabban fejlődnek, melynek következtében a régiók termelékenységi szintje közeledik egymáshoz. Így a spontán piaci automatizmusok következtében a kevésbé fejlett régiók felzárkóznak a fejlettekhez, és megvalósul a területi egyenlőség. A valóságban azonban ezt számos tényező akadályozza (LENGYEL, 2003; NAGY, 2006).

1.2.2. A területi növekedési elméletek KEYNES után

A posztkeynes-i növekedési elmélet a keynes-i keresletorientált megközelítés szerint jár el szemben a neoklasszikus elmélet kínálatorientáltságával. A feltételrendszer hasonlít a neoklasszikushoz, azonban a következtetések eltérőek: a modell a területileg egyenlőtlen fejlődés mellett foglal állást (IMRE, 2007).

KEYNES (1936) megvizsgálta a beruházások és a jövedelem kapcsolatát, mely vizsgálatok során megállapította, hogy a befektetéseknek a megtakarítási rátához való aránya határozza meg az összkereslet növekedését. Megállapította, hogy egy adott beruházás és az az által gerjesztett egyéb más beruházás következtében keletkezett jövedelemtöbblet jelentősen meghaladja a beruházás összegét. A vizsgálatokat később DOMAR (1946) és HARROD (1948) is folytatták, és arra a megállapításra jutottak, hogy ha az összkereslet ugyanolyan mértékben növekszik, mint a termelési kapacitás, akkor létrejön a gazdasági egyensúly abban az esetben, ha a beruházások jövedelmi és kapacitás hatása egymással megegyezik.

HIRSCHMANN (1958) arra a következtetésre jutott, hogy minden beruházásnak előrecsatoló és visszacsatoló hatásai is vannak, melyet komplementer hatásnak nevezett. A beruházás outputjainak a kapcsolódó ágazatokban történő további feldolgozása miatt következik be az előrecsatoló hatás, a beruházás visszacsatoló hatásai pedig a beruházáshoz és az általa megindított termeléshez szükséges áruk, szolgáltatások iránti keresletben érvényesülnek. A 3. ábrán láthatók egy tejüzem-telepítéssel kapcsolatos beruházás komplementer hatásai.

3. ábra: Beruházások komplementer hatásai

Forrás: HIRSCHMANN (1958) alapján saját szerkesztés, 2015.

A komplementer hatások következményei a regionális gazdaságban komplexen mutatkoznak, azok térben és időben is szétterülnek. A komplementer hatás több területen is érvényesülhet:

- **Kereslet növekedés komplementer hatás:** a beruházás következményeként keletkezett jövedelmek fokozzák az áruk és a szolgáltatások iránti keresletet, ami viszont további befektetéseket válthat ki.
- **Technológiai komplementer hatás:** egy korszerű üzem telepítése hozzájárulhat a munkaerő-állomány képzettségének növeléséhez, amely más, kapcsolódó kisüzemek létrehozását eredményezheti. A beruházások egy-egy térségben hatnak az infrastrukturális ellátottságra, a települések felszereltségére, intézményi ellátottságára, így az államtól és a helyi kormányzatoktól újabb befektetéseket válthatnak ki.
- **Jövedelmi, kapacitásbővítő komplementer hatás:** Az újabb beruházások serkentőleg hatnak a kapacitásokra és a jövedelmekre, melyek további növekedési folyamatokat indíthatnak el. Egy beruházás gazdasági serkentő hatása a telephelyen a legélénkebb, majd attól távolodva fokozatos csökkenését tapasztalhatjuk. A hatótávolság az adott centrum vonzáskörzetétől, valamint a közlekedési hálózattól, azok eszközeitől, minőségétől függ. A kapacitások hosszú távon vannak jelen egy térségben, de azok koncentráltan jelentkeznek egy településen, míg a jövedelmi hatások rövidtávon érvényesülnek, de térben már jobban szétterülnek (GROSSMAN - HELPMAN, 1991; ROGERS, 1995; KOLLÁR, 2012).

Mivel a beruházásokhoz kapcsolódó komplementer hatások területi eloszlása nem egységes, így ezek a hatások jelentős területi különbségeket eredményezhetnek, így létrejöhettek különböző fejlettségbeli térségek:

1. **Növekedési térségek:** A növekedési régióban a lakosság jövedelmi szintje meghaladja az országos átlagot, a fejlődés dinamikus, a befektetések volumene folyamatosan emelkedik, a lokális iparban számottevő az exporttöbblet, a régió gazdasági potenciálja a termelési tényezők folyamatos beáramlását eredményezi.
2. **Erőforrásvesztő térségek:** Az erőforrásvesztő régiókban a gazdasági potenciál fokozatosan zsugorodik, a termelés volumene csökken, az ipari beruházások visszaesnek, valamint a mobil termelési tényezők kiáramlanak a térségből. A munkaerő elvándorlása szelektíven megy végbe, elsőként a fiatal, innovatív és aktív népesség vándorol el.
3. **Stagnáló térségek.** A stagnáló régiók megrekedtek a már elért fejlődési állapotban. Ebben az esetben beszélhetünk stacioner és közömbös térségekről. Az előbbieket olyan ipari területek, ahol a pozitív és a negatív hatások egyaránt jelen vannak, míg az utóbbiak nem érintettek az ipar átalakító hatásaiban (KÁPOSZTA, 2011).

A beruházások kezdeti szakaszában a jövedelmi, kapacitás és komplementer hatások jellemzően egy-egy térségben koncentrálnak, és ezek az előnyök más tényezőkkel egy időben (pl. agglomerációs térség) tovább erősítik ezt a koncentrált tömörülési folyamatot. Ezeket a folyamatokat az erőforrásvesztő és stacioner térségek fejlesztése érdekében „fel kell oldani”. A különböző régiók között a fejlődés hosszú távon kiegyenlítettebb, mint rövidtávon, de nem a piaci automatizmusoknak köszönhetően, hanem az erőforrások állami átcsoportosítása miatt, amely jövedelmi és komplementer hatásokat gerjeszt a fejletlen és stagnáló térségekben (RECHNITZER, 1994; PÉLI, 2013).

1.2.3. Az exportbázis elmélet

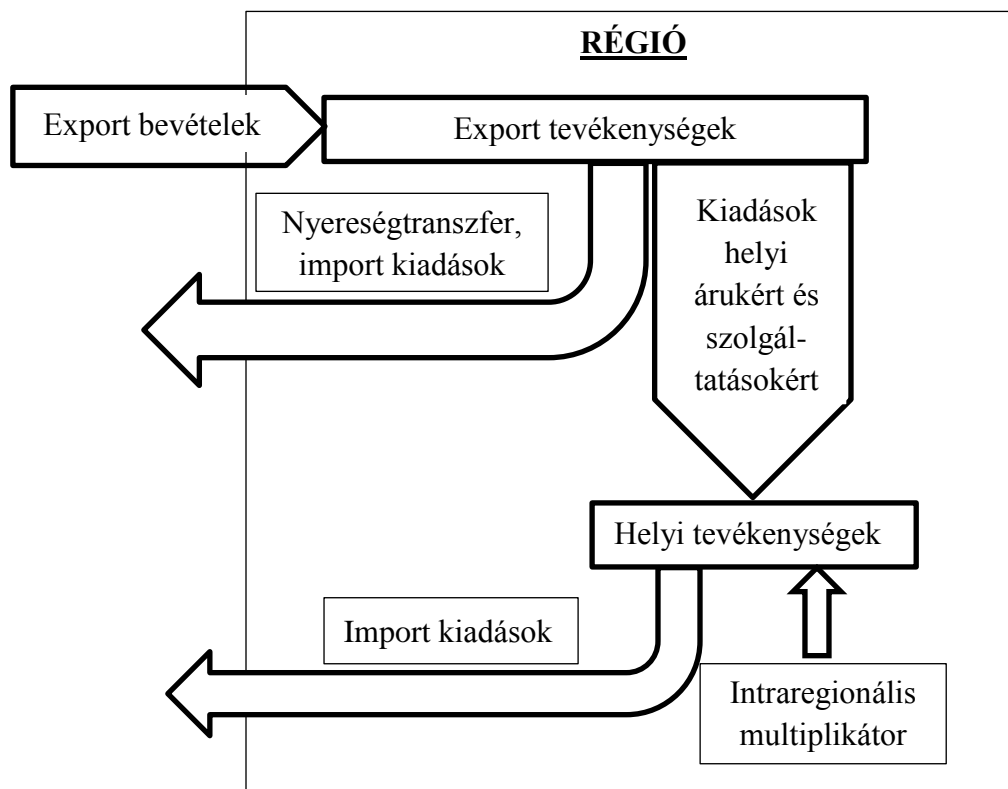
Az exportbázis-elmélet alapfeltevése, hogy egy régió gazdasági növekedése döntően az exportra termelő ágazatok fejlődésétől függ, vagyis a fejlesztés meghatározó forrása a régió gazdasága iránt jelentkező régió kívüli (interregionális) kereslet (KÁPOSZTA, 2007).

Az elmélet egyik legjelentősebb képviselője NORTH (1955), akinek a modellje szerint egy régióban a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagok exportja a magasabb fejlettségű térségek felé megteremtheti a gazdasági fejlődés alapját. A modell szerint az exportból keletkezett bevételek részben az infrastruktúra fejlesztésére, részben pedig az exportbázis kiszélesítésére és annak termelési feltételei javítására szolgálnak. Ezekhez a beruházási eszközöket és különféle szolgáltatásokat a régió kívüli piacról szerzik be, de a regionális piacon is keresletet indukál az export fokozása (pl. helyi beszállítók, szolgáltatások, fogyasztás). Az exportra termelő ágazatokban külső és belső megtakarítások jönnek létre, amelyek aztán gyorsítják a növekedési folyamatokat. A keletkező jövedelmek növekedése meghaladhatja az exportgazdaság felszívó hatását, így olyan ágazatok letelepedését eredményezik, amelyek a regionális piacok ellátását szélesítik. A térségi keresletre épülő üzemek növelik a belső megtakarításokat, ami fokozza a regionális ipar versenyképességét, döntően a régió kívüli piacokon, egyben lehetővé teszi az exportstruktúra tágítását. Az exportbázis diverzifikációs folyamatainak következtében a régió jövedelme erőteljesen emelkedik. Ezek a növekedési mechanizmusok - éppen a térségek eltérő gazdasági adottságai miatt - hosszú távon területi kiegyenlítődeshez vezetnek (LENGYEL – RECHNITZER, 2004; KÁPOSZTA – TÓTH, 2014).

A regionális gazdaságban különbséget kell tenni exportra termelő (bázis szektor), és a regionális piacot ellátó ágazatok (nem bázis szektor) között. A bázis szektor ágazatai a régió kívüli gazdaság számára termelnek, de a beáramló jövedelemmel a régió gazdasági fejlődésének, és egyben a regionális kereslet kiszélesedésének alapját is megtermelik. A nem bázis szektor ágazatai viszont éppen a regionális piac számára állítanak elő javakat és szolgáltatásokat, gazdasági helyzetük a bázis szektor ágazataitól függ, de visszahatnak a bázis szektor ágazatira. Az exportbázis-elméletnél alapvető kérdés, hogy egy-egy térségben miként határoljuk el az ágazatokat bázis- és nem bázis tevékenységek szerint (NAGY, 2006).

A bázis szektorban keletkezett jövedelem egy része kiáramlik a régióból (a megtermelt haszon egy részének kivonása, a szükséges import fedezése), másik része a helyi ágazatok termékei iránt teremt keresletet, növelve azok termelését. A nem bázis szektor nyeresége részben szintén elhagyja a régiót (különböző import javak és szolgáltatások beszerzése), részben azonban regionális javak és szolgáltatások igénybevételére költik, ami ismételten a helyi ágazatok termelésének és jövedelmeinek növekedését eredményezi. Ennek következtében a regionális gazdaság ágazatainak termelése, jövedelme növekszik, és a régió belül olyan multiplikátor

hatások indulnak meg, amelyek újabb és újabb pótlólagos jövedelmeket eredményeznek (RECHNITZER, 1994). A régió belüli jövedelmek körforgását 4. ábra szemlélteti.

4. ábra: Jövedelmek áramlása az exportbázis modellben

Forrás: LENGYEL - RECHNITZER (2004) alapján saját szerkesztés, 2015.

NORTH (1955) elképzelése szerint a növekedési mechanizmusok – a térségek eltérő adottságai miatt - hosszú távon területi kiegyenlítődéshez vezetnek. Az exportbázis-elmélet ugyan nem tudja tökéletesen magyarázni a regionális növekedést, de fontos összefüggésekre mutat rá és viszonylag kis régiók esetében az állami regionális politika jól használható döntési segédeszközzé válhat.

1.2.4. Az endogén fejlődés elmélete

Az endogén fejlődés vagy helyi gazdaságfejlesztés elmélete a régió belüli erőforrások aktivizálásában, hatékonyabb kihasználásában látja egy régió gazdasági növekedésének alapját, tehát azokat a tényezőket vizsgálja, amelyeket az exportbázis modell figyelmen kívül hagyott. A modell szerint egy fejletlenebb régió felzárkózása nem a külső növekedési impulzusoktól függ, hanem a belső fejlődési potenciál aktivizálásától.

A helyi gazdaságfejlesztés elméletének kialakulásában fontos szerepe volt a világgazdaság 1970-es évekbeli változásának. Az olajválság előtti gazdaságpolitika sikertelennek bizonyult az új feltételek között: a korábbi növekedési források kimerülésével megváltoztak a világgazdaságtan körülményei, a termelőtőke hozamai visszaestek, ennek hatására a beruházási kedv is mérséklődött. Az 1980-as évektől az iparosítási politika is tarthatatlanná vált, a nemzetállamoknak új területpolitikai célokat kellett megfogalmazniuk, amelyekben már helyet kaptak a helyi kezdeményezések és az endogén erőforrások (QUAH, 1996; DURLAUF - QUAH, 1998; MEZEI, 2006/A; KOLLÁR, 2012).

A kialakult helyzetben számos ipari állam a régiókon belüli, saját erőforrások aktivizálásán és fejlesztésén alapuló új regionális fejlesztési stratégiát dolgozott ki. A regionális potenciálokra, mint endogén forrásokra épülő fejlesztésektől azt várták, hogy új impulzusokat adnak a térségek fejlődésének. Mindezek kifejezésre jutnak a társadalmi, szociális akciókban (pl. környezetvédelmi mozgalmak), új életmód kezdeményezésekben (pl. new age), közösségek önmagukra találásában, az önállóság, az autonómia igények felerősödésében, ami együtt jár a regionalizmus feltámadásával. Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régiókon belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták (KOROMPAI, 1995).

Regionális potenciálnak nevezzük az egyes településeken, térségekben mozgósítható földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági erőforrások összességét, tehát egy-egy térség endogén forrásainak összességét. A specifikus települési-térségi adottságok megfelelő külső hatásokra aktivizálhatók és innovatívabban, hatékonyabban járulnak hozzá az adott régió fejlődéséhez, ezáltal a térségek megújításának hordozói lehetnek.

Ilyen endogén tényezők:

- tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon);
- munkaerő-potenciál (képzettség);
- infrastrukturális adottságok;
- földrajzi helyzet;
- a környezeti állapota és minősége;
- piaci kapcsolatok (keresleti tényezők);
- termelési hagyományok;
- szociokulturális adottságok;
- döntési-intézményi és hatalmi rendszer (RECHNITZER, 1993).

A regionális potenciálokra, mint endogén forrásokra épülő fejlesztésektől várható, hogy

- megteremtik a megújítások új impulzusait;
- a természeti, a környezeti, de a térségi gazdasági adottságok és feltételek alapján, azoknak az át- és újraértékelésével a korábbiaktól eltérő programok alakuljanak ki;
- integrálódnak az adott térségek szocio-kulturális hagyományai, és a lakosság részvételével a társadalmi döntésekben, cselekvésekben eddig fel nem használt, ki nem merített források jelennek meg. (RECHNITZER, 1994; LENGYEL – RECHNITZER, 2004; KÁPOSZTA, 2011; KOLLÁR, 2012).

A regionális potenciál levezetését illetően több elnevezéssel is találkozhatunk, ami a fejlesztési akciókra vonatkozik:

- **„fejlesztések alulról”;**
- **„autonóm régiófejlesztés”;**
- **„szelektív önállóság”** (KOLLÁR, 2012).

A különböző elnevezések ellenére a megközelítések megegyeznek abban, hogy az adott lokális és regionális közösségek újra tudatára ébrednek specifikus, „természetes” települési-térségi adottságaiknak, termelési hagyományaiknak, a rendelkezésre álló munkaerő sajátos képzettségének, valamint a régió politikai céljait és kulturális adottságait is aktivizálva komparatív előnyökhöz juthatnak más régiókkal szemben (PÉLI, 2013).

RECHNITZER (1990) tanulmányának kiinduló problémafelvetése az egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és az ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők, melyek meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység modernizációs pályára állításában. Az egyes endogén tényezők önmagukban is értelmezhetők, de egymással kölcsönhatásban is vannak (pl.: a térségi munkaerő potenciál behatárolja a szocio-kulturális adottságokat és a tőkeállomány aktivitására is hatással van) (KÁPOSZTA - TÓTH, 2014).

STÖHR (1987) körvonalazza a szinergia fogalmát, mely szerint nemcsak a speciális képviselőknek és intézményeknek egy régióon belüli jelenléte, hanem azok dinamikus kölcsönhatása is előfeltétele lehet a regionális kreativitás és innovációk optimálissá tételére az adott szerkezeti instabilitás feltételei között. Ha nem csupán egymással, hanem régióon kívüli (exogén) technikai és szervezeti innovációkkal is dinamikus kölcsönhatásba lépnek (szinergiák), akkor pedig a korábról lényegesen eltérő regionális viszonyokat teremthetnek, a térség megújul és új fejlődési pályára áll.

Az endogén fejlődés modellje bizonyos térségekben sikeresen alkalmazható, mivel olyan tényezőkre hívja fel a figyelmet, mint az innovációs potenciál, azaz a területrendszerben levő megújítási képesség. A helyi fejlődési potenciál hangsúlyozása azonban ezt a megközelítést egyoldalúvá teszi (IMRE, 2007). Az új regionális fejlesztés célja tehát elsősorban nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további – endogén – forrásoknak, a régióon belüli potenciáloknak a hasznosítása, aktivizálása. A fejlesztés alap kérdése, hogy miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok és feltételek között.

Az endogén fejlődésben az alulról és felülről jövő megközelítések is helyt kapnak (RAY, 1999), mely megközelítések közötti különbségeket a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: A felülről és alulról vezérelt fejlesztés főbb elemeinek összehasonlítása

	FELÜLRŐL VEZÉRELT FEJLESZTÉS (TOP DOWN)	ALULRÓL VEZÉRELT FEJLESZTÉS (BOTTOM UP)
Fejlődésfogalom	<i>Monolitikus fejlődésfelfogás, mely mögött egységes értékrendszer és emberi boldogság- fogalom áll</i>	<i>Közösségenként különböző és változatos értékrendszerek</i>
Uralkodó elmélet	<i>Neoklasszikus fejlődéselméletek, növekedési pólus elmélet</i>	<i>Alternatív fejlődéselméletek</i>
Fejlesztési cél	<i>Gazdasági növekedés</i>	<i>Alapszükséglet kielégítése, életminőség javítása</i>
Fejlesztési célcsoport, kedvezményezettek	<i>Nagyvállalatok</i>	<i>Kis- és középvállalkozások, valamint helyi közösségek</i>
Fejlesztés alanyai	<i>A központi akaratot megvalósító hivatalok</i>	<i>A helyi emberek bevonásával működő közösségek</i>
A fejlesztés erőforrásainak ellenőrzése	<i>Helyi erőforrások ellenőrzése kívülről</i>	<i>Helyi erőforrások ellenőrzése helyben</i>
Térbeni hálózatok	<i>Vertikális, hierarchikus térszerveződés</i>	<i>Horizontális térszerveződés</i>

Forrás: G. FEKETE (1998); NAGY (2006) alapján saját szerkesztés, 2015.

Mindkét megközelítés elfogadja, hogy sikeresebb a fejlesztő tevékenység, ha a helyi erőforrásokból indul ki, és a helyi közösség részt vesz benne. Az endogén fejlődésen alapuló fejlesztéseknél érdemes figyelembe venni a külső adottságokat is, ugyanis a helyi adottságokba történő bezárkózás meggátolhatja a külső adottságokkal kapcsolatos befolyásunkat. Ugyanakkor a csak a kívülállók akaratán múló (exogén) fejlődés/fejlesztés függést hozhat létre (HOGGART - BULLER, 1994; FARKAS, 2002). A külső segítség előmozdítója lehet a fejlesztésnek, de a segítség megszűnésekor a közösségek képtelenné válhatnak ennek a fejlődésnek a fenntartására, s ebben az esetben csak rövid távú javulásról beszélhetünk (NAGY, 2006).

Az irányzat elméleti gyökerei a generatív növekedési koncepcióban rejlenek (RICHARDSON, 1969), amiben az fogalmazódik meg, hogy a régiók autonóm fejlődési teljesítményéből, kapacitásából levezethető, sőt generálható a nagyobb területi egység növekedése, míg a komparatív előnyökre épülő regionális gazdaságfejlődés az aggregált növekedés térségekre bontott elosztásaként értelmezhető (NEMES-NAGY, 1990; NIKODÉMUS – RUTTKAY, 1994).

Az endogén fejlődés elmélete disszertációm szempontjából fontos megközelítési módszer, amelyet a későbbiekben külön fejezetben részletesebben is megvizsgáltam.

1.2.5. A polarizációs elméletek

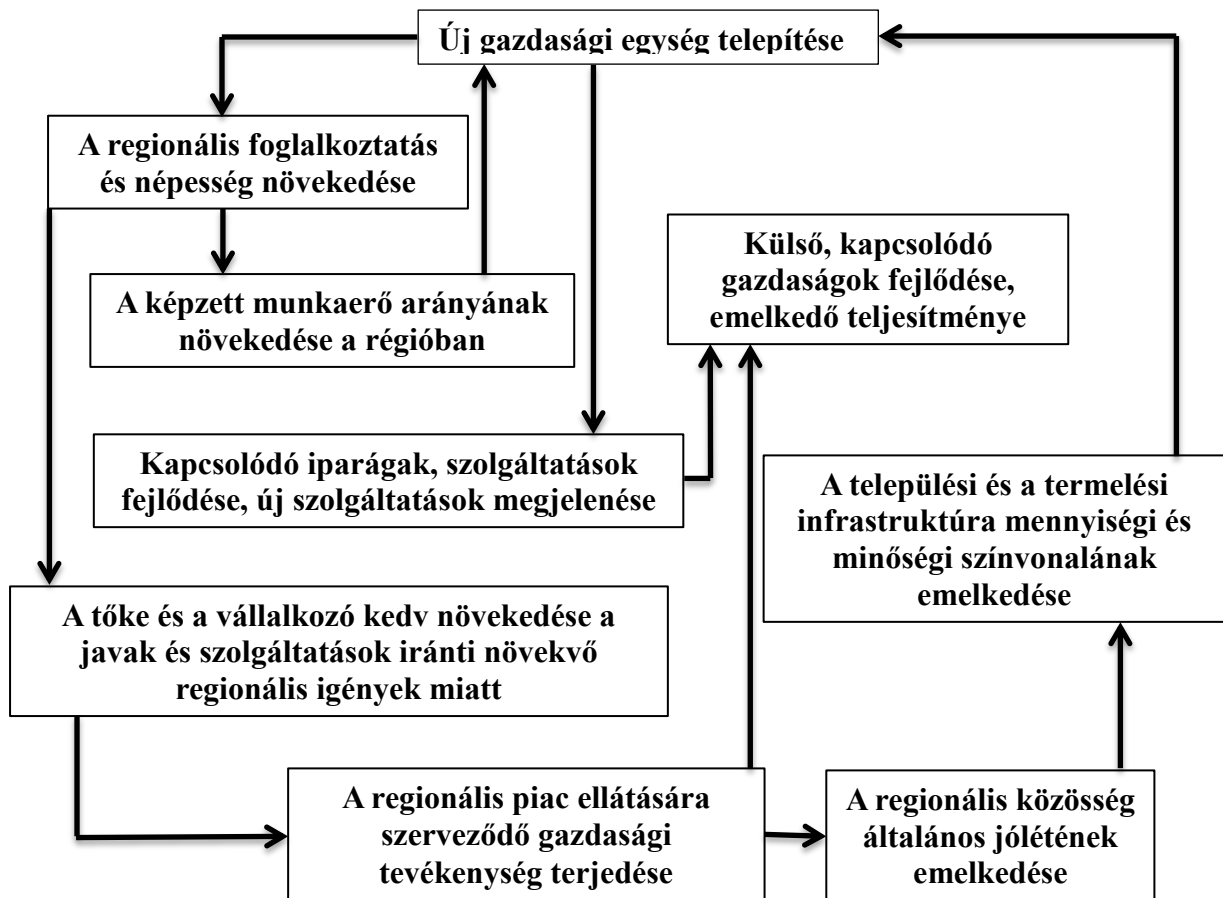
A polarizációs elméletek az eddig bemutatott elméletekhez képest unikális jellegűek. A növekedési elméletek, exportbázis elmélet különböző módon közelítik meg egy térség fejlődési lehetőségeit, de abban mindenképpen egyetértenek, hogy a hosszú távú cél a regionális egyensúlyi állapot megteremtése. A polarizációs elméletek ezzel szemben éppen ezen gondolatok fordítottjával jellemezhetőek, ugyanis nem a kiegyenlítésben látják a regionális fejlődés és növekedés természetét, hanem a fejlődési különbségek kiszélesítésében, vagyis pont a divergenciák előtérbe kerülésében (PERROUX, 1972; KOLLÁR, 2012). Az egyensúlyi elmélet hívei úgy gondolják, hogy az egyensúlyi állapotot megzavaró hatások és jelenségek olyan reakciókat eredményeznek, amelyek hatására ellenerők keletkeznek, mely erők a regionális gazdasági rendszert a kibillentett egyensúlyi állapotból újra egyensúlyba terelik. A polarizációs elmélet követői viszont éppen a fellépő egyensúlytalanságok által indukált körforgásokban, az ezek során létrejött halmozott, áttételes fejlődési hatásokban, mint az ágazati és regionális polarizációban látják a fejlődés hordozóit, ami aztán egyensúlytalanságok sorozatán keresztül jelentkezik (MYRDAL, 1957).

A polarizációs elméletek alapfeltevése, hogy a régiók között eltérőek a belső növekedési tényezők, hiszen eltérnek a fogyasztási szokások, más – más az ágazat szerkezete és a termelési tényezők is. Mivel ezek a feltételek különbözőek, és csak részleges a mobilitásuk, így a régiók között függőségi viszony alakul ki (centrum-periféria; áruk-szolgáltatások áramlása, cseréje). Ennek következményeképpen a lokális és a regionális piacokon számos oligopólium és monopólium található, amelyek meghatározzák a termelés szerkezetét, az árakat, de a gazdasági kapcsolatokat is, és az így keletkezett egyensúlytalanságok eredményeképpen regionális polarizáció megy végbe (MYRDAL, 1957).

SCHUMPETER (1980) úgy gondolja, hogy a gazdaság megújító tevékenységek, és azoknak hatásai az igazi „hajtómotorjai” a növekedésnek, vagyis egyértelműen kiemeli az innováció gazdasági fontosságát. Az ő nevéhez köthető az ágazati/szektorális polarizáció megalkotása. PERROUX (1972) szintén erre támaszkodik, és úgy vélekedik, hogy a gazdaságban húzó ágazatok azok,

amelyek újdonság alkotására képesek, vagyis növekedési pólusként funkcionálnak. Ennek a hajtóerőnek a jellemzői (ami lehet egy vállalat, vállalatcsoport, vagy akár egy teljes ágazat), hogy termelése, piaci részesedése, s annak növekedési üteme jelentősen meghaladja az országos átlagot, más ágazatokkal jól kooperálnak, és a kooperációs viszonylatok nagyságrendje alapján irányítási pozícióba kerülnek. Azokban a szektorokban, ahol ezek a jelenségek megfigyelhetőek a termelési volumen növekedése miatt már várható a külső és a belső megtakarítások fokozódása, s ezzel együtt a polarizációs folyamatok kiszélesedése. Ezek a motorikus egységek a gazdaságban kapcsolataik, gazdasági hatásaik következtében az adott szektorban - amelyben élenjárók - lökészerű és fékező hatásokat indíthatnak meg, így azok gazdasági növekedését, vagy stagnálását, esetleg válságát befolyásolhatják. Ebben az elméletben jelenik meg először a térbeliség fogalma, amelyre a regionális gazdaságtan épít. Ugyan az elmélet megalkotója egy szóval sem említi a térben való értelmezést, ám mégis az elmélet folyamatai alapján térségi dimenzióban való gondolkodás megjelenését feltételezzük (RECHNITZER, 1994).

MYRDAL (1957) ezzel szemben erősen bírálja a deduktív módon levezetett egyensúlyi elméleteket, véleménye szerint a gazdaságban, mint rendszerben okozati láncok működnek. A gazdaság egyes tényezőinek - kereslet, jövedelem, beruházás, termelés - minden egyes változása hatással van a többi tényező alakulására, az okozott hatások pedig újabb változásokat indukálnak a többi tényezőben. Ezek a kumulatív folyamatok véleménye szerint mindig valamilyen centrumrégióban zajlanak és nem csupán az adott térség, hanem a vele kapcsolatban álló más térségek gazdasági fejlődését is erőteljesen befolyásolják. Az 5. ábrán részletesen látszik az általa megalkotott kumulatív fejlődési modell.

5. ábra: Myrdal kumulatív fejlődési modellje

Forrás: LENGYEL – RECHNITZER, 2004

MYRDAL (1957) szerint az egy főre jutó jövedelemkülönbségek jól tükrözik a régiók közötti egyensúlytalanság mértékét, mely különbség kétféle hatást gyakorolhat a központra. Abban az esetben, ha ez a hatás pozitív, akkor „spread-hatás”-ról beszélünk, ami centrifugális terjedési folyamatokat indít meg, a központ expanziója révén indul meg a régiókban a fejlődés. A fejlődéssel együtt járó műszaki ismeretek terjedésével, a termeléshez szükséges anyagok felhasználásának növekedésével, a vezérágazatokhoz kapcsolódó kis- és középvállalkozások letelepedésével, új fogyasztási (pl. idegenforgalom, rekreáció) igények megjelenésével, vagy szolgáltatások felbukkanásával a kapcsolódó régió gazdasági potenciálja bővíthet, azok kényszerű hátrányait leküzdhetik (RECHNITZER, 1994; PÉLI, 2013). A másik – centripetális - hatás a „backwash-hatás”, ami elszívó, koncentrálnó gazdasági erőket léptet életbe. Mindazokat a negatív gazdasági változásokat jelenti, amelyeket egy növekedési központ elő tud idézni a környezetében, a régiójában. A centrum elszívja a mobil termelési tényezőket a periférikus térségekből, mivel előnyösebb munka- és létfeltétel kínálatával, jobb tőkebefektetési lehetőségeivel koncentrálna az erőforrások egyre szélesebb skáláját. Mindezek eredménye, hogy a központban növekszik a termelési potenciál, ugyanakkor az elmaradott régiókban megindul a gazdaság leépülése. A régiók közötti kereskedelem révén a központ üzemei egyre nagyobb piachoz jutnak, elárasztják a perifériákat termékeikkel, és az ottani termelő bázisokat még a lokális piacokról is kiszorítják, ami azután megnehezíti az ipari üzemek telepítését (PÉLI, 2013).

A spread- illetve a backwash-hatás erőssége az egyes országok gazdasági helyzetétől függ. A spread-hatás akkor érvényesül, ha a centrum és környezete között túlzottan nagy gazdasági, műszaki, képzettségi-színvonal különbség nincs. A backwash-hatás akkor válhat dominánssá, ha ez a fejlettségi különbség túl nagy, belátható időn belül áthidalhatatlan, mert hiányoznak a közvetítő rendszerek (közlekedési infrastruktúra, az új ismeretek átadását segítő szervezetek hálózata). A gyakorlatban általában az elszívó hatások felülmúlják a terjedési effektusokat. Ez viszont az állam szerepvállalását erősíti a regionális politikában, azt, hogy a regionális különbségek mérséklését csak központi beavatkozással lehet mérsékelni (IMRE, 2007; RECHNITZER, 1994).

HIRSCHMANN (1958) szektorális egyensúlytalanságok láncolataként határozza meg a gazdasági növekedést, amelynek során a vezető ágazatok növekedési hatásokat serkentenek a többi gazdasági ágazatban. Megalkotott egy kétrégiós modellt, mely modellben egy növekedésre orientált északi régióból az elmaradott déli térségbe szivárgási hatások és negatív polarizációs effektusok áramlanak. Véleménye szerint a fejlődés kezdeti szakaszában a polarizációs hatások erősebbek a szivárgási hatásoknál, azaz a növekedésre orientált északi régió vállalkozói jelentős külső és belső megtakarításokat realizálnak. Ezen megtakarítások következményeit a döntéshozók túlértékelik, ennek megfelelően beruházásaikat az északi régióba koncentrálnak. Így a beruházások túlsúlya miatt területi egyensúlytalanság alakul ki, ami a gazdasági környezetben egyrészt agglomerációs hátrányokat eredményez (pl. környezetterhelés, területi hiány, növekvő bérköltségek, stb.), másrészt pedig politikai hatásokat vált ki. Hosszú távon azonban a pozitív szivárgási hatások erősödnek a polarizációval szemben, így újra megkezdődik az új egyensúly irányába való elmozdulás (LENGYEL - RECHNITZER, 2004).

A polarizációs modellek gyengesége abban rejlik, hogy a kumulatív folyamatokat nem rendszeren belüli, hanem külső tényezőkkel magyarázzák, nem tekintik át centrifugális és centripetális erők hatásait a regionális differenciálódási folyamatokban és a fejlett és elmaradott régiók létezését történelmi véletlenszerűségekkel magyarázzák.

1.2.6. A növekedési pólusok és a regionális fejlődés

A növekedési pólusok modellje szerint a pólus maga egy centrumtelepülés, ami olyan dinamikus ágazatokat tömörítő központ, amely agglomerációs hatások útján növekedési hatást gyakorol a környező településekre (RECHNITZER - LADOS, 2004).

PAELINCK (1965) véleménye szerint az ágazati növekedési pólusokból technikai, jövedelmi, pszichológiai és földrajzi polarizációs effektusok indulnak ki. A növekedési centrumban a fejlett ágazatok sajátos technológiai kapcsolati rendszerrel rendelkeznek, ami más ágazatokra is serkentőleg hat. Ezek a dinamikus ágazatok jelentősen befolyásolják a fogyasztásra orientált ágazatok fejlődését is, így a jövedelmi polarizáció regionális multiplikátor hatása is érvényesül. A pszichológiai (magatartási) hatások a vállalkozói magatartásban mérhetőek le, azaz hogy egy dinamikus ágazatba történt beruházás fokozza a kis- és középvállalkozások aktivitását, azok gazdasági tevékenységének kiterjesztését. Ezeket a hatásokat együttesen a földrajzi polarizációban lehet összefoglalni, hiszen ezek mindig egy adott centrumban, vagy annak régiójában jelennek meg, így az ottani gazdaság fejlődését serkentik (KÁPOSZTA, 2011; PÉLI, 2013).

A növekedési pólus-elmélet komplexebb szemléletét BOUDEVILLE (1968) teremtette meg, aki úgy gondolja, hogy a dinamikus ágazatokat tömörítő központok lényegében területi növekedési csomópontként funkcionálnak, azaz az ágazati polarizáció egyúttal regionális polarizációhoz is vezet (KÁPOSZTA, 2011). A fejlesztési pólusban minden olyan dinamikus ágazat megtalálható, amely jelentős gazdasági potenciállal rendelkezik, mely képes a hierarchia alacsonyabb szintjén lévő településekre, agglomerációra pozitív növekedési hatásokat gyakorolni. A növekedési régiót a központi helyekre vonatkozó elvek alapján határozta meg, míg a centrum gazdasági hatótávolságát a gravitációs és a potencia modellek segítségével jelölte ki, ahol az egyes települések tömegét az áru és a kommunikációs áramlások mennyiségével ragadta meg. BOUDEVILLE (1968) azért, hogy a területi növekedési pólusoktól megkülönböztesse ezeket a régiókat, növekedési centrumoknak nevezi azokat. A növekedési pólus koncepciónak növekedési régió elméletté történő kibővítése a jelenségek komplexebb megragadását jelenti, azonban nem számol azzal, hogy a dinamikus ágazatok hatása nemcsak a magterülettel érintkező településekben, hanem az azoktól távolabbi centrumokban, vagy régiókban is érvényesülhet (NAGY, 2006).

A nyugat-európai ipari fejlődés elemzése alapján POTTIER (1963) körvonalazza, hogy a közlekedési hálózatok a gazdasági fejlődéssel szoros kapcsolatban állnak, amelyek a centrum növekedését alapvetően befolyásolják. Az innovációk gyors terjedését eredményezte a gazdasági fejlődés a szállítási szektorban, ami a közlekedési infrastruktúra szalagszerű rendszereinek kialakításával járt együtt (pl. autópályák, vízi utak, vasutak, villamos-, földgáz-, olajvezetékek stb.). Ezek mentén fejlesztési tengelyek, zónák alakultak ki, ahonnan terjedtek a növekedési hatások más, kapcsolódó térségekbe is. A fejlesztési tengely koncepció részben látványos volt, részben pedig jó magyarázatot adott a területi különbségek lehetséges, hosszú távú mérséklésére, így a regionális tervezésben is mély nyomokat hagyott.

LAUSÉN (1969) a gazdasági növekedést és az urbanizáció kérdéskörét egy dinamikus területi rendszerben kísérelte meg összekapcsolni, melyhez integrálta a telephelyelméleteket (a központi helyek kérdéskörét), a regionális növekedések többi magyarázatát, az exportbázis és a centrum-

periféria modelleket is. A növekedési pólus elmélet eddigi legátfogóbb kiterjesztésével foglalkozott.

Kiinduló tézisei a következők:

1. A növekedési pólusban a gazdasági egységeknek egy ágazati és egyben regionális klasztere található, amelyet éppen a regionális exporttevékenységek kapcsolnak össze.
2. A növekedési pólus fejlődése azoktól az impulzusoktól függ, amelyeket a nemzetgazdaságban jelentkező kereslet vált ki. Ezek a hatások végigvonulnak egyrészt a gazdasági klasztereken, azokban újabb effektusokat gerjesztenek, másrészt pedig eloszlanak a pólusok között is, azok versenyképességének megfelelően.
3. A növekedés a pólusok felől indul ki, részben az ágazati, részben a földrajzi perifériák irányába, amiket a piaci kapcsolatok rendszere közvetít a telephelyek hálózatán keresztül (KÁPOSZTA, 2011; PÉLI, 2013).

LAUSÉN (1969) azt feltételezi, hogy egy országban a városhálózat szerkezete lényegében az innovációk adaptálásának időbeli és térbeli lenyomata, s ezek szakaszosan jelennek meg, azaz ágazati és földrajzi klaszterekben érvényesülnek, tehát vizsgálatai szerint az innovációkban kereshetjük az ágazati és a regionális klaszterek kialakulásának, továbbá az egymás közötti kapcsolatainak az okát. A fejlődési folyamatban - amely alatt lényegében az innovációs folyamatot kell érteni - tehát az ágazati klaszterek szoros egymásra utaltsága együtt jár az urbanizációs folyamat által gerjesztett regionális klaszterek kialakulásával. Ezen két rendszer együttes hatásmechanizmusai aztán befolyásolják az innovációk terjedését, s ezzel meghatározzák a regionális növekedés feltételeit is. Véleménye szerint a gazdasági növekedés technológiai változások sorozata, és az innovációs folyamatot három szakaszra bontja: beszél a találmányról (invenció), annak elterjedéséről (diffúzió) és alkalmazásáról (adaptáció). Úgy véli, hogy az innováció szakaszai időben is és térben is elkülönülnek, és a szakaszok között egyre rövidebb időközök figyelhetők meg, aminek eredményeképpen az ágazati növekedési pólusok száma egyre több lesz, s azok között is megindulnak a kumulatív folyamatok. A kialakult ágazati klaszterek térben is koncentrálnak, hiszen nőnek a külső és a belső megtakarítások, a kapcsolatok és az egymásra épülések révén bővülnek a piaci és a termelési komplementer hatások. A dinamika a regionális pólusokban éppen ebben a komplementer hatásban keresendő, hiszen ennek hatására új piaci hálózatok alakulnak ki, újabb és újabb tevékenységek jelennek meg, amelyek aztán meggyorsíthatják, ennek az egyre sokoldalúbb ágazati, s egyben területi koncentrációnak a fejlődését (KÁPOSZTA, 2011).

Az innovációk két típusát különbözteti meg egymástól: a fogyasztói és a vállalkozói innovációkat. A fogyasztói innovációk a kommunikációs eszközökön (pl.: televízió) keresztül terjednek, az innovációs központból kiindulva koncentrikusan a periférikus térségek felé. A terjedés sebessége a lakosság felvevőképességén és a meglévő kommunikációs rendszerek hatékonyságán múlik. A vállalkozói innovációk már speciális kommunikációs tengelyeken (vállalati telephelyek) keresztül terjednek, a terjedés irányai a kerekék küllőihöz hasonlítanak. Az innovációs centrumból kiinduló kommunikációs tengelyek hossza egyenlőtlen, hiszen azokat a fogadó térségek telephelyi eloszlásától függ (IMRE, 2007).

Az innovációk terjedése és adaptációja szorosan összefügg az egyes nemzetgazdaságok fejlettségével. Az egymást követő innovációk terjedési modelljei hasonlítanak egymásra, s ezeket a regionális klaszterek területi szerkezete határozza meg, tehát az ország városhálózata, annak struktúrája és kapcsolati rendszerei döntően befolyásolják a fejlődést hordozó innovációk terjedését. Az újdonságok a magasan fejlett országok kisszámú centrumából indulnak és elsőként a fejlett centrumok veszik át azokat. A perifériák irányába történő terjedés időtartama nagyobb, így a fejlődő országok előtt két lehetőség áll:

- Központjaik felvehetnek egy-egy új innovációt, még mielőtt az az egész országban elterjedne. Ez kettős gazdaság kialakulásához vezet, ahol a gazdasági növekedés hatására a területi különbségek nem csökkennek, hanem nőnek, tehát a területi polarizáció egyre nagyobb a centrum és a perifériák között. Így a kialakult térszerkezet hosszútávon rögződik, a regionális egyenlőtlenségek tartósan fennmaradnak.
- A központok halogatóják az innovációk felvételét mindaddig, amíg az összes országrész alkalmassá válik befogadásukra. Ezáltal a területi polarizáció még nagyobb lesz a fejlett, fejlődő és átmeneti országok között. Ennek következtében kettős gazdaság alakul ki, ahol a centrumok mindaddig halogatóják az innovációk felvételét, míg az összes országrész megbirkózik az előző innováció befogadásával, így aztán kénytelenek a korszerűtlen technológiával folytatni termelésüket (KÁPOSZTA, 2007).

LAUSÉN (1973) későbbi vizsgálatai során megállapította, hogy a fejlődő országok regionális rendszerei az elsőként ismertetett megoldás alapján működnek, azaz kisszámú centrumban koncentrálódnak az újdonságok. A gazdasági növekedés hatására a területi különbségek nem csökkennek, hanem nőnek, miközben a városhálózat hierarchikus jellege tovább erősödik, ami a regionális egyenlőtlenségek tartós fennmaradását eredményezi (FILEP, 2008). A növekedési pólus elmélet továbbfejlesztése lehetőséget nyújt arra, hogy a gazdasági növekedés és az urbanizáció között egyértelmű kapcsolatokat állítsunk fel, s ezzel a fejlődés regionális összetevőiről még árnyaltabb képet kapjunk. Segítséget jelent a fejlődő országok regionális politikájának kidolgozásához, azonban a leegyszerűsítések (pl. egyetlen aktív centrum feltételezése, az innovációk fogadásának feltételei, vagy a fejlődési determinizmusok) nem ösztönzik az elmélet gyakorlati elterjedését.

1.2.7. Centrum és periféria modellek

Míg a növekedési pólusok kimondottan az ipari országok térszerkezetének fejlődésére vonatkoznak, addig a centrum és a periféria modellek főként a fejlődő országok problémái felé fordulnak. A központi szerepkörben lévő centrum és a peremi helyzetben lévő periféria között egyértelmű függőségi viszony van. Ez a kapcsolat sokféle lehet, külső és belső térben egyaránt értelmezhető (WALLERSTEIN, 1983).

NEMES-NAGY (2005) szerint ennek a függőségi viszonyoknak három alapvető formáját különböztetjük meg. A fekvésből (elhelyezkedésből) adódó függőségre példa a településrendszer kiépülése, azaz a falu és a város. A város központi szerepkörökkel felruházott település, benne intézményesen olyan ellátó- szolgáltató- irányító működések koncentrálódnak (bankok, iskolák, közigazgatási intézmények stb.), melyek nem csupán a város közigazgatási határán belül élők számára biztosítanak ellátást, szolgáltatást, hanem a környéken élőknek is, így természetszerűen vonzásteret épít ki maga köré. A vonzásterbe tartozó települések sorsát és jövőjét alapvetően

meghatározza a vonzástér-központ fejlődése (KÁPOSZTA, 2011; PÉLI, 2013). A gazdasági potenciálból adódó függőség is jól nyomon követhető a város falu kapcsolaton. Város és falu között történetileg ugyan egy sajátos területi munkamegosztás alakul ki, ugyanakkor a két település gazdasági potenciálja eltér: az intézményi, személyi, elérhetőségi stb. feltételek a városokban a jobbak. Ez nem egyszerűen csak a termelékenységi szint növelését teszi lehetővé, azaz nem csupán a helyi gazdaság erejét növeli, hanem alapvetően meghatározza a környék falusi, vidéki társadalmának megélhetését, ellátási biztonságát is (NAGYNÉ, 2005; PÉLI, 2013).

A korábbi növekedési modellek felismeréseit FRIEDMANN (1973) integrálja a centrum-periféria modelljében, a közgazdasági szemlélet mellett a társadalmi, a magatartásbeli és a politikai összefüggéseket is figyelembe veszi, és a fejlődés elméletét a területi összefüggésekben dolgozta ki. A fejlődés egyrészt alakítja a térszerkezetet, másrészt a területi kapcsolatok rendszere befolyásolja a fejlődési folyamatot. Véleménye szerint az emberi tevékenységek és azok társadalmi interakciói térségformálóak, ugyanakkor az emberi tevékenységekre is hatással vannak a térség jellemzői. A fejlődést kumulatív folyamatként határozza meg, amely lényegében az innovációk sorozataként, majd azok klasztereiként, az innovációk átfogó rendszereként értelmezhetők (CASELLI - COLEMAN, 1999). Az innovációk keletkezésének különösen kedveznek a nagy és dinamikus városi rendszerek. Az innovációkat koncentráló régiókat (magrégiók) centrumnak, míg az összes többi területet perifériának tekinthetjük, amelyek függőségi kapcsolatban állnak, és zárt területi rendszert alkotnak (KÁPOSZTA, 2011).

A centrum és a periféria között fennálló kapcsolatokat az alábbi összefüggések jellemzik:

1. A centrum kikényszeríti a periféria szervezeti függőségét, amelyet a centrum intézményeinek a perifériákon való megjelenése testesít meg. Ezek az intézmények aztán a döntéshozói a periféria lakosságát érintő létfontosságú döntéseknek.
2. A centrum periféria feletti uralmát önerősítő polarizációs mechanizmusok serkentik, ezek a *"feedback" (visszacsatolási) hatások* a következők:
 - *a hatalmi effektusok*; a periféria gazdasági gyengítése, a növekedési potenciálok átszivárogtatása a centrumba,
 - *az információs hatások*; a centrum interakciós képességének erősítése, a lakossági, a jövedelmi, a termelési tényezők dinamikus növekedése révén,
 - *pszichológiai hatások*; a tartós innovációs folyamatot segítő körülmények koncentrációja a centrumban,
 - *modernizációs hatások*; a centrum fennálló társadalmi rendszerének átformálása, az innovációk által gerjesztett kumulatív változások még fokozottabb érvényesítése miatt,
 - *szinergia hatások*, az innovációk által gerjesztett újabb innovációk megjelenése a gazdaság egyre szélesebb szférájában,
 - *termelési hatás*; az innovációk költségeinek csökkentése a belső és a külső megtakarítások segítségével.
3. A hatalmi viszonyok előre nem látható következményei miatt a centrum innovációi előbb-utóbb a perifériákon is bevezetésre kerülnek és információk áramlanak egyre erőteljesebb ütemben a függő területekre. A periféria lakossága tudatára ébred függőségének, melynek hatására a centrum decentralizációs politikába kezd, amelynek következtében a periférián új mellékközpontok alakulnak ki.

4. A centrum meggyorsítja az innovációk terjedését, és az azokat kísérő hatásokat a periférikus régiókban. A függőség jellegű kapcsolatok fokozatosan eltűnnek a centrumok és a perifériák között, a területi fejlődés egyre kiegyenlítettebb lesz (NAGY, 2006).

Ennek a modellnek az alkalmazására FRIEDMANN (1973) a lehetőséget csak a magasan fejlett regionális struktúrákkal rendelkező országokban látja. A FRIEDMANN (1973) által kidolgozott és RECHNITZER (1994) által átgondolt centrum-periféria modell új dimenziókat nyújt a regionális gazdasági növekedés értelmezéséhez, hiszen nemcsak az innováció fogalmát dinamizálja, hanem interdiszciplináris összefüggésekbe helyezte a területi folyamatokat, azok együttes hatásrendszerét. Kimutatja, hogy a területi különbségek centrumok és perifériák kialakulásához vezethetnek, ezek zárt területi rendszert alkotnak, a centrumok a perifériákkal autoritáson alapuló függőségi kapcsolatban állnak, s leküzdésükre a perifériáknak is központosítani kell az erőforrásaikat. A centrum-periféria elmélet az egyik megalapozója, s egyben kiváltója volt a posztmodern regionális politikáknak (RECHNITZER, 1994; NAGY, 2006; KÁPOSZTA, 2011).

1.3. A regionális gazdaságfejlesztés rendszerének érvényesülése, trendjei

A globalizált világpiacon a folyamatok világméretűvé válnak, az áru-, a tőke- és az erőforrás allokáció a globalizált piacon valósul meg. Ebben a transznacionális rendszerben megnő az erőforrás koncentrációk internacionális szerepe, és érezhető módon csökken a nemzetek területkiegyenlítő, un. igazságos erőforrás-elosztó képessége. Ennek következménye, hogy jelenleg a térségek, a megyék, a települések közvetlenül a világpiac kihívásaival és az önmaguk által generált versennyel is szemben találják magukat. Az a térség, amely nem képes ehhez a világméretű erőforráspiachoz és versenyhez alkalmazkodni, az szinte reménytelenül elmarad. Nem kis mértékben függ tehát a térségek sorsa attól, hogy ezen a piacon hogyan képesek érdekeiket érvényesíteni. A térségek, a megyék számára nem marad más, mint olyan orientációs politika felépítése és hasznosítása, amely támaszkodva a térségi adottságokra és az önfenntartó képesség növekedésének igényére, befolyásolást gyakorol az állami támogatási és külföldi befektetési- támogatási szándékokra, annak érdekében, hogy a terület bekapcsolódhasson a világméretűvé váló társadalmi-gazdasági tranzakciókba (TÓTH ET AL, 2014).

A gazdaságfejlesztés esetén elengedhetetlen a rendszerszemlélet tudományos alkalmazása, ugyanis bonyolult társadalmi-gazdasági jelenségekkel kapcsolatos feladatok megoldására van szükség. Az államháztartás az éves egy főre jutó GDP értékével méri a megyék, térségek ez irányban kifejtett aktivitását. Ahol ennek a mutatóknak a szintje átlag alatti, az arra kényszerül, hogy az állami újraelosztás mechanizmusához igazodva – más hatékonyabb területek lefölözésével – erőforrások juttatásáért álljon sorba. Ha a nemzetgazdaság nem képes oly mértékű GDP előállítására, amely az igazságos erőforrás elosztás megvalósításához szükséges, akkor a következő legjobb elosztó politikát kell elővennie. Bármely politika esetén is, várhatóan a gyengék maradnak továbbra is vesztesek, mert az államháztartás biztonsága nem kockáztatható az erősektől történő elvonás kedvezőtlen hatásai miatt. Ma a területi egységek lényegében az összes információval rendelkeznek, ami szükséges ahhoz, hogy a területi illetékességük által lehatárolt gazdaság rendszerét definiálják, annak fejlesztési politikáját megfogalmazzák, és azzal, mint termékkel kilépjenek az erőforráspiacra. Legtöbbször azonban hiányzik az információfeldolgozás azon technológiája, amely képes lenne egyesíteni a társadalmi-gazdasági erőket abban, hogy legjobb érdekeik szerint szerepeljenek a világpiaci folyamatokban (TÓTH ET AL, 2014).

Fokozottan érzékelhető ez a vidéki térségekben, amelyek gazdasági ereje egyre inkább elveszik, növekvő terület- és vidékpolitikai feladatokat teremtve. A hosszú távú regionális versenyképesség attól függ, hogy az adott térség képes-e újdonságot, innovációt generálni, tehát a magasabb rendű versenyelőnyhöz folyamatos innovációra van szükség (LUKOVICS, 2005). A gazdasági növekedés irányát, hatékonyságát jelentősen meghatározzák a helyben meglévő intézményi, társadalmi, és technológiai feltételek. Az eltérő fejlettségű régiókban az innováció is másként jelenik meg, így a különböző fejlettségű régiókat nem lehet ugyanolyan regionális innovációs stratégiákkal, illetve gazdaságfejlesztési stratégiákkal kezelni (LUKOVICS, 2007/A). Az innovációs képesség, a regionális versenyképesség és a regionális gazdaságfejlesztés között igen szoros kapcsolat mutatkozik (LENGYEL, 2003).

Az európai uniós csatlakozás után látjuk, hogy új, más értékek kerültek előtérbe egy-egy térség fejlődési potenciáljának értékelésekor. A természeti környezet tisztasága, a térségek egyéni arculata, az azt jelentős mértékben formáló kulturális örökség megőrzöttsége, a helyi tudás, az extenzív mezőgazdálkodás lehetőségei, a kooperációs képesség, a növekedéssel szemben a minőség és a teljességre törekvés feltételei felértékelődtek, teret nyert a helyhez kötődés (lokalizáció) mozgalma (G. FEKETE, 2005). A helyi adottságokhoz, erőforrásokhoz illeszkedő, azokra építő gazdasági fejlesztési irányok kijelölése és megvalósítása fontos szerepet kaphat a térségek gazdasági bázisának megteremtésében (CZENE - RICZ, 2010). Az elmúlt években a globalizáció hatására a gazdaságfejlesztésnek mind elméleti háttere, mind programozási gyakorlata alapvetően átalakult. A korábbi allokatív tervezést felváltotta a stratégiai szemlélet (RECHNITZER, 1998), a regionális politikában egyre inkább előtérbe került a partnerség és a szubszidiaritás elve (HORVÁTH, 2000). Az alapvető célok újrafogalmazódtak, a decentralizáció és a szubszidiaritás elveinek elfogadásával párhuzamosan a korábbi felülről lefelé szerveződő programokat felváltotta az endogén forrásokra építő alulról felfelé szerveződő regionális gazdaságfejlesztés gyakorlata a régiók versenyképességének javítására (LENGYEL, 2000). A helyi önkormányzat szerepe ennek során már nem pusztán a végrehajtásra szorítkozik, hanem kezdeményezőként kell fellépnie a különböző fejlesztési programok létrehozásában. Az endogén gazdaságfejlesztés során felértékelődnek a nagy értékű, sajátos tudáson alapuló, ritka, másutt nehezen utánozható helyi adottságok (ENYEDI, 2000). Ezeknek az adottságoknak a kihasználásában már nem az egyes vállalkozások játszanak kulcsszerepet, hanem vállalatok hálózatai, csoportosulásai, közismertebb nevükön a klaszterek. A klaszterek jobban képesek alkalmazkodni a globális verseny megváltozott feltételeihez, mint az egymástól elszigetelten működő vállalkozások, ezért kiemelt szerepük van a regionális fejlesztési stratégiákban. Az 1990-es évekre ezért a klaszterek szinte valamennyi fejlett ország gazdaságpolitikájában helyet kaptak (LENGYEL - DEÁK, 2002).

Magyarországon a területi kérdések és azok megoldása iránti érdeklődés évtizedek óta erőteljesnek tekinthető, a térszerkezetben megmutatkozó nagymértékű különbségek mérséklésének igénye évtizedekre vezethető vissza, mely különbségek a rendszerváltozást követő szerkezetátalakítás után tovább mélyültek. (HORVÁTH, 2003/A). A Magyarországon elmaradott, perifériára került térségek helyzetének alakulásában a gazdasági áramba való bekapcsolódásuk hiánya nagyban meghatározó.

Az alulról szerveződő regionális gazdaságfejlesztés jelentősége és áttekintése nagyban meghatározta a disszertációm vizsgálati alapjaként szolgáló turisztikai gazdasági potenciál meghatározását, a lokalizáció és a belső erőforrások vizsgálata témám szempontjából külön fejezetet érdemelt. Így az ebben a fejezetben bevezetett gazdaságfejlesztés fontos ismérveit a következő fejezetben részletesebben is kifejtettem.

2. AZ ENDOGÉN FEJLŐDÉS ÉS A LOKALIZÁCIÓ GAZDASÁGFEJLESZTÉSÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Napjainkban három fő hatóereje az állam, a globalitás és a lokalitás. Alapvető érdekünkben áll ezek között az egyensúly kialakítása és fenntartása, hiszen ha a három hatóerő közül bármelyik túlsúlyra jut, akkor annak számos káros következménye lehet. Az egyensúlyi állapot ezzel szemben megteremtheti a hosszútávon fenntartható, életminőség alapú jobb-létet, vagyis az ökoszociális piacgazdaságot (GERGELY, 2010).

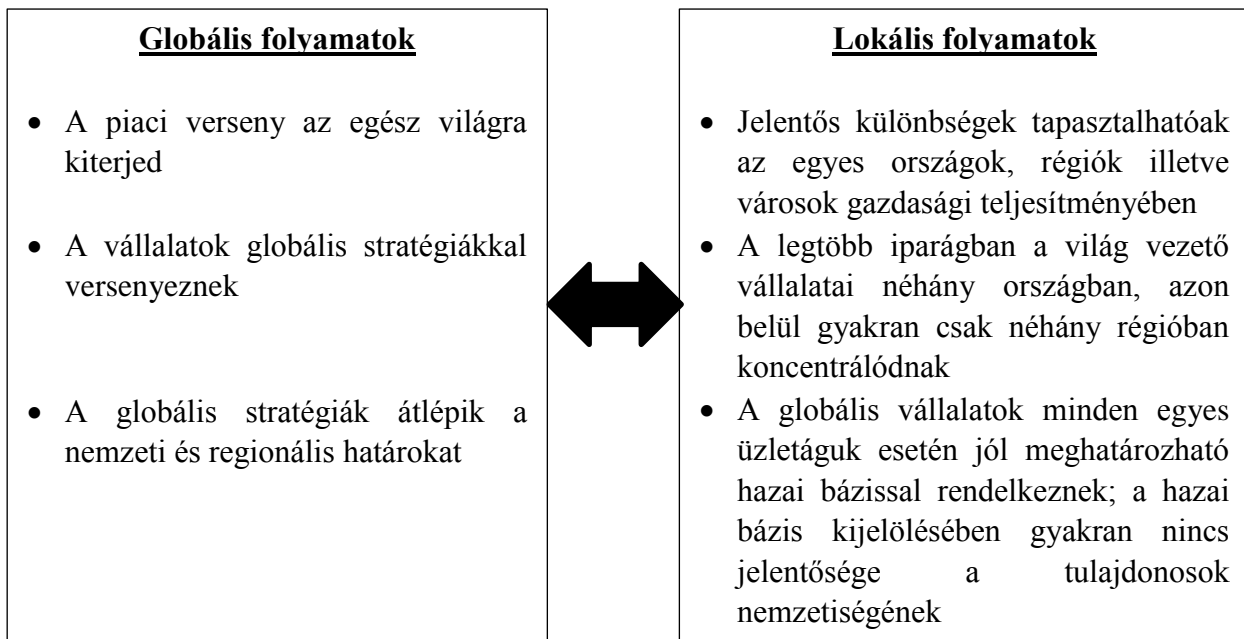
A térgazdaság fogalmi keretei között a lokális a regionálisnak míg a globális a nemzetközinek feleltethető meg. A lokális-globális fogalompár nemcsak, mint a tudományos vizsgálódás tárgyára vonatkozó ellentétpár jelenik meg, hanem módszertani ellentéteket is felvet. A „helyi környezetre” (régióra vagy vidékre) egy sajátos természeti, társadalmi, intézményi atmoszféra, vagy más szóval, a „regionális önállóság” jellemző. A helyi önállóságon alapulnak a többi régióval fennálló - többé-kevésbé előnyös - kapcsolatok. A más térségekhez való viszonyulás alapját képező összehasonlítás a tér belső struktúráját veszi elsősorban célba (BENKO, 1997).

2.1. Lokalitás növekedésének jelentősége

A globalizáció hatására átalakuló gazdaságokban az egyik legmarkánsabb folyamat a lokalizáció felerősödése. Ma már széles szakmai körben elfogadott, hogy a globalizáció-lokalizáció fogalompár egyazon gazdasági-társadalmi folyamat két vetülete. A lokalizáció olyan gazdasági törvényszerűség, amely az egész globalizálódó világban, elsősorban a tudásalapú gazdasághoz kapcsolódva, a fejlett országokban szinte mindenütt megfigyelhető (STORPER, 1997; SZABÓ, 1999; LENGYEL, 2003; DICKEN, 2011). Sőt a globális világgazdaság egyik legfontosabb paradoxona éppen az, hogy addig globális a világ, amíg léteznek lokális különbségek (BERNEK, 2000).

A lokalizációt – a gazdaságban és a tudományban – a legszűkebb értelmezésben a globalizáció ellentétéként határozzák meg. Nemcsak gazdasági és politikai értelemben, hanem teljes általánosságban is érvényes a megállapítás, miszerint globalizáció és lokalizáció nem ellentétek, amelyek egymást kizárnák, hanem éppen előfeltételei egymásnak (NYÍRI, 1998). A lokalitás előtérbe kerülése, a lokális gondolkodás egyfajta viszontválasz a globalizációs folyamatokra, néha tiltakozás azok ellen. A lokalizáció egyik fő jellemzője, hogy a globális folyamatokkal sok esetben ellentétes helyi törekvések nagymértékben a globalizáció kínálta lehetőségek (pl.: informatika, hírközlés) kihasználás révén valósulnak meg. A helyi érdekekért markánsan síkraszálló települési, térségi identitások a világ legkülönbözőbb részein megjelennek (PETRÁS, 2005).

A globalizáció és lokalizáció egymáshoz való viszonyát, összekapcsolódásukat jól érzékelteti a köztudatban már gyökeret verő kifejezés, a glocalizáció. (A kifejezést először 1992-ben alkalmazta Roland Robertson szociológus arra a folyamatra, amely során a lokális és regionális problémák globálisan megismerhetővé, elemezhetővé, összehasonlíthatóvá válnak, ugyanakkor a globális hatások érvényesülnek lokális szinten) (BÁLINT - JUHÁSZ, 2007). A globális és lokális folyamatok közötti különbségeket a 6. ábra szemlélteti.

6. ábra: Globális - lokális paradoxon

Forrás: PORTER, 1997; DEÁK, 2000

VARGA (2000) a lokalizáció újkori fogalmát határozza meg a következő módon: „Az új lokalizáció tehát nem lehet azonos se a középkori, se az újkori lokalizációval. A középkorban a lokális világok jelentős mértékben elszigetelt és zárt világok voltak, miközben a vallások univerzális és transzcendens horizontot emeltek fölé. Az újkorban az univerzális és transzcendens horizont elveszett, miközben a „transzcendens” ipar- és kereskedelemvilág, majd legátutóbban a pénzvilág beemelte őket egy világméretű gazdasági vérkeringésbe. Ezt a folyamatot zárta be az utolsó harminc év mediatisált világa, amely a gazdasági-piaci alávetettség után az egyirányú szellemi-tudati alávetettséget is végrehajtotta. Ez volt a késői modern és a posztmodern korszak.”

HINES (2000) megítélése szerint „a lokalizáció egy folyamat - az egymással kölcsönös összefüggésben lévő és önerősítő intézkedések és eljárások rendszere, amely aktívan diszkriminál a helyi javára. Az egyes emberek, a közösségek és az üzleti élet szereplői számára olyan politikai és gazdasági keretet kínál, mely újradiverzifikálja a helyi gazdaságokat. Növeli a közösségek összetartó erejét, csökkenti a szegénységet és az egyenlőtlenségeket, javítja a megélhetési feltételeket, erősíti a társadalmi gondoskodást és a környezet védelmét, és biztonságérzettel szolgál.” A lokalizáció végcélja szerint a helyi gazdaságok világméretben való újjáépítését és védelmét kell, hogy szolgálja. A hangsúly itt nem a versenyen, hanem az együttműködésen van, ahol is a cél nem a legolcsóbb, hanem a legjobb termék, illetve szolgáltatás biztosítása.

A lokalizáció kitűnő definícióját adja LÓRÁNT (2000), aki szerint „a lokalizáció alapvetően a hatalomelosztás megváltoztatását, a döntési jogkörök áthelyezését jelenti a nem választott transznacionális vállalatoktól, nemzetközi szervezetektől a demokratikusan választott helyi közösségekhez. A "lokális" vagy "helyi" jelző konkrét kérdésektől függően jelentheti a nemzetállamot, a nemzetállam valamely részét vagy földrajzilag összekapcsolódó nemzetállamok régióját. A lokalizáció közgazdaságtana arra a statisztikailag bizonyítható tényre épül, hogy az emberi szükségletek túlnyomó része helyileg gazdaságosan kielégíthető.”

A lokalizáció elősegíti a fenntartható helyi közösségek kialakulását, ezzel támogatva a helyi gazdaságok újjáépítését. Lehetővé teszi a társadalmi kohézió kialakulását és a gazdasági megújulást, különösen a munkaigényes ágazatokba történő befektetések, az infrastruktúra megújítása és a személyes, közvetlen törődés révén. A helyi vállalkozásnak központi szerepe van és nagy haszna (HINES, 2000). A lokalizáció a mai folyamatok szempontjából egy olyan új gazdaságszerveződési módot jelent, amelyben a társadalmi és ökológiai szempontok fontosabbak a piaci terjeszkedésnél és a profitnál (GERGELY, 2010). A 7. ábrán szemléltettem a lokalizációhoz kapcsolódó legfontosabb tényezőket.

7. ábra: A lokalizáció legfontosabb tényezői

Forrás: GERGELY (2010) alapján saját szerkesztés, 2015.

A helyi gazdaságok, helyi termelők, helyi vállalatok helyi értékesítésén alapulnak. Látható, hogy a helyi piac védelme a globalizáció korában egyáltalán nem mellékes, hiszen a lokális gazdaságok megtartják és foglalkoztatják a helyi munkaerőt és működtetik a helyi gazdaságot. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mai modern társadalom kisközösségei képesek lennének az önellátásra, de azt igen, hogy függésüket csökkentsék a monopolkapitalista vállalatok egy részétől, illetve a globalizáció negatív hatásait részben kiküszöböljék. Ideális esetben a lokális és globális gazdasági szereplők tevékenységei kiegészítik egymást és nem minden szempontból egymás versenytársai (GERGELY, 2010). Mindemellett a lokalizáció erősíti a társadalmi kohéziót, elősegíti a fenntartható helyi közösségek kialakulását, ezáltal mintegy támogatja a helyi gazdaságok újjáéledését (BUDAY-SÁNTHA, 2000).

2.2. Az endogén fejlődés, helyi gazdaságfejlesztés

2.2.1. Endogén fejlődés

Az endogén fejlődési modell kialakulásához paradigmaváltásra volt szükség, ami nem valósulhatott volna meg a világgazdaság körülményeinek megváltozása nélkül. A '60-as évekre a világgazdaság növekedésének forrásai kimerültek, a termelőtőke hozamai visszaestek. A fejlett országok regionális stratégiáit ennek eredményeképpen már nem lehetett a harmadik világ nyersanyagbázisára alapozni, a stratégiát a belső erőforrások hatékonyabb kihasználására, a potenciálok kiaknázására és a saját erőforrások fejlesztésére lehetett építeni (SZÉLES, 2009). Az endogén fejlesztés alapkonceptiója, hogy egy térség gazdaságának fejlesztését a helyi munkaerőre, a természeti adottságokra, valamint a szellemi és kulturális bázisra lehet alapozni. A stratégia sikerének alapfeltétele, hogy a térség lakosai elkötelezettek legyenek a koncepció mellett, ezért a tervezés és a kivitelezés minden lehetséges fázisát helyben kell elvégezni. A sikeres stratégiaalkotás nagymértékben fokozható különböző részvételi technikák alkalmazásával (TUKACS, 2005). A belső, helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés egyik alapvető feltétele az érintett szemlélet széles körű elterjedése. Ennek értelmében a helyi társadalom nem passzív befogadónak viselkedik a döntési folyamatokban, hanem aktív résztvevő, melynek beleszólása van az őt érintő ügyekbe (GLASBERGEN, 2000). A 3. táblázatban különböző szempontok alapján összehasonlíthatók az exogén (régió kívüli) és az endogén (helyi gazdaságfejlesztésre épülő) modellekhez kapcsolódó fejlesztési elképzelések.

3. táblázat: Az exogén és az endogén fejlődési modell összehasonlítása

Fejlesztési elképzelések		
Szempontok	Exogén	Endogén
<i>Döntéshozás</i>	Top-down, centralizált	Bottom-up, decentralizált
<i>Helyi tudáshoz való viszony</i>	A megoldandó probléma része	Nélkülözhetetlen
<i>Meghatározó szereplők</i>	Akadémikusok, bürokraták	Aktivisták
<i>Kutatási módszer</i>	Formális, szisztematikus	Informális, realista
<i>A problémákra adott válasz</i>	Technikai megoldás	Társadalmi-politikai megoldás
<i>Technológia</i>	Kemikáliák, nagyüzemek	Ökogazdálkodás, helyi technológiák
<i>Helyiekről alkotott képe</i>	Tudatlan, irracionális	Racionális, közösségi tudat
<i>Piachoz való viszony</i>	A termék minősége az első	Az élet minősége az első

Forrás: TUKACS (2005); MILÁNKOVICH (2012) alapján saját szerkesztés, 2015.

Az endogén fejlődés a gazdasági fejlődés egy sajátos formája, amely elsődlegesen egy terület belső erőforrásaira épít. Ezek magukban foglalják a természeti erőforrásokat és nyersanyagokat, a szakképzettséget, know-how és innovációs kapacitást, a sajátos helyi termékeket (mezőgazdaság, erdészet, kézművesipar, helyi előállítás), valamint a lakófunkciót kiszolgáló gazdaság és a turizmus számára vonzó tényezőket (időjárás feltételek, természeti és kulturális örökség, vonzó táj és egyéb komfort-tényezők) (BODNÁR, 2013). Az endogén fejlődés fogalma igen összetett, főleg ha azt az endogén növekedéshez hasonlítjuk. Ez logikusnak is nevezhető, hiszen a társadalmi jólét igen széles körűen értelmezhető és a növekedés mennyiségi megközelítésével ellentétben az endogén fejlődés esetében a társadalmi haladás, mint minőségi megközelítés a jellemző. Ez persze nem jelenti, hogy az elmélet figyelmen kívül hagyná a kvantitatív kutatás elemeit (BODNÁR, 2013).

Az endogén növekedésmélet követői kétségbe vonták a neoklasszikusok hipotéziseit – akik kizárták a technológiai változásoknak a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását –, és modelljükbe beépítették a technológiai externáliát is. Egyik jeles képviselőjük ROMER (1990), növekedésméletemben kiemeli a tudás létrehozásának fontosságát. Érvelése szerint a tudás a tőke meghatározó formája, és a gazdasági növekedés elsősorban a tudásakkumuláció mértékétől függ. A tudás-alapú gazdaságoknak pedig az a legfontosabb jellemzője, hogy a tudás előállítása és hasznosítása alkotja az értékteremtési folyamatok központi elemét. ROMER (1990) hangsúlyozza továbbá, hogy a technológiai változások az új technológiákba és emberi erőforrásokba történő befektetések eredményeképpen, azok hozamaképpen következnek be. Ezért a technológiai fejlődés a gazdasági növekedés endogén tényezőjének tekinthető.

A korábbi növekedési elméletek elhanyagolták az endogén forrásokat, hiszen a munkamegosztás jellege miatt az erőforrások (tőke, hatalom, információ) a centrumokban, a településhierarchia csúcsain koncentráálódtak, amelyek együtt jártak a térségek erős specializációjával. A perifériák iránt a kereslet csak a favorizált erőforrások miatt jelentkezett, így ezek a hagyományos exportágazatokhoz kötődtek, holott azokat másként hasznosítva innovatívabban, hatékonyabban járulhattak volna hozzá az adott régió fejlődéséhez. Az innovációs ötletek a kommunikációs korlátok, a piaci ismeretek hiánya és az elmaradott technológia adottságai következtében is megrekedtek, nem kerültek kidolgozásra, inkább egy passzív vállalkozói magatartás kialakulását eredményezték. Végül a térségi erőforrások és képességek a régió kívüli keresleti tényezők számára „parlagon heverték”, közben számos funkció elcsökevényesedett, vagy éppen leépült, jobb esetben csupán konzerválódott (TÓTH ET AL, 2014).

A nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az endogén forrásokra épülő fejlesztések hatására új impulzusok érhetik a célterületet, így a térség természeti, környezeti, gazdasági, illetve humán adottságai új egységet alkotva, ezen tényezők át- és újraértékelésével növekedés indulhat el (SWINBURN ET AL, 2004). Olyan gazdaságfejlesztési irányok fejlődhetnek ki, amelyek képesek a belső adottságokra épülve külső források bevonását is integrálni, az így kialakult munkahelyeken megtermelt javak pedig elkölthető jövedelmet koncentrálnak az adott térségbe. Így csökken a társadalmi krízis (elvándorlás, idősödő társadalom, stb.), a gazdasági és infrastrukturális leszakadás kialakulásának lehetősége (KÁPOSZTA - NAGY, 2013).

2.2.2. A helyi gazdaságfejlesztés folyamata

A helyi szintek fontossága alapvetően arra vezethető vissza, hogy minden egyes térrész (országrészek, megyék, járások, települések, városrészek) különböző tulajdonságokkal, adottságokkal rendelkezik. Az ebből származó egyediség pedig egyszerre jelenthet értéket, amelyet érdemes kihasználni, vagy sajátos problémát, amelyet meg kell oldani (RECHNITZER - SMAHÓ, 2006).

A helyi gazdaságfejlesztés összetett folyamat, az eszközök széles tárházával rendelkezik. A helyi gazdaságfejlesztés fogalmát sokan, sokféle értelemben használják, ám a tényleges tartalma a nemzetközi szakirodalomban mai napig tisztázatlan, értelmezésének sem hazánkban, sem Európában, de a világban sincs egy frappáns, összegző, általánosan elfogadott definíciója. A leginkább elterjedt szakmai álláspont szerint a helyi gazdaságfejlesztés (HGF) tudatos helyi közösségi beavatkozás a gazdasági folyamatokba a fenntartható helyi fejlődés érdekében (LENGYEL, 2010).

CZENE - RICZ (2010) által szerkesztett műben olvasható a helyi gazdaságfejlesztés lényege, miszerint „a helyi gazdaság egy település, mikro- vagy kistérség saját adottságai által motivált, ezeket az adottságokat fenntartható módon felhasználó, belső erőforrásainak mobilizálása által működtetett összehangolt akciók/tevékenységek, emberek, intézmények, anyagok, erőforrások és eljárások összessége. További fontos momentum, hogy a helyi gazdaság által kibocsátott termékek, szolgáltatások megjelenhetnek külső piacokon is, de elsődleges céljuk a helyi (belső) piac keresletének kielégítése. A külső piac ebben az esetben úgy jelenik meg, mint a belső piaci felesleg értékesítésének lehetséges tere. Mivel a helyi gazdaság a helyi erőforrásokat a helyi közösség érdekében hasznosítja, belső (endogén) erőforrásokon alapuló gazdaságnak is nevezhetjük.”

MEZEI (2006/B) értelmezése szerint „a helyi gazdaságfejlesztés olyan, a helyi gazdaság életébe történő, külső és/vagy belső erőforrásokat hasznosító, tudatos beavatkozás, melynek kezdeményezője lehet külső szereplő is (pl. kormányzat, EU, külföldi tőke), de a folyamat kulcsa mégis a helyi szereplők részvétele, akik vagy kezdeményezőként, vagy a külső fejlesztési elképzelés elfogadóiként, támogatóiként és alakítóiként lépnek fel.”

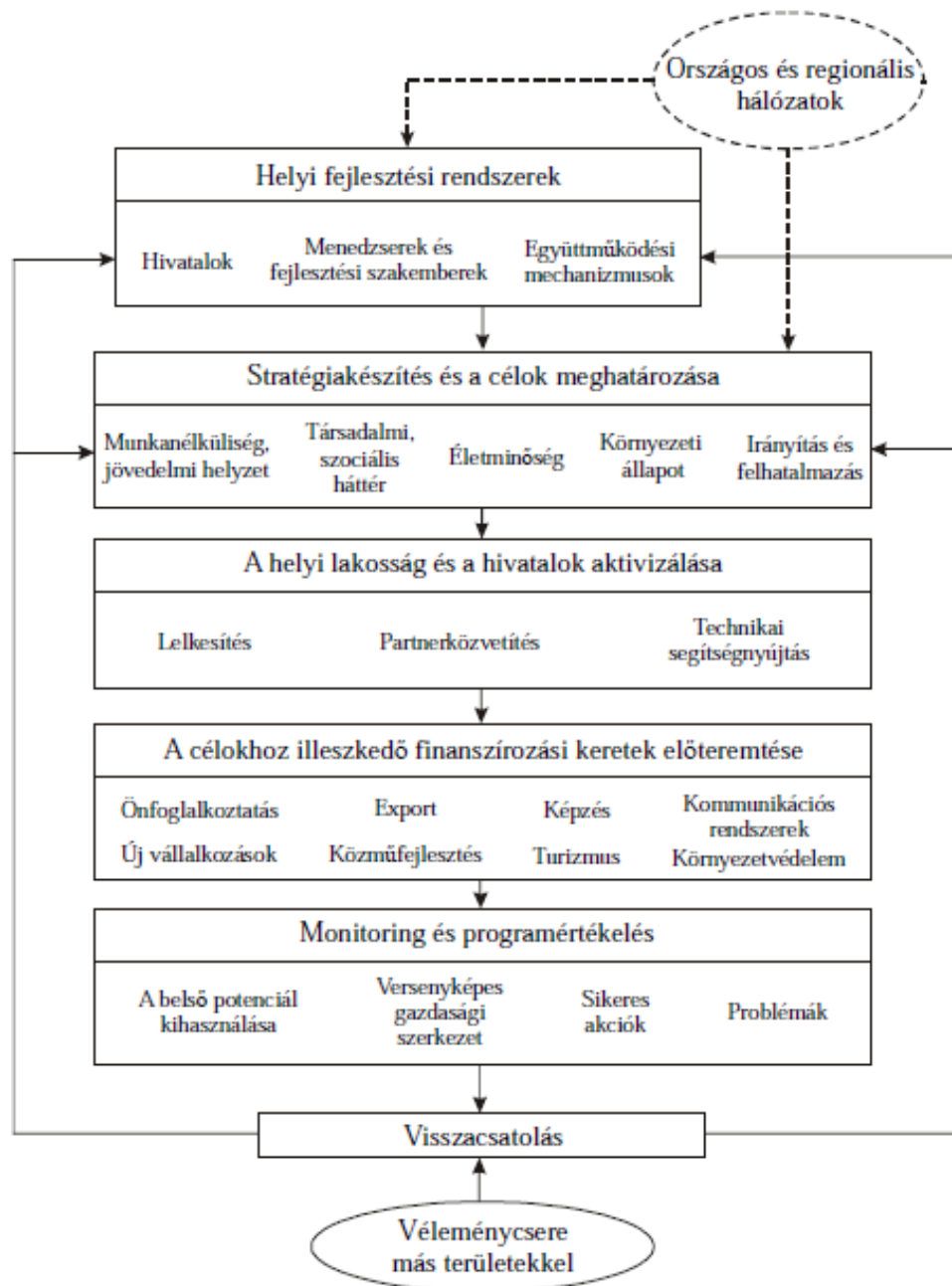
Eszerint a helyi gazdaságfejlesztés a központi kormányzati gazdaságpolitikai és helyi gazdaságfejlesztési szereplők együttes fellépését igényli. Fő jellemzője az alulról szerveződés (bottom-up) és a helyi szereplők által kidolgozott gazdaságfejlesztési stratégia. Fontos jellemző továbbá a hagyományok és közösségi attitűdök érvényesülése. A gazdaságfejlesztés kiindulópontjaként definiálni kell a hely előnyeit és hátrányait, a helyi speciális problémákat, és fel kell becsülni a térség fejlődési potenciálját. A következő körben ki kell jelölni a fejlesztési irányokat (stratégia), majd meg kell határozni a célok eléréséhez szükséges beavatkozási területeket (pl. humánerőforrás-fejlesztés, vállalkozásfejlesztés), illetve ezek rögzítése után a részletesebb fejlesztési projekteket és az operatív programokat (MEZEI, 2006/B).

BAJMÓCZY (2011) definíciója szerint „a helyi gazdaságfejlesztés a helyi gazdasági folyamatokba történő tudatos beavatkozást jelent, azzal a céllal, hogy a helyben élők számára a korábbinál kedvezőbb szituáció jöjjön létre. A helyi gazdasági folyamatok azok, amelyek leginkább és közvetlenül hatnak ránk, és szintén ezeket a folyamatokat van a leginkább esélyünk befolyásolni.” Ugyanakkor megemlíti, hogy a helyi gazdaságfejlesztés nem kizárólagosan a helyben élők vagyoni helyzetének javítását, illetve nem csak gazdasági mutatók növelését kell, hogy szolgálja. Véleménye szerint a helyi gazdaság jövedelemtermelő képességének növelésére pedig, eszközként és nem célként kell tekinteni.

Lényeges eleme a helyi fejlesztési folyamatnak a helyi szereplők és szervezetek bevonása, egyrészt az adott fejlesztési cél befogadása és támogatottságának biztosítása, másrészt pedig a szükséges helyi erőforrások és pénzügyi keretek előteremtése miatt. A vázolt folyamat fontos lépése a helyi fejlesztések, beavatkozások eredményének értékelése, esetenként mérése, és a visszacsatolási lehetőség biztosítása. Alapfeltétele az egyes „helyek”, térségek adottságainak, sokszínű erőforrásainak, társadalmi, gazdasági, környezeti struktúráinak, kapcsolatainak földrajzi szemléletű ismerete. Emellett a gazdaságfejlesztési beavatkozások más (pl. szociális, kulturális, természetvédelmi) fejlesztési beavatkozásokkal való integrációjának még nagyobb és közvetlenebb szerepe van. A „helyi” jelző pedig kijelöli a beavatkozás, megvalósítás területi szintjét. Ez lehet egy település, településrész, de települések összessége is, így egy mikrotérség vagy kistérség, sőt akár a regionális szint is. A helyi gazdaságfejlesztésnek tehát van egy földrajzi kerete, egy térbeli vetülete is (TÓTH ET AL, 2014; CZENE - RICZ, 2010).

A helyi szereplők teljes körű bevonása a gazdaságfejlesztés tervezésébe lehetetlen. Így olyan szervezetek, érdekcsoportok kiválasztásával kell megoldani a feladatot, amelyek jól reprezentálják a helyi közösség bizonyos csoportjainak érdekeit (önkormányzat, üzleti szféra, oktatási-képzési intézmények, egyéb társadalmi-, közösségi csoportok) (BLAKELY – BRADSHAW, 2002).

Fontos felmérni, hogy milyen problémákkal küzd a helyi gazdaság, milyen kapacitások, erőforrások állnak rendelkezésre és milyen lehetőségek rejlenek a helyi struktúrában a külső források figyelembevételével. Definiálni kell az átfogó célokat, fel kell vázolni az esetleges forgatókönyveket, majd részletes programokat kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy pontosan hogyan akarjuk elérni a célkitűzéseinket (TÓTH ET AL, 2014). A 8. ábrán látható a helyi fejlesztési folyamat egyszerűsített modellje.

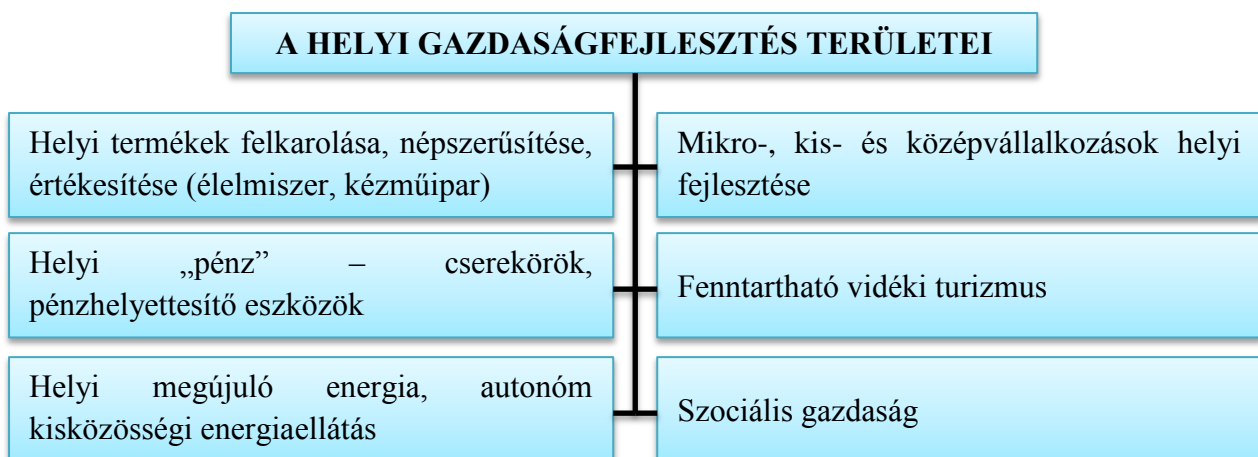

8. ábra: A helyi fejlesztési folyamat egyszerűsített modellje

Forrás: EUROPEAN COMMISSION, 1999/A; TÓTH ET AL, 2014

A fejlesztések ösztönzője, kezdeményezője, befogadója mindig az adott önkormányzat vagy az általa létrehozott gazdaságfejlesztő szervezet, ezért a biztos önkormányzati anyagi háttér elengedhetetlen feltétele a helyi fejlesztések elindulásának. A központi állami, tagállami és a nemzetközi szervezeti pl. európai uniós (cél)támogatások veszélye, hogy eltéríthetik a helyi fejlesztési irányokat, főleg ha a tervezés nem elterjedt, vagy csak irányelvszerű tervezés folyik a helyi önkormányzatoknál. Nem mindegy az sem, hogy milyen vagyoni háttérrel rendelkeznek az önkormányzatok, hiszen egy-egy projekthez sokszor elegendő az önkormányzati vagyon fejlesztési célú hasznosítása (telekbiztosítás, épületátadás stb.). Mivel ahány ország, annyiféle önkormányzat és önkormányzati finanszírozási rendszer van, az önkormányzatok helyi gazdaságfejlesztési pénzügyi szerepvállalása nemzetközi szinten alig vagy egyáltalán nem összevethető, ennek vizsgálata jó, ha egy országon belül elvégezhető (TÓTH ET AL, 2014).

A helyi gazdaság, a gazdaságnak azt a legalsó működési szintjét jelenti, ahol a termelés és a fogyasztás közvetlenül összekapcsolódik. A gazdaság helyi viszonyainak újrászervezésében alkalmazható a vállalkozásösztönzés, a vállalkozások közötti együttműködés, a lakosság vásárlói tudatosságának erősítése, a közvetlen termelői-fogyasztói kapcsolatok elősegítése, továbbá közösségszervezési akciók, annak tudatosítására, hogy az emberek maguk is sokat tehetnek saját környezetük gazdasági talpra állításáért. Kifejezett cél, hogy az adott gazdasági tevékenység eredményei helyben hasznosuljanak, akár mint megvásárolható termék, elérhető szolgáltatás, vagy mint munkahely és jövedelem. Vagyis a helyi gazdaságfejlesztés nem egyszerűen helyi, hanem helyi érdekű gazdaságfejlesztés. A helyi piacot kívánja a helyi vállalkozások és gazdasági tevékenységek ösztönzésével támogatni, a helyi közösség érdekében. Célja tehát nem kizárólagosan gazdasági, hanem meghatározóan közösségi és társadalmi: a helyi lakosság életminőségének javítása, nem pedig a bármilyen áron történő profitmaximalizálás. Ezért – szemléleti és módszertani megközelítésére egyaránt utalva – helyi közösségi gazdaságfejlesztésnek is nevezhetjük. A 9. ábrán láthatók az ehhez kapcsolódó lehetséges részterületek (TÓTH ET AL, 2014).

9. ábra: A helyi gazdaságfejlesztés lehetséges területei

Forrás: GERGELY (2010) alapján saját szerkesztés, 2015.

Helyi termékek azok a termékek, amelyek hozzátartoznak egy adott település, térség, tájegység, régió identitásához, és létrehozásukban a helyi gazdasági rendszer vesz részt. A termelés során létrejövő hozzáadott érték helyi szinten jelenik meg, helyi szinten járul hozzá az egzisztenciák fejlődéséhez. A helyi termékeket jellemzően mikro- és kisvállalkozások termelik, amelyek között jelentős az önfoglalkoztató vállalkozás. A helyi termékek értékesítése a helyi piacon mind

környezetvédelmi, mind gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű. A helyi előállíthatóság, helyi termelés azt is jelenti, hogy helyi munkaerőt alkalmaznak, és a foglalkoztatás előnyei is ott jelentkeznek. Komoly előny a helyi termékeknél, hogy mivel értékesítésük döntően helyben történik, környezetterhelésük minimális. A helyi termékek megvásárlásának ösztönzésén túl hozzájárulnak a helyi értékek, gazdálkodási hagyományok megőrzéséhez, a helyi kötődés, identitás erősítéséhez, és a turisztikai potenciált is javíthatják. Cél a hozzáadott érték növelése és a bevételek helyben, arányos mértékben a gazdálkodóknál tartása (GERGELY, 2010).

GLATZ (2008) szerint a vidéki térségek közhaszonnak számítanak, mely mindannyiunk értéke. Fontos, hogy érdekünkben álljon a vidéken lakó közösségek helyben tartása, akik a helyi erőforrásokat karbantartják. A helyi gazdaságfejlesztésben kitüntetett szerepet kap az együttműködés. Egyik legfontosabb jellemzője, hogy keretében a helyi szereplők (gazdaság és társadalom) együttműködnek a helyi gazdasági tevékenységek ösztönzése érdekében. A vállalkozói szféra, az önkormányzatok és a helyi közösség közös gondolkodása és közös akciói segíthetik elő, hogy a speciális helyi adottságokra építve a közösség képes legyen a változó helyi és külső körülmények között megőrizni saját értékeit és lehetőségeit.

Az együttműködés térségi dimenzióban is megfogalmazható. Eszerint a helyi gazdaság szereplői nem zárják ki a térség szűkebb és tágabb környezetével való együttműködést, azzal bizonyos mértékű „szimbiózisra” törekedve a megfelelő munka és funkciómegosztást sem. Vagyis a helyi gazdaság bizonyos mértékű „befelé fordulást” jelent, helyben jelentkező gazdasági szükségletek, helyi szereplők tevékenységei által történő kielégítését, amely azonban többé-kevésbé a tágabb gazdasági környezetbe ágyazódik (CZENE - RICZ, 2010).

A helyi szükségletek kielégítésére épülő, erős foglalkoztatási céllal bíró szociális gazdaság (egyben az alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) területei lehetnek: szociális (közösségi) földprogramok segítségével munkalehetőség biztosítása; szociális és kulturális szolgáltatások; tájfenntartó gazdálkodás; mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozása; kézműipar; turizmus. Ide sorolhatók továbbá azok a beavatkozások is, amelyek a szociális ellátás és közösségi foglalkoztatás összekötését (helyi foglalkoztatás a házi segítségnyújtásban, gyermekfelügyelet vagy gyermekek gondozása), vagy a közcélú, közhasznú munkával lefedhető tevékenységek ösztönzését jelentik (CZENE - RICZ, 2010).

2.3. Klaszter alapú gazdaságfejlesztés

A klaszter alapú gazdaságfejlesztés mind az Egyesült Államokban, mind az Európai Unióban egyre inkább központi megvilágításba kerül (ROSENFELD, 2002/A). A klaszterek a regionális gazdaságfejlesztés és szerkezetváltás támogatásának eszközeiként, az innováció „melegágyaként” is felfoghatóak (ISAKSEN – HAUGE, 2002). Az Európai Unió regionális politikája az alulról szerveződő regionális gazdaságfejlesztést támogatja, mely stratégia alapvetően a klaszterekre épülő gazdaságfejlesztési stratégiával ekvivalens (LENGYEL, 2002). Ebben jelentős hangsúlyt kap a vállalatok innovációs képességének növelése, valamint a térbeli koncentráció (LENGYEL – DEÁK, 2002). Ahhoz, hogy egy térségben klaszter alapú gazdaságfejlesztési stratégiát lehessen alkalmazni, ahhoz egyrészt tudatos gazdaságfejlesztési beavatkozás, másrészt egy évekig tartó fejlődési pálya bejárása szükséges (LUKOVICS, 2005). Az alulról felfelé szerveződő gazdaságfejlesztési programokban a '90-es évek elején jelent meg a klaszter fogalma, és mára a gazdaság- és vállalkozásfejlesztési elképzelések talán egyik leggyakoribb kifejezésévé vált (DEÁK, 2002).

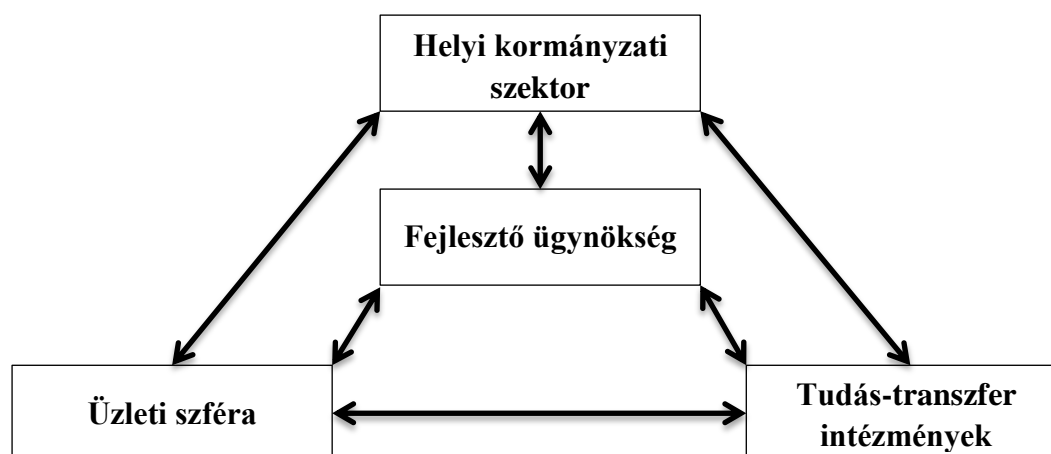
A vállalkozások meghatározó jellemzői, hogy napjainkban már nem külön-külön, hanem egymással különböző formában együttműködéseket létrehozva vesznek részt a piaci folyamatokban. Ilyen együttműködések például a hálózatok vagy a klaszterek. A klaszterek „egy adott iparághoz tartozó független vállalatok és velük kapcsolatban álló üzleti partnereik, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények egy adott térségben tömörülő olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani” (LENGYEL, 2006).

A nemzetközi szakirodalomban nincs teljes egyetértés a klaszter formális definícióját illetően. A legtöbb szakértő úgy definiálja, mint kapcsolódó vagy kiegészítő gazdasági tevékenységek földrajzilag közeli koncentrációját, amelyek aktív csatornákon, például üzleti tranzakciókon, kommunikáción keresztül kapcsolódnak össze, megosztva a specializálódott infrastruktúrát, a munkaerőpiacot és egyéb szolgáltatásokat a közös lehetőségek kihasználására, valamint a nehézségekkel való együttes szembenézésre (ROSENFELD, 2002/B).

A vállalati klaszterekben jelen vannak a vállalkozásokon kívül egyéb intézmények, szakmai szervezetek is. A klaszterben az együttműködés mellett már jelen van a rivalizálás is a tagok között, sőt az sem biztos, hogy a vállalatok között egyáltalán alakulnak ki kapcsolatok a szervezetben (PORTER, 2008; KOLLÁR, 2011). Így tehát a klaszter nem zárja ki a konfliktust vagy a versengést a résztvevők között. Sőt a klaszteresedés átláthatóbbá teszi a piacot és helyi rivalizálást is jelent. Fontos, hogy segíti a közös problémák megoldását az intézményesedés különböző formáinak a megjelenésével.

2.3.1. Klaszterizáció a helyi gazdaságfejlesztésben

Az alulról szerveződő regionális gazdaságfejlesztés hálózatának magját a 10. ábrán látható négy szereplő alkotja. Ez a négy szereplői kör, ha képes együttműködni, akkor hatékonyan, gyorsan és a település- és területfejlesztési szempontokat és előírásokat is mérlegelve szervezheti a klaszteralapú helyi gazdaságfejlesztést.

10. ábra: Az alulról-szerveződő regionális gazdaságfejlesztés „négy lába”

Forrás: LENGYEL, 2010.

A helyi gazdaság humán, pénzügyi vagy infrastrukturális eszközökkel egyaránt fejleszthető. A leghatékonyabb, ha minél több eszközt és módszert alkalmazunk, amelyek egymásra épülve egy következetes programmá állnak össze. A gazdaságfejlesztési feladatok végrehajtását, az általános célkitűzések regionális adottságoknak megfelelő részletes kifejtését, a fejlesztési eszközök kiválasztását és alkalmazását vertikálisan és horizontálisan tagolt intézményrendszer végzi. Ma már valamennyi fejlett országban a térelemek és a területi struktúrák fejlesztésének céljait, az ezek megvalósításához szükséges eszközök és intézmények összességét felölelő, önálló regionális politikáról beszélhetünk (TÓTH ET AL, 2014).

A klaszteralapú helyi gazdaságfejlesztésben nincsenek bevált receptek, hanem helyben kell mindig egy „versenystratégiát” kidolgozni, sok esetben versenyezve nemcsak távoli, hanem a szomszédos térségekkel is. Az alulról szerveződő regionális hálózatot a területi egységek közötti verseny potenciális résztvevőinek azon helyi csoportjai alkotják, akik a gazdasági fejlődésre közvetlenül hatást tudnak gyakorolni, akik tenni is tudnak a régió gazdasági fejlődéséért. A helyi hálózat „lelke” a jól működő kapcsolatrendszer, az állandósult párbeszéd a résztvevők és különböző csoportjaik között, amely együttműködés lehetővé teszi az esetleges érdekellentétek, konfliktusok feloldását is (LENGYEL, 2003).

A klaszter-alapú gazdaságfejlesztés eltér a gazdaságfejlesztés hagyományos ágazati, illetve területi megközelítésétől. A főbb különbségeket LENGYEL - DEÁK (2002) foglalta össze:

- A klaszter-alapú gazdaságfejlesztés nem az egyes vállalkozásokra, hanem a vállalati együttműködésekre koncentrál. Célként nem a vállalatok, hanem a hálózatok fejlesztését tűzi ki.
- Az iparág helyett a klaszter kerül a fejlesztési elképzelések középpontjába, ami a végterméket előállító iparágon kívül magában foglalja az értékteremtésben részt vevő többi iparágat is (támogató iparágak, kapcsolódó iparágak, szolgáltatást nyújtók, specializált intézmények stb.).
- A fejlesztési elképzelésekben a klasztereket nem néhány kiválasztott nagyvállalat képviseli, hanem a klaszterhez tartozó összes vállalkozás.
- A klaszter fejlesztésekor a kormányzat mind helyi, mind külső forrásokra támaszkodik, azonban a hangsúly a külső befektetők bevonása helyett az endogén növekedési forrásokon van.
- A gazdaságpolitikának a klaszter „megvéde” helyett a termelékenység növekedését és az innovációkat elősegítő rivalizálás kialakítására és fenntartására kell törekednie. Ennek érdekében a kormányzat nem avatkozik be közvetlenül a gazdasági folyamatokba, hanem a vállalkozások, iparágak, klaszterek üzleti környezetét befolyásolja a kitűzött célok elérése érdekében.
- A helyi gazdaság egészének igényei helyett a gazdaságfejlesztés néhány kiválasztott klaszter igényeire (infrastruktúra, munkaerő képzése stb.) koncentrál.
- A klaszter-alapú gazdaságfejlesztésben jelentős hangsúlyt kap a vállalkozások innovációs képességének növelése, azonban nem a teljes regionális innovációs rendszer fejlesztése a cél, hanem mindössze azon részei, amelyek a fejlesztendő klaszterek számára biztosítanak versenyelőnyt.
- Klaszterek fejlesztése esetén nem pusztán gazdaságfejlesztésről beszélhetünk, hanem társadalmi rendszerek, helyi közösségek fejlesztéséről is (pl. a klaszter kialakításához szükség van a résztvevők közötti bizalomra épülő szoros együttműködés kialakítására, amelynek megteremtése elsődlegesen nem gazdasági kérdés).

MARSHALL (1922) angol közgazdász felismerte, hogy egy adott földrajzi térben történő nagyszámú, egyazon ágazathoz tartozó termelők koncentrációja pozitív externáliákat eredményezhet. Ezek olyan külső, termelésen kívüli megtakarítások, amelyek következnek a széles körű munkamegosztásra épülő, egymást kiegészítő tevékenységekkel és folyamatokkal kapcsolódó vállalkozások egymás mellettiségéből, továbbá az információs és kommunikációs költségek csökkentését eredményező, nem szabvány termékek közös előállításából. A nyolcvanas évek elején újra felfedezték MARSHALL (1922) elméletét, így az arra épülő kutatások döntő szerepet játszottak a helyi adottságokra építő regionális politika kidolgozásában, egyben magának a regionális fejlesztési stratégiáknak a megújításában is.

A regionális/lokális klaszterek számtalan előnnyel szolgálnak a vállalatoknak, mellyel a költségeik is csökkenthetők. Az együttműködés szempontjából fontos lehet a közös marketing, ha több vállalkozás ugyanazon a piacon értékesíti termékeit. A közös marketing nem csak az egyes vállalkozások, hanem az egész klaszter, illetve a klaszternek otthont adó régióról kialakult képet is képes pozitívan befolyásolni. A közös kutatási-fejlesztési tevékenység révén a vállalkozások által hasznosítható innovációs kapacitás megnő, illetve a termékdifferenciálás lehetősége is olcsóbbá válik. Egy-egy újabb, hatékonyabb, olcsóbb eljárás gyorsan elterjed a klaszter vállalatai között, azaz sokkal jobbak az esélyek a költségelőnyök (költségcsökkentések) elérésére és a termelés bővítésére, mintha egy cég közelében nincs klaszter. Ráadásul a közelségből adódóan az információk áramlása hatékonyabb egy klaszteren belül, aminek forrása gyakran a másik cégtől átjövő munkaerő, aki a versenytársnál szerzett tapasztalatokat hozza magával új munkahelyére (SZABÓ, 1999; DÖRY - RECHNITZER, 2000).

A különféle lokális gazdasági együttműködések, területi specializációkat, vagy éppen a klaszterek képződését meghatározzák a területi egység olyan sajátosságai is, mint a kultúra, a helyi szokások, a társadalmi kapcsolatok, a politikai intézményrendszer, annak működése, az érdekérvényesítés rendszerei és hagyományai, de az életmód vagy éppen a fogyasztási szokások is. A térbeli stratégiák feladata éppen az, hogy segítse a lokális gazdaság ráfűződését a nemzetközi gazdasági rendszerekre. A csoportosulás megerősödésével a térség intézményeire gyakorolt befolyása is erősödik (TÓTH ET AL, 2014).

2.4. Regionális versenyképesség, rombusz modell

Az utóbbi években a versenyképességi szemlélet különösen az Európai Unióban terjedt el. A közösség regionális politikája a harmonikus és kiegyensúlyozott területi fejlődést tűzi ki célul, és a kohézió leghatékonyabb eszközének a régiók versenyképességének javítását tartja. A regionális versenyképesség jelentőségét a háromévenként megjelenő kohéziós jelentések, valamint a régiókkal célirányosan foglalkozó uniós dokumentumok, a regionális periodikus jelentések még inkább kiemelik. A versenyképesség felértékelődését jelzi az is, hogy a Strukturális Alapok 2000-2006 közötti felhasználására vonatkozó céljai között megjelentek a régiók versenyképességének megerősítésére vonatkozó fejlesztési javaslatok. A 2007-2013-as tervezési időszakban pedig a versenyképesség már a növekedéssel és a foglalkoztatással egyenrangú céljává vált a közösség strukturális politikájának (BARNA, 2007).

Az Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP — European Spatial Development Perspective) a területfejlesztés hosszú távú céljaként három prioritást fogalmaz meg: a gazdasági és társadalmi kohéziót, a természeti erőforrások és a kulturális örökség megőrzését, valamint az európai térség kiegyensúlyozottabb versenyképességét (ESDP, 1999). Az EU-ban az elmaradott

régiók gazdaságának fejlesztésére szolgáló regionális versenyképesség javítása két konkrét célra irányul: a gazdasági növekedésre és a foglalkoztatottság javítására (EUROPEAN COMMISSION, 1999/B), amelyre alulról felfelé szerveződő (bottom-up) gazdaságfejlesztési stratégiákat kell kidolgozni (LENGYEL, 2000). A fejlett országok többségében egyre inkább gazdasági törvényszerűségként jelenik meg a lokalizáció (regionalizáció), és a gazdasági hatások térbeliségének vizsgálatát a nemzetközi szakirodalom egyértelműen a versenyképességhez köti. Az Európai Unió kiemelt figyelmet szentel a versenyképességnek, valamint az azt befolyásoló tényezők javításának a kohézió és a felzárkózás érdekében.

A versenyképesség nehezen definiálható gyűjtőfogalom, lényegében a piaci versengésre való hajlamot, készséget jelenti, a piaci versenyben való pozíciószerezés és tartós helytállás képességét, amit elsősorban az üzleti sikeresség, a piaci részesedés és a jövedelmezőség növelése jelez. A versenyképesség fogalma mikro-szinten a piaci versenyben való pozíciószerezés, ill. helytállás képességét jelenti az egyes vállalatok, egymás versenytársai között, valamint makrogazdasági szempontból az egyes nemzetgazdaságok között. A területi egységek közötti verseny fogalma egy olyan folyamat, amelynek során a regionális, helyi gazdaság fejlődését bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve próbálják befolyásolni, azaz inkább területi egységek közötti rivalizálásról lehet beszélni és nem valódi versenyről, amely rivalizálás fő célja az ott élők életszínvonalának javítása. Emiatt a területi versenyképesség fogalma is részben eltér a mikro- és makroökonómiai felfogásoktól (LENGYEL, 1999; GODA ET AL, 2010).

A régiók versenyképességének mérésére használt módszerek is eltérnek egymástól. Létezik olyan módszer, ahol egyetlen mutatóval jellemezzük a régiók sikerességét. A mutató előnye a könnyű értelmezhetőség, és a régiók egyszerűen kialakítható versenyképességi sorrendje. Hátránya viszont, hogy nem nyújt árnyalt képet a regionális versenyképesség összetevőiről. A másik elterjedt módszer több mutatót vesz figyelembe, ezért árnyaltabb képet ad a vizsgált témáról. Több mutató esetén viszont nehéz könnyen értelmezhető versenyképességi sorrendet felállítani. Önmagában, azonban egyik módszer sem ad pontos képet a régiók versenyképességéről, mert vagy az értelmezhetőséget vagy a versenyképesség összetevőinek hatásvizsgálatát helyezi előtérbe (BARNA, 2007).

Így a versenyképesség nem egy általánosítható konkretizálható kategória, nincs általánosan elfogadott mutatószám a mérésére (KATONA, 2011). Nehezen mérhető fogalom, habár az alapkategóriák, mint a GDP/fő, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta és nyitottság jól becsülhetők, de a versenyképesség javítására szolgáló közvetlen és közvetett tényezők csak komplex mutatórendszerrel írhatók le. Mivel az alapkategóriák (pl. GDP) csak nagyobb területi egység esetében mérhetők, ezért az EU is csak NUTS II-es szinten veszi figyelembe a versenyképességet. Magyar viszonylatban a régiók mellett megyék, valamint nagyvárosi vonzáskörzetek is szóba jöhetnek (GODA ET AL, 2010). Így felmerül az igény, hogy egy adott módszer alkalmas legyen a régiók mellett a megyék, a kistérségek és a települések versenyképességének mérésére is.

A regionális versenyképesség olyan fenntartható regionális gazdasági növekedést jelent, amely magas foglalkoztatottsági ráta mellett magas termelékenységből származik (BUDD - HIRMIS, 2004; LENGYEL, 2006), amelyben nemcsak az egyes kategóriák abszolút szintje, hanem növekedési ütemük is fontos. Szoros kapcsolat van az egy lakosra jutó GDP-vel mért regionális gazdasági növekedés, a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság között (LUKOVICS,

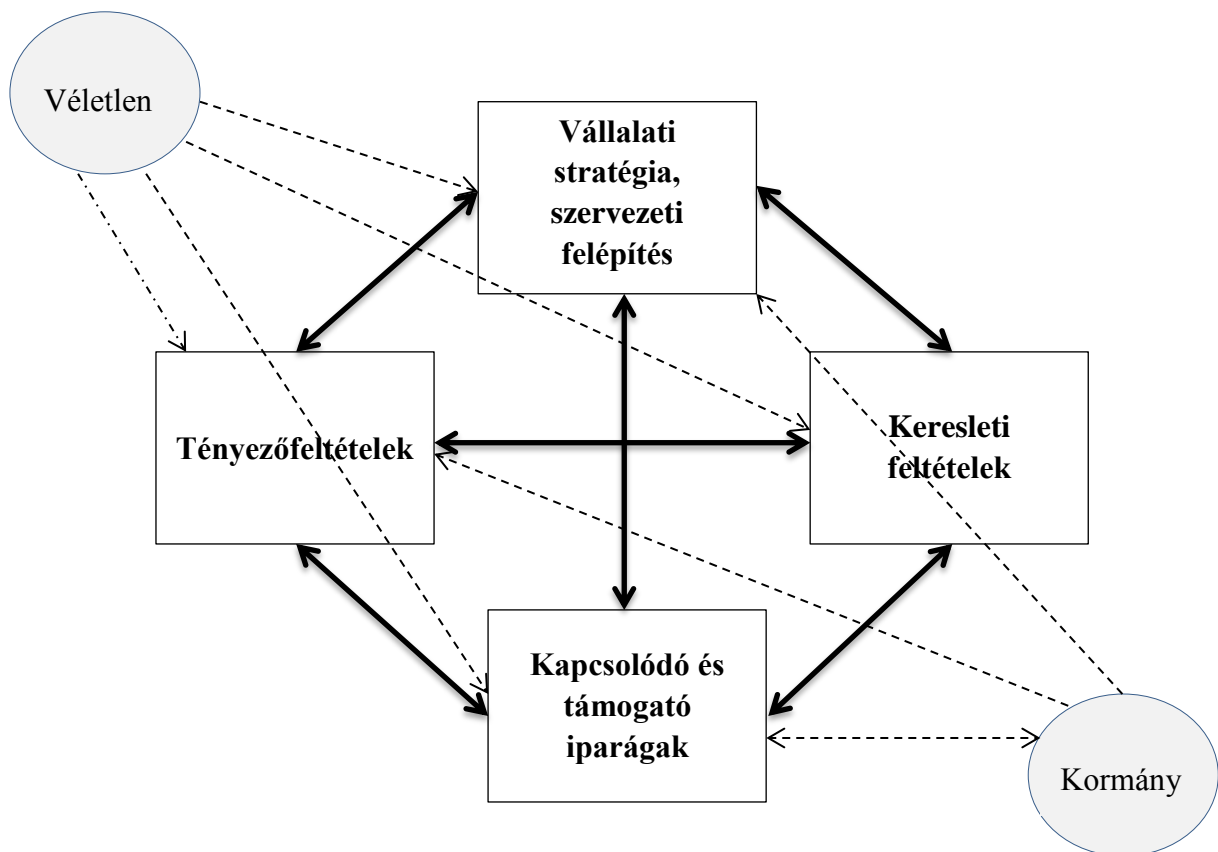
2007/B). Az Európai Unió az egy lakosra jutó bruttó hazai termékkel (GDP/fő) méri a régiók versenyképességét, ami kizárólag objektív, valós tényadatokra támaszkodik, tehát tisztán ökonómiai szemléletű. Nem veszi figyelembe azokat a szubjektív tényezőket, amelyek a régióban élő lakosság számára a versenyképesség szempontjából fontosak. Térségi szempontból ugyanis akkor beszélhetünk versenyképes régióról, ha az nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és területi szempontból is megállja a helyét, azaz többek között vonzza a vállalkozásokat, jó a régió közbiztonsága, a lakosság életminősége, egyszerűen jó ott élni (BARNA, 2007).

A közgazdaságtudományban két sarkos álláspont különíthető el aszerint, hogy a piaci automatizmusok szerepét hogyan ítélik meg. Az egyik álláspontra jellemző a komparatív előnyök érvényesülésének elfogadása, miszerint a komparatív előnyök törvénye szerint egy országnak azon árucikkek termelésére kell szakosodnia, amelyeket relatíve alacsonyabb költségen tud előállítani, s azokat az árukat kell importálnia, amelyeket viszonylag magas költséggel termel (SAMUELSON - NORDHAUS, 2000). Ez alapján tehát a nemzetközi gazdaságba mindenki be tud kapcsolódni, mindegyik ország és régió egyidejűleg fejlődhet. Ebben az esetben nincs értelme versenyről beszélni, mert lényegében mindenki győztes (KRUGMAN, 1994; FENYŐVÁRI - LUKOVICS, 2008). A másik álláspont szerint a piaci automatizmusoktól nem várható a területi különbségek mérséklődése, ezért a kevésbé fejlett országokban, térségekben közösségi beavatkozásokra van szükség. Napjainkban a kompetitív előnyök elmélete került előtérbe, mely szerint a területi versenyben lehetnek győztesek és vesztesek, ezért mindegyik régió saját feltételeihez igazodó stratégiát kell kidolgoznia (LENGYEL - RECHNITZER, 2004). Az EU regionális politikája is alapvetően a kompetitív irányzat szemléletét képviseli, hiszen a kevésbé fejlett régiók felzárkózásához támogatást nyújt. Bár meg kell jegyezni, hogy nincs olyan hatékony piaci automatizmus, amelyik minden egyes területi egységnek hasonló szerepet biztosít. Az urbanizációs előnyöket élvező, nagyvárossal bíró (így a 'metropolitan') régióknál inkább a komparatív, míg a kisebb városokkal rendelkező régióknál a lokalizációs előnyökre épülő kompetitív szemlélet áll közelebb a valóságos folyamatokhoz (FENYŐVÁRI - LUKOVICS, 2008).

Az endogén növekedési elmélet a technikai fejlődés, a humántőke-felhalmozás explicit modellezésével elemzi a gazdasági növekedést, mely középpontjában az innováció szerepel. A technológia, a tudás, valamint a térség saját erőforrásainak endogén változóként való szerepeltetése az endogén növekedési elmélet legfontosabb, a versenyképesség fogalmát alapvetően meghatározó újdonsága. Így tehát az endogén növekedési elmélet mindegyik régiótípus versenyképességének leírására alkalmas (VALENTINYI, 1995; FENYŐVÁRI - LUKOVICS, 2008).

Az alulról-felfelé szerveződő regionális gazdaságfejlesztési stratégiák módszertani kidolgozása PORTER (1990) nevéhez köthető, aki a globális folyamatokkal kapcsolatban arra keresi a választ, hogy egyes országok a nemzetközi versenyben milyen tényezők miatt versenyképesek, mitől sikeresek, míg mások sikertelenek. Arra kereste a választ, hogy milyen hatással van egy vállalat földrajzi helye a kompetitív előnyökre, illetve milyen stratégiai megfontolások alapján választanak a cégek telephelyet maguknak (PORTER, 1998/A). Az iparági versenyelőnyöket meghatározó tényezőket egy modellben, az ún. rombusz-modellben (gyémánt-modell - diamond-model) foglalta össze. A komparatív előnyök helyett a kompetitív előnyöket helyezte előtérbe. Azt a következtetést vonta le, hogy a nemzetgazdaságok versenyelőnyeinek kialakulásában és fenntartásában a globális vállalatok lokális és regionális üzleti környezete meghatározó szerepet tölt be. A „hazai bázis” (home base) fogalma révén újfajta módon közelítette meg a lokalitás

jelentőségét, s ehhez szorosan kapcsolódva értelmezte a regionális klasztert (DEÁK, 2000). Az eredeti modellt a kilencvenes évek végén módosította, pontosította, a lokalitások szerepét még jobban előtérbe helyezte (PORTER, 1998/A). A rombuszmodellt a lokális, regionális versenyképesség alapmodelljének is nevezik, amely nemcsak értelmezi a versenyképesség tényezőit, hanem egyúttal stratégiát is vázol javításukra. A Porter-féle rombusz-modell a régióban domináns iparágak tartós versenyelőnyeit meghatározó mikroökonómiai üzleti környezet jellemzőit négy alapvető determinánsba csoportosítja. A modell nem elszigetelt, hanem egymást kölcsönösen erősítő, egymásra ható, egymással kapcsolatban levő determinánsokból áll. A régió azokban az iparágakban a legsikeresebb, a rombusz ott a legkedvezőbb, ahol mind a négy determináns hozzájárul az iparág magasrendű versenyelőnyeéhez. Egy vagy két determinánsra alapuló versenyelőny előfordul a természeti erőforrásoktól függő, a kevésbé igényes technológiájú, vagy alacsony szakképzettséget igénylő iparágakban is, de ezek az alacsonyrendű előnyök általában nem tartósak (GODA ET AL, 2010). A rombusz-modell lényegében egy regionális klaszter versenyelőnyeinek forrásait rendszerezi, mivel egy adott iparág cégei, valamint a földrajzilag koncentrált kapcsolódó és támogató iparágak egy regionális klasztert alkothatnak, kihasználva a dinamikus agglomerációs előnyöket (LENGYEL, 2003; VÁPÁR, 2011).

11. ábra: Porter rombusz-modellje (gyémánt-modell)

Forrás: KATONA, 2011. alapján saját szerkesztés, 2015.

A 11. ábrán látható modellben a tényezőfeltételek fontos szerepet töltenek be a versenyelőnyök kialakulásában. Ezek az input tényezők alapvetően két csoportra oszthatók: az erőforrásokra (természeti, humán, pénzügyi) és infrastruktúrára (műszaki, közigazgatási, informatikai, tudomány- és technológiai). A termelési tényezők egy része helyettesíthető, valamint mobilizálhatóak, a régiók és országok között áramolhatnak. Alapkérdés, hogy a vizsgált iparág versenyelőnyéhez szükséges tényező a régióban, mint térségi bázisban rendelkezésre áll-e,

milyen költséggel használható fel, ha pedig nincs a régióban, akkor megéri-e a létrehozása, avagy helyettesítése más tényezőkkel. A keresleti feltételek a modell második legfontosabb összetevője, melynek elsősorban nem a mennyisége, hanem a minősége a döntő. Az iparágak versenyelőnyeinek kialakulásában a hazai kereslet három tényezőjét kell kiemelni: a szerkezetét, növekedésének összetételét és ütemét, valamint azt a mechanizmust, ahogyan a hazai preferenciákat át lehet transzformálni a külföldi piacokra. A rombuszmodell harmadik determinánsa az iparág versenyelőnyét a kapcsolódó, támogató iparágakra vezeti vissza. A támogató (kiszolgáló) iparágak az adott vállalatnak azok a partnerei, akiktől állóeszközeit, fogyóeszközeit, alapanyagait vásárolja, a szolgáltatásokat igénybe veszi. A személyes kapcsolatok kiépülésével a vállalkozók üzleti tapasztalataikat és egyéb információkat is kicserélik, gyors és állandó kommunikáció jöhet létre, hajlandók a kölcsönösen előnyös együttműködésre, sőt kölcsönösen befektetnek egymás vállalkozásaiba. A támogató iparágak nem versenytársai a támogatott iparágaknak, ezért általában hajlandók tapasztalataikat átadására. A kapcsolódó iparágak az adott iparággal üzleti kapcsolatban álló azon iparágak, amelyekben a vállalatok képesek megosztani vagy koordinálni a tevékenységeket az értéklánc-rendszerben, illetve azok a cégek, amelyek termékei kiegészítik egymást. A lényeg, hogy ezek az iparágak más-más termékpiacon versenyeznek, azaz nem egymás versenytársai, viszont egyeztetve egymást tudják erősíteni. A földrajzilag koncentrálnódó támogató és kapcsolódó iparágak klasztert alkothatnak. A negyedik elemként szolgáló vállalati stratégiák, a vállalatok szervezeti nemzetenként eltérhetnek a kulturális tradíciók, magatartásminták, az adott ország versenyszabályozása következtében. Az erős belföldi verseny készteti a vállalatokat az innovációra, a fejlesztésekre és a nemzetközi piacra történő kilépésre, az exportra (GODA ET AL, 2010).

A rombuszmodell áttekintéséből általánosságban megállapítható, hogy ott keletkeznek versenyelőnyök, ahol a vállalatok hazai és térségi bázisa egyaránt elősegíti a specializált eszközök és tudás leggyorsabb akkumulációját, ahol a hazai bázis a piaci igényeket előre jelzi, és ahol a tulajdonosok, menedzserek és az alkalmazottak támogatják az állandó és intenzív megújulást. A nemzetek azokban az iparágakban sikeresek, ahol a hazai környezet a legdinamikusabb és ösztönzi a vállalatokat a versenyelőnyök bővítésére, kiszélesítésére. A nemzetek, régiók sikere nem az elszigetelt iparágakban rejlik, hanem az egymáshoz vertikálisan és horizontálisan kapcsolódó iparágak kooperációjában. A nemzetgazdaság, de a régiók gazdasága is a különböző vállalati kooperációk keveréke, amely forrását nyújtja a versenyelőnynek és visszatükrözi a gazdasági fejlődést is (KÁPOSZTA, 2007; GODA ET AL, 2010).

Disszertációm első részében áttekintettem az alapvető gazdaságfejlesztési modellek történelmi fejlődését, valamint a lokalizáció fontosságát. Az endogén forrásokra alapozott gazdaságfejlesztést kiemelten kezelttem, hiszen a vizsgálatomhoz kapcsolódó megállapítások során igyekeztem ezen gazdaságfejlesztési modell alapjait szem előtt tartani. Véleményem szerint fontos feltérképezni, hogy a helyi gazdaság számára milyen kapacitások, erőforrások állnak rendelkezésre, ezzel egy időben milyen problémák tárhatók fel, és milyen lehetőségek rejlenek megoldásként a külső források figyelembevételével. Kutatásom fő témája volt ezen erőforrások feltérképezése különös tekintettel a turizmus nemzetgazdasági ág figyelembevételével. A következő fő fejezetben ezért a turizmus hazai és nemzetközi helyzetének megismertetése volt a célom.

3. NEMZETKÖZI ÉS HAZAI TRENDEK A TURIZMUSBAN, TURISZTIKAI VERSENYKÉPESSÉG

A területfejlesztés és a turizmus kapcsolatáról jelentősen megoszlanak a szakmai vélemények. Amennyiben a területfejlesztést kizárólag abból a szempontból vizsgáljuk, hogy legfőbb feladata a területi különbségek mérséklése, úgy nem egyértelmű a turizmus ezen feladatba történő integrálási lehetősége. Ám amennyiben a turizmus interszektorális jellegéből indulunk ki, és feltételezzük, hogy a gazdasági hatékonysággal, környezet- és természetvédelemmel, kultúrával, társadalmi mozgásokkal szoros kölcsönhatásban van, akkor természetesen egyértelmű a területfejlesztési funkciója. A területfejlesztés és a turisztikai fejlesztés fogalmai a szolgáltatásokra koncentráló gazdaságokban erőteljesen összekapcsolódnak. A turizmus és területfejlesztés integrált fejlesztésének szükségessége elismert a turizmus multiplikátor hatása révén: a növekvő bevételek, az új munkalehetőségek, az infrastrukturális beruházások, a helyi kultúra, a kedvező környezeti kép, a vállalkozói tőkebeáramlás, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok megállása - jelzésértékű felsorolás annak bizonyítására, hogy a turizmus erőteljes hatást gyakorol a rendszer egészére (AUBERT, 2011).

„A turizmus az emberek százmilliói számára a mindennapi élet velejárója, világméretű társadalmi jelenség” – így szól a világturizmus kiemelkedő dokumentuma, a Hágai Nyilatkozat első alapelve. A Turisztikai Világszervezet (UNWTO) becslései szerint a világ turizmusának GDP-hez való hozzájárulása közvetett vagy közvetlen módon megközelíti a 10%-os arányt, továbbá hozzávetőlegesen 100 millió munkahelyet teremt. Ez európai szintre vetítve 5%-os GDP arányt és 9 millió foglalkoztatottat jelent az Európai Bizottság adatai alapján (ESPON PROGRAM HIVATALOS HONLAPJA, 2014). A turizmus világgazdasági szerepe vitathatatlan, globális és lokális szinteken is létfontosságú. Európa egyszerre alanya és generálója is a nemzetközi turistaforgalomnak, kiemelkedő desztinációi évtizedek óta a világ elsőszámú fogadóterületeivé váltak.

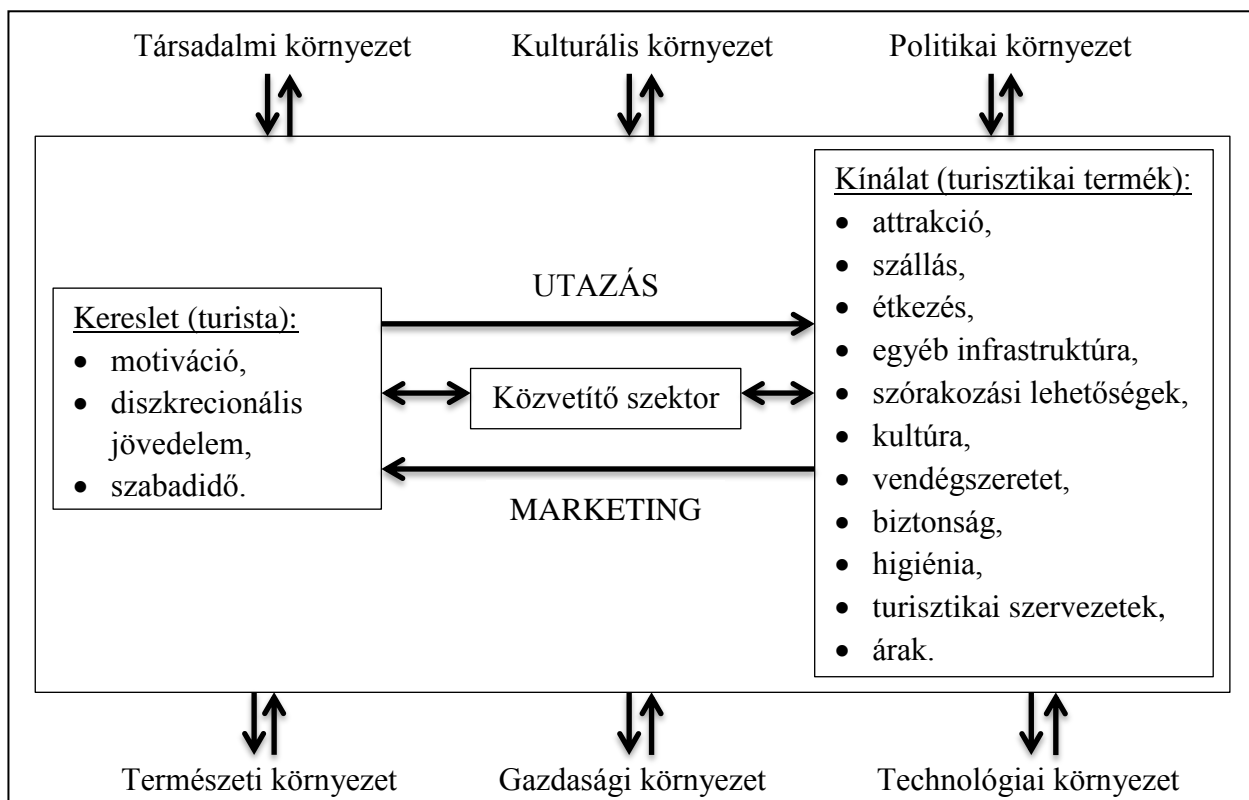
3.1. A turizmus környezete, hatásai

A turizmus elismert településfejlesztő hatása mellett mára bizonyított annak terület- és vidékfejlesztésben játszott szerepe is. A turizmus befolyással van pl. a környezetvédelmi, természetvédelmi, kulturális, gazdasági hatékonyságra, és természetesen függőségi viszonyban is áll ezekkel (AUBERT, 2011). A turizmus jelenség jelentős befolyásoló tényező az érintett országok gazdasági, társadalmi, kulturális életében, és nagymértékben hozzájárul az emberiség fizikai környezetének megváltozásához is. Hatása komplexen jelentkezik. A különböző jellegű hatások kétpólusúak. Pozitív hozadékokként a népesség-megtartás, érték- és jövedelemtermelés, munkahelyteremtés, hagyományok és kulturális értékek megőrzése, a környezetvédelemmel kapcsolatos társadalmi válaszok említhetők, a negatív következmények sorában a látogatóforgalom okozta zsúfoltság, a turistaszám emelkedéssel együtt járó emisszió növekedés, a természeti és épített környezet degradációja, deviancia, turizmussal szembeni fokozódó ellenérzés kerül megnevezésre. Közgazdasági megfogalmazásban a turizmus externáliáiról van szó, a más területeken előnyként (haszon) vagy hátrányként (költség) jelentkező külső gazdasági hatásokról (DÁVID ET AL, 2007).

Pozitív hatásai közé sorolhatók többek között:

- a közvetlen vagy közvetett munkahelyteremtő képesség;
- jövedelem multiplikátor képesség;
- az infrastrukturális beruházások, fejlesztések ösztönzése;
- a helyi kultúra, a lokális hagyományok konzerválása;
- a vállalkozói tőkebeáramlás;
- a kedvezőtlen demográfiai folyamatok csökkentése, népességmegtartó erő növelése;
- a lakosság képzettségi szintjének növekedése.

A turizmust mint üzleti tevékenységet ugyanolyan gazdasági erők befolyásolják, mint bármely más iparágat: a kereslet és a kínálat elemei. A turizmus rendszere, amely a keresletet jelentő turistát és a kínálatot megtestesítő turisztikai szektort foglalja magában, nyílt rendszerként kölcsönhatásban áll a társadalmi, kulturális, politikai, gazdasági, természeti és technológiai környezet elemeivel (LENGYEL, 1992; TASNÁDI, 1998). A turizmus és környezete között kölcsönös függések rendszere alakul ki, tehát a környezet egyes tényezői befolyásolják a turizmus fejlődését, a turizmus pedig visszahat környezetére, bár a hatóerők nem feltétlenül egyenlő nagyságúak. A kölcsönhatás minden esetben egyaránt lehet pozitív és negatív (RÁCZ, 1999).

12. ábra: A turizmus kapcsolatrendszere

Forrás: VERES, 2011.

A turizmus piaca, mint minden piac két oldalra (két alrendszerre) tagolódik, sajátos közvetítő szektoron keresztül kapcsolatrendszert alkotva egymással (12. ábra). A piaci környezet az egyes szegmensekben (társadalmi, gazdasági stb.) mikro- és makro vonatkozásban egyaránt értelmezhető, adott célterületet (település, kistérség, üdülőkörzet stb.) illetően éppúgy, mint országos szinten. Egy terület turisztikai vállalkozásai számára mikro-gazdasági környezeti

elemekként jönnek szóba a terület gazdasági potenciálja, vagy pl. a helyi versenytárs-vállalkozói kör, makro vonatkozásként az ország gazdasági fejlettsége, erőforrásai vehetők számba többek között. A turizmuspiac egyik oldalán a küldő terület turistájának kereslete, a másikon, a fogadó területen a kereslet kielégítésére szolgáló turisztikai termékek kínálata áll. Mindkét pólus különböző elemekből tevődik össze, a közöttük lévő kapcsolat kialakulásában fontos szerepet tölt be a közvetítő szektor, amely speciális intézményeket, szervezeteket, illetve azoknak a turisztikai piac működését segítő tevékenységeit nevesíti. A szakirodalom a turizmus szektor környezeteként a társadalmi - kulturális, politikai, gazdasági, természeti és technológiai elemeket jelöli meg, ezek azok a tényezők, amelyek alapvetően meghatározzák adott hely (világrégió, ország, régió, település) idegenforgalmi adottságait, s annak fejlődési lehetőségeit (KARDOS, 2011). A 4. táblázat összefoglalja azokat az ágazatokat, melyekkel a turizmus szempontjából kapcsolódás figyelhető meg.

4. táblázat: A turizmus és a kapcsolódó ágazatok

A turizmus területei	Ágazatok
Turizmus gazdasági hatásai, kapcsolatai	Gazdaság
Turisták motivációi	Pszichológia
Vendégfogadó-vendég kapcsolat	Antropológia
Határok nélküli világ	Politika
Turizmus földrajzi kapcsolatai (attrakciók, közlekedés)	Földrajz
Kapcsolat a természettel	Ökológia
Falusi turizmus	Mezőgazdaság
Szabadidő menedzsment	Parkok, kikapcsolódás, szabadidő
Turizmusfejlesztés és tervezés	Települési- és regionális tervezés
Turizmusmarketing	Marketing
Turizmustörvény	Törvényhozás, jogalkotás
Turizmus menedzsment (szervezetek, vállalatok)	Üzleti szféra
Közlekedési szolgáltatások	Közlekedés
Vendéglátás	Szálláshelyek, vendéglátóhelyek
Turizmusoktatás	Oktatás
Turizmus szociológia	Szociológia

Forrás: COOPER ET AL (1993); PUCZKÓ (1999) alapján saját szerkesztés, 2015.

A turizmus gazdasági hatása a küldő- és a fogadóterületek gazdaságának jellemzőiben, gazdasági struktúrájában, a turizmus fejlődése következtében végbemenő változásokban nyilvánul meg. Növeli a gazdasági teljesítményeket, többletfogyasztást indukál (multiplikátor hatás), pozitív hatást gyakorol a munkaerőpiacra, az ország folyó fizetési mérlegére, növeli a nemzeti vagyont nem csak a turisztikai infra- és szuprastruktúra által, hanem a telekárak növekedése, valamint a hasznosított gyógyforrások gazdasági értéként való megjelenése következtében. Kiegyenlítő szerepet tölthet be a területi fejlettségbeli differenciáltságban (BACSI, 2008). A turizmusgazdaság, turizmuspiac, mint ökonómiai rendszer gazdasági hatásai részben általános jellegűek, megegyeznek a gazdaság más szektorára jellemző folyamatokkal, részben sajátos vonásokat, tulajdonságokat mutatnak (KASPAR - FEKETE, 2001). A turisztikai intézményrendszer folyamatos megújulása szükséges a tervezési, szervezési feladatok hatékony megvalósításához. Elhibázott azonban az a megközelítés, amely a turizmusra kizárólag, mint a jövedelemteremtés egy lehetséges területére tekint (PÉTER, 2010).

A turizmusra pozitívan ható tényezők között meg kell említeni pl. a rendelkezésre álló reáljövedelem növekedését és a jobb jövedelem-eloszlást, negatívan ható közgazdasági tényezők között pedig pl. a gazdasági válságjelenségeket, az ipari termelés visszaesését (növekvő munkanélküliség, létszám- és bérstop). Egy ország turisztikai fejlődésére nem kis hatást gyakorolnak a változó valutaárfolyamok is (TASNÁDI, 2007). Hatásai lehetnek:

- **multiplikátor hatás:** a turisták jövedelme által a gazdaságban jelentkező továbbgyűrűző hatás, amely újabb kiadásokat és jövedelmeket gerjeszt;
- **magasabb árszínvonal:** a szezonális idegenforgalmi desztinációkban a szezonban emelkednek az árak, hogy a szektorban dolgozók (akár) egész éves jövedelmüket megtermelhessék;
- **foglalkoztatási hatás:** az idegenforgalom fejlődése erőteljes munkahelyteremtő hatással jár, annak minden pozitív (munkahelyek számának bővülése, munkanélküliség csökkentése, újabb csoportok munkaerőpiaci integrációjának elősegítése) és negatív hatásával (rosszul fizetett munkahelyek, a munkaerő-elszívás miatt más ágazatokban jelentkező munkaerő-hiány stb.);
- **központi bevételek és kiadások:** a turizmus fejlődése jelentős bevétel növekedést eredményezhet a központi államháztartás és a helyi önkormányzatok számára. Tény azonban, hogy a turizmus fejlesztésének sok esetben előfeltétele komoly állami beruházások megtörténte, elsősorban az infrastruktúra területén;
- **gazdasági szerkezetváltás:** szerkezeti problémákkal küzdő, kisebb vagy nagyobb mértékben hanyatló ipari, városi, rurális térségekben a turizmus segítség lehet a gazdaság több lábra állításában, ugyanakkor egy terület egyoldalú függése az ágazattól sérülékennyé teheti annak gazdasági-társadalmi alapjait (RAFFAY, 2007).

Turizmust érintő legfontosabb gazdasági mutatók

- Bruttó nemzeti termék (GDP);
- Reálbér, reáljövedelem;
- Árindex (Infláció);
- Munkanélküliség;
- Gazdasági növekedés;
- Költségvetési egyenleg;
- Folyó fizetési mérleg (TASNÁDI, 2007).

Az idegenforgalmat a politikai tényezők, a politikai környezet is erősen befolyásolják. Az anyagi jólét emeléséhez az idegenforgalom is hozzájárul mind a külgazdaság (bevétel egyensúly), mind a belgazdaság területén (kiegyenlítési funkció a gazdaságilag gyenge vidékeken). Ezáltal érthetővé válik az a tény is, hogy az állam gazdaságpolitikájával egyre inkább a turizmuspolitika hordozójává válik. A turizmus azonban nem csak az ún. nagypolitikával, hanem az ágazati politikák szinte teljes körével külön-külön is kölcsönhatásban áll: közlekedéspolitikai, vidékfejlesztés, kulturális, oktatási stb. politika, egészségügy, mezőgazdaság – mindenütt fellelhetők a találkozási pontok (FEKETE, 2006). Több tényező is indokolhatja az állami szerepvállalást (pl. a tőkeszegénység, a turizmus ágazatokat átlépő jellegéből adódó koordinációs szükségletek, reklámozási, imázs építési feladatok, a környezetre, kultúrára, az egészségre kifejtett hatások). A központi és helyi kormányzat, a turizmus fejlesztéséért felelős intézményrendszer, a jogi és pénzügyi környezet jelentős mértékben befolyásolja a szolgáltatók hazai és nemzetközi versenyképességét (PUCZKÓ – RÁTZ, 2002). A turizmus fogadó országainak politikai bizonytalansága kihat a turista küldő országok úti célhely ajánlatainak kialakítására és a

potenciális turisták döntésére. A politikai instabilitás megítélése a potenciális látogatók körében jelentős hatást gyakorol a desztináció életképességére és hosszú távú turisztikai fennmaradására. A politikai instabilitás negatív imázs formáló tényező, a kedvező kép helyreállítása hosszú évekig eltarthat (TASNÁDI, 2007).

A turizmus fizikai környezete a turizmus szemszögéből történő értelmezés szerint magában foglalja:

- a **természeti környezetet** (bioszféra, az azt alkotó ökoszisztémákkal), amely tartalmazza a fellelhető élettelen természeti erőforrásokat, az élővilágot, illetve a tájképi formát;
- az **épített környezetet**, amely magában foglalja mindazt, amit mesterségesen telepítettek, építettek az adott területre (MATHIESON - WALL, 1982; WTO - UNEP, 1983).

A fizikai hatások kulcsfontosságát az a tény jelzi, hogy ebben az esetben a legfontosabb vonzerő elemet jelentő fizikai (természeti és épített) környezetről van szó, a pusztító hatás tehát a saját feltétel károsítását (önpusztítást) is jelenti. Ennek kivédésére a turizmus okozta károk bekövetkeztét megelőző eljárásokat kell alkalmazni. A tömegturizmus terjedése hozta magával a talajkárosításokat (erózió, szennyvíz, olaj és egyéb szennyezőanyagok talajba jutása), a természeti vizek veszélyeztetését, a növény- és állatvilágban okozott pusztításokat, a turizmus rohamos fejlődésével együtt járó motorizációt valamint a levegőszennyezést. A turistáknak az utazással megvalósult fizikai áramlása terhelő hatást gyakorol a közlekedési hálózatokra, másfelől a fogadóterület alapinfrastruktúrájára, a kommunális ellátó létesítményekre. A nem megfelelően kiépített, szervezetlen működésű hálózatok negatív hatást váltanak ki. A szálláshely létesítmények és vendéglátóhelyek vonatkozásában a felhasznált erőforrások (pl. energia), anyagok, kibocsátások környezetbarát, avagy környezetidegen jellege, a hulladékok, szennyezőanyagok kezelése jelentik a területi hatások fő csomópontjait (KARDOS, 2011).

Nem tekinthetjük a turizmus és fizikai környezetének kapcsolatát egyirányú viszonynak, azaz nem feltételezhetjük azt, hogy a fizikai környezet nem hat vissza a turizmusra, viszont a turizmus jobban profitál a természeti környezetből, mint fordítva. A turizmus és fizikai környezetének kapcsolatában kiemelt jelentőséget kapott az elmúlt néhány évben a fizikai környezet megóvásának, a környezetvédelem globális szerepének a felismerése. A turizmus környezeti hatásainak mértékét és jellegét befolyásoló tényezők: az érintett terület turisztikai használatának intenzitása, a természeti környezet sebezhetősége- ellenállóképessége, a turizmus-fejlesztés jellemzői, pl. mennyire gyors és nagyléptékű, helyi, külső vagy közösségi, esetleg magán finanszírozással történik-e a fejlesztés (KARDOS, 2011).

A közlekedési hálózat és eszközei, a kommunikációs- és szállástechnika a turisztikai környezet fontos elemei. Az infrastruktúra a technológiai környezet meghatározó eleme, bizonyos értelemben a fizikai környezetben belül épített környezetként is értelmezhető. A víz- és szennyvízhálózat, az áramellátás, a telekommunikációs szolgáltatások, az úthálózat fontos alapját képezik a turisztikai szolgáltatásoknak, kiépítettségük nélkül nem képzelhető el modern turizmus. Azon kívül, hogy a látogatók igénylik az infrastrukturális szolgáltatások meglétét, a keresletnek megfelelő kapacitású szolgáltatás csökkentheti a turizmus káros hatásait. A turizmus fejlődése ennek következtében általában elősegíti az infrastruktúra fejlesztését is. Az infrastruktúra fejlesztése azonban igen ritkán történik csak és kizárólag a turizmus érdekében, ám a kiépítettség javulásának kedvező hatásait természetesen a helyi lakosság is érzékeli. Az infrastrukturális alapok kiépítése állami feladat, hiszen az infrastruktúra (jelen esetben a

megfelelő út-, csatorna-, és vízhálózat) kiépítésére a magán befektetők nem fognak vállalkozni. Természetesen az államnak olyan szabályokat kell hoznia, melyek a magáncégeket is a környezeti értékek megóvására ösztökélik (LENGYEL, 1994; PUCZKÓ, 1999).

Míg eddig a turizmus fejlődésére főleg a közlekedéstechnika fejlődése volt döntő hatással, ma már elmondható, hogy a kommunikációs technika vette át a helyét, az elektronika és az informatika alapvető és mélyreható változásokat indított el. A gyorsaság, biztonság, teljesítőképesség és gazdaságosság tekintetében a közlekedés területén több mint száz évvel ezelőtt beindult figyelemre méltó fejlődés (vasúti közlekedés, légi közlekedés, tengeri közlekedés, közúti közlekedés) a turizmusnak a történeti folyamat bemutatásakor ismertett növekedéséhez vezetett. A dinamika és az összetettség fokozódása állapítható meg a kommunikációs technikáknál is, az informatika (adatfeldolgozás, kommunikáció, irodatechnika), az elektronikus információs és foglalkozási rendszerek, az elektronikus piacterek és árusítási formák területén egyaránt (FEKETE, 2006).

A közlekedés relatíve olcsóbbá válása következtében a turizmusra gyakorolt pozitív mennyiségi és minőségi hatások mellett elsősorban a társadalmi és kulturális jellegű hatásokat kell megemlíteni. Az ember boldogulását, azaz az élethez való elégedettségét az életfeltételeinek a biztosítása határozza meg. A turizmus hatással van az egyén életminőség érzésére, legyen az turizmus résztvevő vagy a turizmus fogadó státuszában (MICHALKÓ, 2010). A társadalmi-kulturális környezet tekintetében fontos a társadalom tagjai körében végbemenő értékek és normák változását, az utazási divatirányzatokat, az utazási intenzitást, a szabadidő eltöltési módját figyelemmel kísérni. Ezáltal juthatunk információkhoz a kereslet várható fejlődési irányaira vonatkozóan. A kulturális tényezők tekintetében a környezeti hatás a küldő és a fogadó terület vonatkozásában egyaránt jelentkezik. A forrásterület kulturális viszonyai, az utazók kulturális beállítottsága, ismeretei, műveltségi szintje jelentősen befolyásolja a keresett turisztikai termék jellegét, viselkedésük kulturáltsága pedig a felkeresett terület turisztikai teherbíró képességét. A meglátogatott helyen található kulturális örökségek, kultúrtörténeti hagyományok, művészettörténeti, népművészeti emlékek és értékek fontos vonzerő elemek a turizmuspiac kínálati oldalán (KARDOS, 2011). A helyi lakosok tekintetében kiemelendők az érdekek, az elvárások, az életminőségre való kihatás, a társadalmi-kulturális változások stb. A helyi lakosság és a turisták találkozása tekintetében fontosak a találkozás feltételei (az előítéletek, a nyelv, a mentalitás, a vendégszeretet, a kultúra), és a találkozás lehetőségei (mások tapasztalatai, kulturális csere, népek közötti megértés). A turizmus tehát hatásokat generál az élet minőségében, a munkamegosztásban, az értékrendszerekben az egyéni és családi kapcsolatokban, a közösség szerveződésében, a biztonságban, a kreativitás kifejezésében (RAFFAY, 2007).

A turizmus különböző területekre gyakorolt hatásai nem merevek, átjárhatók, azokat rugalmasan kell értelmezni. Például a turizmus pozitív munkapiaci hatása gazdasági, s egyben társadalmi jellegűnek is értékelhető (nagyobb gazdasági értékteremtés, javuló életminőség), a fizikai károsító hatások a helyreállításból adódóan gazdasági következményt is jelentenek (PUCZKÓ, 1999). Ezek a hatások döntően a fogadóterületeken érvényesülnek. Ugyanakkor a kikapcsolódás, a regenerálódás, a szellemiekben gazdagító turisztikai tudás- és élményszerzés pozitívan hat a turista személyiségére, közvetve munkavégzésére, emberi kapcsolataira. A hivatásturizmusban résztvevők a megszerzett tudást, szakmai - üzleti kapcsolatokat otthon, munkájukban, hivatásukban tudják kamatoztatni, ezen hatások tehát a küldő területet érintik. (KARDOS, 2011).

Az 5. táblázatban láthatók a turizmus lehetséges hatásai a népességre, munkaerő-piacra, természeti-és kulturális erőforrásokra, valamint az egyéni-és közösségi szemléletre.

5. táblázat: A turizmus lehetséges hatásai

Népességre gyakorolt hatások	- Népességszám változása
	- Időszakos foglalkoztatottak ki- vagy beáramlása
	- Szezonális (szabadidős) lakosok jelenléte
	- Egyének és családok áttelepülése/áttelepítése
	- Kor, nem, etnikum szerinti megoszlás megváltozása
	- Népesség urbanizációja
Munkaerőpiac alakulása	- Új munkahelyek létrejötte
	- Szezonális munkahelyek növekedése
	- Gazdasági ágak diverzifikációja
	- Fokozott gazdasági egyenlőtlenségek
	- Változás a kisebbségi csoportok munkalehetőségeiben
	- Foglalkozási lehetőségek megváltozása
Közösség jellemzőinek, szerkezetének átalakulása	- Új társadalmi osztályok megjelenése
	- A közösség gazdasági orientációjának változása
	- Hétfélig (rekreációs) lakosok jelenléte
	- Konfliktus a kívülről érkezettekkel
	- Politikai, társadalmi, vallási, erkölcsi értékrendszerek átalakulása
	- Vallási különbségek kialakulása a közösségben
- Változás a közösség infrastruktúrájában	
Hatások egyéni és családi szinten	- Napi életvitel és mozgási szokások felborulása
	- Családszerkezet megváltozása
	- Társadalmi hálózatok felbomlása
	- Közegészséggel és közbiztonsággal kapcsolatos vélemények megváltozása
	- Változás a szabadidő- eltöltés lehetőségeiben
	- Fogyasztási szokások átalakulása
Hatások a természeti, kulturális erőforrásokra	- Erőforrások fokozott védelme
	- Erőforrások tönkretétele, megkárosítása
	- Zsúfoltság, túlterheltség, szennyezés
	- Kultúra kommercializálódása
	- Hagyományok, szokások átalakulása

Forrás: RAFFAY, 2007.

A térségekben rejlő lehetőségek felismeréséhez és kiaknázásához szükséges, hogy a hagyományos polgári értékek, az identitás, az empátia, az újra való nyitottság, az együttműködés és az innováció képesség jelen legyen a települések lakóiban (NAGY, 2011). Napjainkra a vidék turizmuspotenciál kihasználása új és alternatív fejlesztési lehetőséget jelent a helyi gazdaság élénkítésében. A falusias környezet biztosít számos olyan desztinációs tulajdonságot, amelyek hasznosításával új bevételi csatornákat nyithat meg egy adott térség, település. A célzott infrastruktúrafejlesztés helyben megjelenő és helyben rögzülő beruházásokat követel, így növelve a települések általános értékét. A támogatási rendszereknek köszönhetően külső befektetési forrásokat lehet mozgósítani, amelyek végül a fejlesztésbe vont fogadó területeken csapódnak le (KÖNYVES, 2009; NAGY, 2013).

3.2. A vidéki turizmus

A turizmus környezetének és hatásainak értelmezésekor érdemes kitérni az ágazat vidékfejlesztésben betöltött szerepére is. A vidéki (Magyarországon falusi, az Európai Unióban „rural”) turizmus az 1990-es években összekapcsolódott a mezőgazdaság és a vidék helyzetének gyökeres megváltoztatásával, átértékelésével. Átfogó jelentősége ma már nem csak néhány ezer család jövedelemkiegészítő tevékenységében és a turisztikai kínálat bővítésében mérhető, hanem a szervezési és együttműködési folyamatokban, az emberi és társadalmi tőkemozgósításban, hálózatépítésben, amelyeken keresztül a vidékfejlesztéshez kapcsolódó értékeket sikeresebben fogadják be a helyi társadalmak (DÁVID ET AL, 2007).

A rurális turizmus meghatározásában nincs egységes állásfoglalás, hiszen az agro- zöld- vagy falusi jelző nem határolja pontosan körül a kínálat várható összetevőit. A rurális turizmus megítélésének tekintetében a turizmusfejlesztéssel foglalkozó szakemberek szerint a vidéki turizmus alacsony intenzitású, jelentőségét alábecsülik. Kevés vendéget vonz, a vendégéjszakák alacsony aránya realizálódik ezekben a térségekben, így látványos eredményeket csak hosszú idő alatt lehet elérni. Az OECD álláspontja ezzel megegyező, mely szerint a vidéki turizmus bármennyire diverzifikált kínálatot is képes nyújtani, tömegesen nem fogja megmenteni a falvakat, megoldani problémáikat. Önállóan valóban nem képes, de mivel jelentős az integráló hatása, mozgásba hozhatja a helyi gazdaságot és társadalmat. Ezzel szemben az agrár- és vidékfejlesztéssel foglalkozók túlbecsülik a várható eredményeket (KÓRÓDI, 2006).

CSIZMADIA (2013) megfogalmazza, hogy az Európai Unió felfogás szerint a rurális turizmus egy komplex, sokoldalú tevékenység, nem csupán a mezőgazdaságon alapuló turizmus. Beletartoznak a farmon alapuló üdülési formák, a különleges természethez kapcsolódó üdülési formák, az ökoturizmus, természetjárás, sziklamászás, lovaglás, kaland, sport és egészséges életmód turizmus, vadászat és horgászat, tanulmányi utazás, művészet és kulturális örökség turizmus, és bizonyos területeken az etnikai alapú turizmus is. Létezik ugyanakkor egy átfogó érdeklődés a kevésbé specializált rurális turizmusformák iránt. Ezek, amelyek a fő üdüléssel kapcsolatban legfőbb követelményként a békét, a csendet, a pihenést biztosító vidéki környezetet fogalmazzák meg. DÁVID ET AL. (2007) összefoglalja, hogy a vidéki turizmust - magyarországi értelmezés szerint – nem egy turizmustípusnak, hanem különböző turizmusfajták halmazának tekinthetjük. Egyedi elemeinek köszönhetően természetességre és tradíciókra épülő diverzifikált kínálatot jelent, „vidéki élményt” nyújt, hiszen a benne szereplő turizmusfajták vidéki környezetben, vidéki fogadókapaacitással, vidékre jellemző szolgáltatásokat kínálnak.

A vidéki turizmus fejlesztése kiterjedt előnyökkel kecsegtet. A rurális térségek - a fejlődésből részben kimaradva - adottságaikat megőrizték, így újfajta vonzerőket jelentenek, alkalmasak az idegenforgalom túlzottan centralizált területi képének arányosabbá tételére. A vidéki térségek kínálata sokféle, ezért különböző összetételben, de egész évben hatnak, így a turizmus szezonális ingadozásának mérséklését szolgálják. Az agrártérségek viszonylag ép természeti környezete, megőrzött tradíciói a turizmus révén vonzerőként, tehát fejlesztési energiaként tárhatók fel. A turizmus a helyi lakosság által felkínált férőhelyek kapacitására és szolgáltatásaira szerveződik, így bevételei helyben csapódnak le. A vidéki turizmus fő vonzerőiként a természet közelsége, a még élő tradíciók (tárgyi, szellemi, kulturális, valamint termelési hagyományok), a vidéki életmód, a családi miliő, az emberi kapcsolatok emelhetők ki. Mindezek azonban nem egy meghatározott turizmus-változat alapját jelentik, hanem a sokszínű, tájegységként, településenként, de akár vendégfogadónként is eltérő kínálatot (MIKLAY, 2007).

3.3. Európa turisztikai helyzetképe

A világ utasforgalmának, valamint a nemzetközi turizmus generálta bevételeknek kb. a fele Európára koncentrálódik. Európa látnivalóinak gazdagsága és turisztikai szolgáltatásainak minősége által a világ első turisztikai célpontja, tehát a vezető pozíció alapját a természeti és kulturális vonzerők széles tárháza képezi. Európán belül a turisztikai forgalom 85%-a az Európai Unió tagállamaiban realizálódik. Az Európai Unióban a turizmus közvetlen és közvetett hatásait figyelembe véve a turizmus 11%-kal járul hozzá a GDP-hez és a munkaerő több mint 12%-át foglalkoztatja (TASNÁDI, 2007).

A földközi-tengeri nyaralás, Párizs, Róma megtekintése minden világpolgár számára méltán a legvonzóbb úti cél. („Európa, a soha véget nem érő utazás” - így szól az európai turizmusbrand szlogenje). A nyugat-európai országok kiemelkedő gazdasági fejlettsége magas színvonalú turisztikai szolgáltatások nyújtására ad lehetőséget. A legnagyobb fogadó országok köre viszonylag stabil, a fent említett európai országokon kívül Németországot, az Egyesült Királyságot, Ausztriát kell megemlíteni. Mint ismeretes, Kelet-Európa más fejlődési utat járt be. A politikai és gazdasági bezártság, az utazások erős korlátozása miatt nem tudott a turizmus fejlődni, erre csak a rendszerváltozás adott lehetőséget. A '90-es években a ki- és beutazások liberalizálása megadta az utazási szabadságot, a gazdasági feltételek a turizmus kiteljesedéséhez azonban csak lassan teremtődtek meg (megfelelő személyes célú jövedelem, befektetési források). E folyamat 5-10 évet is igénybe vett. 2000 óta Kelet-Európa turisztikai súlya számottevően nőtt a relatíve alacsony árak miatt. A közép-kelet európai térség felkapott célpont lett. Sajnos Magyarország turisztikai pozíciói e térségre vonatkozó összevetésben hátrányosak, a turisztikai mutatók tekintetében hazánk csak Csehország és Lengyelország után következik (KARDOS, 2011).

A gazdasági visszaesés különböző módon érintette kontinensünk országait. Az EUROSTAT összehasonlító turisztikai adataival számolva 2009/2008 viszonylatában a külföldiek vendégéjszakáinak száma a kereskedelmi szálláshelyeken – Svédország kivételével – minden európai államban csökkent, az EU27 átlagában 9 %-kal, a legkisebb mértékben Ausztriában. E szomszédos országban ugyanakkor a belföldi vendégéjszakák száma növekedett, ahogy Nagy – Britanniában, Portugáliában és Szlovéniában is. A Közép-Kelet-Európai országok közül Cseh- és Lengyelország jóval mérsékeltbb visszaesést élt át, mint hazánk, nálunk a külföldi és belföldi vendégéjszakák csökkenése 11, illetve 8,5 %-ot tett ki. Románia, Bulgária és Szlovákia külföldi vendégforgalmának visszaesése meghaladta a 20 %-ot.

Az Európai Unió fontos célkitűzéseibe tartozó fenntartható fejlődés kialakítását és elterjesztését is segíti az ágazat, mivel a turisztikai szektor lényegéből adódóan érdekelt a természeti és a kulturális értékek megőrzésében és ennek révén a megfelelő emberi életkörülmények hosszú távú fenntartásában. A turizmus a XXI. század ágazatainak fontos eleme, ahogy az EU „Növekedés, versenyképesség és foglalkoztatás” címmel 1993-ban megjelent Fehér Könyve is alátámasztja (JANCSIK, 1997).

Az Európai Unió a turizmust olyan ágazatnak minősítette, amelynek meg kell hagyni a nemzeti hagyományokon, specialitásokon alapuló fejlesztés lehetőségét, így a működési feltételek meghatározását a tagállamokra bízta (WALTER, 2006). Az Európai Unió hivatalos dokumentumaiban a turisztikai ágazat konkrétan nem jelenik meg kiemelt jelentőségű fejlesztési területként a fejlesztéspolitikai stratégiákban. Mindazonáltal az európai intézményrendszerben számos bizottság munkájában érdekelt szektor (pl. közlekedés, szállítmányozás, pénzügy,

biztosítás, környezet, munkaerő), a turizmuson belüli partnerség erősítése. Az Európai Unió átfogó stratégiájában, a lisszaboni célkitűzések elérésében nagy szerepet játszik a turizmus. Piaci alapokon működő jövedelemtermelő képessége fokozható, multiplikatív hatásai révén befolyással van a gazdaság egészére, a fenntartható foglalkoztatottság megteremtéséhez pedig azáltal járulhat hozzá, hogy a szektorban nagy arányban helyezkednek el fiatal munkavállalók. Az Európai Unió turizmusának további fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű az Európai Bizottság által 2006-ban kidolgozott, „Az EU új turizmus politikája: a partnerség erősítése az európai turizmus területén” című bizottsági közlemény, amelynek középpontjában a tartós növekedés és a jobb minőségű munkahelyteremtés áll. Az európai gazdaságban a turizmus munkahely létrehozásának növekedési üteme meghaladta az átlagos növekedés mértékét. Az elmúlt évtizedben a HORECA (Hotels, Restaurants and Cafes) szektorban foglalkoztatottak számának emelkedése szinte évről-évre meghaladta az összes foglalkoztatott létszám növekedési ütemét. A munkahelyek létrehozásához való hozzájárulás fontos oka, a részidős és a rugalmas munkafeltételek közötti foglalkoztatási lehetőség, főként a nők, a fiatalok és a kevésbé képzett munkavállalók körében (TASNÁDI, 2007).

Mindezek mellett segítheti az Európai Unió általános céljainak elérését és kohéziós politikájának megvalósítását, a társadalmi és a gazdasági különbségek mérséklését. A lisszaboni szerződés a turizmust 2010-ben ismerte el jogilag az EU Bizottság hatáskörébe tartozó tevékenységként, ún. harmadik szintű kompetenciaként és azon ágazatok közé emelte, amelyek esetében a bizottságnak a szubszidiaritás és arányosság elveit figyelembe véve bizonyos hatásköre van. A szerződés a turizmust olyan területként ismeri el, ahol a Bizottság a tagállamok tevékenységét támogató, kiegészítő, koordináló tevékenységet láthat el. Általános célként fogalmazódik meg a tagországok vonzóbbá tétele az Európai Unióban és harmadik országok számára egyaránt az alábbi fejlesztési irányok mentén:

- 1) **a turisztikai szolgáltatások fejlesztése** (pl. a tömegturizmussal szembeni alternatív formák, infrastrukturális beruházások);
- 2) **a turisztikai szolgáltatások iránti kereslet ösztönzése** (pl. támogatások, határátlépés formalitásainak megszüntetése Schengeni-övezet révén);
- 3) **a turisztikai vállalkozások üzleti-működési környezetének szabályozása** (pl. fogyasztó védelem, állami támogatás, hálózati szerveződés);
- 4) **a környezet és a turizmus összehangolt fejlesztése** (pl. falusi turizmus, környezetvédelmi támogatások) (TASNÁDI, 2007; ROP, 2011).

Az Európai Unió pályázati rendszerében hangsúlyos elem az ún. horizontális céloknak való megfeleltetés, mely az esélyegyenlőségi, a környezeti fenntarthatósági, valamint a területi kohéziós szempontok érvényesítését jelenti. Bármely fejlesztés esetében azáltal, hogy beépítésre kerültek ezen célok, csökkenhetnek a társadalmi különbségek, megmaradhatnak a jövő nemzedéke számára természeti értékeink, kulturális örökségünk, illetve a területi gazdasági és jövedelmi különbségek is mérséklődhetnek (ROP, 2011). A Lisszaboni Stratégia utódjaként 2010-ben útjára indított EU 2020 Stratégia tíz éves időszakra megfogalmazott célkitűzéseinek megvalósulása feltételezi a turizmus növekvő szerepét. Az Európai Tanács által elfogadott stratégia 3 központi eleme: az intelligens és fenntartható növekedés, a fokozott munkaerő-piaci részvétel és a szegénység elleni küzdelem. Mindehhez a turizmusfejlesztés érdemlegesen járulhat hozzá, különösen a foglalkoztatás javításához, valamint a szociális és területi kohézió erősítéséhez (KÁTAI, 2010).

3.4. Magyarország turizmusa

Hazánk az európai térségben egyedülálló természeti és kulturális kincsekkel rendelkezik, ezek jelentik az ország turisztikai vonzerejének alapját, nem csak európai viszonylatban. Magyarország elsődleges versenytársai turisztikai szempontból a kelet-közép európai térség országai (pl. Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Ausztria), emellett azonban a közlekedési hálózatok bővülése következtében – a távolságok relatív lecsökkenése eredményeként – az egész világ konkurenciának tekinthető. A magyar gazdaságban a bruttó hozzáadott érték a szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás ágazatban az utolsó másfél évtizedet tekintve monoton növekvő tendenciát mutat.

A versenyképesség erősítésének kulcsa az együttműködések javítása, valamint a speciális turisztikai szegmensek, a „piaci rés” megtalálása. 2000-ben Magyarországon kilenc turisztikai régió került lehatárolásra, melyek közös jellemzőkkel rendelkező, a turisztikai termékek szempontból egységes képet mutató desztinációk, azonban területi szempontból nem teljes mértékben fedik a statisztikai–tervezési régiókat. A két leglátogatottabb turisztikai célpont a főváros és a Balaton, külön turisztikai régiót alkot a Tisza-tó térsége, ezen felül pedig önálló turisztikai térségként jelenik meg az észak- és dél-alföldi, az észak-magyarországi, valamint a nyugat-, közép- és dél-dunántúli turisztikai régió. A kilenc régió mindegyike önálló turizmusfejlesztési stratégiával rendelkezik, és a regionális operatív programok turizmusfejlesztésére vonatkozó részei ezekkel összhangban kerültek kidolgozásra. A természeti, társadalmi adottságok turisztikai szempontból jól elkülöníthetők, az ország ezen adottságainak változatossága biztosítja a turisztikai kínálat sokszínűségét (ROP, 2011).

13. ábra: Magyarország turisztikai régiói

Forrás: RAFFAY, 2007.

Magyarország számtalan adottságokkal rendelkezik, ami a turizmusban rejlő potenciált illeti. Az attrakciókhoz kapcsolódó változatos erőforrások állnak rendelkezésre, mely területek külön-külön és összekapcsolva is széleskörű kínálati lehetőséget biztosítanak.

1. **Egészségturizmus:** Magyarország a vizek országa, bőséges vízkészlettel rendelkezik mind a felszíni, mind a felszín alatti vizek tekintetében. A több évszázados fürdőkultúra és a gyógyvíz jelentős versenyképességi faktor, ez az alágazat jelentheti a legnagyobb vonzerőt nemzetközi tekintetben, melyet a fejlesztési stratégiák is kiemelten kezelnek. A gyógyvíz mellett egyéb gyógytényezők (egészségi állapot javulását előidéző természeti tényezők) is turisztikai forgalmat biztosítanak, úgy, mint gyógybarlangok, klimatikus gyógyhelyek, mofetták és a gyógyiszap.
2. **Ökoturizmus:** Hazánk változatos élővilága, földfelszíni tagoltsága, természeti látnivalói élénk kirándulóturizmust generálnak. A természetjárás vonzóbbá tehető a turisták számára látogatóközpontok és kapcsolódó szolgáltatások kialakításával, a túrázashoz kötött programokkal, sportlehetőségekkel (pl. kapcsolódó bicikli utak, evezőturizmus), vagy innováción alapuló témaparkokkal.
3. **Aktív turizmus:** Az aktív szabadidő eltöltésére számos lehetőség kínálkozik Magyarországon, melyek többnyire természeti tényezőkhöz kapcsolhatók, azonban jelentős infrastrukturális kiépítettség szükséges működésükhöz. Az egyik legnépszerűbb formája a vízi turizmus, a strandolás mellett különböző vízi sportok üzése (tavakon vitorlázás, kyte, folyóvizeken kajak-kenu, evezés) Nagy hagyományokkal rendelkezik a lovas turizmus, az ország szinte minden területén található lovas turisztikai létesítmények és szolgáltatások. A kerékpáros turizmus számára mind a természeti, mind a kultúrtáj kiváló terepet kínál Magyarországon.
4. **Kulturális turizmus:** Hazánkban tíz kulturális érték részére ítélte az UNESCO a megtisztelő világörökségi címet. Ahhoz azonban, hogy a többi építészeti érték, kulturális örökség is versenyképes maradjon, szükséges a különböző attrakciókkal való együttműködés, komplex termékek kialakítása. Mindemellett a tématerületen kiemelten fontos a vonzerő megtartásához a fizikai állapot javítása, környezetének rendbetétele, valamint a kapcsolódó szolgáltatások kínálatának bővítése.
5. **Gasztronómiai hagyományok:** Számos egyedi, a régióra vagy az országra jellemző alapanyag (pl. vecsési káposzta, hegykői gyökérgödrösök, szabolcsi szilva), készétel említhető hazánkban, legnagyobb hírnévre azonban a borkultúra tett szert, valamint a pálinkafőzés. Belföldi és külföldi turistákat egyaránt vonz a borkultúra megismerése, a hagyományos természet és feldolgozást bemutató kiállítások, bemutatók, bor utak bejárása. A gasztronómiai hagyományokra épülő turizmus erős kapcsolatban áll a falusi turizmussal, a népművészeti, szellemi örökség turizmusával.
6. **Rendezvény- és konferenciaturizmus:** Rendezvények, fesztiválok szervezése elsősorban régiós vonzerőt biztosít, továbbá a garantált programok kialakítása évről évre növekvő látogatószámot eredményezhet, akár nemzetközi szinten is. Ugyan a rendezvények képesek meghosszabbítani a turisztikai szezon, de ennek koordinációja, a vidéki programok kiszélesítése és a szervezett, tudatos marketingkampány elengedhetetlen feltételei. A rendezvényturizmus mellett az ország konferenciaturizmusban való sikeressége említhető meg, mely jelentős infrastrukturális beruházásokat igényel nem csak a helyszín területén, hanem a közlekedés tekintetében is. A fenntarthatóság érdekében azonban kiemelten szükséges az egyéb attrakciókkal, szolgáltatókkal való együttműködés (ROP, 2011).

3.4.1. A turizmus megjelenése a fejlesztési stratégiákban

A turizmus hazánkban – a szakma erőfeszítései ellenére – egyelőre nem rendelkezik önálló törvényi szabályozással, számos szakpolitikában azonban megjelenik. A közép-kelet-európai térségben Magyarországon elsőként - 1996-ban került megalkotásra a területfejlesztés és a területrendezés feladatairól, szabályairól és intézményrendszeréről szóló törvény (1996/XXI.), mely elismert jogszabály az európai szakmai berkek körében. A régiók szerepe a területi tervezésben a területfejlesztési törvény 1999-es módosítása eredményeként értékelődött fel, és a régiók a tervezés és fejlesztés területén nagyobb önállóságot kaptak, ezzel is felkészülve az európai uniós támogatási rendszerre, figyelembe véve a szubszidiaritás elvét. 2010. január 1-jén lépett életbe a szálláshely-szolgáltatási tevékenységről szóló 239/2009 (X.20.) Kormányrendelet módosítás, melynek célja a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/ EK (XII.12.) irányelvnek való megfelelés. Új kritériumok jelentek meg a szálláshely-típusokra vonatkozóan, valamint a minősítési eljárás is megváltozott (ROP, 2011).

Hazánk turizmusa területi tervezés és forrás szempontjából az EU programozás során a Széchenyi Terv alkalmával kapott jelentőséget. A felhasználható források köre a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.), az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT), az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP), Új Széchenyi Terv (ÚSZT), és a 2005-ben elkészült Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) megvalósítása során bővült. Ezen stratégiákon túl a Nemzeti Fejlesztési Konceptió 2014-2024 közötti időszakra megfogalmazza a turizmus nemzetgazdasági ághoz kapcsolódó legfontosabb fejlesztési területeket.

3.4.2. Széchenyi Terv

A Gazdasági Minisztérium irányításával és koordinálásával 2000 második félévére készült el a Széchenyi Terv hét programja, melynek egyik kiemelkedő fontosságú programja volt - egyre növekvő gazdasági jelentőségének köszönhetően - a turizmus fejlesztésére kidolgozott terv. A program tervezési gyakorlata három fő elemre épült: az állam és az üzleti szektor közötti partneri viszonyra, a korlátozott állami társfinanszírozásra és a programfinanszírozásra, az állami támogatási források összehangolt felhasználására. A Széchenyi Terv Turizmusfejlesztési Programjának célja volt a turizmus minőségi fejlesztése, amely a nemzetközi versenyképesség fokozásán, a belföldi turizmus stabilizáló szerepének megteremtésén, a turizmus teljesítményének éven belüli kiegyenlítettebb megoszlásán, térbeli koncentrációjának oldásán alapult, és egyúttal olyan fejlesztési irányokat és módszereket alkalmazott, amelyek révén a fejlesztés nem járt negatív hatásokkal az ország természeti és kulturális környezetére (BUDAI, 2001).

A Széchenyi Terv Turizmusfejlesztési Programja hét alprogramra épült (egészségturizmus, kongresszusi turizmus, turisztikai tematikus parkok, kulturális turizmus, lovas turizmus, egyéb minőségi turisztikai termékek, turisztikai információs rendszerek), melyek közül az egészségturisztikai fejlesztések kiemelt jelentőséggel bírtak. Az alprogram szerint ahhoz, hogy adottságainkat a külföldi és az egyre bővülő belföldi kereslet kielégítésére is alkalmassá tegyük, a nemzetközi elvárásoknak megfelelő, magas színvonalú, komplex turisztikai fejlesztéseket megvalósító, magas tőkeigényű beruházásokra volt szükség (MUNDRUCZÓ ET AL, 2010).

A Széchenyi Terv turizmusfejlesztési célja – állami költségvetési források támogatásával – az ország meglévő, területileg is differenciált idegenforgalmi adottságainak komplex, összehangolt

fejlesztése, a minőségi turizmus elősegítése, a vendégkör szélesítése, az egészségturisztikai lehetőségek bővítése, az idegenforgalmi időszak meghosszabbítása, a turizmus szezonális ingadozásainak mérséklése, ezáltal a vendégforgalom növelése és a lakosság egészségi állapota javulásához való hozzájárulás volt. Az egészségturizmus fejlesztését prioritásként határozták meg, amelyről utólag is megállapítható, hogy helyes helyzetértékelés alapján történt. Ezt igazolja, hogy a 2005-2013 évekre vonatkozó Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia szerint is Magyarország elsődleges kiemelt terméke az egészségturizmus volt, mely egyben a természeti adottságokra épülő kínálatfejlesztés legfontosabb eleme is (BOROS ET AL, 2012).

A turizmusfejlesztéshez kapcsolódó pályázatok közvetlen célja magas színvonalú, piacképes szolgáltatást nyújtó egészségturisztikai központok (termál- és gyógyfürdők, gyógybarlangok, természetes CO₂ terápiás helyek) kialakítása, infrastruktúrájuk és környezetük fejlesztése, valamint az ezen létesítményekhez kapcsolódó szálláshelyek fejlesztésének ösztönzése volt. A pályázatok közül az egészségturisztikai beruházások kapták a legnagyobb összegű állami támogatást (BUDAI, 2001).

3.4.3. Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.)

A 2004-2006-os időszakra vonatkozó Nemzeti Fejlesztési Terv általános célkitűzése a Magyarország és az EU tagállamai között fennálló fejlettségbeli különbségek mérséklése volt. Fontos továbbá a regionális versenyképesség erősítése fenntartható munkahelyek megteremtése céljából; növekvő foglalkoztatottság és társadalmi kohézió, elsősorban az emberi erőforrások fejlesztése által; városi és vidéki területek kiegyensúlyozott fejlődésének támogatása. Az esélyegyenlőség és a fenntartható fejlődés elveinek figyelembe vétele rendkívüli fontosságú. A fenti célok elérésére kialakított intézkedések öt Operatív Program keretében valósultak meg. Az Operatív Programok tekintetében megkülönböztetünk szektorális és regionális programokat. A Szektorális Operatív Programok (SOP) azoknak a gazdasági ágazatoknak a fejlődési prioritásait fogják át, amelyekre az ország támogatást igényelt a Strukturális Alapokból. A Regionális Operatív Programot (ROP) az első célkitűzés alá tartozó régiókra kellett kidolgozni, ami Magyarország valamennyi régióját érinti (TÓTH ET AL, 2009).

A turizmusfejlesztés a Regionális Operatív Programokban (ROP) - „A turizmuspotenciál erősítése elnevezéssel” - önálló prioritásként jelent meg. A fő célkitűzés elérését két konkrét intézkedés, a turisztikai vonzerők versenyképességének növelése, valamint a turisztikai szolgáltatások fejlesztése alapozta meg. A turisztikai célú források regionális megosztását a fejlettségbeli különbségek mérséklésének igénye határozta meg (KOVÁCS – GERLACH, 2007).

A fejlesztési tervben megfogalmazott legfőbb megállapítások:

- A turizmus, mint ágazat kihasználatlan kapacitásokkal rendelkezik.
- Hiány mutatkozik turisztikai szolgáltatásokban, valamint látnivalókban.
- A magyarországi turizmus Budapestre valamint a Balatonra koncentrálódik, itt jelentkezik az összes vendégéjszaka 58%-a. Más területek nem rendelkeznek megfelelő mennyiségű és minőségű szálláshellyel.
- A turisztikai kínálatok nagymértékben szezonálisak.
- Az egy főre jutó kiadás átlaga és az itt töltött napok száma alacsony.
- Az ágazatban dolgozóakra jellemző a megfelelő készségek hiánya (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2004).

A jelenlegi turisztikai centrumokon kívül jelentősek a turisztikai infrastruktúra hiányosságai. Jellemző az attrakciókhoz kapcsolódó szolgáltatások szűkössége és alacsony színvonala, a magas minőségi színvonalú szálláshelyek és szolgáltatások alacsony száma, a komplex turisztikai termékek hiánya. Magyarország bár gazdag turisztikai vonzerőkínálattal (kulturális örökségi és természeti értékkel) rendelkezik, ezek turisztikai menedzsmentje (vezetés és ügyfélszolgálat) nem kielégítő, továbbá hiányzik a megfelelő marketing tevékenység. Jellemző továbbá a turisztikai attrakciók egymástól független fejlesztése és piaci megjelenése, a marketing tevékenység összehangolásának hiánya, amely az egyes térségek attrakcióinak egymást erősítő hatását gátolja. Ezen hiányosságok következtében a turisztikai szektort erős időbeli koncentráció is jellemzi, a vendégéjszakák 45%-a június-augusztus közötti időszakban realizálódik. A turisztikai szektor fejlesztésének elengedhetetlen tényezője a professzionális és vendég-orientált megközelítés. Ezért mind a készség szintek, mind az ügyfélkezelés terén az alkalmazottakat készségeik fejlesztésére és gyakorlati képzésre kell ösztönözni (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2004).

3.4.4. Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS)

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) 2005-ben készült, és az EU-s támogatásokhoz igazodva 2013-ig tekintett előre. A stratégia fő célja volt az életminőség javítása a turizmus által. A Stratégia alapjául szolgáló helyzetelemzés számos fontos ténytet állapított meg az ágazattal kapcsolatban:

- a hazai turisztikai vállalkozások döntő része kis és középvállalkozás;
- a magyar turisztikai szektor számos problémával küzd: a nem megfelelő ár/érték arányú és komplex szolgáltatások hiánya következtében az egy turistára jutó költség tekintetében az európai középmezőnybe tartozunk;
- erős a területi- és a szezonális koncentráció;
- a szomszédos országok rendkívül erős versenytársat jelentenek (TASNÁDI, 2007).

A Stratégia 5 fő pillére:

1. Versenyképes, fenntartható fejlődés;
2. Infrastruktúra és turisztikai infrastruktúra fejlesztése;
3. Termék-, és desztinációfejlesztés;
4. Emberi erőforrás-fejlesztés;
5. Intézményrendszer (MAGYAR TURISZTIKAI HIVATAL, 2005).

Az NTS célstruktúrája átfogó, sarkalatos, specifikus és horizontális célokat tartalmaz. Átfogó cél (melyek egyben a stratégia pilléreit is kijelölik) az emberközpontú és hosszú távon jövedelmező fejlődés, a turistafogadás feltételeinek javítása, az attrakciófejlesztés, az emberi erőforrás fejlesztés és a hatékony működési rendszer kialakítása (BOROS ET AL, 2012).

A turisztikai termékfejlesztés nemzeti szintű prioritásai fontossági sorrendben:

1. Egészségturizmus:

- az egészségi állapot megőrzését és a betegségek megelőzését elősegítő wellness turizmus;
- az egészség javítását, gyógyítását elősegítő gyógyturizmus;

2. Örökségturizmus:

- a kulturális örökség és természeti örökség helyszíneken belül a világörökségek, a nemzeti parkok megőrzésére, bemutatására alapozott turizmus;
- lovas turizmus;
- falusi turizmus;
- gasztronómia- és borturizmus;
- nagy rendezvények turizmusa;

3. Kongresszusi turizmus:

- több ezer fős részvételhez szükséges budapesti kongresszusi kapacitás létrehozása;
- államilag támogatott lobbizás kifejtése a nemzetközi kongresszus szervezők megnyerésére a magyarországi helyszínválasztás érdekében;
- budapesti és vidéki kongresszusi helyszínek marketing tevékenységének fokozása.

A turisztikai termékfejlesztés nemzeti szintű prioritásai mellett az egyes régiók, kistérségek adottságai alapján szükséges a turisztikai termékfejlesztés regionális szintű prioritásainak meghatározása is, figyelemmel a rétegkereslet kielégítésére, a piaci rések kihasználására (TASNÁDI, 2007).

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia új megközelítése szerint a turizmus már nem csupán egy gazdasági ágazat, hanem az élet szerves része. Sőt, a stratégia célul tűzte ki az életminőség javítását a turizmus által. Fontos – a területiséget szintén megjelenítő – elv, a helyi szint bevonása, és az alulról jövő kezdeményezések támogatása. Ez markánsan jelenik meg a turizmus munkahelyteremtő, vidékfejlesztő, lakosságot megtartó szerepének hangsúlyozásánál, ami erősítést igényel. A turizmusnak kiemelt szerepe lehet az agrártérségekben kieső jövedelmek pótlásában. A stratégia jelezte ugyan, hogy a turizmusfejlesztés alapjául szolgáló adottságok az egész országot lefedik és érintik a gazdasági és szociális szempontból hátrányos helyzetű térségeket, ám azt is egyértelműen definiálta, hogy turizmusfejlesztés csak a megfelelő adottságokkal és feltételekkel rendelkező területeken indokolt. A vidékfejlesztési célokat leginkább támogató vidéki turizmus változatoknál, kiemelten a falusi turizmus fejlesztésénél hangsúlyozták a turizmus és agrárium erősítendő kapcsolatait, ám hozzá a falvak, a települések rekonstrukcióját is támogatandóként jelölték meg. A stratégia kiemelt elvként határozza meg a helyben előállított alapanyagok és termékek felhasználását a turizmusban (AUBERT, 2011).

3.4.5. Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT, NFT II.)

Az Új Magyarország Fejlesztési Tervben megfogalmazottak szerint hazánk legfontosabb célja volt 2007 és 2013 között a foglalkoztatás bővítése és a tartós növekedés feltételeinek megteremtése. Ennek érdekében hat kiemelt területen indult el összehangolt állami és uniós fejlesztés: a gazdaságban, a közlekedésben, a társadalom megújulása érdekében, a környezet és az energia területén, a területfejlesztésben és az államreform feladataival összefüggésben.

Az ÚMFT 8 ágazati és 7 regionális operatív programban határozta meg a nemzetgazdaság fejlesztésének legfontosabb céljait. A turizmust érintő fejlesztési források döntően a hét regionális operatív programban (ROP) kerültek megtervezésre. A ROP forrásokból a tervezett turisztikai fejlesztések részesedése kb. 17 % volt. Turisztikai célú fejlesztésekhez továbbá a Gazdasági Operatív program, a Környezet és Energia Operatív Program és az Új Magyarországi

Vidékfejlesztési Program forrásai is hozzájárultak. Az utóbbi programhoz kapcsolódóan meghatározott méretek alatti településeken, elsősorban falusi és agroturisztikai szolgáltatások, lovas-, vadász-, horgászturizmus fejlesztésére nyílt lehetőség, 2007-től az ÚMVP III. és IV. tengelyéhez kapcsolódó LEADER program keretén belül. A helyi közösségek (akciócsoportok) által megfogalmazott vidékfejlesztési stratégiákban turisztikai célok (falusi szálláshely-bővítés, korszerűsítés, agro- és ökoturisztikai szolgáltatások kiépítése) is helyet kaptak. A turizmus (közvetett) érdekeltége az ágazati programokban is megjelent: a területi infrastruktúra, az e-közigazgatás, a vállalkozásfejlesztés és a szakképzések támogatása kapcsán (KARDOS, 2011).

Az ÚMFT Regionális Operatív Programok legfontosabb céljai:

- a regionális gazdasági versenyképesség erősítése;
- a régiók turisztikai vonzerejének növelése;
- a térségi közlekedési infrastruktúra és a közösségi közlekedés fejlesztése, a helyi környezeti állapot javítása;
- az energiatakarékosság és –hatékonyság, illetve a megújuló energiaforrások felhasználásának ösztönzése;
- települések átfogó, integrált fejlesztése;
- a régió belüli társadalmi és területi különbségek mérséklése;
- a társadalmi infrastruktúra fejlesztése (MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA, 2007).

A turizmus a területfejlesztés alatt, a regionális operatív programokban jelent meg, amelyek fő támogatási területei:

- **Turisztikai termék- és attrakciófejlesztés:** minden régióban támogatási jogcím: egészségturizmus, kulturális- és örökségturizmus (Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégiában nemzeti szintű prioritásként definiált turisztikai termékek), nem minden régióban támogatási jogcím: ökoturizmus, aktív turizmus, borturizmus, rendezvényturizmus);
- **Turisztikai fogadóképesség javítása:** kereskedelmi szálláshelyek és szolgáltatásaik mennyiségi és minőségi fejlesztése, konferencia és kongresszusi helyszínek infrastruktúrájának fejlesztése;
- **Működési háttér fejlesztése:** térségi desztináció menedzsment rendszer megteremtése és fejlesztése, turisztikai termékfejlesztési programok és projektek koordinálása, elektronikus foglalási és turisztikai attrakciókat, szolgáltatásokat bemutató tájékoztatói informatikai hálózati rendszerek létrehozása, turisztikai szektor szereplői közötti együttműködések erősítése, regionális turisztikai marketingtevékenységek támogatása.

A konvergencia célkitűzés alá tartozó régiók (egyedül a központi régió nem tartozik ide) turisztikai termékfejlesztési prioritásait is megfogalmazza a fejlesztési terv. A Dél-Alföldi régióban egészség-, termál-, aktív turizmus, a Dél-Dunántúli régióban gyógy-, termál turizmus. Az Észak-Alföldi régióban a turisztikai termékfejlesztés által a régió Közép-, Kelet-Európa minőségi élet-, egészség-, rekreációs központjává és a turizmus a területi versenyképesség tényezőjévé válása volt a cél. Az Észak-Magyarországi régióban sajátos adottságokra (erdős hegyvidéki tájakra, történelmi borvidékekre, világörökségi helyszínekre, természetvédelmi területekre) épülő attrakciófejlesztés; a Közép-Dunántúli régióban a szerkezet váltási törekvések megvalósításával összefüggésben a meglévő vonzerőkre, a kiemelkedő történelmi, természeti értékekre épülő innovatív turisztikai termékek bevezetése; a Nyugat-Dunántúli régióban egészség turizmus, kulturális turizmus, öko-turizmus fejlesztése a cél (TASNÁDI, 2007).

2009 áprilisában jelent meg a Turisztikai Desztináció Menedzsment (TDM) szervezetek támogatását célzó pályázat. A pályázati források helyi és térségi TDM szervezetek szakmai programjainak megvalósítását támogatják, amelynek célja a turisztikai versenyképesség növelése, a megfelelő kompetenciákkal rendelkező menedzsment szervezeti rendszer kialakítása és működtetése. Turisztikai szervezetfejlesztésre most első alkalommal álltak rendelkezésre pályázati források, a támogatások szakszerű felhasználásával erősíthető a vállalkozói, a civil és az önkormányzati szektor együttműködése, amely végső soron a turisztikai szolgáltatások színvonalának emeléséhez járult hozzá (KARDOS, 2011).

A TDM pályázatok keretében a desztinációk marketingtevékenységükhöz kapcsolódóan az alábbi, a Magyar Turizmus Zrt. tevékenységi köréhez hasonló tevékenységeket valósíthatják meg:

- Pozicionálási és versenyképességi stratégia felépítése, illetve az ezen alapuló arculatterv kidolgozása, nagyobb desztinációk esetében márkatervezés és- fejlesztés, mint kötelező elem;
- Turisztikai kiállítási és desztinációt bemutató installációk kialakítása;
- Marketing, PR és kommunikációs tevékenység (például kiadványok, kommunikációs kampányok tervezése, vásárokon való részvétel);
- Desztinációs és termékalapú turisztikai értékesítés-ösztönzési projektek támogatása (például közösségi értékesítési tevékenység végzése, illetve annak elősegítése, kommunikációja, stratégiai és értékesítési partnerségek kiépítése nagy turisztikai szolgáltatókkal, partner desztinációkkal);
- E-marketing és tartalomfejlesztés (például webdesign, információs szolgáltatások bővítése, webmarketing, értékesítési szolgáltatások bővítése) (MAGYAR TURIZMUS ZRT, 2009).

A turizmusfejlesztési stratégiában rögzítettek alapján egy adott település vagy kistérség turizmusával kapcsolatos teendőit a helyi desztináció menedzsment szervezet végzi, amely a helyi lakosság, az önkormányzatok és a turisztikai szolgáltatók szoros együttműködésével a helyi turisztikai termékek, szolgáltatások fejlesztésével és promóciójával foglalkozik. Ezek az alulról szerveződő szervezetek a turizmus szolgáltatók együttműködési fórumaiként is értelmezhetők. Szakmai jelentőségük egyrészt az együttműködés megteremtése kapcsán, másrészt a szolgáltatók turistákkal történő közvetlen kapcsolata, igényeik ismerete kapcsán megfelelő működés esetén nyilvánulnak meg. Az egymáshoz kapcsolódó, turisztikai célterületek lehatárolására azért van szükség, hogy az adott terület turizmussal összefüggő fejlesztési és marketing feladatai egységesen kezelhetővé váljanak. A promóció területén a fejlett turizmussal rendelkező országokban a turizmusnak piramisszerűen egymásra épülő, együttműködő rendszere van, ami elősegíti a hatékony marketing kommunikációt. Ennek a rendszernek a tapasztalatai jó példával szolgálnak a hazai desztináció menedzsment kiépítésére. A helyi imázst a konkrét kínálatához, eseményekhez jobban kapcsolódva igyekszik közvetíteni (KÖNYVES, 2008; BOROS ET AL, 2012).

A jogalkotás előrehaladását két fontos jogszabály elfogadása jelzi; egyrészt a szolgáltatási tevékenység megkezdését és folytatását szabályozó törvény (2009. LXXVI.), amely jelentősen megkönnyíti a szolgáltatók működési feltételeit, másrészt a könnyítéseket tartalmazó kormányrendelet a szálláshelyek szabályozásáról (239/2009.). Elkészült (de nem került parlamenti elfogadásra) egy a turizmusról szóló törvénytervezet és az utazásszervező- és közvetítő tevékenységről szóló kormányrendelet is (KARDOS, 2011).

3.4.6. Új Széchenyi Terv - Gyógyító Magyarország - Egészségipari Program

Az ÚMFT-t 2011 januárjában felváltotta az Új Széchenyi Terv. Az ÚSZT-ben szereplő 7 kitörési pont közül az első a Gyógyító Magyarország - Egészségipar program volt, melynek húzóága az egészségturizmus. A további 6 programnak (Zöldgazdaság-fejlesztés, Otthonteremtés, Vállalkozásfejlesztés, Tudomány-innováció, Foglalkoztatás-fejlesztés, Közlekedésfejlesztés) is voltak turisztikai kapcsolódásai (KARDOS, 2011).

A kitörési pontok közös sajátossága volt, hogy sokféle iparágat integráltak, mindegyiknél komoly esély volt arra, hogy a fejlesztés már középtávon globális vagy európai léptékben is versenyképes hazai termékek, szolgáltatások, vagy vállalatok megjelenéséhez vezessen. Mindegyik kitörési pont esetében a fejlesztés további fejlesztési piacokat nyitott meg, és mindegyikükönél központi szerepet kapott a magas hazai hozzáadott érték (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2010).

A Gyógyító Magyarország – Egészségipari program egyrészt hazánk termálvízkészletének, geotermikus adottságainak jobb, hatékonyabb kihasználását célozta meg, másrészt – ezzel összefüggésben – az egészség megőrzését és helyreállítását, az egészségtudatos életmódot szolgáló termelő és szolgáltató iparágakat kapcsolta harmonikus rendszerbe. A program központi eleme volt tehát a termálvízkészlet komplex hasznosítása, illetve a rá épülő termékek és szolgáltatások egységes rendszerbe foglalása, és kormányzati prioritássá tétele mind a fejlesztés- és támogatáspolitikában, mind a marketing terén. A Gyógyító Magyarország – Egészségipari program nem az egészségügyi ellátórendszer finanszírozásának, illetve megújításának programja volt, hanem hazánk egyik világszinten kivételes adottságának, gazdag termálvízkincsünknek sokrétű hasznosítását, annak lehetséges irányait, szerteágazó gazdasági kapcsolódásait azonosító, és az érintett területek közti szinergiák kihasználását célzó program. A valóban az egészségiparra vonatkozó programelemek viszont mind a régi Széchenyi Tervhez, mind az ÚMFT-hez képest átgondoltabbak, jobban igazodnak a világtrendekhez, elsősorban a komplexitáshoz, a kezelések előtérbe kerüléséhez, az egészségügy (illetve orvosi megalapozottság és/vagy részvétel) szerepének növekedéséhez. Emellett jobban figyelembe vették a tényleges problémákat is, így nem elsősorban fürdőfejlesztést, hanem a fürdők kétségkívül nem kellő jövedelmezőségének javítását támogatták (BOROS ET AL, 2012).

A Gyógyító Magyarország - Egészségipari program fő céljai:

- Elmaradott térségek felzárkóztatása: Egyes elmaradott, városhiányos, esetenként határ menti térségekben, komplex társadalmi- és gazdaságfejlesztési programok megvalósítása.
- Geotermikus energia komplex hasznosítási lehetősége: Ez magában foglalja mind a magas, mind az alacsony hőmérsékletű gyógyvizeknél a gyógyászati felhasználás előtti és utáni energetikai hasznosítást, a gazdaságos és fenntartható energia-felhasználást és üzemeltetést, az esetenkénti energetikai függőség oldását, az önellátó energiaellátás biztosítását.
- Természeti adottságok védelme, a minőség garantálása: A hosszú távú nemzetközi versenyképesség alapfeltételének biztosítása érdekében kiemelt figyelmet kell fordítani a vízbázis- védelemre, a gyógymedencék rendszeres ellenőrzésére és minőségbiztosítására, minden szolgáltatási körben, a vízfelhasználás és újrahasznosítás ösztönzésére, modern technológiák bevezetésére, a minőségi védjegyek felülbírálatára.

- Az ország versenyképességének tartós növelése: Az egészségipar résziparágainak többsége a termelés vagy a szolgáltatás kibocsátását növeli. Egy olyan „nemzeti ipar” jöhet létre, amely stratégiai előnyt biztosíthat számunkra, és összetéveszthetetlenül jellemző hazánkra. A program sok új munkahelyet hoz létre, számottevő jövedelmet termel, így növeli a nemzeti összterméket.
- Tudásfejlesztés: Az egészségipar, az egészségturizmus minőségfejlesztésének egyik elengedhetetlen kelléke a szaktudás és az ezt elősegítő tudástár bővítése és fejlesztése. A nemzetközi trendeket ismerő szakembergárda magával vonzza az új technológiák bevezetésének törvényszerűségét is (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2011).

A program két fő részből állt: az egészségiparra épülő turizmus programrészből és a termál egészségipar programrészből. Az egészségiparra épülő turizmus prioritás célja, hogy a turizmus és az egészség kapcsolatát tágran értelmezve keretet szabjon az egészségturisztikai, illetve az ahhoz kapcsolódó, a testi és lelki egészség megtartását is szolgáló egyéb minőségi turisztikai termékek és szolgáltatások, illetve az ezt kiszolgáló, koordináló intézményrendszer fejlesztésének. A termál-egészségipar prioritás a termál-, gyógy- és ásványvizek felhasználásának lehetséges területeit, ágazati kapcsolódási pontjait, az egészségiparra épülő innovációs programelemeket, valamint az egészségipar fejlődését „kiszolgáló” háttérágazatokat határozta meg (KARDOS, 2011).

3.4.7. Nemzeti Turizmusfejlesztési Konceptió (NTK)

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Konceptió 2014-2024 közötti időszakra határozza meg Magyarország egész területét lefedő a turizmus, mint gazdasági ágazat fő fejlesztési irányát. A koncepció jövőképe szerint 2024-ben Magyarország az egészségturizmus több területén Európa legnépszerűbb desztinációja kell, hogy legyen.

A kívánt célok között szerepel a belföldi üdülés népszerűsítése, a külföldön is ismert országmárka kialakítása és a hatékony nemzeti marketing. Cél, hogy mind a szolgáltatók, mind a lakosság nyitottan, barátságosan viszonyuljon a turistákhoz, és megfelelő nyelvismerettel rendelkezzen. A turizmus intézményrendszerének alapjait a helyi, térségi, megyei, kiemelt régiós turisztikai szervezetek (TDM szervezetek) jelentsék, amelyek az önkormányzatok és a turisztikai vállalkozások, valamint a szakmai civil szervezetek együttműködésével töltsék be a helyi integráló és koordináló szerepet a látogatók felé (PINTÉRNÉ, 2013).

A kívánt célok elérésének eszközei:

- innovatív és kreatív minőségi termék és kínálatfejlesztés;
- magyar turisztikai versenyképességet javító környezet kialakítása, munkahelyteremtés;
- a turizmus intézményrendszerének átalakítása, a TDM rendszerre építve;
- nemzetközi, keleti nyitás külpiaci marketing és értékesítés ösztönzéssel.

Célkitűzések számszerűsíthető eredményei 2024-ig:

- a turizmus nemzetgazdasági hozzájárulásának 10%-ra növelése (GDP arány);
- a turizmusban kapcsolódó területeken bejelentett munkavállalók számának 1,5-szeresére növelése;
- turisztikai versenyképesség tekintetében Magyarország legyen a világ első 30 országa között;

- belföldi turisztikai mutatók minimum 30%-kal javuljanak;
- a külföldi turisták tartózkodási idejének és átlagos költségének 1,5-szeresre növelése;
- új piacok meghódítása, kapcsolódva a keleti nyitás politikájához (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2014).

A koncepció termék specifikusan is meghatároz kiemelt célokat, az alábbiak szerint:

- egészségturizmus - elsősorban a fürdő desztinációk komplex szolgáltatására épülő orvosi szolgáltatásokon alapuló turisztikai termékek kialakítása;
- örökség és kulturális turizmus – kiemelt nemzeti örökség és kulturális örökség turisztikai attrakcióként való bemutatása, tematikus útvonalak, látogatóközpontok kialakításával;
- MICE (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions azaz üzleti-, incentive-, konferencia- és rendezvényturizmus) – nagy befogadó képességű kongresszusi központ kialakítása, valamint további konferencia kapacitások átgondolt bővítése Magyarország, mint hivatás turisztikai desztináció erősítése;
- vallási turizmus – európai szinten is ismertté tehető zarándok-turisztikai hálózatok és útvonalak komplex fejlesztése;
- fesztiválok, rendezvények – nemzeti szinten kiemelkedő, vagy regionális szintű rendezvények kialakítása, és nemzetközi piacra vitele;
- nemzeti gasztronómiai hálózatok és kiemelt fesztiválok fejlesztése, támogatása - igazodva egy adott tájegység hagyományaihoz, kulturális, történeti adottságaihoz;
- öko-turizmus – öko-turisztikai kiemelt desztinációk komplex fejlesztése nemzeti parkokban látogatóközpontok kialakítása rendezvények, kiállítások szervezésének biztosítása;
- kerékpárturizmus – kiemelt kerékpáros turisztikai útvonalak komplex fejlesztése, a kínálat területi differenciálásával;
- vízi-turizmus – nemzetközi színvonalú komplex szolgáltatásokkal rendelkező kikötőhálózatok létrehozása, vízitúra bázisok fejlesztése, kerékpárturizmussal történő összehangolása;
- lovas-turizmus – lovas turisztikai központok komplex fejlesztése, belföldi lakosság körében a lovas-turizmus iránti igény felkeltése, ugyanakkor nemzetközi szinten is érdekes túraútvonalak létrehozása;
- falusi és agro-turizmus – falusi és vidéki turisztikai vonzerők és szolgáltatások fejlesztése, a helyi értékeken, kultúrákon, hagyományokon alapuló kínálat differenciálásával (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2014).

A turizmus egészén belül az egészségturizmus, továbbá a kulturális-, az örökségturizmus, a MICE, a fesztivál- és a gasztronómiai turizmus jelenti számunkra a kitörési pontot az elkövetkező időszakban (PINTÉRNÉ, 2013; NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM, 2014). Az egészségturizmus fejlesztése esetében a fürdők egészség-megőrzési és gyógyászati (bizonyítékon alapuló orvoslásra épülő) hasznosításától kezdve az innovatív, valamint költséghatékony orvosi kezelések turisztikai szolgáltatáscsomagban történő értékesítéséig nagy lehetőségek rejlenek. A szolgáltatók összefogása, a magyar egészségturizmus nemzetközi márkájának kialakítása és a termék értékesítése, a nemzetközi standardoknak való megfelelés révén pozíciónk megerősíthető és tovább javítható a nemzetközi piacon (KARSAI, 2013).

Az európai és hazai turisztikai helyzet, valamint legfontosabb fejlesztési stratégiák és célkitűzések áttekintése után a következő alfejezetben részletesebben is megvizsgáltam a

gyakorlatban használt nemzetközi turisztikai versenyképességi mutatókat, amely segít egy-egy térség helyzetének megítélésében.

3.5. Turisztikai versenyképesség mérése

3.5.1. ESPON programok (2006, 2013, 2020)

Az ESPON (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion - Európai Tervezési Megfigyelő Hálózat Területfejlesztésről és Területi Kohézióról) program célja a területi fejlettségbeli különbségek csökkentése, valamint olyan területfejlesztési politika megalapozása és tudományos kutatási hálózat létrehozása a területfejlesztésen belül, mely mára már 32 európai ország (28 EU tagállam + Izland, Liechtenstein, Norvégia, Svájc) területére terjed ki. Magyarországon a Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal feladata a program eredményeiről való tájékoztatás (ESPON PROGRAM HIVATALOS MAGYARORSZÁGI HONLAPJA, 2014).

TOMPAI (2007) megfogalmazása szerint a program célja „az Európai Unió országaiban működő területfejlesztéssel és területi tervezéssel foglalkozó kutatóintézetek szabályozott együttműködése közös kutatási projektek végrehajtása érdekében.” Az Európai Bizottság kezdeményezésére 2002-ben azzal a céllal indították, hogy „a területi folyamatokat tudományos módszerekkel megfigyeljék, és a kapott eredmények ismeretében megalapozottabb legyen az EU területi politikája” (TOMPAI, 2007).

Az ESPON program projektjeit és kutatásait fontosnak tartottam megemlíteni a vizsgálataimhoz kapcsolódóan, hiszen az ESPON 2006 és 2013 programok is külön projektben foglalkoztak a turizmus kérdéskörével, illetve több projektben is közvetve érintették annak hatásait a mindennapi gazdasági életben. A program fontos értéke, hogy Európa nagy területére egységes rendszerű statisztikai elemzések eredményeképpen adott információt a feldolgozott témakörökről.

Az ESPON 2006 program keretében megvalósult projektek csoportosítása (akkor még 29 ország részvételével):

1. prioritás: Tematikus projektek;
2. prioritás: Közösségi és tagállami politikák hatásait elemző projektek;
3. prioritás: Az eredmények értékelésére, azok későbbi használatának előkészítésére, koordinációjára irányult projektek;
4. prioritás: Tudományos hálózatépítést elősegítő projektek;
5. prioritás: Mélyebb tanulmányok és tudományos kutatási projektek (ESPON PROGRAM HIVATALOS HONLAPJA, 2014).

A turizmus vizsgálata az 5. prioritáson belül (angol nevén: „Studies and Scientific Support Projects”) került előtérbe, ahol a projekten belül „1.4.5. Tourism” tengelyen kiemelt szerepet adtak ennek a gazdasági ágazatnak. (ESPON PROGRAM HIVATALOS HONLAPJA, 2014). A 2007 januárjában véglegesített megalapozó tanulmány öt ország (Svédország; Dánia; Spanyolország, Ausztria; Norvégia) kooperációja révén jött létre, mely tisztázta európai szinten az idegenforgalom fontosságát, szerepét a 2000-2006-ig terjedő időszakban, vizsgálta az idegenforgalmi típusok megjelenését, valamint hogy az egyes fogadóterületeken az

idegenforgalom milyen változásokat generált. A projekten belüli kutatások előkészítették a következő, ESPON 2013-as projektek alapjait úgy, hogy az egyes részterületeken mélyebb vizsgálatokat végeztek, tisztázták a definíciós különbségeket, áttekintették a vizsgálathoz szükséges adatok elérhetőségét, továbbá ismertették a sikeres kísérletek megvalósulásának gyakorlatát, melyet a különböző országok alkalmazhatnak a turizmus okozta területi különbségek csökkentésének érdekében (AALBU ET AL, 2007).

A 2007-ben elfogadott új ESPON 2013 program (European Observation Network on Territorial Development and Cohesion), azaz ESPON 2013 (Európai Megfigyelő Hálózat Területfejlesztésről és Területi Kohézióról) címet kapta. A korábbi 29 résztvevő helyett, az új programban a korábban említett 32 ország vett részt. Az ESPON 2013 program pályázati kiírásai 2008-ban kezdődtek, és 47 millió euró állt összességében a projektek finanszírozására (ESPON PROGRAM HIVATALOS HONLAPJA, 2014; SÜTŐ, 2007).

A program célja a területi kohézió és harmonikus területi fejlődés megalapozása, továbbá a régiók versenyképességének előmozdítása, a területi tőke lehetőségeinek feltárása, valamint a területi fejlődések dinamikájának összehasonlító elemzése volt. Fontos cél volt továbbá az európai területi struktúrák, trendek, perspektívák és politikai hatások mélyebb elemzése, átgondolása, melyhez az ESPON 2006 végleges tanulmánya nyújtott segítséget. A program az 1. prioritás (Alkalmazott kutatások) keretein belül foglalkozott részletesen az európai turisztikai vonzerő kérdéskörével (ATTREG - Az európai régiók és városok vonzereje a lakosok és látogatók számára), melyet a 2013 januárjában megjelenő végleges tanulmányban részleteztek a kutatók (RUSSO ET AL, 2013).

A végleges tanulmány kifejtette és bemutatta az európai „mobilitási trendeket” a 2000-es évek első évtizedében, törekedve a mobilitás különböző motivációs szempontjainak elkülönítésére is (pl. a munkaképes korú lakosság munkavállaláshoz kapcsolódó migrációja, a rövid távú szabadidő eltöltéshez kapcsolódó mobilitás, diákok cseréje a különböző országok között tanulmányaik miatt, valamint a nyugdíjas korú népesség vándorlása), amelyek szerkezetileg nem kapcsolódnak kifejezetten a turizmust meghatározó elemekhez. A tanulmány szerint az európai idegenforgalmat hosszú ideje meghatározza a „minél több, annál jobb” alapelv, mely nem ritkán a természeti és kulturális erőforrások túlzott kiaknázását, valamint a turisztikai ágazattól való gazdasági függőséget, továbbá a kiegyensúlyozatlan területi fejlődést jelenti (RUSSO ET AL, 2013).

A célkitűzések folytatásaként a jövőre vonatkozóan folyamatban volt egy Együttműködési Program kialakítása is (ESPON 2020), mely az EU tagállamok, valamint további négy részvevő ország (Izland, Liechtenstein, Norvégia és Svájc) kooperációja keretein belül valósul meg, melynek fő céljai az ESPON programok tapasztalatainak végrehajtása, az eddigi kutatások adaptálása, az eddigi területi megfigyelési eszközök javítása Európa szerte (ESPON, 2014).

3.5.2. Adatgyűjtés és kutatás (lehetőségek és korlátok)

Már az ESPON 2006 kutatás kapcsán vizsgálni kívánt kérdéskörökhöz kapcsolódó adatgyűjtés során kiderült, hogy sem megfelelő mennyiségű, sem megfelelő megbízhatóságú adatokkal nem rendelkeznek az országok, amely alapján a vizsgálatba vont mutatókat szintetizálni lehetne (ez a probléma az ESPON 2013 program tanulmányírása során is jelentkezett más adatok tekintetében). Az EUROSTAT nemzetközi statisztikai adatbázis ugyan rendelkezik turizmushoz

kapcsolódó adatokkal is, ám az országoknak nem egységesek az adatgyűjtéshez kapcsolódó módszertani elemei, így ez megnehezíti az adatok felhasználását. A hiányosságok természetesen a turisztikához kapcsolódó mutatók terén is megmutatkoztak: a szálláshelyre vonatkozó statisztikák, a turista-áramlási viszonyok, és a területi hatást vizsgáló indikátorok tekintetében (SÜTŐ, 2007).

A fent említett problémák miatt a turisztikai térszerkezet egységes elemzéséhez az alábbi lépések megtétele szükséges:

- össze kell gyűjteni azon adatbázisok körét, melyek az EUROSTAT rendszerében nem érhetőek el, mégis szükségesek az elemzéshez;
- országonként olyan kutatóintézeteket kell létrehozni (vagy a meglévőekből kijelölni), mely kidolgozza az adatgyűjtés módját, továbbá megteremti az ahhoz szükséges feltételeket;
- érdemes lenne felhasználni a már létező és működő kezdeményezések tapasztalatait, amelyek egyfajta „jó gyakorlatként” segíthetnek az egységes rendszer kidolgozásában (SÜTŐ, 2007).

Véleményem szerint a fent említett lépések elengedhetetlenek a probléma megoldásához, de úgy gondolom, hogy európai, központi szintű, egységes szabályozást kellene alkalmazni az adatok gyűjtésére és az indikátorok kialakítására, megkönnyítve ezzel a programban résztvevő országok csoportját.

3.6. Nemzetközi turisztikai mutatók

Annak ellenére, hogy régóta megvan az érdeklődés aziránt, hogy a turizmus hatását és kapacitását mérni tudjuk, meglehetősen kevés tényleges eredmény született ezen a területen. Néhány kutatást végző szakember egyértelműen hangsúlyozza a fogalmi körülhatárolások hiányát, illetve azok pontosabb leírásának szükségességét, valamint az egységes módszertan használatának igényét (GETZ, 1983). Egyes kutatók úgy vélik, hogy turizmus mutatószámainak mérése nehézségekkel jár (DE KADT, 1979) az ágazat dinamikus fejlődése és elterjedése miatt.

WALL (1996) szerint a modernizációs hatások közül gyakran nehéz megállapítani, hogy melyek kapcsolhatók közvetlenül a turizmushoz. Véleménye szerint a különböző típusú látogatók és az ő fogadtatásuk sokkal fontosabb, mint csupán a látogatók száma. STANKEY - MCCOOL (1984) úgy gondolják, hogy fontos továbbá, hogy a helyi közösség számára a látogatás milyen változásokat hoz, illetve hogy ezeket a változásokat a helyi társadalom el tudja-e fogadni, amely feltevést LUNDBERG (1974) még a turisztikai fejlesztések fontosságával és azok intenzitásával is kiegészíti.

A legtöbb szerző súlyos környezeti, gazdasági és szociokulturális problémák megjelenését említi a turizmus ágazat jelenlétével kapcsolatosan. Ezek között említhető az infrastruktúrális leszakadás; a hagyományos gazdasági tevékenységek eltűnése; az az állapot, amikor a növekedés meghaladja a helyi munkaerő-kínálatot; ingatlan-infláció; a zsúfoltság és a zaj (JOHNSON - THOMAS, 1996). Az ember-által alkotta attrakciók növekedése következtében lecserélődnek a természetes értékek, növekszik a bűnözés, prostitúció, a kulturális hagyományok folyamatos pusztulása, valamint a nem-autentikus kulturális attrakciók megjelenése. Megfigyelési szempontok alapján az ágazat erőteljes jelenléte együtt jár a látogatói megelégedettség

visszaesésével (PATTULLO, 1996). Összességében elmondható, hogy a szakirodalom csak kevés iránymutatást ad arra, hogy hogyan mérjük objektíven azt, hogy a turizmus mértéke és fajtái hogyan befolyásolja ezeknek a változását.

A turizmus komplex hatásainak aktuális mérési módszerei (mérték/dominancia vonatkozásában meghatározva) meglehetősen nyersek és egydimenziósak. Azon módszerek, melyek a gazdasági hatást hangsúlyozzák, az alábbi tényezőket foglalják magukba: a turizmus GDP-hez való hozzájárulása, a fizetési mérleg, foglalkoztatás, illetve az adóbevételek. Más standard indikátorok közé tartozik a beérkező látogatók GDP-hez viszonyított aránya, kereskedelmi export, ki nem fizetett adósságok, valamint az 1 főre jutó kiadások. Ide tartoznak egyéb ágazati indikátorok is, mint pl. a látogatás átlagos hossza, szállodai foglaltsági ráta, nagyméretű szállodák nagysága, külföldi tulajdon mértéke, reklám- és marketingkiadások (ALBUQUERQUE - MCELROY, 1992). Az ilyen módszerek használata korlátozott, hiszen különállóak és egydimenziós mutatók. Más szóval, nem lehet őket kombinálni sem egy átfogó gazdasági indexé, sem pedig a nem-gazdasági változókat, illetve szocio-környezeti nyomást tükrözni képes mutatóvá.

3.6.1. Egydimenziós turisztikai mutatók

Számtalan egydimenziós, turisztikához kapcsolódó mutatóról olvashattam szakirodalmi kutatásaim során. Az összes ilyen fellelhető mutatónak a hiánya, hogy általában csak egy tényezőt vizsgál, illetve ennek a tényezőnek csupán egy másikhoz (pl. terület vagy lakosság szám) való viszonyát jeleníti meg.

A társadalmi és környezeti terhekre leggyakrabban alkalmazott mutató, az ún. „ottalvó” mutató, a látogatók száma az állandó lakosokhoz és a területhez viszonyítva. LUNDBERG (1974) kutatásaiban olvasható a TII, azaz a "Travel Intensity Index" („Utazási Intenzitás Index”), amely egyszerűen csak a látogatók száma a helyi lakossághoz viszonyítva.

LUNDBERG (1974) kutatásai után DOXEY (1976) megalkotta „Index of Tourism Irritation”-Turisztikai Irritációs Indexét, azaz az „IRRIDEX-modell”-t (FORMÁDI ET AL, 2011), mely elsősorban a turizmusban érintett helyi közösségek reagálását osztályozza az oda látogató turisták érkezésére. A modell megalkotójának véleménye szerint a turizmus növekvő tendenciája egyenes arányosságban van a helyi társadalom turistákkal szembeni negatív irányú attitűd változásával. Ez az attitűdváltozás négy szakaszra bontható: 1. eufória; 2. apátia; 3. irritáció; 4. antagonisztikus állapot.

A fent említett egydimenziós mutatóktól ismertebb és gyakrabban alkalmazott a HARRISON (1992) által megalkotott „Tourism Intensity Rate” („Turizmus Intenzitási Ráta”), ami a látogatók számát viszonyítja 1000 lakosra, illetve a művelhető terület 1 km²-ére.

Az alábbi két mutató számolási mechanizmusa abban tér el, hogy az egyik a népességhez kötődő adatokat, a másik pedig területi adatokat használ a számolásnál:

„Tourism Penetration Ratio” („Turizmus Hatásráta”):

$$TPR = (\text{látogatók száma} * \text{a tartózkodás átlagos hossza} / \text{népesség}) * 365$$

„Tourism Density Ratio” („Turizmus Sűrűségi Ráta”)

$$TDR = (\text{látogatók száma} * \text{a tartózkodás átlagos hossza} / \text{terület}) * 365$$

Ezek a mutatók az átlagos napi látogatói sűrűség fogalmaként értelmezhetők 1000 lakosra, illetve km^2 -re vetítve. (ALBUQUERQUE - MCÉLROY, 1992).

Összességében elmondható, hogy a mutatók többsége kizárólag egy típusú megközelítésből vizsgálja meg az adatokat, ami alapján kijelenthető, hogy a turisztikához kapcsolódó gazdasági, társadalmi, környezeti hatások egyike sem jelenik meg az indikátorok esetében, vagyis semmi esetre sem kaphatunk komplex képet a vizsgált területek turisztikai helyzetéről.

3.6.2. *Tourism Function Index - Idegenforgalmi Funkció Index*

A „Tourism Function Index” mutató, melyet idegenforgalmi funkció indexnek fordíthatunk, a korábban már részletesen bemutatott ESPON program keretein belül létrejött tanulmányban olvasható. A módszer a térszerkezeti vizsgálatokban egyszerű, fajlagos indikátor alapján vizsgálja a különbségeket. A mutatóban a nevező lehet a területi egység népessége, vagy pedig területe (km^2 -ben), a fajlagos index számlálója pedig a szálláshely- kapacitás mérőszáma (vendégágyak száma).

Az index egyszerű képlete az alábbi:

$$\text{TFI} = (\text{N} \cdot 100) / \text{P}$$

N= vendégágyak (szobák, férőhelyek száma)

P= népesség vagy terület (km^2)

A kisebb értékek az alacsony szálláshely-kapacitást jelzik az adott térségben; a magasabb adatok vagy a magas szállásférőhely-számra, vagy a vizsgált térségnek a szálláskapacitásához mérten kis területére/népességére utalnak (SÜTŐ, 2007).

Az ESPON program 2006 vizsgálata alapján a TFI rangsorban (mind népesség, mind terület szerint) felsőbb, érett státuszban lévő, nagy forgalmú turisztikai desztinációk: Kelet-Spanyolország, Olaszország nagyobb része, Dél-Franciaország, Ausztria alpesi részei, Görögország foglalnak helyet. A skála másik pólusát képviselik a még kevésbé bevezetett (nem egy esetben nagy területű) kelet-európai desztinációk: Lengyelország, Románia, Bulgária, Balti államok (AALBU ET AL, 2007, SÜTŐ, 2007).

Megállapítható, hogy előnye és hátránya is van a fent részletezett TFI mutatónak. Előnye többek között, hogy a korábban már említett adatgyűjtési akadályok nem befolyásolják túlzottan, hiszen a szálláshely kapacitásokról általában minden ország rendelkezik adattal, mely nemzetközileg elfogadott indikátora a turizmusnak, így azok könnyen beszerezhetőek a vizsgálatához. Ám ez a feltételezés sem állja meg tökéletesen a helyét, hiszen a szálláshely kapacitásokkal kapcsolatos adatok minden országban elérhetők, de azok adatfelvételi szempontjai nem standardizáltak. Nagy-Britanniában minden városi szálláshely szerepel a felmérésekben, míg Dániában a legalább 50 ágygal rendelkező létesítmények kerülnek be a statisztikákba, így az országon belüli férőhelyek/szobák számával számoló TFI index nem mutathat egységes eredményt (SÜTŐ, 2007).

Hátránya, hogy egy dimenzióval számol, így csak elnagyolt, hozzávetőleges eredményt adhat az európai turisztikai térszerkezetről, valamint véleményem szerint a nagy területű országok esetében nem ad feltétlenül valós képet annak turisztikai helyzetéről, befolyásáról. Ahhoz, hogy

árnyaltabb képet kapjunk a turizmus konkrét hatásairól, más módszerekhez kell folyamodni. Sok újdonságot módszertani értelemben tehát nem hoz a TFI index, de alapként jól szolgálhat összetettebb mutatók kidolgozásához.

3.7. Tourism Penetration Index - Komplex Idegenforgalmi Hatásmutató

A turisztikai versenyképesség vizsgálatára más típusú mutató összeállítása is elképzelhető. A turizmus összetett, sokdimenziós jelenség, így hatásait is célszerű egy multidimenzionális mutatóval mérni (TÓTH, 2010).

Az előző alfejezetekben bemutatott indexeket áttanulmányozva arra a következtetésre jutottam, hogy szükségessé vált egy komplex, többdimenziós mutató megalkotása, amely nemzetközi szinten is mérhető eredményeket ad a turizmus területén. Erre a következtetésre jutott MCELROY – ALBUQUERQUE (1998) is, akik a Karibi-szigetéről írt tanulmányukban megalkották a „Komplex Idegenforgalmi Hatásmutatót”, angol nevén a „Tourism Penetration Index”-et.

A szerzők négy kritériumot vettek figyelembe a megalkotásnál annak érdekében, hogy a korábbi kísérleteknek nagyjából megfeleljen, azokkal harmonizáljon. A kritérium az volt, hogy könnyen értelmezhető, kellően átfogó, egyszerűen beszerezhető, hozzáférhető adatokkal lehessen dolgozni, amely egyirányú mutatók segítségével egyszerű, de egyértelmű, normalizálható eredményeket képezhet (MCELROY - ALBUQUERQUE, 1998). Megalkotásának célja az volt, hogy egy olyan egyszerű mutató legyen az eredmény, amely 3 egymástól különálló, de vitathatatlanul összefüggő és egymást átfedő részindexekből épüljön fel, melyek a gazdasági, szocio-kulturális és környezeti terheltséget is mérik. A gazdasági hatás kimutatására a turisták által elköltött összegek 1 főre eső mértékét alkalmazták a mérhetőségének egységessége miatt, valamint annak okán, hogy a turizmus összhatásának standard mutatójának tekinthető. Ezen kívül szoros kapcsolatban áll az 1 főre jutó GDP-vel mért általános gazdasági fejlettségi szinttel is (MCELROY - ALBUQUERQUE, 1998).

Hasonló okok (egységesség, elérhetőség, gyakori használat) miatt került az átlagos napi látogatói létszám kiválasztásra a társadalmi hatás kimutatására, 1000 lakosra vetítve. A környezeti hatás mérésére a km²-re jutó szállodai szobák száma került kiválasztásra. Bár ez a mutató tükröz bizonyos információkat a turizmusnak a fizikai környezetre, a tájra és az infrastruktúrára gyakorolt hatásáról, de ez a hatás területileg nem kiegyenlített. Emellett az előző két al-indikátorral ellentétben a km²-re jutó hotelszobák száma kevésbé érzékeny a látogatók éves ingadozására (MCELROY - ALBUQUERQUE, 1998).

Az indexkészítésbe bevont 3 részindexet számos egyéb mutató közül választották ki. Több részindexet is szerettek volna integrálni, mint pl. a bűnözés aránya 10.000 lakosra vetítve, a bűnözés aránya a látogatókkal szemben, látogatók zaklatásának mértéke. Továbbá környezetvédelmi szempontból a gépjárművek száma km²-ként, az egy főre jutó energiatermelés, az egy főre jutó szilárd hulladék termelés, az éves erdőirtás üteme stb. A turizmus komplex vizsgálatának szempontjából érdekesek lettek volna ezen mutatók bekapcsolása is a TPI-be, de ezek vizsgálatához a megfelelő adatok nem álltak rendelkezésre, így végül a képletben használt adatokkal dolgoztak.

3.7.1. Európa helyzetképe a „Tourism Penetration Index” mutató alapján

Európa elsődleges turisztikai célpont a világon, valamint a nemzetközi turizmus elsődleges generálója is. Ahogyan a világ többi részére, úgy Európára is jellemző, hogy csökkenő tendenciát mutat a turisták átlagos tartózkodási ideje, ezzel szemben az utazások gyakorisága növekszik inkább. Az Európán belüli utazások többsége az északi-térségekből a mediterrán országok felé történik, de egyre intenzívebben megfigyelhetők új irányok is, pl. a Közép-Kelet Európai régió erősödése (EUROSTAT, 2006).

A MCELROY - ALBUQUERQUE (1998) által a Karibi- térségre kidolgozott TPI mutatót tekintik irányadónak az ESPON 2006 program kutató országai is, melynek segítségével részletesen kifejtik a tanulmányban a mutató által körvonalazható európai helyzetet. A nemzetközi gyakorlatban a TPI mutató elsősorban a nemzetközi érkezésekre koncentrál, és sok esetben figyelmen kívül hagyja a belföldi turizmus adatait. Az ESPON projekt az európai országokra végezte el ezeket a számításokat (elsősorban a már említett adathiány miatt), de a számításokat mindenképpen tanácsos elvégezni NUTS II-III szinten is (DÁVID, 2011).

A gazdasági, környezeti és társadalmi hatások részindexeinek egyszerű számtani átlaga adja a vizsgált területre vonatkozó „Tourism Penetration Index” értékét, ahol a TPI jelenti a turizmus hatásának mértékét a változók vonatkozásában. Kezdetben egy súlyozás nélküli átlag TPI került létrehozásra, mely azt feltételezi, hogy minden egyes mutató egyformán befolyásolja a turizmus komplex hatását. Később ezt az állítást átgondolva megalkotásra került a súlyozott TPI is, melyben a gazdasági hatás kétszer akkora súllyal bírt, mint a másik két mutató. Ezt az támasztja alá, hogy a gazdasági hatás képviseli a legközvetlenebb kapcsolatot a turizmussal (DÁVID, 2011, TÓTH, 2010).

A számítás során problémaként merült fel, hogy a környezetre gyakorolt hatás nem tükrözi teljes mértékben a valóságot, ugyanis a legkisebb területű országok torzítják az index valódi rangsorának kialakítását. Így az ezáltal érintett országokat - Málta, Ciprus és Luxemburg - a kutatók kénytelenek voltak kizárni a vizsgálatból, hogy valós rangsort állapíthassanak meg. Ennek ellenére természetesen a három ország vezető turisztikai befolyása megkérdőjelezhetetlen, ettől nem is kívántak eltekinteni.

Az index számítása a gazdasági, társadalmi, környezeti tényezők figyelembevételével:

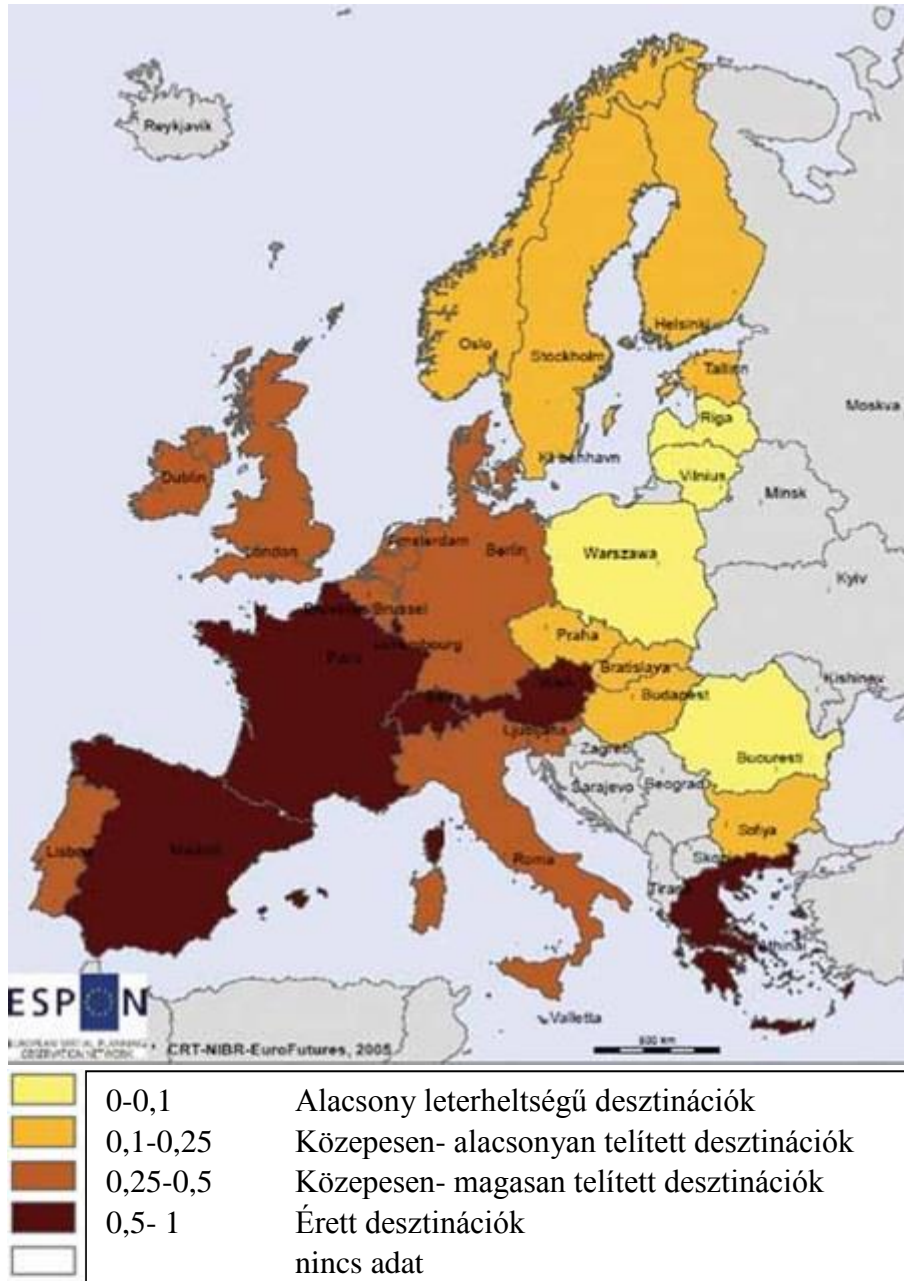
$$TPI = (TPI_{eco} + TPI_{env} + TPI_{soc}) / 3$$

súlyozott számítás:

$$TPI = [(2 * TPI_{eco}) + TPI_{env} + TPI_{soc}] / 4$$

Az ESPON kutatás alapján részletesen kifejtett eredmények a súlyozatlan TPI alapján kerülnek bemutatásra (Az országok komplex idegenforgalmi hatásmutató értékei a 2. sz. mellékletben található). Európai szinten a TPI mutató vizsgálata alapján 2005-ben az alábbi eredmények születtek, melyek a 14. ábra térképén láthatók. Érdekes végiggondolni, hogy a mutató alapján jól körülhatárolható szakadás figyelhető meg a kontinens nyugati és keleti országai között. Nyugaton az érettebb, telítettebb desztinációk a jellemzők, még keleten ez a leterheltség viszonylag alacsony. Magyarország értékei alapján a közepesen-alacsonyan telített desztinációk közé tartozik, csakúgy, mint Csehország, Szlovákia és a Skandináv államok vagy Észtország. A

legjobb értékekkel rendelkező országok többek között Franciaország, Spanyolország, Svájc és Ausztria, míg az alacsony terheltségű desztinációk Lettország, Litvánia, Lengyelország és Románia.

14. ábra: TPI index-értékek az ESPON államokban 2005-ben (ESPON 1.4.5. projekt)

Forrás: AALBU ET AL, 2007; SÜTŐ, 2007.

A magasabb TPI eredménnyel rendelkező országok egyértelműen azok, amelyek Európa legfontosabb desztinációs térségeit jelentik, tengerparti zónákat, a városi turizmus kiemelkedő célpontjait, illetve pl. a téli sportokhoz megfelelő domborzattal rendelkező országok csoportjait. Magyarország a keleti tagállamok között a felsőbb kategóriában helyezkedik el.

A 14. ábrán jól látszik, hogy négy klaszter került kialakításra az eredmények alapján. A vizsgálat magyarázata szerint a standardizálás alapjaként minden faktor esetében a legmagasabb értéket mutató ország szerepelt „1”-es értékkel. Látható, hogy ezeknek a klasztereknek az

értéktartománya csupán két esetben azonos, az alacsony leterheltségű és az érett desztinációk esetében jelentős az eltérés (előbbinél 0,1, míg utóbbinál 0,5 az értékskálán belüli behatárolás). A kutatási eredmények bemutatásánál a szerzők megemlítik, hogy a klasztertartományok kialakítása és azok elnevezése önkényesnek tűnhet, és inkább egyfajta kiinduló lépésként tekintenek a klaszterek meghatározására, valódi okára nem találtam magyarázatot. A mutatónak számtalan hiányossága van, illetve annak számolásakor jó pár kérdés felmerül a kutatóban, amit a tanulmány szerzői is bevallottak, és szem előtt tartanak később készült kutatásaikban.

A komplex idegenforgalmi hatásmutató vizsgálata kapcsán több hiányosság is megállapítható. A nemzeti adatgyűjtések módszertana nem egységes (pl. az érkezők száma határstatisztika vagy szálláshely-statisztikai alapján, férőhelyek száma összes vagy csak az 50 férőhely feletti szállodákban számolva). Az érkezési/fajlagos költsékezési adatoknál nem számol a belföldi turistaforgalommal, ami nem csak Magyarországon, de más országok tekintetében is jelentős. A területre vetített adatok torzítják a tényleges eredményeket, a jelentős idegenforgalmú, kis területű országok kiugróan magas értékei torzítják a hasonlóan magas idegenforgalmú nagyobb területű országokhoz kötődő eredményeket. A NUTS 0 szinten végzett kutatás nem domborítja ki az országokon belüli interregionális különbségeket, NUTS II illetve alacsonyabb területi szinteken pedig nem állnak rendelkezésre minden országban a módszertanhoz szükséges adatok (SÜTŐ, 2007).

Disszertációm legfőbb célkitűzése az volt, a komplex idegenforgalmi hatásmutató módszertanát szem előtt tartva megvizsgáljam a magyarországi kistérségek turisztikai helyzetét. Az index hiányosságainak tudatában igyekeztem azokra megoldást találni, és kibővíteni olyan mutatórendszerrel, amely képes lehet a turizmus adatainak, hatásainak pontosabb mérésére. Törekedtem arra, hogy elemezzem, melyek lehetnek azok a tényezők, melyek a turizmus nemzetgazdasági ágat közvetve vagy közvetlenül befolyásolják.

SAJÁT VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

4. ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

4.1. A vizsgálat időbeli és térbeli lehatárolása

Doktori dolgozatom legfőbb célkitűzése az volt, hogy feltérképezsem Magyarország turisztikai helyzetképét. Kísérletet tettem arra, hogy LAU1 - azaz kistérségi szinten - elemezzem a térségekhez kapcsolódó legfőbb mutatókat az előző – már lezárult - Európai Unió programozási időszakokra vonatkozóan. Ahhoz, hogy a változásokat érzékeltetni tudjam, a programozási időszak kezdetét és végét tanulmányoztam, azaz a 2007-es és a 2013-as éveket vizsgáltam meg részletesebben. A teljes kutatáshoz szükséges adatbázis szekunder forrásokból áll rendelkezésemre, melyet a Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási Adatbázis/Területi Statisztika adataiból, valamint az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR)/Területi Statisztikai Adatok (TSTAR)/Egyéb adatok adatbázisaiból gyűjtöttem össze az általam meghatározott évekre vonatkozóan. Az adatbázis elemeit minden esetben a kistérségek állandó népességével (fő) és területi adataival (km²) arányosítottam.

A kistérségek besorolása több esetben is módosult a kiválasztott éveket tekintve. 2007-ben 174 kistérség került lehatárolásra, míg 2013-ra ez a szám 175-re módosult. A könnyebb értelmezhetőség és összehasonlítás miatt a 2007-es kistérségi besorolást vettem alapul, és 2013-ban is 174 kistérség adataival számoltam, ehhez a következő módosításokat kellett megtennem az adatok kezelésében: 2010-től az Ajkai kistérségből kivált települések egy része új kistérséggé alakult - a Devecseri kistérséggé -, amely a 2013-as adatbázist érinti. Így a 2013-as adatbázisban az Ajkai és Devecseri kistérség adatait összevontam, és továbbra is egy kistérségnek tekintem. A 2007-ben még Ercsi néven létező kistérség 2011-től Martonvásári kistérségre módosult (a névváltozáson kívül egyéb változás nem történt), így a 2007-es és 2013-as eredményeknél is Ercsi-Martonvásári térségnek hívom őket. Ezen apróbb változtatások elősegítik az eredmények könnyebb átláthatóságát, térképen történő szemléltetését.

4.2. A vizsgálatba bevont mutatók analízise

A mutatók közötti összefüggések vizsgálatában, valamint azok elemzésének végrehajtásában az „SPSS Statistics 23” program volt segítségemre. A változók több szempontból történő vizsgálata, értékelése és összehangolása során különböző többváltozós statisztikai elemzési módszereket használtam, melyek kivitelezését a fent említett program nagy mértékben segítette.

A vizsgálati elemek közötti összefüggések elemzésére a korrelációs számítás módszerét választottam. Ez a statisztikai módszer a változók közötti lineáris kapcsolat szorosságának és irányának leírására szolgál. A lineáris vagy Pearson-féle korrelációs együttható abszolút értéke a kapcsolat szorosságát, előjele annak irányát mutatja. Minél erősebb a kapcsolat a két változó között, annál magasabb az együttható értéke, azaz annál közelebb esik az 1-hez (SAJTOS - MITEV, 2007). Amennyiben a Pearson-féle korreláció kétoldali (two-tailed) próbával történő számítása során 0,05-nél kisebb szignifikanciaszintet állapítottam meg, abban az esetben az adott változót alkalmasnak ítéltam a további vizsgálatokra. A korrelációs számítást az általam meghatározott

mindhárom pillér elemzésekor alkalmaztam, annak érdekében, hogy a kutatási eredményeim kellően megalapozottak legyenek.

A korrelációs számításon kívül ellenőriztem az adatok megfelelőségét a Kaiser-Meyer-Okin (KMO) kritérium és a Bartlett-teszt alapján is. A Bartlett-teszt nullhipotézise, hogy a kiinduló változók között nincs korreláció, ezért a vizsgálat során ennek a hipotézisnek a meglétét szeretnénk elutasítani, hiszen a faktorba tömörítés alapfeltétele, hogy a változók korreláljanak egymással. Amennyiben a szignifikanciaszint 0,05-nél kisebb, úgy a Bartlett-próba szerint alkalmasak a változók a faktorelemzésre, hiszen korrelálnak egymással. A KMO-érték az egyik legfontosabb mérőszám annak megítélésében, hogy a változók mennyire alkalmasak a faktorelemzésre. Az érték 0,5 alatt elfogadhatatlan, de lehet gyenge, közepes, megfelelő, nagyon jó és kiváló kapcsolat is a változók között. A megfelelő KMO-érték és szignifikáns Bartlett-teszt igazolja, hogy az adatok alkalmasak-e a faktoranalízisre (SAJTOS - MITEV, 2007).

Vizsgálati módszereim közül a harmadik fontos elem a hierarchikus klaszteranalízis összevonó eljárásának alkalmazása volt. A klaszterelemzés hasonló dolgok csoportosításával foglalkozik úgy, hogy a vizsgálat előtt egyetlen elem klasztertagságáról sem rendelkezik információval. Gyakorlatilag az osztályozás szinonimája. Célja, hogy a megfigyelt elemeket homogén csoportokba rendezze. A klaszteranalízis rendkívül érzékeny a kiugró adatokra, amelyek torzíthatják a struktúrát, így azokra érdemes figyelni. Az eljárások során a Ward-féle varianciamódszert választottam, amely kiemelkedő a hierarchikus módszerek között, amely esetében a megfigyelési egység abba a klaszterbe kerül, amelyik klaszterközéppontjához a legközelebb esik (euklideszi távolság) (SAJTOS - MITEV, 2007). Így lehetőségem nyílt a változók klaszterbe sorolására, és azok könnyebb értelmezésére.

4.3. A vizsgálat első pillére- komplex idegenforgalmi hatásmutató vizsgálata

Vizsgálataim első pillérét az előző fejezetben említett komplex idegenforgalmi hatásmutató (TPI) magyarországi vonatkozásai adták. Céлом volt, hogy a mutató módszertani háttérét figyelembe véve az általam meghatározott években elemezzem a kistérségek turisztikai rangsorát.

A mutató lényege, hogy három dimenziót együttesen mérve (gazdasági, társadalmi és környezeti hatás) állít elő egy komplex mutatót. A vizsgált területek:

1. **Gazdasági hatás:** a beutazó turisták egy főre jutó turisztikai költsége.
2. **Környezetre gyakorolt hatás:** szállodai szobák száma egy négyzetkilométeren.
3. **Társadalmi hatás:** átlagos napi látogatók száma 1000 lakosra.

- Gazdasági hatás mérése: $(ecoTPI_k)$

$$\frac{(ecoX_k - ecoX_{kmin})}{(ecoX_{kmax} - ecoX_{kmin})}$$

- Környezeti hatás mérése: $(envTPI_k)$

$$\frac{(envX_k - envX_{kmin})}{(envX_{kmax} - envX_{kmin})}$$

- Társadalmi hatás mérése: ($_{\text{soc}}\mathbf{TPI}_k$)

$$\frac{(\text{soc}X_k - \text{soc}X_{k\text{min}})}{(\text{soc}X_{k\text{max}} - \text{soc}X_{k\text{min}})}$$

$\text{eco}X_k$ vagy $\text{env}X_k$ vagy $\text{soc}X_k$: az adott mutató (eco/env/soc) értéke az adott térségben (k);

$\text{eco}X_{k\text{min}}$ vagy $\text{env}X_{k\text{min}}$ vagy $\text{soc}X_{k\text{min}}$: az adott mutató (eco/env/soc) legalacsonyabb értéke az összes vizsgált térség adatai közül (k);

$\text{eco}X_{k\text{max}}$ vagy $\text{env}X_{k\text{max}}$ vagy $\text{soc}X_{k\text{max}}$: az adott mutató (eco/env/soc) legmagasabb értéke az összes vizsgált térség adatai közül (k).

A fent ismertetett három részindex alapján kiszámolható az adott térségre vonatkozó három fő hatástípus, majd ezek számtani átlaga hozza létre a „Tourism Penetration Index” értékét, azaz a „Komplex Idegenforgalmi Hatásmutatót” (DÁVID, 2011).

„Tourism Penetration Index”- Komplex Idegenforgalmi Hatásmutató

$$\Sigma \mathbf{TPI}_k = \frac{\text{eco} \mathbf{TPI}_k \left(\frac{(\text{eco}X_k - \text{eco}X_{k\text{min}})}{(\text{eco}X_{k\text{max}} - \text{eco}X_{k\text{min}})} \right) + \text{env} \mathbf{TPI}_k \left(\frac{(\text{env}X_k - \text{env}X_{k\text{min}})}{(\text{env}X_{k\text{max}} - \text{env}X_{k\text{min}})} \right) + \text{soc} \mathbf{TPI}_k \left(\frac{(\text{soc}X_k - \text{soc}X_{k\text{min}})}{(\text{soc}X_{k\text{max}} - \text{soc}X_{k\text{min}})} \right)}{\mathbf{TPI}_n}$$

ahol

$\text{eco} \mathbf{TPI}_k$ vagy $\text{env} \mathbf{TPI}_k$ vagy $\text{soc} \mathbf{TPI}_k$: az adott térség (k) részindexe;

\mathbf{TPI}_n : részindexek elemszáma;

$\Sigma \mathbf{TPI}_k$: adott térség (k) komplex idegenforgalmi hatásmutatója.

Az adatgyűjtés során számos akadállyal szembesültem, ami megnehezítette a mutató egyértelmű használatát. Az ESPON kutatás során kiderült, hogy a legtöbb országban - köztük hazánkban is - probléma az országos szint alatti hiányos adatbázis. A gazdasági hatás mérésére szolgáló részindex a „beutazó turisták egy főre jutó turisztikai költségét” vizsgálja. A Központi Statisztikai Hivatal valóban gyűjti ezeket az adatokat, a turisztikai évkönyvekben, gyorsjelentésekben és internetes adatbázisokban is elérhetőek, ám kizárólag országos szintű értékekkel találkozhatunk, vagyis a fajlagos turista-költsékezési adatok az alsóbb térségi bontásban, így a kistérségekre vonatkozóan is hiányoznak. További probléma, hogy kizárólag a külföldi turisták mozgását vizsgálja (ami érthető is, ha európai szinten vizsgáljuk az országok versenyképességét). Tehát a belföldi turizmus nem jelenik meg a részindex adatai között, ami Magyarország tekintetében torzíthatja a képet, hiszen jelentős a hazai vendégforgalom is (2014-ben 10%-kal nőtt az előző évhez képest - Szigetvári József, a Szallas.hu ügyvezetője szerint). Az „összes bruttó szállásdíj-bevétel” kistérségekre gyűjtött adataival számolhatnánk az elemzés során, de ez az adatgyűjtés is meglehetősen hiányos. A vizsgált esetek közel 20%-ban (34 kistérség) nem található adat, ami megnehezíti azok összehasonlíthatóságát.

DÁVID ET AL. (2007) által publikált kutatásban ezt a problémát áthidalva a területi fejlettség mérésére alkalmas legelterjedtebb mutatóval helyettesítik a turisták költségeit, és az „egy látogatóra jutó turisztikai GDP”-vel számolnak, mely részindex kialakítását megelőzte a szerzők által idegenforgalmi régiókra becsült turisztikai GDP kiszámítása. TÓTH (2009) megfogalmazta, hogy a Központi Statisztikai Hivatal a GDP adatait a nemzetgazdaság egészére vonatkozóan, ágazatok szerinti bontásban évente publikálja, ám azok lehatárolása a gazdaság egyes területei és a földrajzi tér tekintetében is nehézségekbe ütközhet (hiszen léteznek olyan gazdasági tevékenységek, melyek nem konkrét helyhez vagy tevékenységhez kötöttek). A Központi Statisztikai Hivatal Nemzeti Számlák Főosztálya tehát készít nemzeti számlákat a GDP számításához, de ezek alsóbb térségi bontásban nem elérhetőek. Így pl. már a megyei szint alatti GDP becslése illetve a turizmus gazdaságban betöltött szerepének mérése is bizonytalan. Nem írható le hagyományos ágazatként, mivel az általa igénybe vett szolgáltatások és termékek heterogének. Olyan része a gazdaságnak, amelyet az elfogadott nemzetközi szabványok (ESA 95) és gazdasági tevékenységi nomenklatúrák, osztályozások (ISIC 2, NACE 03), valamint az ezekre épülő hazai osztályozás (TEÁOR) önálló elemként nem ismernek, illetve nem határolnak le, vagyis önálló turizmus nemzetgazdasági ágazat nem létezik. Éppen ezért korábban, a turizmus makrogazdasági összefüggéseit elsősorban a „H” gazdasági ágazat (később „I”), vagyis a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás nemzetgazdasági ág teljesítményén keresztül vizsgálták, mellyel azonban nem ölelhető fel a turizmusnak a gazdaság egészére gyakorolt hatása. DÁVID ET AL. (2011) és TÓTH (2009) vizsgálataik során a megyei szintű turisztikai GDP becsléséhez a különböző állampolgárságú turisták szállástípusonkénti szállásdíj-árbevételét is felhasználták információként. Mivel ezek az adatok kistérségi szinten nem elérhetőek, így a TPI gazdasági hatás mérésére szolgáló részindexként biztosan nem tudtam felhasználni.

SÜTŐ (2007) az ESPON program keretein belül készült kutatás eredményeit publikálva kifejti, hogy az országos szint alatti hiányos adatbázis jelentősen megnehezíti a kutató munkáját. Regionális, megyei és kistérségi szinten csupán a vendégek és vendégéjszakák számát ismerhetjük meg, így a gazdasági hatás modellezését szolgáló bevételi, illetve fajlagos turista-költsékezési adatok már hiányoznak az alsóbb térségi bontásban. Ennek következtében az egyetlen, turisztikai jövedelemtermelő-képességet közvetve jelezni képes mutató: „az egy főre jutó, tartózkodás után fizetett települési idegenforgalmi adóbevétel”. Ezen adatokat a KSH publikálja, így a településsoros adatok aggregálásával kapott kistérségi adatok alkalmasak lehetnek az indexhez szükséges gazdasági hatás mérésére. Mivel a kistérségi idegenforgalmi adóbevétel adatbázisa 2011-ig elérhető, így sajnos ezt a mutatót is ki kellett zárnom a vizsgálatból. A szélesebb körű szemléltetés érdekében azonban mégis elvégeztem az elemzést az idegenforgalmi adóbevételekre vonatkozóan is – egyfajta kontroll-módszerként –, az adatbázis korlátai miatt azonban csupán 2007-re és 2011-re. Az volt a tapasztalatom, hogy a gazdasági hatás mérésére használt mutató megváltoztatása nem eredményezett eltérő kimeneti dimenziókat a végeredmény tekintetében (ennek térképen történő ábrázolása a 6. sz. mellékletben megtekinthető).

Azon logikai összefüggésből kiindulva, hogy a térségben tartózkodó turisták ott eltöltött vendégéjszakái összefüggést mutathatnak a költsükkel, a gazdasági hatás mérését a vizsgálatomban az alábbiak szerint módosítottam:

Gazdasági hatás

$${}_{eco}TPI_k = \text{Vendégéjszakák száma a kereskedelmi és magánszálláshelyeken, 1000 lakosra (fő)}$$

A komplex idegenforgalmi hatásmutató a gazdasági tényezők mellett a környezeti hatásokat is figyelembe vette a mérés során, mely az eredeti számítások szerint a „szállodai szobák száma egy négyzetkilométeren” mutatószámmal kalkulál. Mivel Magyarország kistérségi szintű indexét szerettem volna számolni, és a szállodák mellett számtalan más kereskedelmi és magán szálláshely kategória is egyre népszerűbb, így a szállodai szobákat (DÁVID ET AL, 2007 és TÓTH, 2009 kutatási módszertanát követve) kibővítettem az összes szállástípusra vonatkozó vizsgálattal. Így a környezeti hatás vizsgálata az eredeti indexhez képest némileg módosult.

Környezeti hatás

$$\text{envTPI}_k = \text{Kereskedelmi és magán szálláshelyek férőhelyeinek száma km}^2\text{-ként}$$

Az index harmadik nagy részeleme a társadalmi hatások vizsgálata. Ez a részindex nem igényelt módosítást.

Társadalmi hatás

$$\text{socTPI}_k = \text{Látogatók száma 1000 lakosra}$$

A módosított részindexek kiszámolásához szükséges adatbázis teljes egészében rendelkezésemre állt, hiányos részem nem található a vizsgálatban, így azok kiszámítása után pontosan meg tudtam határozni a magyarországi kistérségek komplex idegenforgalmi mutatóját 2007-re és 2013-ra is. A mutatók közötti kapcsolat erősségének megállapításához Pearson-féle korrelációs együttható vizsgálatát végeztem el kétoldali (two-tailed) próbával, mely korreláció-mérés erős pozitív kapcsolatot ($0,7 < r < 1$) állapított meg a mutatók között (6.táblázat).

6. táblázat: A komplex idegenforgalmi hatásmutató elemeinek korrelációs vizsgálata

		Vendégéjszakák száma	Szálláshelyek férőhelyeinek száma	Látogatók száma
Vendégéjszakák száma	Pearson-korreláció	1	,770**	,988**
	szig. (kétoldali)		,000	,000
	elemszám	174	174	174
Szálláshelyek férőhelyeinek száma	Pearson-korreláció	,770**	1	,823**
	szig. (kétoldali)	,000		,000
	elemszám	174	174	174
Látogatók száma	Pearson-korreláció	,988**	,823**	1
	szig. (kétoldali)	,000	,000	
	elemszám	174	174	174

** A korreláció szignifikáns 0,01 szinten (kétoldali-próba).

Forrás: KSH, TEIR adatbázis alapján saját számítás, 2015.

A korrelációs vizsgálat pozitív kimenetele megerősített abban, hogy a vizsgálatba bevont változók alkalmasak a komplex fejlettségi mutató számítására kistérségi szinten is, így nem láttam akadályát az elemzés kiértékelésének.

4.4. A vizsgálat második pillére- komplex fejlettségi mutató változóival bővített index

A vizsgálat első pillérének változói alapján úgy ítélem meg, hogy a mutató módosításra szorul. A komplex idegenforgalmi hatásmutató ugyanis véleményem szerint ténylegesen nem képes ábrázolni a turisztikai potenciált. Számptalan egyéb más elemek is befolyással vannak egy térség helyzetére, amelyeket érdemes figyelemmel kísérnünk. Véleményem szerint a kistérségek fejlettségi szintje nem választható el kategorikusan a közvetlenül turizmust mérő változóktól, ezért úgy ítélem meg, hogy az eredeti idegenforgalmi hatásmutató bővítése szükséges.

Vizsgálataim második pillérét tehát a „Komplex fejlettségi mutató” 32 változóból álló részelemeinek kutatásomba történő integrálása adta. A komplex fejlettségi mutató meghatározza, hogy a települések között milyen fejlettségi szintkülönbség mutatható ki több mutató együttes figyelembevételével. A komplex mutató figyelembe veszi a térségek gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, foglalkoztatási, szociális helyzetét, mely részmutatók körét a 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat 3. számú mellékletében határozták meg. Mivel az volt a célom, hogy a komplex fejlettségi mutató – országgyűlési határozat által – meghatározott részelemeivel végezzem el a további vizsgálatokat, így a komplex mutató elemeit, azok tudományos értékű megfelelőségét elfogadtam, információtartalmát szakmai szempontból nem bíráltam felül. Az országgyűlési határozat szerinti 32 mutatóból 30 esetében állt rendelkezésre kistérségi vagy település szintű aggregálható adat adott évekre a KSH vagy a TEIR adatbázisában (a mutatók részletes leírása a 7. sz. mellékletben található). Az adott években rendelkezésre álló 30 mutató mindegyikét összegyűjtöttem a 174 kistérségre. Pearson-féle korreláció elemzéssel megvizsgáltam, hogy ezen mutatók mely köre mutat közepes vagy erős összefüggést a komplex idegenforgalmi hatásmutató értékeivel (ld. 8. sz. melléklet). A 30 elérhető változóból az egyik mutató megegyezik a TPI mutató gazdasági hatáselemével (vendégéjszakák száma 1.000 lakosra), így ténylegesen 29 mutató esetével vizsgáltam a kapcsolatot.

A korrelációs értékek alapján megállapítottam, hogy az összes mutatóból tíz elem erős vagy közepes kapcsolatban áll a TPI mutatóival. A „fiatalodási index” az egyedüli, mely negatív, ellentétes irányú kapcsolatban állt az alapmutatókkal a korreláció ellenére, így ezt a mutatót utólag kizártam a vizsgálatból, így összesen 9 mutatóval bővítettem az elemzést. Megítélésem szerint ezen gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és szociális mutatók befolyással vannak az idegenforgalmi hatásmutató alakulására, így az eredeti részindexek körét a 7. táblázatban olvasható elemekkel egészítettem ki.

A turizmus mutatóival korreláló változók összetételéből látszik, hogy a turizmus külső környezetét milyen tényezők befolyásolhatják. Egy-egy térség gazdasági fejlettsége, - helyzete alapvetően meghatározó, a 9 változóból 4 erre vonatkozik. Befolyással lehetnek infrastrukturális és társadalmi szempontok is, valamint az állandó népesség képzettségi szintje is hatást gyakorol a szektorra.

7. táblázat: Vizsgálatba bevont fejlettségi mutatók

	Komplex fejlettségi mutató
I. Gazdasági mutatók	1. Működő vállalkozások száma 1000 lakosra, db
	2. A kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma, db
	3. A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, %
	4. Az önkormányzatok helyi adóbevétele, Ft
II. Infrastrukturális mutatók	5. A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma a lakásállomány százalékában, %
	6. A telefon- főállomások (ISDN-nel együtt) 1000 lakosra jutó száma, db
III. Társadalmi mutatók	7. A személygépkocsik 1000 lakosra jutó száma, db
	8. Népsűrűség (fő/km ²)
IV. Szociális mutatók	9. A 18-x éves, legalább középiskolai érettségivel rendelkezők aránya, %

Forrás: 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat alapján saját szerkesztés, 2015.

A kistérségek fejlettségének meghatározásához felhasznált 9 változó összehasonlíthatóvá tételéhez skála összehangoló transzformációt végeztem a komplex idegenforgalmi hatásmutatónál is használt indexkészítés segítségével, amit korábban már ismertettem. Az így kialakult skála már alkalmas volt az értékek összehasonlítására, és a mutatórendszerbe történő integrálására. A mutatók transzformációja után kiszámoltam azok kistérségre vonatkozó értékét, és bevontam azokat a vizsgálatba, módosítva ezzel az első pillér mutatóinak eredménykimenetelét. A bővítéssel 12 részindexből álló komplex mutatórendszert kaptam, melyet idegenforgalmi potenciál indexnek neveztem el. Az index kiszámításának képletét a részindexek számának változása miatt az alábbiak szerint módosítottam:

Idegenforgalmi Potenciál Index (IPI)

$$IPI_t = \frac{\sum_{i=1}^{n=12} r_i IPI_{it} \left(\frac{v_{X_t} - v_{min} X_{t0}}{v_{max} X_{t0} - v_{min} X_{t0}} \right)}{n IPI_{n=12}}$$

ahol

t : adott területi egység;

$r_i IPI_{it}$: az adott területi egység idegenforgalmi potenciál részindexe;

v_{X_t} : az adott területi egység változójának értéke;

$v_{min} X_{t0}$: a legkisebb változó értéke az összehasonlítani kívánt területi egységek változói közül;

$v_{max} X_{t0}$: a legnagyobb változó értéke az összehasonlítani kívánt területi egységek változói közül;

n : részindexek száma.

A mutatók bővítésével az volt a célom, hogy megvizsgáljam, vajon az első pillér során kapott eredmények alapjaiban hasonlóságot vagy különbözőséget mutatnak-e a második – bővített – pillér kategóriáival szemben. Célom volt, hogy körülhatároljam azokat a térségeket, amelyek a 2007-es és 2013-as komplex idegenforgalmi hatásmutató alapján még nem élenjárók, de a növekedéshez szükséges feltételekkel rendelkeznek.

A második pillér mutatóival kiegészített komplex idegenforgalmi hatásmutató meghatározása után megkíséreltem feltárni azokat a további lehetséges befolyásoló tényezőket, melyek sem az első, sem a második pillér esetében nem kerültek a számításokba.

4.5. A vizsgálat harmadik pillére- az első két pillér eredményeit befolyásoló tényezők vizsgálata

A vizsgálat harmadik pillérében igyekeztem kiértékelni azokat az eredményeket, melyeket az első és második pillér vizsgálata során kaptam. Próbáltam körvonalazni azokat a főbb tényezőket, amelyek befolyással vannak a komplex idegenforgalmi hatásmutató és az idegenforgalmi potenciál index pozitív vagy negatív irányú elmozdulására.

Elsőként arra kerestem a választ, hogy vajon a nagyvárosi centrumok jelenléte hogyan befolyásolja a turisztikai szempontból periférikus térségek helyzetét, illetve hogy a regionális pólusoknak meghatározó előnyük van-e a turizmus szempontjából is a többi térséggel szemben. Magyarország településhálózati sajátosságait szem előtt tartva fontosnak tartottam körvonalazni az urbánus és rurális területek térbeli koncentrációját. A hazai gyakorlatban is több vidék-definíció látott már napvilágot. Az 1996-os területfejlesztési és területrendezési törvény, a Nemzeti Agrárprogram is definiálja a vidéket, utóbbi az alábbiak szerint: „vidék az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) dominál és aprófalvas településszerkezet, alacsony beépítettség, illetve népsűrűség jellemez” (FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM, 1997). A vidékiség mérésére az OECD országokban alkalmazott mérési módszer objektív és egyszerű: fő elve, hogy a ruralitás és az urbanitás a népsűrűség függvénye, mivel a népsűrűséggel pozitív korrelációban vannak a fejlettséget meghatározó mutatók. Az OECD ezt a népsűrűségi limitet 150 fő/km²-nél határozta meg, az EU-ban ez az érték 100 fő/km², Magyarországon pedig köztes megoldásként 120 fő/ km²-t tartanak indokoltnak (PÓLA, 2002).

Ahhoz azonban, hogy részletesebb képet kapjunk ennek területi megoszlásáról, és arányairól, nem elég kizárólag a kistérségek átlagos népsűrűségi eredményeit tudnunk, ezért a további elemzéshez kiszámoltam a magyarországi kistérségek „urbanitás-ruralitás indexét”. Az index megmutatja, hogy az adott térség lakosságának hány %-a él 120 fő/km² népsűrűség feletti településen. Az OECD mérése szerint amennyiben a népsűrűség értéke km²-enként 150 fő alatt van a települések több mint 50%-ánál, akkor alapvetően vidéki térségről beszélünk. Amennyiben ez az arány csökken, és inkább a magasabb népsűrűségű települések vannak jelen 50- 85%-ban, akkor jellemzően vidéki térségről van szó, ha a magas népsűrűségűek aránya 85% feletti, akkor urbánus az adott térség. Ezeket az arányokat vettem figyelembe a számításnál a Magyarországon meghatározott népsűrűségi határszám használatával.

A számítás menetét követve települési szinten összegyűjtöttem az állandó népességre vonatkozó, valamint a területi adatokat, melyek alapján kiszámolhatóvá vált a települések népsűrűsége. A népsűrűségük alapján kiválasztottam azokat a településeket, amelyeknek a népsűrűsége 120 fő/km² feletti, majd ezt összevettem a kistérség állandó népességével, valamint meghatároztam, hogy az adott település népessége mekkora százalékot tesz ki a kistérségi népességből. Ezen települési adatokat aggregálva meghatároztam, hogy a kistérség hány %-a él 120 fő/km² feletti és alatti népsűrűségű területen. Az eredményeket térképen szemléltettem. Több kategóriát hoztam létre annak érdekében, hogy láthatóvá váljon, vajon az adott területre mi jellemző. Ezzel az volt a célom, hogy rámutassak arra a feltételezésemre, hogy a regionális pólusoknak meghatározó szerepük van a turizmus szempontjából is, így a rurális területek helyzete nehezebbé válik.

Disszertációm időbeli lehatárolását a 2007-2013-as európai uniós programozási időszakra határoztam meg. A változók befolyásoló erejének vizsgálata mellett igyekeztem az európai uniós pályázati források elemzésére is kitérni. Az Európai Unió regionális politikájának legfőbb célja a térségek gazdasági és területi különbségeinek csökkentése, a foglalkoztatás növelése, és a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelem. Magyarország uniós tagországgént számtalan forrásból részesül, melyeknek hatékony felhasználásával fejlődés generálható. Feltételezéseim szerint a forrásokból felhasználható összeg nagymértékben befolyásolja egy térség fejlettségét, legyen az tisztán turisztikai vagy akár gazdaság- és területfejlesztési támogatás. Igyekeztem az összefüggéseket megvilágítani és elemezni, hogy vajon a nagymértékű pályázati forrásallokáció minden esetben hasonlóan nagymértékű fejlődést generál-e az adott térségben.

Megvizsgáltam a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség által gyűjtött adatokat, mely pályázati forrásokat az Új Magyarország Fejlesztési Terv és az Új Széchenyi Terv időszaka alatt a Regionális Operatív Programok keretein belül lehetett elnyerni „Turizmusfejlesztés” témában. A három prioritás a „Turisztikai desztináció menedzsment fejlesztés”, „Turisztikai szálláshely és szolgáltatásfejlesztés” valamint „Turisztikai vonzerőfejlesztés” voltak. Ezzel párhuzamosan vizsgáltam az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programhoz kapcsolódó, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal által koordinált pályázatok megvalósulását is, ahol a III. tengely-Vidékfejlesztési intézkedések „Turisztikai tevékenységek ösztönzésére nyújtandó támogatások” alprogramja az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) támogatásával valósult meg. A támogatásokat a kifizetett kérelmek alapján vizsgáltam. A különböző pályázati forrásokból felhasználható összegeket aggregáltam, és 1.000 lakosra vetítve millió forintban meghatároztam a források összegét. Az EMVA által támogatott kérelmek adatai 2009-2014-ig álltak rendelkezésemre, míg a Regionális Operatív Programokhoz kötődő kifizetések 2007-2013-ig. Így az adatok között a legfrissebb, már 2014-es kifizetett kérelmek is megtalálhatóak.

A kifejezetten turisztikához köthető pályázatok mellett ugyanerre az időszakra vonatkoztatva kitértem a gazdaságfejlesztési, infrastruktúrafejlesztési vidék- és területfejlesztési támogatások vizsgálatára is, melyhez szintén az Új Magyarország Fejlesztési Terv és az Új Széchenyi Terv időszaka alatt nyújtott támogatásokat gyűjtöttem össze. Ezzel az volt a célom, hogy rávilágítsak arra, hogy a turisztikai beruházások önmagukban is hatékonyan megvalósíthatóak-e vagy kizárólag más fejlesztési források igénybevétele mellett érhető el a hosszú távú eredmény.

Ennek vizsgálatához összegyűjtöttem a Regionális Operatív Programok és a Gazdaságfejlesztési Operatív Program keretein belül kifizetett támogatások összegét a kistérségekre vonatkozóan. Az említett operatív programokon belül az alábbi fő tématerületek támogatására lehetett pályázati forrást igényelni:

- befektetés ösztönzés és üzletfejlesztés;
- beszállítók támogatása, e-kereskedelem, logisztikai fejlesztések;
- innovációs és technológiai parkok támogatása;
- klaszterek, vállalati együttműködések támogatása;
- kutatás-fejlesztés és innováció a versenyképességért;
- magas foglalkoztatási hatású projektek komplex támogatása;
- nemzetközi szolgáltató központok létrehozása;
- szélessávú infrastruktúra fejlesztések;
- üzleti környezet és vállalati technológia fejlesztés.

Azért tartottam indokoltnak a gazdaságfejlesztési támogatások vizsgálatát is, mert a tématerületek alapján látható, hogy számtalan olyan fejlesztési forrás nyerhető a pályázatok által, amelyek a turizmus nemzetgazdasági ággal is szoros kapcsolatban vannak, így a fejlődés a turizmusban is érezhető hatásokat generál.

Az első, második és harmadik pillér eredményeinek tudatában igyekeztem egy olyan átfogó képet festeni a magyarországi kistérségek helyzetéről, mely alapján beazonosíthatóak azok a térségek, melyek kedvező vagy kedvezőtlen pozícióban vannak a turisztika területén.

5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

5.1. A vizsgálat első pillérének eredményei

Ahogy az Anyag és módszertan fejezetben megfogalmaztam, a vizsgálatom első pilléréként Magyarország kistérségeinek komplex idegenforgalmi hatásmutatóját számítottam ki és elemeztem a 2007-es és 2013-as évekre vonatkozóan. Az ismertetett módszertan alapján kiszámoltam a kistérségekhez kapcsolódó értékeket (ld. 3. és 4. sz. mellékletek). Az értékek kiszámolását követően megvizsgáltam azok változásának mértékét és irányát is (megtalálható részletesen a 5. sz. mellékletben). Megállapítható, hogy 2007-ről 2013-ra a 174 kistérségből 110 esetben történt növekedés a mutatót tekintve, 64 esetben pedig csökkent annak értéke. Összességében egy általános, országos javulást tapasztalhatunk az idegenforgalom terén. A 8. sz. táblázatban szemléltettem, hogy a mutató mely részelemei változtak és növekedést vagy csökkenést generáltak 2013-ra.

8. táblázat: A komplex idegenforgalmi hatásmutató változása a kistérségekben 2007-ről 2013-ra

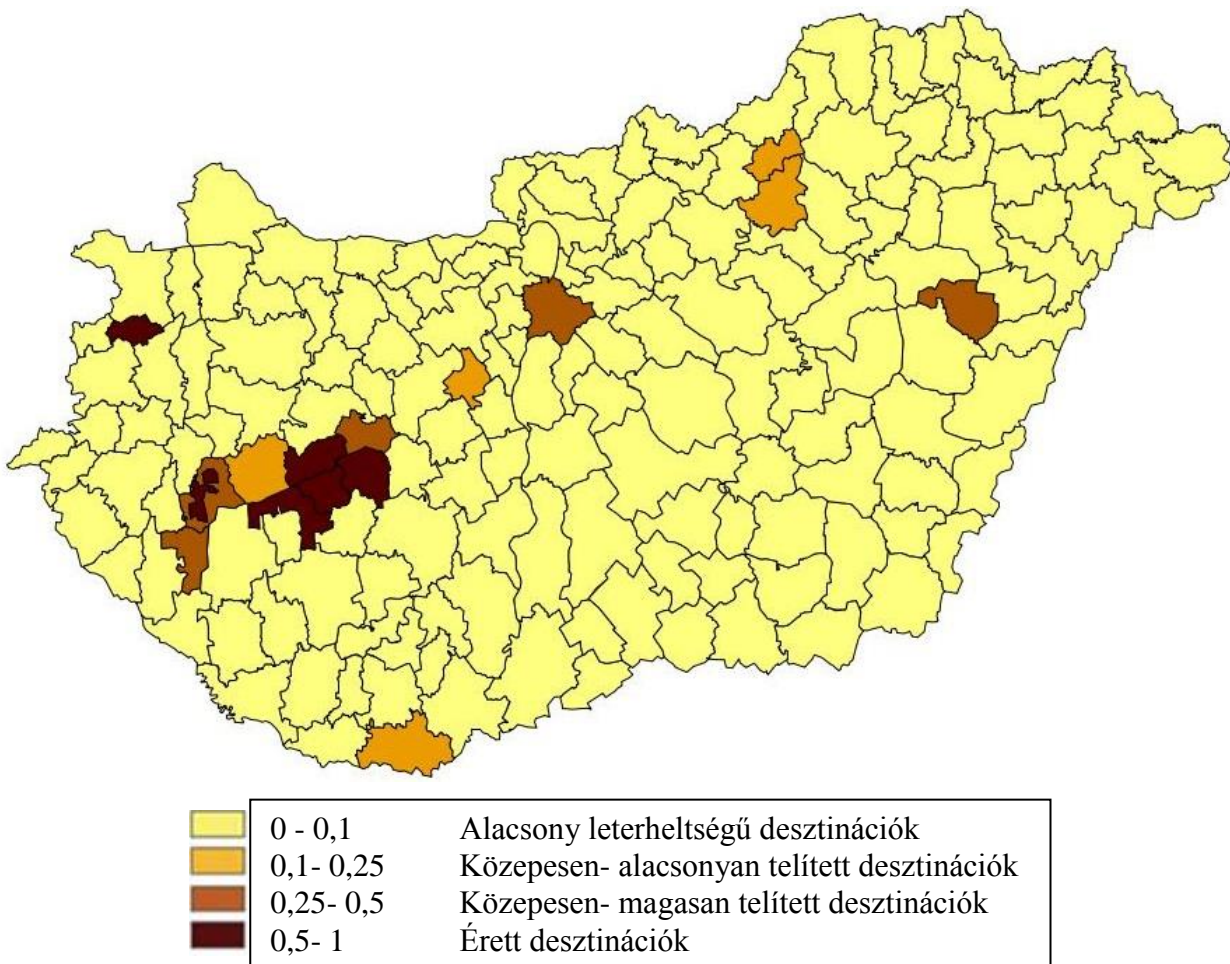
ΣTPI_k VÁLTOZÁSA 2007-RŐL 2013- RA	Részindexek változása	Gazdasági hatás TPI_k^{env} = vendégéjszakák száma 1000 lakosra	Környezeti hatás TPI_k^{eco} = kereskedelmi és magán szálláshelyek férőhelyeinek száma km ² -ként	Társadalmi hatás TPI_k^{soc} = látogatók száma 1000 lakosra	Változás elemszáma
NÖVEKEDETT	Három részindex	72	72	72	72
	Kettő részindex	6	6	0	6
		9	0	9	9
		0	15	15	15
	Egy részindex	0	7	0	7
		0	0	1	1
Összesen	87	100	97	110	
CSÖKKENT	Három részindex	24	24	24	24
	Kettő részindex	6	6	0	6
		19	0	19	19
		0	4	4	4
	Egy részindex	0	9	0	9
		0	0	2	2
Összesen	49	43	49	64	

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A 8. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a legtöbb esetben a környezeti hatás változása generált növekedést. Akár egy részelem változása is kihatással volt a teljes mutató értékére, hiszen 7 kistérség esetében előfordult, hogy csak a környezeti hatás növekedett, a látogatók és a vendégéjszakák száma csökkent, mégis összességében erősödött az idegenforgalmi hatásmutató. Kilenc kistérség esetében ennek a fordítottja is igaz, miszerint csak a környezeti hatás mutatott csökkenést, míg a másik két elem növekedett, mégsem volt elegendő ez a TPI emelkedéséhez.

Ez a tény arra enged következtetni, hogy a hatásmutató változásában egyértelműen fontos szerepet játszik a turizmushoz kapcsolódó térségen belüli feltételek megléte. Ahhoz azonban, hogy hosszú távon pozitív változást tudjunk generálni, ez a legtöbb esetben nem elegendő, azaz a gazdasági és társadalmi feltételeknek is mindenképpen javulniuk kell.

A kistérségeket TPI értékeik alapján kategóriákba soroltam, melyeket klaszterelemzés segítségével alakítottam ki. A módszer során – az ESPON kutatáshoz igazodva – előzetesen meghatároztam a kialakítani kívánt klaszterek számát (4 klaszter). A klaszteranalízis alapvető célja, hogy az általunk elemezni kívánt megfigyelési egységeket viszonylag homogén csoportokba rendezze az elemzésbe bevont változók alapján. A klaszteranalízis során a hierarchikus módszert választottam. A módszer különösen érzékeny a kiugró értékekre, ezért a Hévízi kistérséget magas értéke miatt, valamint a 0,01 érték alatti kistérségeket részlegesen ki kellett zárnom a vizsgálatból, és ezen adatok nélkül újra elvégezni az analízist. Az összevonáshoz a „Ward-módszertant” (variancia-módszert) találtam megfelelőnek, mely alapján az SPSS program segítségével kialakíthatóvá vált a négy klasztercsoport. Ez a besorolás egyébként megegyezik a korábban ismertetett ESPON kutatás osztályozásával.

14. ábra: A komplex idegenforgalmi hatásmutató alakulása 2007-ben

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A 14. ábrán szemléltettem a kistérségek 2007-es idegenforgalmi helyzetképét. Jól kirajzolható az a már korábban is ismert tény, hogy Magyarország turizmusát főleg a Balaton és Budapest határozza meg nagymértékben, a turistaérkezések száma döntően ezekben a térségekben realizálódik, és a vidéki nagyvárosok, azok agglomerációi kisebb mértékben részesülnek a

turizmus nagymértékű hatásaiból. Mivel a vizsgálati elemeket minden esetben az állandó népességszámmal súlyoztam, ezért magyarázható, hogy Budapest a második kategóriába lépett át.

A 9. táblázatban felsoroltam azokat a kistérségeket, amelyek legalább közepesen- alacsony, vagy annál jobb eredményeket elérő térségek. A vizsgált 174 kistérségből ez mindössze 16 esetben volt igaz. A többi esetben (158 kistérség) az index értéke 0,1 alatti, ami meglehetősen nagy eltérést mutat a vezető desztinációkhoz viszonyítva. Az országos átlag 0,054 volt. Így kirajzolódik, hogy melyek azok a térségek, amelyek a komplex idegenforgalmi hatásmutató elemzése szerint kiemelkedően jó értékekkel rendelkeznek.

9. táblázat: Kedvező idegenforgalmi hatásmutatóval rendelkező desztinációk 2007-ben

Ssz.	Kistérség	Komplex idegenforgalmi hatásmutató értéke, 2007.	Klaszterbe sorolás
1.	Hévízi	0,980397	Érett
2.	Balatonfüredi	0,675417	Érett
3.	Csepregi	0,639579	Érett
4.	Fonyódi	0,600159	Érett
5.	Siófoki	0,568971	Érett
6.	Balatonföldvári	0,547504	Érett
7.	Hajdúszoboszlói	0,371479	Közepesen- magasan telített
8.	Zalakarosi	0,365130	Közepesen- magasan telített
9.	Budapest	0,315099	Közepesen- magasan telített
10.	Keszthelyi	0,301967	Közepesen- magasan telített
11.	Balatonalmádi	0,279143	Közepesen- magasan telített
12.	Gárdonyi	0,173658	Közepesen- alacsonyan telített
13.	Tapolcai	0,152114	Közepesen- alacsonyan telített
14.	Siklói	0,144989	Közepesen- alacsonyan telített
15.	Egri	0,119222	Közepesen- alacsonyan telített
16.	Bélapátfalvai	0,116516	Közepesen- alacsonyan telített

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

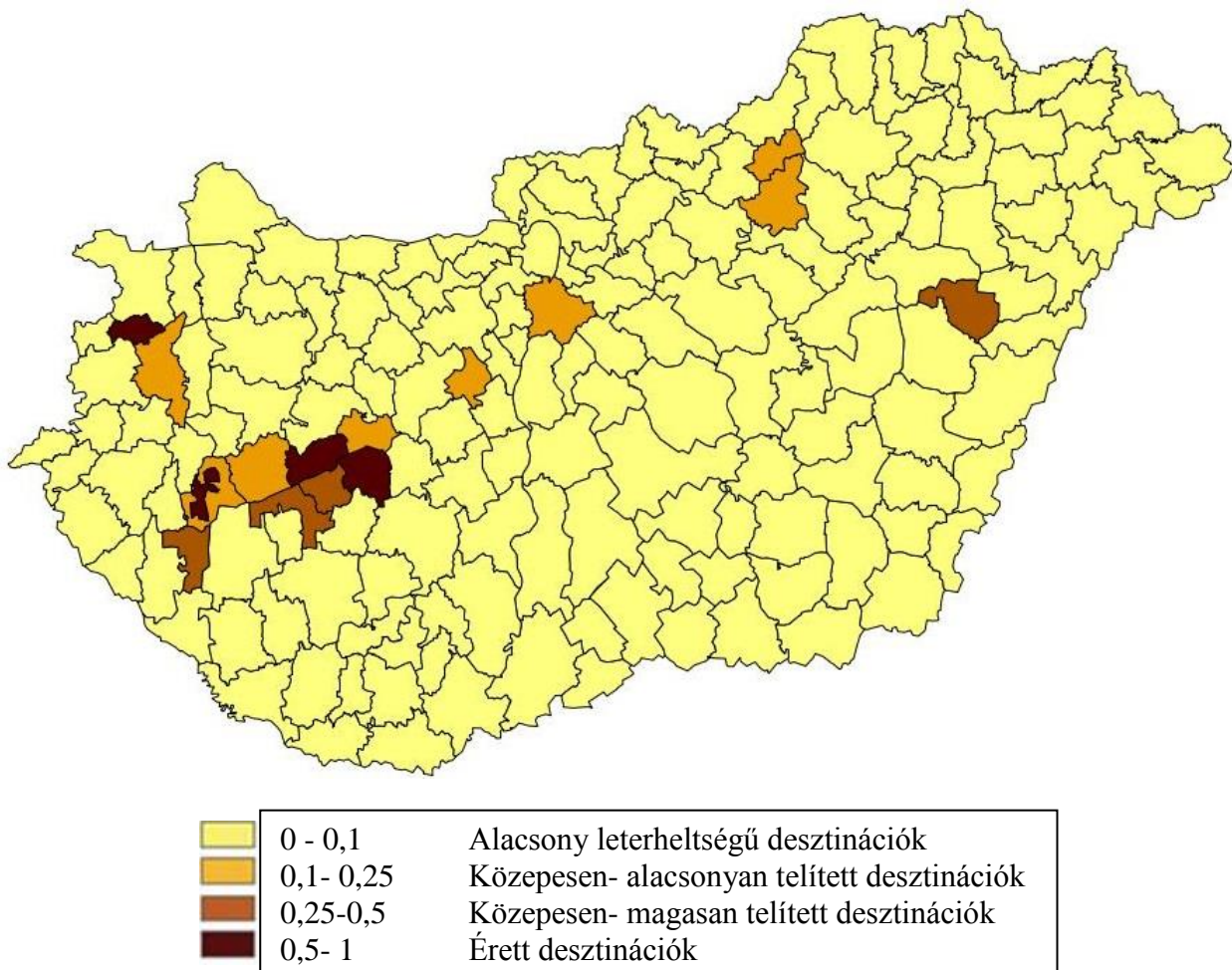
Az ország helyzetképének meghatározása után 2013-ra vonatkozóan is elvégeztem a vizsgálatot. A 10. táblázatban és a 15. ábra térképén szemléltettem, hogy 2013-ra sem változott nagymértékben az idegenforgalmi hatásmutató térbeli eloszlása. A 2007-ben kiemelkedő 16 kistérség többnyire megőrizte vezető pozícióját, némi átalakulás azonban jellemezte azok rangsorban meghatározott helyét.

2013-ra az érett desztinációk száma csökkent, a korábbi hat kistérségből csupán négy tartozott ebbe a kategóriába. A Hévízi és Balatonfüredi hatásmutatók némileg csökkentek, a Balatonföldvári és Fonyódi térség értékei szintén. Utóbbi kettő így az érett desztinációk közül a közepesen- magasan telített térségek közé került. A Csepregi és Siófoki kistérség növelni tudta értékeit 2013-ra. Budapest, Keszthely és Balatonalmádi is veszített pozíciójából. A Sárvári kistérség pedig az országos átlaghoz közeli értékéről (0,058) jelentős javulásnak indult a Siklói kistérséggel ellentétben, amely kikerült a „vezető 16-ok” közül.

10. táblázat: Kedvező idegenforgalmi hatásmutatóval rendelkező desztinációk 2013-ban

Ssz.	Kistérség	Komplex idegenforgalmi hatásmutató értéke, 2013.	Klaszterbe sorolás
1.	Hévízi	0,858570	Érett
2.	Csepregi	0,657011	Érett
3.	Siófoki	0,617604	Érett
4.	Balatonfüredi	0,518388	Érett
5.	Balatonföldvári	0,434377	Közepesen- magasan telített
6.	Zalakarosi	0,348437	Közepesen- magasan telített
7.	Fonyód	0,320885	Közepesen- magasan telített
8.	Hajdúszoboszlói	0,305787	Közepesen- magasan telített
9.	Budapesti	0,248681	Közepesen- alacsonyan telített
10.	Balatonalmádi	0,241519	Közepesen- alacsonyan telített
11.	Keszthelyi	0,195579	Közepesen- alacsonyan telített
12.	Sárvári	0,154486	Közepesen- alacsonyan telített
13.	Egri	0,140985	Közepesen- alacsonyan telített
14.	Tapolcai	0,126382	Közepesen- alacsonyan telített
15.	Gárdonyi	0,115808	Közepesen- alacsonyan telített
16.	Bélapátfalvai	0,103298	Közepesen- alacsonyan telített

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

15. ábra: A komplex idegenforgalmi hatásmutató alakulása 2013-ban

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A hazai idegenforgalmi kínálat egyik legjellemzőbb hátránya a térképen is látható erős területi koncentráció, az egyenetlen turisztikai terhelés. A szektor sajátosságaiból adódóan a nyári időszakra tehető időbeni koncentrátsága mellett a területi összpontosulás kihívásaival is küzd. Turisztikai szempontból a legmeghatározóbb desztinációk tehát egyértelműen vízkészletünknek köszönhetik előnyüket a főváros központi szerepe mellett. Budapest lendületes fejlődése a szektorban meghatározó. Egyedülálló fürdői, városképe, kulturális és konferenciaturizmusban rejlő lehetőségei páratlanok az ország tekintetében.

A Hévízi kistérség idegenforgalmának alakulását alapvetően a nemzetközi viszonylatban is egyedülálló, méltán közkedvelt gyógyvízzel rendelkező Hévíz, valamint a Balaton közelsége határozza meg. A korábbi Keszthely-Hévízi kistérség kettészakadásával a hévízi kistérségnek a gyógy-turizmus adta lehetőségek további kihasználása, a keszthelyinek pedig a Balaton-parti idegenforgalom „jutott”. A turisztikai szempontból országosan is magasan kiemelkedő két terület idegenforgalma alapvetően abban különbözik egymástól, hogy amíg a Keszthelyi kistérség a Balaton-part (Keszthely, Balatonyörök, Vonyarcvashegy) miatt inkább szezonális, addig a Hévízi kistérség a gyógyfürdő adta lehetőségeket kihasználva kiegyenlítettebb. A Balaton környéki kistérségek egyértelmű előnye főleg a nyári időszakban realizálódó vendégek számának köszönhető, amelyet a borturizmus adta lehetőségek és a lovas turizmusban rejlő kezdődő potenciál szélesítenek ki.

A Fonyódi kistérségben 2007-et megelőzően is a turizmus volt a gazdaság húzóágazata a mezőgazdasági termelésen alapuló feldolgozóipar mellett, amelyet a kistérség a 2007-el kezdődő programozási időszakban továbbra is kiemelt fontossággal kezelt fejlesztési tervében. A kistérségben jelentős az idegenforgalmat kiszolgáló szálláshely szolgáltatás, valamint a borturizmus feltételei is adottak a kistérséghez kapcsolódó településeken.

Az északnyugat- magyarországi Csepregi kistérség a minősített gyógyhatású termálvizével, mára már kiépült infrastruktúrájával, szállodákkal, komplex rekreációs szolgáltatásokkal, és más idegenforgalmat kiszolgáló létesítményeivel, Közép-Európa legmodernebb golfpályájával nemcsak a hagyományos termálturizmushoz, de egyre inkább az üzleti és konferenciaturizmushoz is kitűnő lehetőséget biztosít. Az utóbbi időszakban történt beruházások, infrastrukturális fejlesztések elősegítették, hogy a Dunántúl és egyben Magyarország egyik legkeresettebb termál- és gyógyfürdőjévé válhasson.

Hasonlóan kedvező helyzetben van a Hajdúszoboszlói kistérség is, ahol a gyógy-, wellness- és családi turizmus egyaránt jelen van. A jelentős termálvízi érték erős egészségturisztikai hozadéka elősegíti a térség stabilitásának megteremtését. Az Európában is egyedülálló értéket képviselő Kis-Balaton és a termálvíz a Zalakarosi kistérség két legnagyobb idegenforgalmi vonzerővel bíró adottsága, az ebből származó előnyök idegenforgalmi hasznosítása kiemelkedő. A térség természeti adottságai, gazdag növény- és állatvilága, a gyönyörű környezet önmagában is ideális feltételeket teremt az aktív turizmus fellendüléséhez. Az osztrák, szlovén és horvát határ közelségének köszönhetően a külföldi vendégek száma is jelentős a térségben.

A Balaton és Budapest között félúton elhelyezkedő Gárdonyi kistérség a Velencei-tó adta lehetőségeknek köszönheti pozícióját. A tó egyedülálló természeti értékeinek kihasználása mellett jelentős az egészségturizmus és az extrém sport-turizmus jelenléte. A Balatoni- régió természeti és épített értékei, tájképi adottságai, szőlő és borkultúrája és termálvízkészlete a turizmus számára kedvező adottságokkal szolgál a Tapolcai kistérségben is. A térség országosan

is ismert termálvízvagyonával emelkedik ki a gyógy- és kirándulóturizmus területén. Tapolca és környékének természeti és táji értékei lehetőséget kínálnak a természetjáró turizmus számára is. Az Egri kistérség és Belpátfalvai kistérség turisztikai adottságait tekintve a gyógy- és wellness turizmus, bor és gasztronómia, kongresszusi turizmus, falusi vendéglátás, ökoturizmus a legjellemzőbb területek. Nagy előnye a két térségnek, hogy jól megközelíthetőek, továbbá a vendégfogadó infrastruktúrájuk is jól kiépített. A Belpátfalvai kistérségben Szilvásvárad látogatottsága kiemelkedő.

A Mecsek lábánál fekvő Siklói kistérség turisztikai adottságainak vizsgálatakor fontos kiemelni az attrakciók koncentrációját: nagy számban található itt természeti és kulturális értékek. A turizmus jelenleg elsősorban a gyógy- és borturizmus adta lehetőségekre koncentrál. A térség helyzete azonban bizonytalan, a 2013-as adatok alapján nem tudta megőrizni helyét, az idegenforgalmi hatásmutatója jelentősen csökkent 2007-hez képest.

A Csepregi kistérség közelében elhelyezkedő Sárvári kistérség turizmusában a gyógy- és termálturizmus mellett az aktív turizmus, a kulturális és örökségturizmus valamint a falusi turizmus is kiemelkedő. A térség határozott fejlődési irányt mutat, ez az idegenforgalmi hatásmutató területén is érzékelhető, 2007-hez képest (0,054) kiugróan magas értéket produkált (0,154). A későbbiekben kitérek ezen növekedések vagy csökkenések lehetséges okaira.

Összességében tehát megállapítható, hogy a komplex idegenforgalmi mutató számítása alapján kiemelkedő változás nem történt a kistérségek turisztikai helyzetét tekintve. A hatásmutató ugyan nagyobb részben (110 esetben) némileg növekedett, de ez alapjaiban mégsem volt elegendő a kategóriák változásához. Felmerül azonban a kérdés, hogy ennek mi lehet az oka, hiszen 2007 óta (azt megelőzően is) nagy mennyiségű európai uniós forrás felhasználására volt lehetőségünk, továbbá számtalan külföldi és saját finanszírozású beruházás segíthette volna elő a szektor fejlődését. Jelentős mértékben a 2004-től 2006-ig tartó programozási időszak alatt felhasznált források hatása sem érzékelhető, hiszen a kistérségek a mutató alapján nem mozdultak el pozíciójukból.

A komplex idegenforgalmi hatásmutató országos eredményeit látva így megdöbbentő helyzettel találkozunk. Az ország 80%-alatt található termálvízkészlet, a kulturális értékek, a természeti és épített örökségek, a gasztronómiai és történelmi hagyományok, az aktív turizmushoz kapcsolódó potenciál, a konferencia- és hivatásturizmusban rejlő lehetőségek nem rajzolódnak ki sem a 2007-es, sem a 2013-as évben.

Ezek alapján megfogalmaztam azokat a hiányosságokat, tapasztalatokat, amelyeket a komplex idegenforgalmi hatásmutató vizsgálatának folyamata során érzékelttem az általam vizsgált térségre vonatkozóan:

- az eredeti mutató változói az országos szint alatt nehezen vagy egyáltalán nem elérhetőek az adatbázisokban, így a kutató a részelemek bevonásakor becslésekre hagyatkozik vagy az eredeti változókat módosítani kényszerül a megítélése szerint hasonló elemekre;
- a TPI kizárólag a külföldi vendégforgalom áramlását vizsgálja, amely Magyarországon esetében nem ad teljes képet, hiszen a belföldi vendégforgalom is jelentős;
- az országban jelentős a nem magasan minősített (4-5 csillagos) szálláshelyeknek a használata is, azok bevétel-generáló funkciója nem elhanyagolható, így az ország

sajátosságait figyelembe véve ezeknek a szálláshelyeknek a jövedelemtermelő képességét is számításba kell vennünk;

- a komplex fejlettségi mutató csupán három részelemből tevődik össze, mely elemek kizárólag a turisztikára koncentrálnak, de megítélésem szerint a vizsgálat mégsem nevezhető három elem figyelembevételével komplexnek;
- a mutató nem veszi figyelembe a turizmus külső környezetét, egyáltalán nem számol azok egyenes vagy fordított arányú hatásaival annak ellenére, hogy tudjuk, a turizmus nehezen körülhatárolható tevékenység, számtalan közvetett- és közvetlenül generált hatással.

A fent felsorolt tapasztalatok ösztönöztek arra, hogy a vizsgálati elemeket kiszélesítsem, és próbáljak a felmerült problémákra megoldást találni. Az eredmények alapján tehát látható, hogy a 16 vezető desztinációnak egyértelmű előnye van a többivel szemben a vendégéjszakák, látogatók és szálláshelyek tekintetében, ám ez nem azt jelenti, hogy a többi térség nem rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyek megfelelő feltételeket biztosítanak a szektor kiegészítő gazdasági szerepére. A Hévízi, Csepregi, Siófoki és Balatonfüredi kistérségek gazdaságának húzóágazata a turizmus, fejlesztési stratégiáikban is kiemelt szerepet kap. Így a TPI számolásából kapott eredmények alapján véleményem szerint azok a térségek határolhatók le elsősorban, ahol a turizmus és az ahhoz kapcsolódó feltételek megteremtése, mint vezető gazdasági ág szerepel.

A magyar turizmuspolitika céljai között kiemelt szerepet kap a szektor térbeli és időbeli koncentrátságának enyhítése, az attrakciófejlesztés és az életminőség javítása is. Az egyértelműen kijelenthető azonban, hogy minimális azoknak a térségeknek a száma Magyarországon, amelyek esetében a turizmus első számú bevételi forrást jelent. Így körvonalazható, hogy legtöbb esetben ugyan hozzájárulhat egy térség gazdasági stabilitáshoz, de semmiképp nem lehet egyedüli megteremtője. Véleményem szerint fontos körülhatárolni azokat a térségeket is, amelyekben az endogén forrásokra alapozott fejlesztési koncepcióikban más területekre fókuszálnak elsősorban (pl. ipar, mezőgazdaság), de ezek mellett kiegészítő jövedelemforrásként a turizmus szektor élénkítése is megállná a helyét. Megítélésem szerint ez a komplex idegenforgalmi hatásmutató alapján nem körvonalazható, a vizsgált mutatók ebből a szempontból nem informatívak, ezért a kistérségekre vonatkozó egyéb mutatókat is vizsgálat alá vettem.

5.2. A vizsgálat második pillérének eredményei

A magyarországi kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutató alapján történő lehatárolása után úgy ítélt meg, hogy a meglévő alapmutatókat további 9 mutatóval bővítsem ki a korábbi ismertetés alapján, áthidalva ezzel azt, hogy csak három részelem megismerése alapján kategorizáljuk a térségeket. Fontosnak tartom, hogy az alapvetően többszörös turizmus gazdasági ág vizsgálatakor foglalkozzunk annak befolyásoló környezetével is. A komplex idegenforgalmi hatásmutatóval összekapcsoltam azokat a változókat, amelyek talán a legszorosabb kapcsolatban állnak a turisztikai tényezőkkel. Véleményem szerint ezen tényezőknek a pozitív vagy negatív irányú változása a turizmus nemzetgazdasági ágban is érzékelhető hatásokat eszközöl.

Ezért a korrelációs számításra támaszkodva gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, szociális tényezőket vettem figyelembe az eredeti mutató módosításaként:

1. *Működő vállalkozások száma 1000 lakosra, db;*
2. *A kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma, db;*
3. *A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, %;*
4. *Az önkormányzatok helyi adóbevétele, Ft;*
5. *A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma a lakásállomány százalékában, %;*
6. *A telefon-főállomások (ISDN-nel együtt) 1000 lakosra jutó száma, db;*
7. *A személygépkocsik 1000 lakosra jutó száma, db;*
8. *Népsűrűség, fő/km²;*
9. *A 18-x éves, legalább középiskolai érettségivel rendelkezők aránya, %.*

Fontosnak tartottam elemezni, hogy az alapmutatókkal korreláló egyéb más változók milyen képet festenek a kistérségek helyzetéről, hogyan befolyásolja az értékeket. A mutatók számításánál a komplex idegenforgalmi hatásmutató módszertanát vettem figyelembe. Ahhoz, hogy a mutatókat megfelelő módon bevonjam a vizsgálatba, standardizálnom kellett az értékeket a korábban ismertetett indexkészítési eljárás figyelembevételével. Azt követően újra ellenőriztem azok megfelelőségét.

11. táblázat: KMO és Bartlett-teszt

Kaiser-Meyer-Olkin mérés mintavételi megfelelősége		,790
Bartlett-teszt	Khi-négyzet	2301,067
	df	66
	Szignifikancia	,000

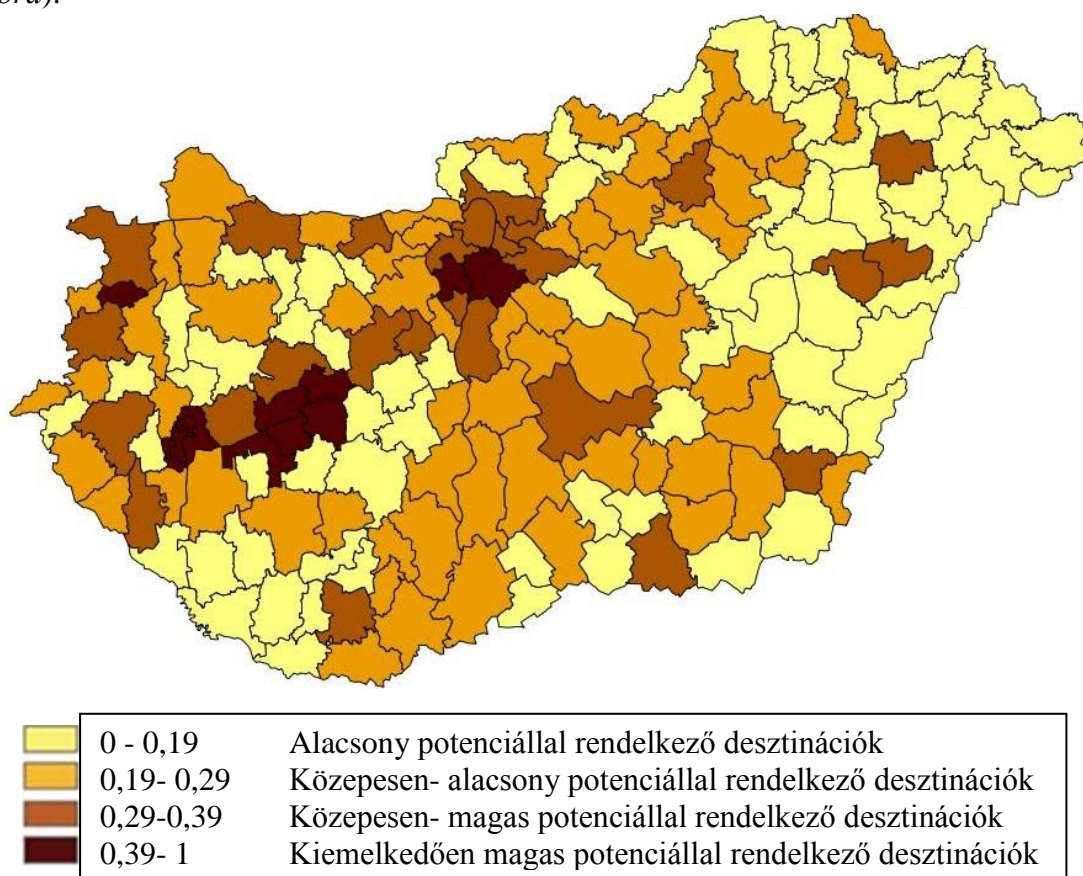
Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A 11. táblázatban látható KMO és Bartlett-teszt alapján megállapítható, hogy az adatok megfelelőek az elemzésre. Szignifikanciaszintjük 0,05 alatti, tehát kapcsolatban állnak egymással, így nincs akadálya a vizsgálat folytatásának. Az új tényezők bevonása után tehát 12 standardizált mutatóval dolgoztam, melynek egyszerű számtani átlaga alapján kaptam meg a módosított adatokat. Kiszámoltam a kistérségi értékeket a 2007-es és 2013-as évekre egyaránt. A klaszteranalízis „Ward-módszerét” alkalmazva újra klaszterbe soroltam a térségeket. Itt is ragaszkodtam a négy klaszter kialakításához (az előző eredményekkel történő összehasonlítás miatt). Az előzőtől eltérő, bővített változókkal számolt értékek miatt azonban új osztályközöket állapítottam meg. Ezeket az értékeket a könnyebb szemléltetés és összehasonlítás miatt újra térképen ábrázoltam.

Az új mutatókkal bővített indexet idegenforgalmi potenciál indexnek neveztem el. Tekintettel arra, hogy a bevont változók gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és szociális mérőszámok, amelyeknek a változása kihatással van a turisztikai versenyre is, ezért úgy ítélt meg, hogy a szektor tekintetében egyfajta potenciálként jellemezhetőek. Ezzel azt kívántam elérni, hogy azokat a térségeket emeljem ki, ahol az ágazatnak gazdaságfejlesztő szerepe lehet a későbbiekben is, hiszen a hozzá kapcsolódó feltételek belső erőforrásként jelen vannak, vagy arra könnyen alkalmassá tehetőek.

5.2.1. Az idegenforgalmi potenciál index alakulása 2007-ben és 2013-ban

A 2007-re érvényes idegenforgalmi potenciál alapján megállapítható, hogy az idegenforgalmi hatásmutatóhoz képest enyhült a kategóriák közötti erőteljes különbség (16. ábra). A TPI szerinti érett desztinációk ezen mutatók alapján is megőrizték vezető pozíciójukat, ami alapján következtethető, hogy a turizmus szektor sikerességének feltétele a megfelelő gazdasági, társadalmi és infrastrukturális stabilitás. Az Egri, Hajdúszoboszlói kistérségen is látszik azok erős gazdasági helyzete, ami Gárdonyi kistérségre is jellemző. A Siklói kistérség potenciál indexe itt megegyezik a TPI értékeivel, közepesen- alacsony. Ebből látszik, hogy a térség fejlettsége nem egyértelműen stabil, 2013-ra a TPI szerint alacsonyabb kategóriába is csúszott. A vizsgálat alapján 36 kistérség rendelkezik legalább közepesen- magas potenciállal a turisztikát befolyásoló tényezők tekintetében, ebből 10 kiemelkedő. A 2007-es adatok alapján 76 olyan kistérség volt, amelynek a komplex fejlettségi mutatójából integrált adatai nem elég erőteljesek, tehát ezeknek a befolyásoló tényezőknek a kedvezőtlen eredményei alacsony potenciálra utalnak (16. ábra).

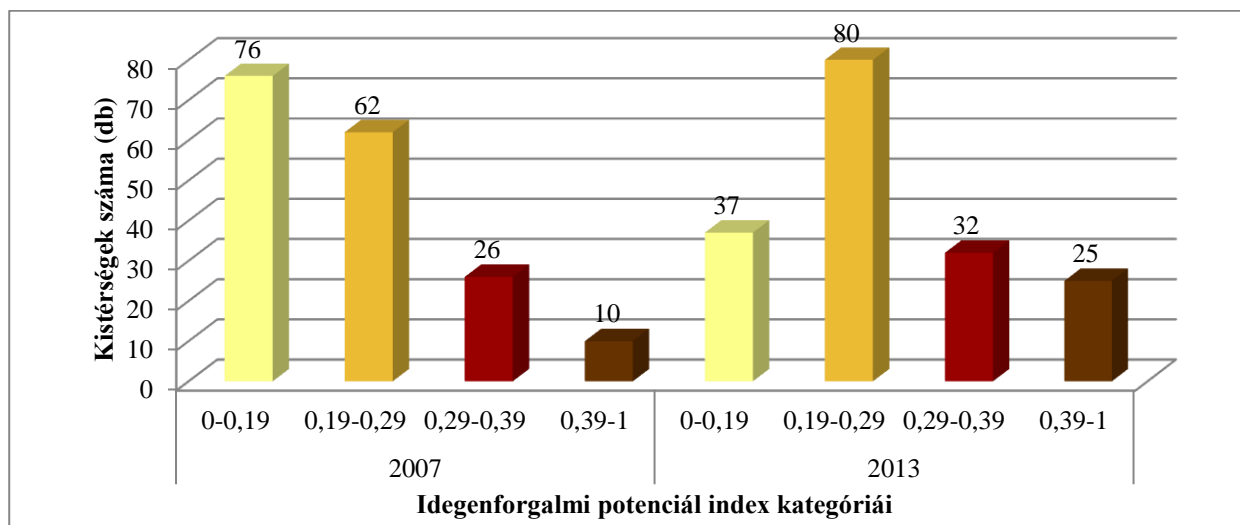

16. ábra: A kistérségek idegenforgalmi potenciál indexe, 2007-ben

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Megvizsgáltam a 2013-as értékeket is, összevettem a kategóriák változásait a 7 év elteltével. A korábban 76 alacsony potenciállal rendelkező kistérségből 39 – növekedésének köszönhetően – a közepesen- alacsony kategóriába léphetett át, ahol a 2013-as évben a legtöbb kistérség - szám szerint 80 - tartózkodik. Az élenjáró térségek száma is növekedett, 25 kistérség esetében kiemelkedő, további 32 esetében közepesen-magas turisztikai potenciálról beszélhetünk. Úgy ítélem meg, hogy összességében 57 kistérség lehetőségei adóttak arra a 174-ből, hogy jelen formájukban a turizmus befogadására és annak fejlesztésére alkalmasak legyenek. Csupán 3

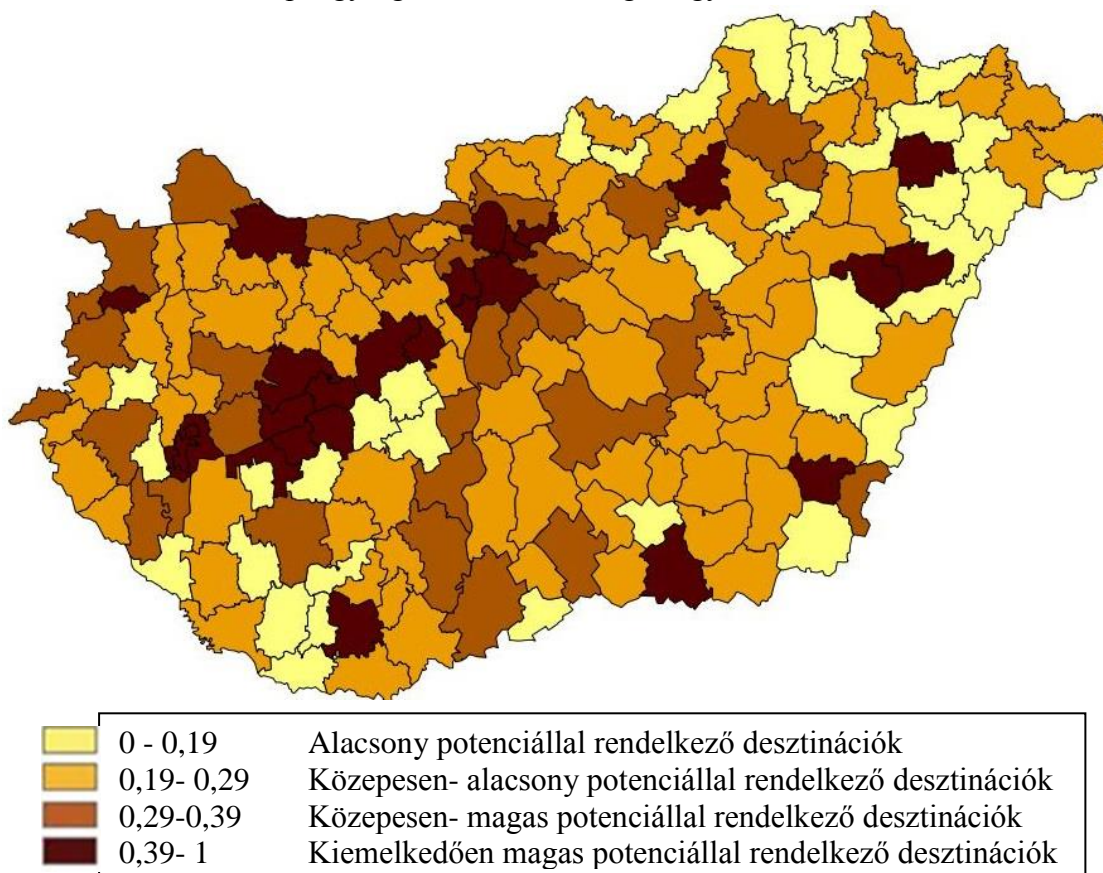
kistérség esetében csökkent minimálisan a mutató értéke (Hévízi, Keszthelyi, Fonyódi), az összes többiben növekedés volt tapasztalható (17. ábra).

17. ábra: Idegenforgalmi potenciál kategóriák változása, 2007/2013.

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

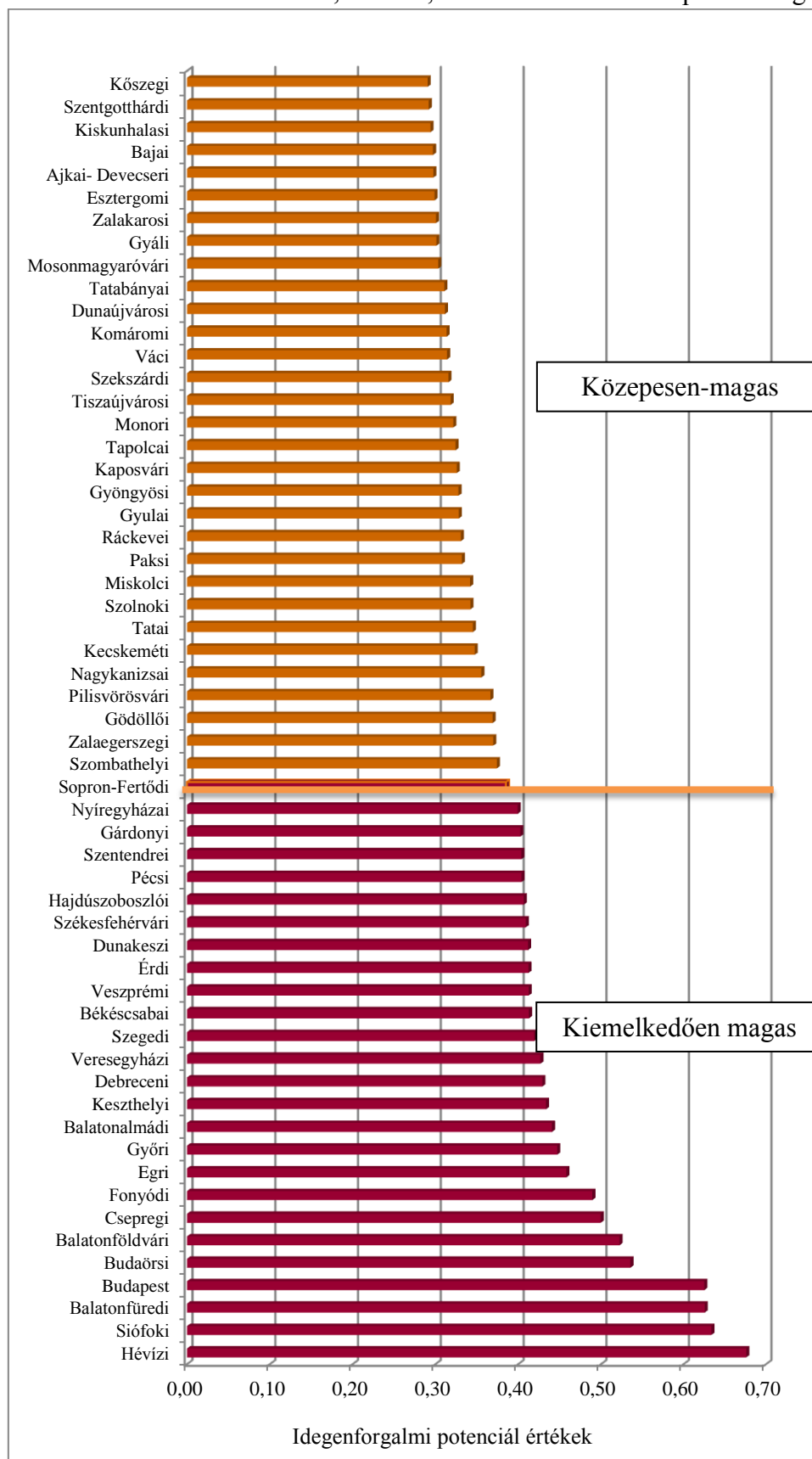
A 2013-as térképi ábrázolás alapján jól látható ezen térségek térbeli lehatárolása, mely elhelyezkedés többnyire szórtnan jellemzi az országot. Megtalálhatók azonban **nagyobb központok** továbbra is, pl. a Balaton és Velencei-tó környéke, Budapest- Pest megye, a Nyugat-Magyarországi határmenti térségek, a Duna mentén elhelyezkedő térségek északon és délebbre is, valamint az Északi-középhegységben lévő kistérségek egy része.

18. ábra: A kistérségek idegenforgalmi potenciál indexe, 2013-ban

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Az értékek alapján próbáltam szemléltetni azokat a kistérségeket - szám szerint 57-et, amelyeknek az eredményei kimagaslóak. Jól látható a 19. ábrán, hogy négy desztináció magasan kiemelkedik a többi közül: ezek a Hévízi, Siófoki, Balatonfüredi és Budapesti térségek.

19. ábra: Kiemelkedően magas és közepesen- magas idegenforgalmi potenciál 2013-ban

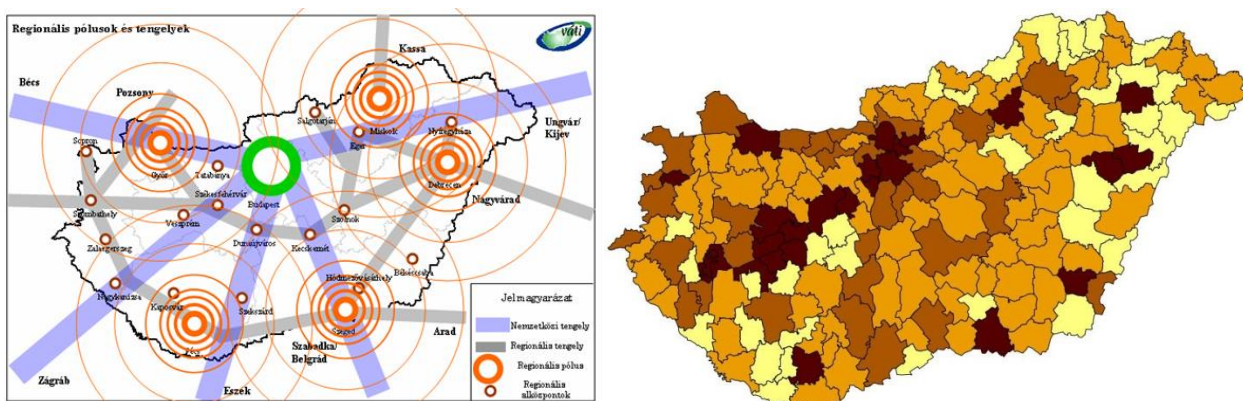
Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Elemeztem a 37 legrosszabban teljesítő térséget is, melyek 2013-ra sem értek el kategória-ugrást. Megállapítható, hogy bár az idegenforgalmi potenciál indexük kivétel nélkül növekedett, alapjaiban ez mégsem hozott jelentős változást. A Bodrogi kistérség adatai 2007-hez képest több mint 70%-kal növekedtek, de még így is az utolsó helyet foglalja el a legrosszabban teljesítők rangsorában is. Őt követi az Abaúj- Hegyközi kistérség 46%-os növekedéssel, valamint a Szikszói és Pacsai kistérségek 40-40%-os emelkedéssel. A kategória élén járók átlagosan 25%-kal tudták növelni az értékeiket.

Az idegenforgalmi potenciál index kiszámításának eredményei alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a komplex idegenforgalmi hatásmutatóhoz képest részletesebb meghatározást kapunk a turizmus külső környezetével kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy azok a térségek, amelyek élenjáróak, olyan erőforrásokkal és feltételekkel rendelkeznek, melyek lehetővé teszik számukra a turizmus fejlesztését. Így megállapítható, hogy a külső környezet stabilitása egyértelmű előfeltétele a turizmus hatékony működésének. A külső környezet pozitív változásai megteremtik a turizmus potenciál alapjait is. A vizsgálat második pillérének adatai alapján megállapítottam, hogy a 2013-as adatokat tekintve növekedést figyelhetünk meg a kategóriák kapcsán. Ám ennek a növekedésnek a kiváltó tényezői kezdetben nem egyértelműen behatárolhatóak. Azért, hogy pontosabb képet kapjak a területi elhelyezkedés okairól megvizsgáltam, hogy mely tényezők befolyásolhatják egyes területek kedvező pozícióját a rangsorban.

5.3. A vizsgálat harmadik pillérének eredményei

A 2013-as évre vonatkozó idegenforgalmi potenciál index értékeiket tekintve az első, ami megállapítható a 20-21. ábrák térképei alapján, hogy a turizmusban élenjáró területek térbeli elhelyezkedése nagymértékű hasonlóságot mutat a 97/2005. OGY határozat alapján elfogadott, Országos Területfejlesztési Konceptió során lehatárolt regionális pólusok és tengelyek területi vetületével (ez a megállapítás a 2007-es évre vonatkozó idegenforgalmi potenciál index értékeiket tekintve is igaz). A meghatározott pólusok gazdasági, társadalmi és infrastrukturális fejlettsége jelentős előnyt jelent a többi térséggel szemben, mely mellett a regionális alközpontok szerepe is meghatározó. A turizmusban kevésbé jól teljesítő kistérségek a regionális és nemzetközi tengelyek metszéspontjai közé eső területeken helyezkednek el, jellemzően a pólus-alközpontok tágabb zónáiban.

20. ábra- 21. ábra: Regionális pólusok és tengelyek térbeli elhelyezkedése, és az idegenforgalmi potenciál index értékei alapján elhelyezkedő kistérségek, 2013.

Forrás: 97/2005. OGY HATÁROZAT, OTK, 2015, KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Az innovációra épülő gazdasági fejlődést elősegítő tényezők ezekben az élenjáró kistérségekben megtalálhatóak, sikeresnek tekintjük őket. A regionális pólusok a fejlődés szempontjából aktív zónák, mert: jelentős a külföldi tőke; magas a vállalkozások száma, ezáltal jelentős az adóbevétel; kiépített az infrastrukturális környezet; kedvezőek a humán képzettségi tényezők; kedvezőbb lehetőségek jellemzik a munkaerőpiac területét; szélesebbek a fogyasztási lehetőségek.

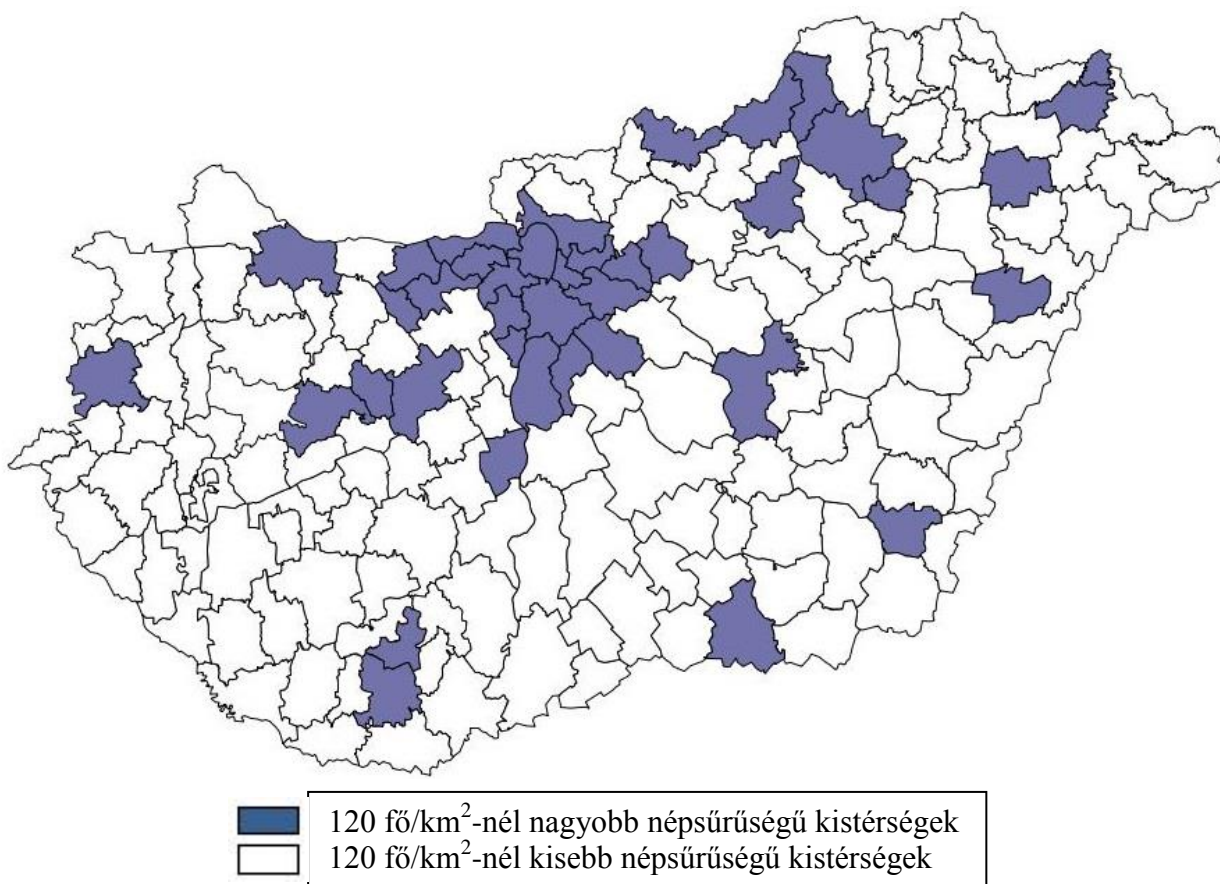
Budapest és agglomerációja jelentős versenyelőny birtokában van, a főváros egyedüli metropolisz, az agglomerációjában elhelyezkedő térségek a főváros kedvező versenytényezőiből részesülnek (pl. megközelítés, humán erőforrás, vándorlási hajlandóság a fővárosból az agglomerációs térségekbe stb.). Győr fejlődési potenciáljában meghatározó az autóipar, az innovációra alapozó tudásalapú gazdaságfejlesztési stratégia, mely kiemelkedővé teszi teljesítményét az északnyugat-magyarországi térségek között. Szolgáltatás-jellegű versenyképességi pólusnak tekinthető Pécs pólusa, ahol az egészség-, környezet-, kulturális ipar ill. a turizmus a meghatározó. A szegedi térség jellegzetessége a biotechnológia, Debrecen a gyógyszergyártás, Miskolc kiemelkedő területe a nanotechnológia (anyagtechnológiák), Székesfehérvár – Veszprém pedig a logisztikában élenjáró. Megállapítható tehát, hogy a kiemelkedő turisztikai potenciállal rendelkező térségek ezek, hiszen minden tényező rendelkezésre áll a szektorban rejlő lehetőségek kihasználására. A fejlett pólusok más gazdaságfejlesztésre alkalmas területen is kiválóak, belső forrásaikra alapozva indokolt azok prioritásként kezelése. Az elsődleges gazdasági előnyök kihasználása mellett a turisztikai jellegű beruházások élénkítése is rövid idő alatt hoz eredményt ezekben a térségekben.

A pólustérségek mellett fontos kiemelni a nemzetközi és regionális tengelyek jellemzőit is, melyek nagy közlekedési tengelyek (autópályák) menti övezetek központjai. Ezekre a térségekre jellemző a felzárkózás, a gazdaság újabb szektorainak megjelenésével a külföldi működő tőkekoncentráció növekedése figyelhető meg, így mérséklődnek a foglalkoztatási feszültségek, javulnak a megélhetés lehetőségei. Az általam vizsgált mutatók alapján a közepesen-magas potenciállal rendelkező térségek ezen tengelyek mentén helyezkednek el.

A kiemelt zónákon kívül eső térségek jellemzően nehezebb helyzetben vannak, perifériának tekintjük őket. Ezek jellemzően a centrumoktól, nagyvárosoktól távolabb eső térségek, nehezebben elérhetőek, a „fejlesztési energia” kevésbé érvényesül. Alacsony a vállalkozások száma, kevés a munkahely, kedvezőtlenek az infrastrukturális feltételek. Az idegenforgalmi potenciál alapján a közepesen-alacsony vagy alacsony lehetőségű térségek ezek. A vizsgálatom további részében kiemelten kezelem ezeket a térségeket, a kiemelkedő teljesítményű desztinációk helyzetértékelése mellett igyekszem ezekre a kistérségekre is fókuszálni.

5.3.1. További befolyásoló tényezők vizsgálata

A térségek elhelyezkedésének feltétképezése után a kistérségek népsűrűségi adatait vizsgáltam. Arra kerestem a választ, hogy vajon a nagyvárosi centrumok jelenléte hogyan befolyásolja a turisztikai szempontból periférikus térségek helyzetét. Térképen újra szemléltettem a kistérségeket (22. ábra) az alapján, hogy 120 fő/ km² alatti vagy feletti népsűrűség jellemzi azokat. Budapest és agglomerációjának kivételével szórt elhelyezkedést állapítottam meg népsűrűség tekintetében. Az Észak-Magyarországi régióban lévő kistérségek egy része mutat még némi koncentrációt. Az ország kistérségeinek nagyobb része alacsonyabb népsűrűségű a Magyarországon meghatározott határértéknél.

22. ábra: Magyarország kistérségeinek népsűrűsége 2013-ban

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Ahhoz azonban, hogy pontosabb képet kapjak, kiszámoltam a magyarországi kistérségek „urbanitás-ruralitás indexét”. Az index megmutatja, hogy az adott térség lakosságának hány %-a él 120 fő/km² népsűrűség feletti településen. Ezzel az volt a célom, hogy rámutassak arra a feltételezésemre, hogy az urbanus területeknek meghatározó szerepük van a turizmus szempontjából is, így a rurális területek helyzete nehezebbé válik. Különösebb eltérést a 2007-es és 2013-as éveket vizsgálva nem tapasztaltam, csupán néhány kistérség adatainak változása okozott kategóriák közötti váltást. Ezeket a változásokat a 12. táblázatban foglaltam össze.

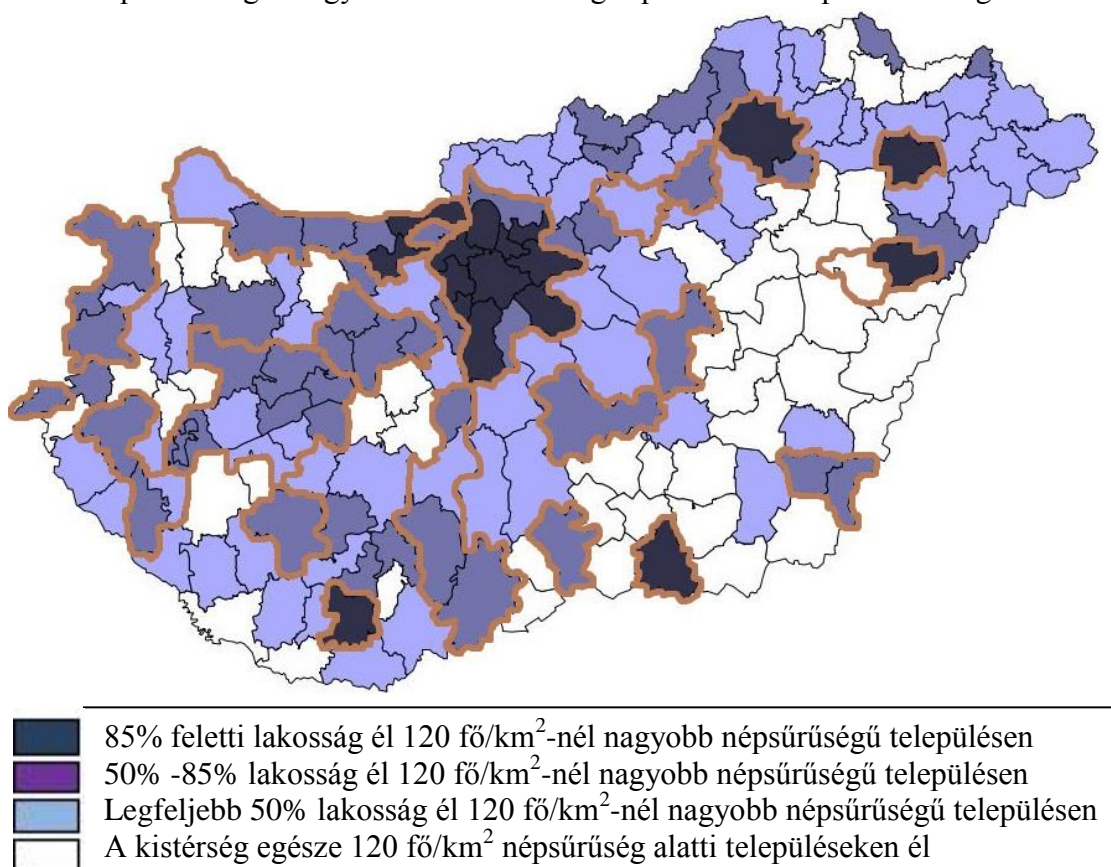
12. táblázat: Kistérségek urbanitás-ruralitás indexének változása

Kistérség	2007	2013
Veresegyházi	81,91%	86,89%
Ráckevei	83,28%	86,55%
Bajai	49,50 %	50,24 %
Szigetvári	0	40,84%
Ceglédi	58,03%	45,36%
Kiskunfélegyházai	66,55%	0
Törökszentmiklósi	54,36%	0
Hódmezővásárhelyi	12,68 %	0
Bodrogközi	4,60 %	0
Makói	4,34 %	0

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Kiugróan magas csökkenés jellemzi a 12. táblázatban szereplő utolsó 5 kistérséget, melyet a vándorlási különbözettel összevetve magyarázhatunk, hiszen az elvándorlási hajlandóság növekedése 2013-ra akár a több tízszeresét is elérte ezekben a térségekben. A Bajai térség indexe némileg növekedett, a térség kedvező megítélése a turisztikai potenciál indexében is követhető volt, 2013-ra a közepesen-magas potenciállal rendelkezők közé került. A Szigetvári kistérség esetében 2007-ben még nem volt olyan település, amely meghaladta volna a 120 fő/km²-t, 2013-ra pedig a lakosságának 40%-a a magasabb népsűrűségű kategóriába volt sorolható. Egészen pontosan egyedül Szigetvár településre koncentrálódott ez az emelkedés. Turisztikai potenciál indexe kevéssel marad el a közepesen-alacsony kategóriától.

A 23. ábra alapján 2013-ban 17 olyan kistérséget számolhatunk, amely lakosságának legalább a 85%-a 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű területen él. Ez jellemzően Budapest és agglomerációja, valamint a nagyobb vidéki központok: a Miskolci, Debreceni, Nyíregyházi, Szegedi és Pécsi kistérségek, melyeket urbanus térségeknek hívhatunk. Alapvetően vidéki 50 térség, melyek lakosságának legfeljebb 85%-a de legalább 50%-a él magas népsűrűségű településeken. Jellemzően vidéki térség 61 desztináció, amelyek esetében kistérség rendelkezik magasabb népsűrűségű településsel vagy településekkel, de az itt élő lakosság száma nem éri el a teljes lakosság felét. További 46 kistérségben nincs is olyan település, melynek a népsűrűsége meghaladná a 120 fő/km²-t, így tehát az ország kistérségeinek 61,5%-a jellemzően vidéki térség. Mivel a célom az volt, hogy megvizsgáljam, ezek az arányok mutatnak-e összefüggést a turizmus lehetőségeivel, ezért összevettem az adatokat a kistérségek 2013-as idegenforgalmi potenciál indexével. A 23. ábrán barna színnel emeltem ki azokat a kistérségeket, amelyeknek 2013-ban közepesen-magas vagy kiemelkedően magas potenciált állapítottam meg.

23. ábra: A kistérségek urbanitás- ruralitás indexének és idegenforgalmi potenciál indexének kapcsolata 2013-ban

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

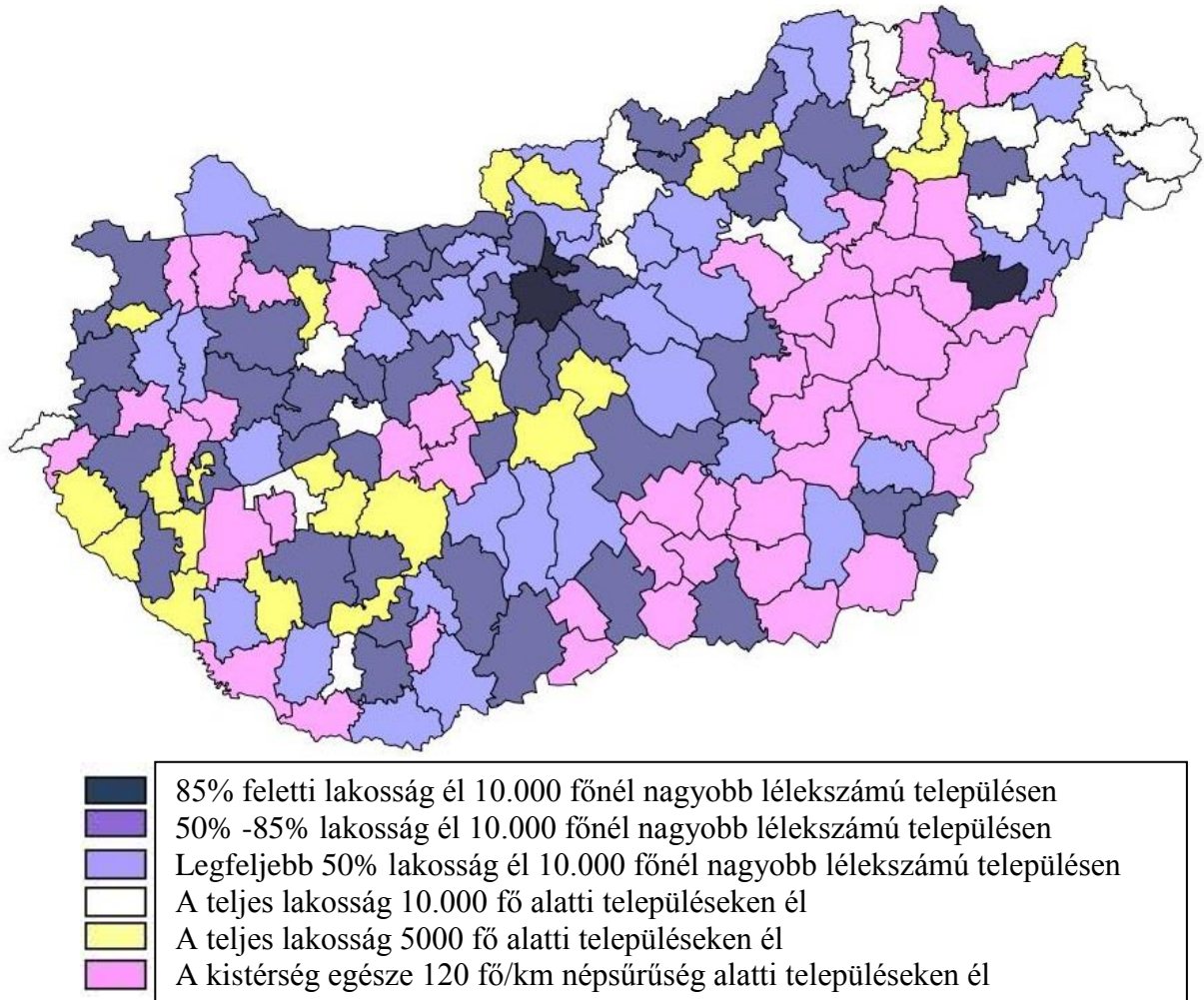
A 23. ábrán látható, hogy a legtöbb esetben az élenjáró desztinációk lakosságának több mint a fele él 120 fő/km^2 -nél magasabb népsűrűségű településen. Ez alól 8 kistérség kivétel, melyek esetében ez az arány 50% alatti, név szerint: Mosonmagyaróvári, Csepregi, Zalakarosi, Tapolcai, Fonyódi, Balatonföldvári, Paksi, Gyöngyösi kistérségek. A Fonyódi, Csepregi, Zalakarosi kistérség esetében 20-30% ez az arány, a többi 40-45%-os értékkel marad el társaiktól. Hajdúszoboszló az egyetlen kistérség, ahol nincs olyan település, amelynek a népsűrűsége 120 fő/km^2 -t meghaladná, még maga a kistérségi központ, Hajdúszoboszló sem. Mégis a kiemelkedően magas turisztikai potenciállal bírók között szerepel a korábbi vizsgálat alapján, amit nemzetközi hírű gyógyfürdőjének köszönhet.

Az eredmény ezáltal igazolja a feltételezéseimet, amely alapján az élenjáró területek többségében a lakosság legalább fele magasabb népsűrűségű területen él. Amennyiben részletesen megvizsgáljuk az értékeket, előfordul az is, hogy láthatunk olyan térségeket is, ahol a lakosság legalább fele városias környezetben él, turisztikában mégsem produkálnak jól. Megfigyelhető (23. ábra), hogy ezen térségek közelében jellemzően van egy centrum, ami turisztikai potenciál és népsűrűség alapján is kedvező helyzetben van. Salgótarján, Bátonyterenye Ózd, Kazincbarcika és Tiszaújváros esetében az Egri és Miskolci kistérségeket tekinthetjük ilyen centrumoknak. A közepesen-alacsony és alacsony potenciállal rendelkező kistérségeknek kivétel nélkül legfeljebb a fele él magasabb népsűrűségű településen. A kistérségek többsége nem éri el a 120 fő/km^2 népsűrűséget sem, az alföldi kistérségek többségére ez jellemző. A számítások alapján tehát megállapítható, hogy a jellemzően vidéki térségek szerepének erősítése a turizmuson belül jóval nehezebb, mint urbanus társaiké.

Az eredmények alapján úgy ítélem meg, hogy a feltételezésem igazolódott, mégis az urbanitás-ruralitás index – ilyen formában történő – számolását mégsem tekintetem minden téren informatívnak. Léteznek ugyanis olyan települések (főleg az Észak-Magyarországi régióban), ahol a népsűrűség magas egy-egy települést tekintve, mivel magas népességszámú falvak jellemzik. Ezért ez az index torzíthat abból a szempontból, hogy a magas népsűrűség ténye ugyan igaz, de semmiképp nem nevezhetjük ezeket a térségeket urbanus területeknek. Ezért az index számítását újragondolva a 120 fő/km^2 -nél magasabb népsűrűségű települések esetében megvizsgáltam, hogy melyek azok, melyeknek az állandó népessége 10.000 fő feletti. Ezzel a módszerrel újra kiszámoltam, hogy a kistérségek lakosságának hány százaléka él 10.000 fő feletti valamint 5.000 fő feletti népességű városban. Ez a pályázat vizsgálatánál is fontos tényező, hiszen pl. a 120 fő/km^2 népsűrűségű és 10.000 fős lakosság feletti települések a 2013-ig tartó programozási időszakban nem voltak jogosultak LEADER források felhasználására. A vidékfejlesztési program III. tengelyének forrásait pedig kizárólag 100 fő/km^2 illetve 5.000 fő alatt vehették igénybe települések.

Ebben a megközelítésben a különbségek már jobban kirajzolódnak (24. ábra). A Hajdúszoboszlói kistérség népsűrűsége továbbra is alacsony, a Hévízi, Zalakarosi és Balatonföldvári kistérség teljes lakossága 5.000 fő alatti településen él, míg a Fonyódi, Balatonalmádi kistérségben sincs olyan település, amely 10.000 lakosnál többet számlálna, ami nyilván a Balaton miatt egyáltalán nem befolyásolja negatívan teljesítésüket. A Szentgotthárdi kistérség ugyanebben a helyzetben van. 10.000 fő alatti települések jellemzik, de a nyugati határ mentén számtalan más tényezőt tud előnyére formálni. A Csepregi kistérség kimagaslóan magas eredményeket produkál, a közelében lévő jól teljesítő nagy lélekszámú városias centrumok sem gátolják ebben, annak ellenére, hogy a kistérségben 5.000 fő alatti települések vannak. Érdekes megfigyelni például az Ózdi kistérséget, melynek 50%-a 20.000 fő feletti népességű városban,

további 10%-a kisvárosban él, turisztikai potenciálja mégis alacsony volt 2007-ben és 2013-ban is. A másik kiemelendő kistérség a Várpalotai, mely hasonlóan urbanus terület, potenciál indexe ezt a növekedésével mégsem követi. A Balaton és Velencei-tó környéki térségekkel körülhatárolt desztináció emiatt nehéz helyzetben van.

24. ábra: A kistérségek urbanitás-ruralitás indexe az 5.000 és 10.000 fő feletti településekre vetítve 2013-ban

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A turisztikai potenciál index alsó két kategóriáját vizsgálva megállapítottam, hogy a magasabb népsűrűségű kistérségek teljes lakossága legtöbb esetben 5.000 fő alatti településeken él, egy pár kistérség esetében javul ez 10.000 fős városa. A Dél-Dunántúli régió aprófalvas településszerkezetű kistérségeiben figyelhető ez meg leginkább, valamint a kisebb területű kistérségeknél az Észak-Magyarországi régióban (24. ábra). A módosított számítás alapján megállapítom, hogy a megfelelő turisztikai potenciál az inkább urbanus vagy erősen urbanus területeken rajzolódik ki egyértelműen. Az összefüggés tapasztalható, hogy potenciál ott jellemző, ahol a népesség legalább 40%-a 120 fő/km² népsűrűségű és 10.000 fő feletti lakosságszámú urbanus területen él. Ez az állítás csak abban az esetben igaz, ha közelében az összes eddigi mutatót nézve nincs olyan centrum, amely jobb feltételekkel rendelkezik (pl. Ózd, Salgótarján, Bátorfőnyenyé esetében Eger Gyöngyös és Miskolc). A magasabb népsűrűségű, de 10.000 fő alatti településű kistérségek (a korábban felsorolt néhány kivételével) jellemzően nem élenjárók, a 120 fő/km² alatti népsűrűségű desztinációk pedig Hajdúszoboszló kivételével megközelítőleg fele alacsonyan, fele közepesen-alacsonyan teljesít.

5.3.3. Európai Unió pályázati források

A fentiekben részletezett befolyásoló tényezők mellett fontosnak ítélem a pályázatok vizsgálatát is. Szerettem volna bizonyítani, hogy a 2013-as kedvezőbb értékek kialakulásában az európai uniós források nagy szerepet játszottak. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv és az Új Széchenyi Terv időszaka alatt a Regionális Operatív Programok keretein belül pályázható források, valamint az EMVA III. tengelyén belül kapható támogatások eloszlását elemeztem. Megjegyzendő, hogy az ÚMVP-ÚSZT forrásoknak a turisztikai jellegű pályázatok csupán 4 %-át teszik ki. A számadatokat vizsgálva körvonalazódik (13. táblázat), hogy a 2007-2013-as időszakban nem volt olyan kistérség, amely valamilyen mértékű turisztikához kapcsolódó uniós forrásból ne részesült volna. Céлом az volt, hogy megvizsgáljam, vajon a pályázati források az arra leginkább megfelelő térségekben és mértékben kerültek-e felhasználásra, és az általuk generált beruházások hosszú távon eredményhez vezetnek-e a turizmus szektorban. A legtöbb uniós forrást a „Turisztikai vonzerőfejlesztés” prioritás keretein belül használták fel a kistérségek, melyek között megtalálhatóak voltak:

- a kerékpáros és az aktív turizmus fejlesztésére vonatkozó felhívások;
- történelmi és kulturális örökségek fejlesztésére vonatkozó felhívások;
- hazai és nemzetközi jelentőségű termál- és gyógyfürdők fejlesztésére vonatkozó felhívások;
- rendezvény- konferencia és sportturizmus fejlesztésére vonatkozó felhívások;
- múzeumok, tájházak, bemutatóhelyek fejlesztésére vonatkozó felhívások;
- gasztronómia, bor és pálinkaturizmus fejlesztésére vonatkozó felhívások;
- komplex turisztikai termécsomagok fejlesztésére vonatkozó felhívások.

Az 13. táblázatban összefoglaltam a pályázatok tématerületeit, és a kifizetett/támogatott kérelmek összegét.

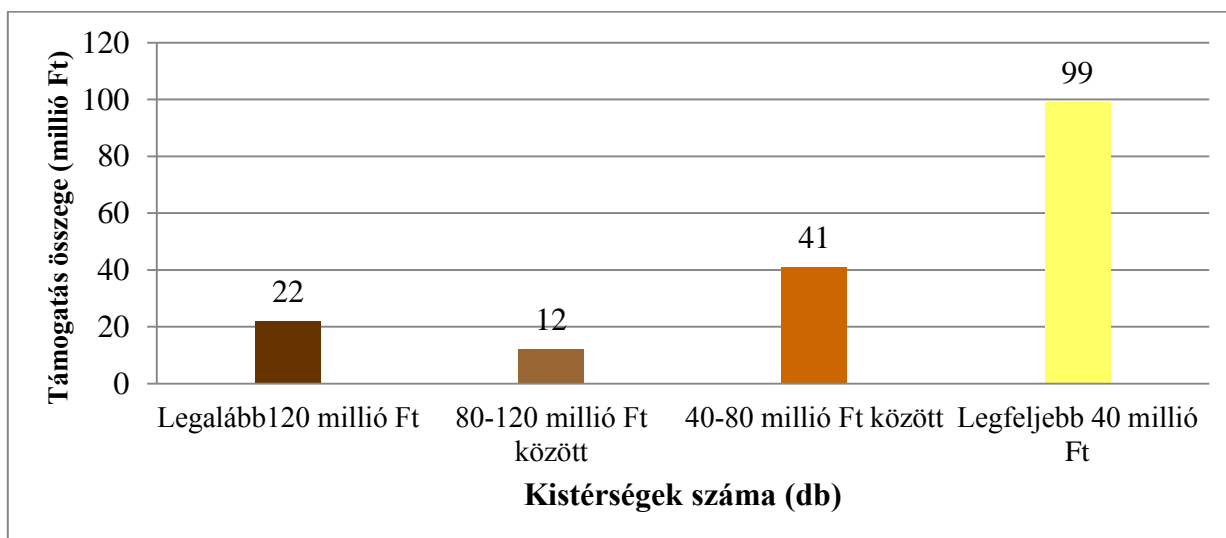
13. táblázat: Turizmusfejlesztéshez kapcsolódó Európai Unió források

Pályázati forrás	ÚMVP-ÚSZT „Turizmusfejlesztés”		
	TDM fejlesztés	Szálláshely- és szolgáltatásfejlesztés	Vonzerőfejlesztés
Részesült:	55 kistérség	124 kistérség	136 kistérség
Nem részesült:	119 kistérség	50 kistérség	38 kistérség
Egyikből sem részesült összesen:	19 kistérség		
Mindháromból részesült összesen:	48 kistérség		
Kifizetett/támogatott kérelmek:	5,13 Mrd Ft	56,50 Mrd Ft	213,11 Mrd
Összesen támogatott:	274,74 Mrd Ft		
Pályázati forrás	EMVA III. tengely: Vidékfejlesztési intézkedések „Turisztikai tevékenységek ösztönzésére nyújtandó támogatások”		
Részesült:	173 kistérség		
Nem részesült:	1 kistérség		
Összesen támogatott:	44,01 Mrd Ft		

Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját szerkesztés, 2015.

A kifizetett kérelmeket kategóriákba soroltam a 174 kistérségre vonatkozóan, az összeget az állandó népességszámukkal arányosítva (1.000 lakosra) millió Ft-ban határoztam meg. A pályázati források tématerületek szerint meghatározott pontos összegét kistérségi bontásban a 9. sz. mellékletben részleteztem. A kimutatásból látható, hogy 318,75 milliárd Ft kifizetés történt 2007-2014-ig turisztikai jellegű tevékenységekhez kapcsolódóan, melyből kivétel nélkül minden kistérség részesült több vagy kevesebb arányban.

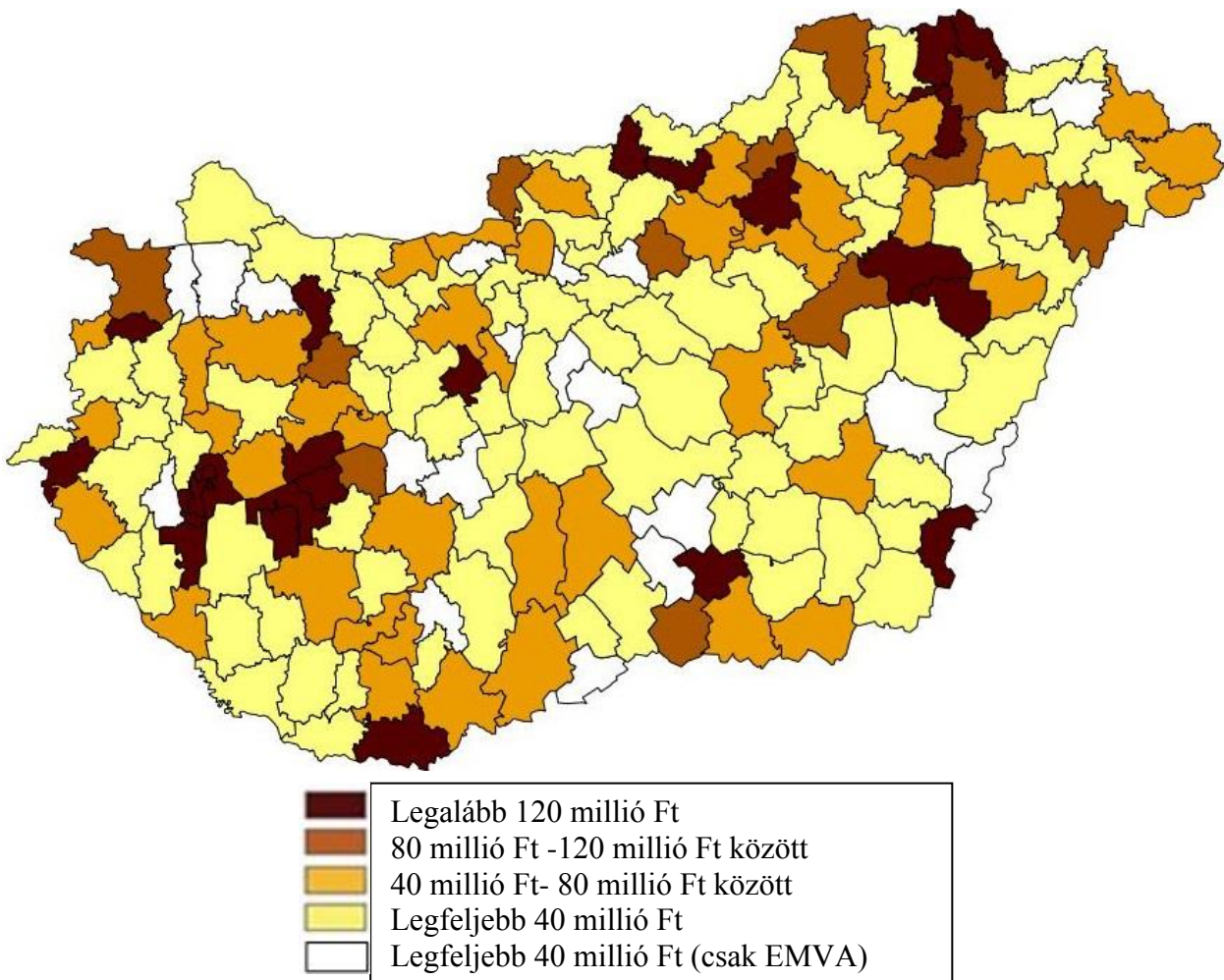
A 25. ábra alapján látható a pályázati források összegeinek megoszlása kistérségenként. 99 kistérség esetében megállapítható, hogy maximum 40 millió forintnyi támogatásban részesült, tehát a magyarországi kistérségek közel kétharmada nem jutott kiemelkedően magas forráshoz a 2007-es és 2013-as programozási időszakban. A szóban forgó kistérségek közül 19 kizárólag EMVA forrásból részesült.

25. ábra: A kistérségeknek kifizetett támogatások összeg szerinti kategóriákban, 2013.

Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A turisztikai vonzerőfejlesztés forrásaiból az Balatonfüredi kistérség részesült a leginkább, kicsivel több, mint 264 millió Ft kifizetéssel 1.000 lakosra vetítve a Tokaji, Abaúj-Hegyközi és Pannonhalmi kistérségek is 200 millió Ft feletti támogatást kaptak (9. sz. melléklet). Az első kettő kistérség a felsorolásból a leghátrányosabb kistérségek közül a komplex programmal segítendőkhöz sorolt. Turisztikai szálláshely- és szolgáltatásfejlesztés szempontjából szintén Balatonfüred az élenjáró közel 85 millió Ft-tal. A TDM szervezetek fejlesztésére ezzel szemben arányaiban jóval kevesebb összeg jellemző. Hévíz, Csepreg és Balatonfüred kapott 10 millió Ft feletti összeget, a többi 52 kistérség 8 millió Ft alatti összeget költött. Így a három részterületet összeadva összesen 19 kistérség részesült 2007-2014-ig 120 millió Ft feletti támogatási forrásból. Az EMVA támogatásából az Abaúj-Hegyközi térség tudhatta magáénak a legtöbbet (33 millió Ft), melyet Óriszentpéter, Fehérgyarmat és Tokaj követett (20-25 millió Ft-tal). A két támogatási forrás eredményei alapján a Dunakeszi és Érdi kistérségnek volt a legkevesebb kifizetett kérelme (1 millió Ft alatti). Utóbbi térség turizmusfejlesztési koncepciójában szerepel az aktuális (2014-2020) programozási időszakban történő forrásallokálás. A kifizetések kategóriákra bontását a 26. ábra térképén is szemléltetem.

26. ábra: Turizmushoz kapcsolódó pályázati források 2007-2014

Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

2013-ra 74 kistérség esetében növekedett az idegenforgalmi potenciál, aminek köszönhetően az adott kistérség magasabb kategóriába került. 2013-ra a kiemelkedően-magas kategóriába 15 kistérség került át, melyből összesen 6-nak ehhez elég volt összesen legfeljebb 40 millió forintnyi támogatás. További 6 kistérség kapott 40-80 millió forintnyi összeget, valamint három kistérség kapott kiemelkedően magas támogatást, mellyel felkerültek a magas kategóriába: az Egri kistérség közel 130 millió Ft-ot, a Gárdonyi kistérség 148 millió Ft-ot, Hajdúszoboszló pedig 181 millió Ft-ot. 2007-hez képest húsz kistérségnek sikerült a közepesen-alacsony potenciállal rendelkezők közül a közepesen-magas térségek közé kerülni, a Zalakarosi és Gyula kistérségeknek sikerült jelentős forrást felhasználniuk ehhez. Előbbi 164 millió Ft támogatást kapott, míg utóbbi 150 millió Ft pályázati forrásból részesült. Érdekeség, hogy az Ajkai-Devecseri térség csupán 10 millió forintnyi támogatást kapott, mely hozzájárult ahhoz, hogy az alacsony potenciállal rendelkező térségek közül 2013-ra a közepesen-magas potenciállal rendelkezők közé volt sorolható. A 14. táblázatban összefoglaltam, hogy mely térségeknek sikerült fejlődniük, illetve mekkora átlagos támogatásban részesültek a 2007-től 2014-ig tartó időszakban. Látható, hogy átlagosan 50 millió Ft körüli támogatás már fejlődést generált. A kiemelkedően magasán teljesítő térségekben az átlagos támogatási összeg 135 millió Ft volt.

14. táblázat: Kategóriák változása a pályázati források hatására

Kistérség helyzete 2007-ben	Átlagos támogatás összege 1000 lakosra (millió Ft)	Magasabb kategóriába került 2013-ra	Nem került magasabb kategóriába	Kategória
Kiemelkedően magas potenciállal rendelkező desztinációk	135,46	nincs magasabb kategória	10	nem változott
Közepesen magas potenciállal rendelkező desztinációk	56,46	15		kiem. magas
	28,54		11	nem változott
Közepesen alacsony potenciállal rendelkező desztinációk	39,14	21		köz. magas
	46,19		42	nem változott
Alacsony potenciállal rendelkező desztinációk	50,81	38		köz. alacsony
	49,63		37	nem változott

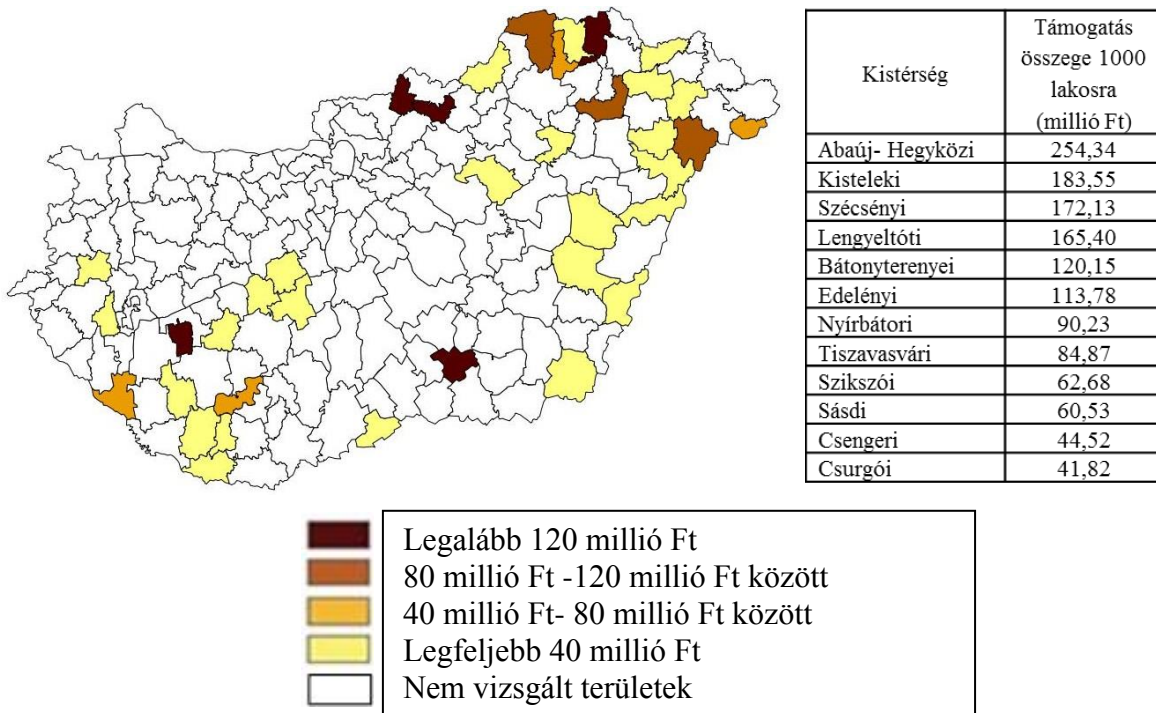
Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Ahogy a 14. táblázatból is látszik 2013-ban 37 kistérség továbbra is az alacsony idegenforgalmi potenciállal rendelkező térségek közé tartozott. Ezen térségeknek a vizsgálatára érdemes külön figyelmet fordítani.

A Siklói kistérség a 2007-es komplex idegenforgalmi hatásmutatója (TPI) alapján a legjobban teljesítő 16 kistérség között szerepelt. 2013-ra ezt a pozícióját nem tudta megtartani. A pályázatok vizsgálatából kiderül, hogy a 7 év alatt közel 200 millió Ft forráshoz jutott (9. sz. melléklet), mégsem nevezhető jelentősnek a fejlődése. Ennek hátterében az áll, hogy a turisztikai potenciál főleg Harkányra, Siklóásra és Villányra koncentrálódik, a kisebb települések alig tudnak bekapcsolódni ebbe az ágazatba főleg azért, mert a látogatók kényelmét szolgáló fejlett háttér-infrastruktúra hiányzik ezekről a településekről. A kistérségben a szálláshely kapacitások elaprózottak, jelentős a magán szálláshelyek aránya, valamint a kereskedelmi szálláshelyek között sem található három csillag feletti minősítésű. A térségbe látogató vendégek száma emelkedett az elmúlt években, de a vendégéjszakák és a költési hajlandóság is csökkent.

A 27. ábrán azokat a kistérségeket emeltem ki, amelyek a 2013-as idegenforgalmi potenciál alapján nem mutattak fejlődést, továbbra is alacsony kategóriába sorolandók. Megvizsgáltam, hogy milyen mértékű pályázati forrásból részesültek, és vajon mi okozta azt, hogy ez a forrás mégsem generált látható pozitív elmozdulást.

A 37-ből 12 kistérség volt, amely 40 millió Ft feletti támogatásban részesült, ebből 5 kistérség 120 millió Ft felett. A 27. ábrán látható, hogy ezek a kistérségek viszonylag koncentráltan helyezkednek el az északkeleti- és keleti határvonal mentén, valamint a dél-dunántúli régióban alkotnak kisebb csoportokat. Ezek jellemzően azok a térségek, melyek a leghátrányosabb, komplex programmal segítő desztinációk. Többnyire instabil gazdasági helyzet jellemzi ezeket a térségeket, a társadalmi leszakadó hatás is nagyon erőteljes. Jellemzően magas munkanélküliségű térségek, alacsony reálbér színvonalal. A 15 évesnél fiatalabb korosztály számadatai ezekben a térségekben a legmagasabbak. Ezen tényezőket helyenként az aprófalvas településszerkezet tovább gyengíti.

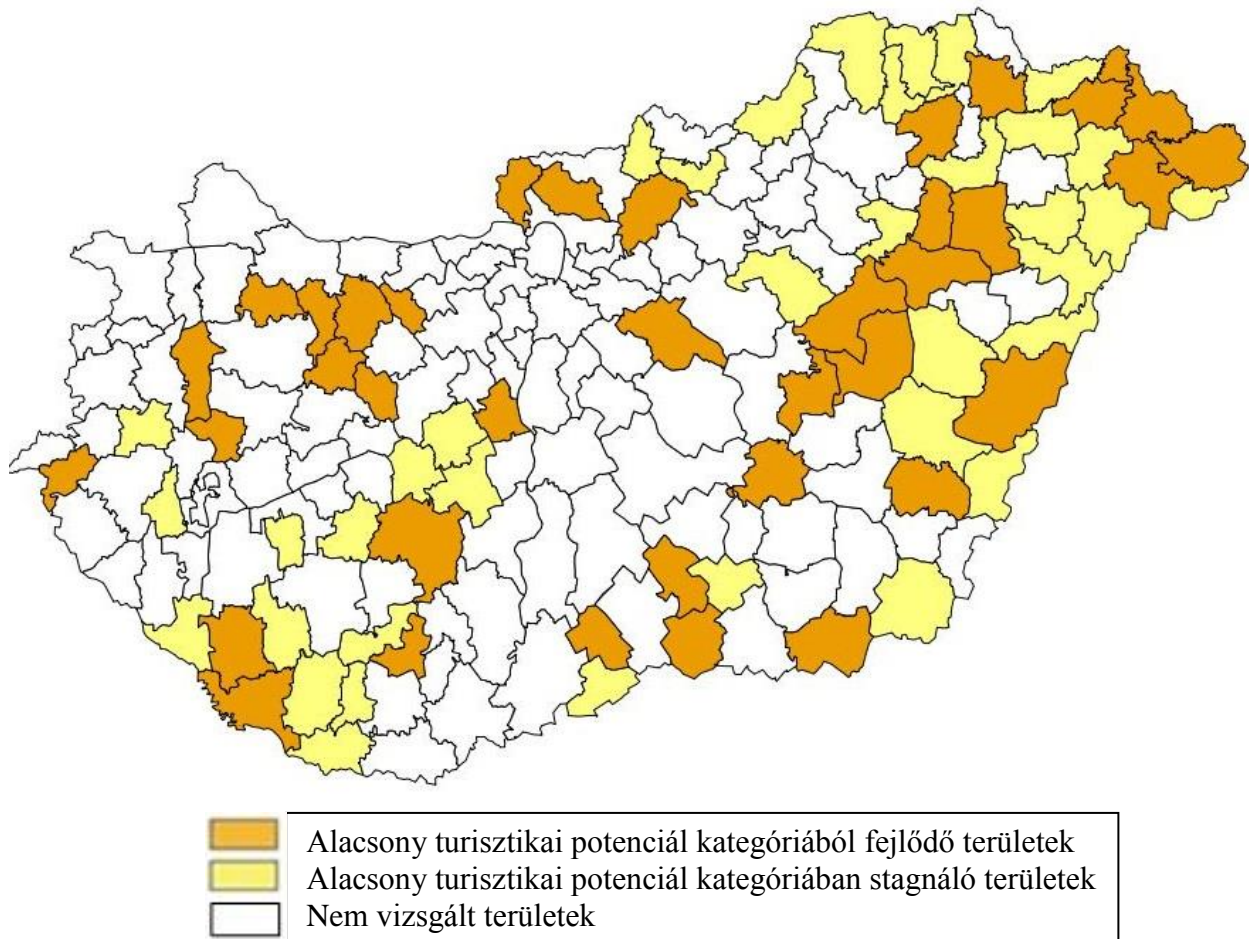

27. ábra: Alacsony idegenforgalmi potenciállal rendelkező kistérségek pályázati forrásai 2007-2014

Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Véleményem szerint ezeknek a belső vagy külső periférián lévő térségeknek kitörési lehetőséget biztosítana, ha a pályázati forrásból adódó lehetőségeiket egymással összekapcsolhatóvá tennék. Az erőteljes gazdasági- és társadalmi leszakadás véleményem szerint csak akkor állítható meg, ha ezek a térségek nem kizárólag egyedül – a kistérségen belül – próbálnak megoldást találni a fejlődésre, hanem egyfajta klasztert alkotva törekednek az együttműködésre. Úgy gondolom, hogy a kistérségek különböző erőforrásait együttesen felhasználva kedvezőbb feltételek teremthetők meg a gazdaság előmozdítására. Ezen megállapításaimból kiindulva megvizsgáltam azoknak a kistérségeknek az elhelyezkedését, amelyek az alacsony potenciállal rendelkező kategóriából fejlődni tudtak 2007-hez képest 2013-ra - és a fejlődés hatására a közepesen alacsony kategóriába kerültek - azért, hogy elemezni tudjam ezek térbeli elhelyezkedését a komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségeikéhez képest. A kiemelkedően-magas és magas potenciállal rendelkező centrum-térségeket kihagytam a szemléltetésből, mivel az volt a célom, hogy a hasonló gazdasági helyzetben lévő desztinációkat kutassam.

Az alacsony potenciállal rendelkező kistérségekből 38-nak sikerült 2013-ra javítani pozícióján és elérni a kategóriaugrást (2- 3. sz. mellékletek). Ebből 20-nak 40 millió Ft alatti pályázati összeg is elegendő fejlődést hozott. Az Óriszentpéteri (152 millió Ft), Balmazújvárosi (168 millió Ft) és Pannónhalmi (217 millió Ft) kistérségek forrásallokációja volt a legnagyobb mértékű (9. sz. melléklet). A 28. ábrán szemléltettem, hogy a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közelében kivétel nélkül található olyan desztinációk, amelyeknek a 2007-ben megállapított turisztikai potenciál indexük 2013-ra növekedést mutatott. Megállapítható, hogy a külső befolyásoló tényezőket vizsgálva ezek a térségek előnyösebb helyzetben vannak a körülöttük lévő alacsony potenciállal rendelkező térségekhez képest.

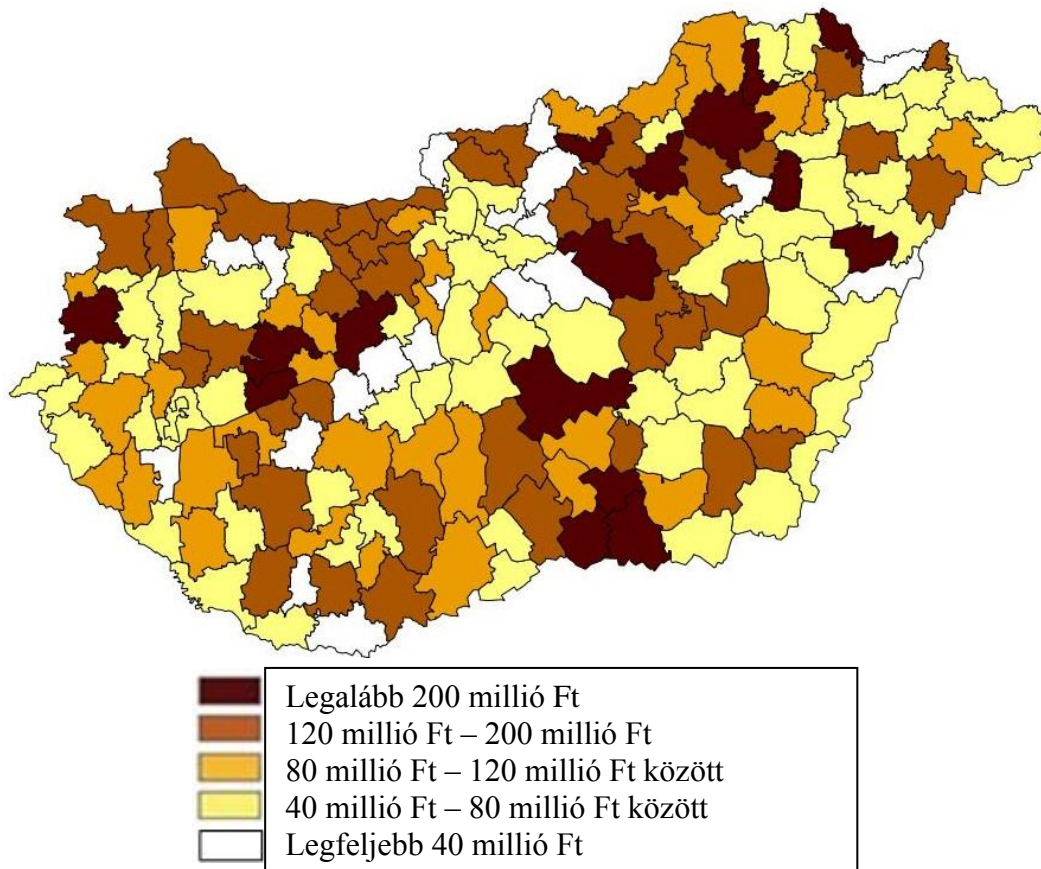
28. ábra: 2007-ben alacsony turisztikai potenciállal rendelkező kistérségek 2013-ra elért eredményei

Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

Úgy gondolom, hogy a leghátrányosabb helyzetben lévő desztinációk és a közelükben elhelyezkedő fejlődő térségek együttműködése elengedhetetlen a tartós fejlődés megalapozásaként. Véleményem szerint a kooperáció segítségével kialakíthatók olyan kisebb turisztikai körzetek, melyek együttműködése, klaszterben gondolkodása lassíthatja a leszakadás mértékét, pozitív hatásaival megteremthető helyi szinten a gazdasági stabilitás. A perifériák közötti fejlődő térségek alkalmasak lehetnek arra, hogy az együttműködés bázisaként egyfajta centrumként tekintsünk rájuk a periférikus helyzetben lévő térségek között, azaz ők tekinthetők a perifériák centrumának. Természetesen a perifériák a nagyvárosi pólustérségektől és centrumoktól való függését ez nem befolyásolja, valódi centrumoknak nem tekinthetjük őket, csupán a periférikus helyzetben lévő körzetek egy-egy kedvezőbb helyzetben lévő húzóterseinek.

A turisztikai pályázatok és potenciál-változás mellett fontosnak tartottam elemezni más forrásokat is, hiszen ahogyan korábban körvonalaztam, a turizmus működésének számtalan előfeltétele van, amelyeknek megteremtése fontos egy térségben. Ezért elemeztem az Új Magyarország Fejlesztési Terv - Új Széchenyi Terv gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó pályázati forrásait is 2007-2013 között (*10. sz. mellékletben* részletesen megtalálhatók a kistérségekhez kapcsolódó pontos pályázati összegek).

A támogatásokat – az előzőekhez hasonlóan – 1.000 lakosra vetítve millió Ft-ban meghatározva kategorizáltam. Öt kategóriát hoztam létre (29. ábra). Négy kategória megegyezik a turisztikai pályázatok szemléltetésére szolgáló kategóriákkal, az ötödik kategóriában a 200 millió Ft feletti támogatási összegű kifizetéseket szemléltettem a kistérségekre vonatkozóan.

29. ábra: Gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó ÚMFT-ÚSZT pályázati források, 2007-2013

Forrás: TÉRKÉPTÉR, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A 29. ábra térképi ábrázolása szerint kistérségek többsége 40 millió Ft és 200 millió Ft közötti támogatást kapott, Budapest és agglomerációja jellemzően a kevesebb forrásfelhasználók közé sorolható nem konvergencia régióként. Megállapítottam, hogy azok a kistérségek, amelyek fejlődést értek el 2007-ről 2013-ra kivétel nélkül legalább 40 millió Ft gazdaságfejlesztési támogatáshoz is jutottak a turisztikai források mellett. Az is megállapítható volt, hogy a 2007-ben alacsony vagy közepesen-alacsony idegenforgalmi potenciállal rendelkező régiók 2013-ra elért fejlődéséhez elegendő volt a többihez képest kisebb mértékű forrásallokáció is (40-80 millió Ft közötti). A közepesen-magas vagy kiemelkedően-magas idegenforgalmi potenciált elérő területek jellemzően legalább 120 millió Ft gazdaságfejlesztésre fordítható támogatást kaptak a 7 év alatt. Azok a kistérségek, amelyek támogatása nem érte el a 40 millió Ft-ot 1.000 lakosra vetítve, azok jellemzően azok a területek, amelyekben a fejlődés nem észlelhető idegenforgalmi potenciál szempontjából a turisztikai beruházások allokációja ellenére sem. Ezen információk alapján megállapítottam, hogy a turisztikai pályázati források allokációja a gazdaság fejlesztése nélkül nem eredményes. Ahhoz, hogy a turizmus nemzetgazdasági ág sikeres lehessen egy adott térségben, szükséges a külső környezet fejlesztése is, a térség gazdasági stabilitásának megteremtése.

5.4. Új és újszerű tudományos eredmények

1. Az Európai Unióban turisztikai versenyképesség mérésére használt komplex idegenforgalmi hatásmutató részletesebb tanulmányozása alapján megfogalmaztam azokat a hiányosságokat, tapasztalatokat, amelyeket a kutatás folyamata során érzékeltem az általam kijelölt vizsgálati térségre vonatkozóan. A komplex idegenforgalmi hatásmutató módszertani felépítése nem teszi lehetővé a magyarországi LAU1-es szinten történő vizsgálatot. Ahhoz, hogy az index kistérségi szinten alkalmazható lehessen, a módszertani eljárás három fő részeleméből kettőt módosítani szükséges. A gazdasági hatás mérését javaslom a vendégéjszakák számának alakulására módosítani, míg a társadalmi hatás mérését a kereskedelmi szálláshelyek mellett a magán szálláshelyek adataival is célszerű kiegészíteni.

2. Olyan – a komplex idegenforgalmi hatásmutatóhoz képest bővített – mutatórendszert dolgoztam ki, amely átfogóbb képet nyújt a turisztikához kapcsolódó vizsgálatok esetén, hiszen a turizmushoz szorosan kötődő gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és szociális eredményeket is tartalmazza, mint az ágazatot befolyásoló tényezők. A bővített változókból álló mutatórendszert idegenforgalmi potenciál indexnek neveztem el. Az index kiszámításának képlete:

$$IPI_t = \frac{\sum_{n=12} n_i IPI_t \left(\frac{v^{X_t} - v_{min}^{X_{t0}}}{v_{max}^{X_{t0}} - v_{min}^{X_{t0}}} \right)}{n_i IPI_{n=12}}$$

3. A 2007-2013-ban lezajlott európai uniós programozási időszakhoz köthető turizmusfejlesztést célzó pályázati források gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó intézkedések nélkül nem vezettek eredményre. A gazdaságfejlesztési intézkedések mellett a turizmus segítség lehet a gazdaság több lábra állításában, ugyanakkor a periférikus területek egyoldalú függése az ágazattól hosszú távon nem oldja meg azok gazdasági-társadalmi leszakadásának problémáit.

4. A térségek periférikus helyzetét kifejezetten elmélyíti, ha belső erőforrásaikból adódó lehetőségeiket ezek a térségek egymás között is versenyeztetik, és nem a közös, kölcsönösen előnyös beavatkozások megvalósítására törekszenek. A kooperáció segítségével kialakíthatók olyan kisebb turisztikai körzetek, melyek együttműködése lassíthatja a leszakadás mértékét, pozitív hatásaival megteremthető helyi szinten a gazdasági stabilitás. A periférikus térségekben található fejlődő térségek alkalmasak lehetnek arra, hogy az együttműködés bázisaként, egyfajta centrumként, funkcionáljanak. Ezen térségeket – potenciális húzószerepük miatt – a perifériák centruma elnevezéssel illetem.

6. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Vizsgálataim alapján az alább részletezett főbb következtetéseket állapítottam meg, melyek alapján javaslataimat is megfogalmaztam. A disszertációmban vizsgálati területként Magyarországot választottam, kutatásom fókuszában a magyar kistérségek álltak. A kistérségi területi szint kiválasztását az indokolta, hogy a kutatásomban a turizmus gazdaságfejlesztési szerepének feltérképezését tűztem ki célul, amelyet – véleményem szerint – elsősorban lokális szinten érdemes értelmezni, mégpedig a helyi erőforrásokhoz való szoros kötődése miatt. A kistérségi lehatárolás alkalmazása tehát a kutatást megalapozó lokális statisztikai adatbázis összeállítása miatt volt fontos. Vizsgálataimat nehezítette, hogy a kistérségek – a vizsgált időszakban érvényes – határai sem tervezési, sem fejlesztési szempontból nem tekinthetők a területi egységek határvonalainak. A különböző települések erőforrásai, fejlesztési gócpontjai, a gyakorlatban működő gazdasági és társadalmi kapcsolatai számos esetben kistérségi határvonalakon átívelő tényezők. A kistérségeket alkotó települések belső erőforrásai, illetve lehetőségei sok esetben nem azonosak, így azok kistérségi szintű kategóriákba sorolása pusztán megközelítő információkat tud adni a helyi fejlesztéspolitikai döntésekhez. A kutatásomhoz szükséges adatgyűjtést és annak elemzését nagymértékben elősegítette a LAU1-es területi szintre rendelkezésre álló adathalmaz, de tekintettel arra, hogy a körülhatárolt kistérségek nem minden esetben hasonló erőforrású települések csoportjából épülnek fel, így a kistérségi szintű gazdaságélénkítő javaslatok megfogalmazását nehéz feladatnak ítéltm.

Az alábbiakban az általam meghatározott hipotézisekre adott válaszokat fogalmaztam meg:

H1: A turisztikai versenyképesség mérésére alkalmazott nemzetközi és hazai módszerek nem adnak teljes képet a szektor tényleges működési mechanizmusairól, továbbá mérésük lokális szinten korlátozott vagy egyáltalán nem megvalósítható.

A turizmus, mint gazdasági ág körülhatárolása összetett, számtalan tényező figyelembevételét igényli. A nemzetközi gyakorlatban használt versenyképességi mutatók általában nagyobb területek – jellemzően országok, ország csoportok – eredményeinek összehasonlítására alkalmasak. Az országok turisztikai attrakciói, kulturális hagyományai, természeti- és történelmi értékei sajátosak. Könnyebben megfigyelhető eltéréseket mutatnak, mely alapján a szálláshelykapacitások kihasználtsága és a vendégforgalom alakulásának eredményei is informatívabbak, mint két egymás mellett elhelyezkedő, kisebb területű magyarországi kistérség eredményei. Véleményem szerint ezek a mutatók finomításra, pontosításra szorulnak lokális szinten. A magyar turizmus elemzése kapcsán azt tapasztaltam, hogy a szektorhoz kapcsolódó elemek nem minden ponton egyértelműen meghatározottak. Olyan része a gazdaságnak, amelyet az elfogadott nemzetközi szabványok önálló elemként nem ismernek, illetve nem határolnak le egyértelműen, tehát önálló turizmus nemzetgazdasági ágazat nem létezik. A turizmus szektor helyzetének meghatározására a „szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás nemzetgazdasági ág” adataiból szerezhetünk információkat. Ezek az információk azonban nem adnak teljes képet a gazdasági ág hatásairól, feltételeiről és problémáiról. Számtalan olyan turisztikai tevékenységhez köthető vállalkozás működik, amely kategória alapján ide nem sorolható, mégis a szektorhoz köthető bevételt generál. A vendéglátás sem egyértelműen kizárólag turisztikai jellegű tevékenységi forma, így annak turizmusra gyakorolt hatása sem mérhető minden tekintetben. A turizmus legfőbb pozitív hatásai között szerepel a munkahelyteremtés, foglalkoztatás-bővítés. A

turizmusban foglalkoztatottak számáról véleményem szerint nem rendelkezünk pontos információkkal, hiszen a szektorral érintkező vállalkozások (pl. szolgáltatások, közlekedés) foglalkoztatottjait nem tekintjük a nemzetgazdasági ághoz kapcsolódónak. Így előfordulhat, hogy egy-egy turisztikai beruházás foglalkoztatás-növelő hatását pontosan mérni nem tudjuk, csupán feltételezéseink lehetnek. A beruházásból eredő egyértelmű hatása nem körvonalazható, így többek között a reálbér növekedésre vonatkozó hatása sem. **Így ezt a hipotézisemet teljes mértékben igazoltnak tekintem.**

H2: A turizmus feltétele a külső környezeti feltételek biztosítása, annak stabilitása. A külső környezet fejlődése pozitív hatást gyakorol a vidéki térgazdaság növekedésére, mely a turisztikai potenciál növekedését is generálja.

Kutatásom alapján megállapítható, hogy a turizmus nemzetgazdasági ág sikerességének rendkívül határozott feltételei vannak. Egy térség gazdasági-, társadalmi- és infrastrukturális stabilitása nélkül a szektor fejlődése nagyban megnehezül. Az országon belül körülhatárolható kiemelt zónák sikerességüket erős gazdasági szerepüknek köszönhetik. A belső vagy külső perifériának tekintett térségek esetében elsődleges a stabilitásuk megteremtése. Véleményem szerint semmiképp nem vezet eredményhez, ha a leszakadó térségek gazdasági alaptényezőjének a turizmus szektort tekintjük. A turizmus nemzetgazdasági ág kizárólag a szektor működéséhez szükséges alapfeltételek és erőforrások megléte esetén képes hosszú távon jövedelemtermelésre. Véleményem szerint ezek hiányában turisztikai beruházások hosszú távon nem érik el a térségben a kívánt eredményeket jelentős forrásfelhasználás ellenére sem. **A megfogalmazott hipotézist kutatási eredményeimre támaszkodva igazoltnak tekintem.**

H3: A turizmus szempontjából élenjáró területek Magyarországon a regionális pólusok valamint a nemzetközi tengely mentén elhelyezkedő térségek. Ezeken a területeken kívül eső, periférikus kistérségek turizmushoz köthető gazdaságélénkítő törekvései legtöbbször nem elegendők a térség számára.

A regionális pólusoknak, nemzetközi körforgásba bekapcsolódott térségeknek meghatározó szerepük van a turizmus szempontjából is, így a rurális területek helyzete nehezebbé válik. Megállapítottam, hogy szerkezeti problémákkal küzdő, kisebb vagy nagyobb mértékben hanyatló rurális térségekben kizárólag a turizmus fejlesztésének előtérbe helyezése nem biztosít kitörési lehetőséget a periférikus helyzetből. Ezekben a térségekben a gazdaságfejlesztési intézkedések mellett a turizmus segítség lehet a gazdaság diverzifikálásában, ugyanakkor a periférikus területek egyoldalú függése az ágazattól hosszú távon nem oldja meg azok gazdasági-társadalmi leszakadásának problémáit. A helyi gazdaságfejlesztés célrendszerét szem előtt tartva fontos felmérni, hogy milyen problémákkal küzd a helyi gazdaság, milyen kapacitások, erőforrások állnak rendelkezésre és milyen lehetőségek rejlenek a helyi struktúrában a külső források figyelembevételével. Megállapítottam, hogy a hátrányos helyzetben lévő, a turizmus ágazat működéséhez szükséges erőforrásokkal nem/vagy nem teljes körűen rendelkező térségek kizárólag más térségekkel együttműködve lennének képesek piaci pozíciójuk javítására. Összefogás nélkül ez jóval nehezebb vagy egyáltalán nem lehetséges. **Ezen hipotézisemet részben igazoltnak tekintem.** Önmagában a turizmus fejlesztése nem képes a leszakadás megállítására, de a külső környezet fejlesztésével egy időben – a helyi adottságokra, belső erőforrásokra alapozva – kitörési irány lehet a periférikus helyzetből.

H4: A turizmusfejlesztéshez kapcsolódó európai uniós pályázati források felhasználása nem minden térségben generált kielégítő eredményeket a hosszú távú fenntartható fejlődés megalapozásához. A turizmus külső környezetének fejlődése nélkül a turizmusfejlesztési törekvések nem érik el a kívánt hatást, az ágazat fejlődéséhez kizárólag a turizmusfejlesztéshez kapcsolódó források allokációja nem elégséges.

Véleményem szerint a pályázati források tényleges hasznosulása a szektorban nem körvonalazható egyértelműen. A versenyképesség javítására irányuló pályázatok, a gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó források, a társadalmi megújulás, környezet-és közlekedésfejlesztés eredményei szoros kapcsolatban vannak a turisztikai ággal is, melyek – ágazatra kifejtett – hatásai nehezen mérhetőek. A tipikusan turisztikai beruházások között is fellelhetőek olyanok, amelyeknek fejlődést generáló hatásai nem egyértelműek. A turisztikai vonzerőfejlesztés esetében beszélhetünk olyan beruházásokról is, melyeknek a célja a történelmi- és kulturális értékek megóvása, egyfajta állapotmegőrzés. Történelmi hagyományaink és értékeink, épített örökségeink, műemlékeink megőrzése fontos feladat, ám ezek a beruházások nem minden esetben járnak jövedelemtermeléssel, versenyképesség fokozásával vagy munkahelyteremtéssel. A turizmusfejlesztéshez kapcsolódó európai uniós pályázati források felhasználása jellemzően azokban a térségekben nem generált kielégítő eredményeket, amelyeknek a gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó források allokációja a legalacsonyabb volt a 2007-2013-as programozási időszakban. Ezek azok a területek, amelyekben a fejlődés nem észlelhető idegenforgalmi potenciál szempontjából a turisztikai beruházások allokációja ellenére sem. A turizmus szoros kapcsolatban van más nemzetgazdasági ágakkal, ezért ahhoz, hogy a turizmus sikeres lehessen egy adott térségben, mindenképpen szükséges a külső környezet fejlesztése is. Megállapítható, hogy a magyarországi kistérségek esetében kizárólag a turizmus fejlesztése hosszú távon nem biztosít stabil gazdasági háttérrel, a gazdaság- és területfejlesztési intézkedések hiányát nem képes pótolni. **Így a hipotézisben megfogalmazott állításaimat részben igazoltnak tekintem.**

A megfogalmazott következtetéseimre alapozva az alábbi javaslatokat tettem a feltárt problémák megoldására:

Véleményem szerint Magyarországon a turizmus erős koncentrátságot mutat időben és térben egyaránt. Úgy gondolom, hogy fontos tényező ennek a koncentrátságnak az oldása, időbeli és térbeli szélesítése. A turizmus nemzetgazdasági ág meghatározó tényezője az országban az egészségturizmus, melynek nemzetközi szintű megismertetése fontos feladat. Ez a fejlesztési irány a hatályban lévő koncepcióban megfelelő hangsúlyt kap, hiszen az elérendő célok között szerepel, hogy Magyarország 2024-re az egészségturizmus több területén Európai legnépszerűbb desztinációja legyen. Emellett úgy gondolom, hogy a kínálati elemek diverzifikációja enyhíthetné a szektoron belül észlelhető erős koncentrátságot.

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Koncepcióban meghatározott egyéb turizmusfajtákhoz tartozó stratégiák kiszélesítése is fontos tényező az egészségturizmus mellett, így a lovas-turizmus, a kerékpáros- aktív turizmus, ifjúsági turizmus, kulturális turizmus, ökoturizmus, falusi turizmus is. Az egészség megőrzésében, az ehhez kapcsolódó szolgáltatásokban az egészségturizmus jelentősége kiemelkedő, de véleményem szerint a sporttal, mozgással, természetjárással összefüggő turizmusfajtákkal kiegészülve változatos programkínálat hozható létre. A különböző turizmusfajtákhoz kötődő szolgáltatók együttműködése által kedvezőbb feltételeket tudnának

ajánlani a fogyasztók részére, mely együttműködés a partnerek szempontjából is előnyös. A partneri viszony véleményem szerint nem kizárólag helyi szinten értelmezhető.

Léteznek olyan turisztikai vonzerők, amelyek helyhez kötöttek (pl. természeti erőforrások: gyógyvíz, túraterületek, Nemzeti Parkok, növény- és állatvilág, épített örökségek, műemlékek stb.). Ezen tényezők megléte jelentős előnyhöz juttathatja azt a térséget, amelyben megtalálhatók. Vannak azonban kifejezetten olyan turisztikai attrakciók, termékek és szolgáltatások, amelyek értékteremtő képessége nem helyhez kötött. Ilyenek például az országra jellemző történelmi- és kulturális hagyományok, az egyedi gasztronómiai világ, a kulturális turizmus különböző területeinek lehetőségei, a konferencia- és fesztiválturizmusban rejlő potenciál. Ezeknek a területeknek az összekapcsolása, komplex programcsomaggá alakítása a legtöbb kistérség számára nyitott lehetőség.

Megítélésem szerint a nemzeti értékek és a hungarikumok megismertetése nem kap kellő figyelmet a marketing tevékenységeken belül. Az országimázs kialakításának fontos elemei nemzeti értékeink hangsúlyozása. A nemzeti értékeknek a központi stratégiai menedzselése és átfogó marketingkoncepció kialakítása véleményem szerint elengedhetetlen feladat. Évszázados múltra visszatekintő fürdőkulturánk mellett számtalan unikális termék, szolgáltatás vagy örökség jellemzi országunkat. Budapest nevezetességei, a pálinka, a Tokaji borvidék, a gulyásleves elsők között említésre kerül a Magyarországra látogató külföldiek körében, de a Kassai-féle lovasíjász módszer – mint hungarikum – előtérbe kerüléséről már kevesebbszer beszélhetünk. Ahhoz, hogy a gasztronómiai hagyományok, a magyar vendéglátás megfeleljen a hazai és nemzetközi elvárásoknak, jó minőségű, helyben, közvetlen környezetben, illetve az országban termelt nyersanyagok szükségesek. Az élelmiszer-nyersanyagok területén hiányzik az erőteljes ösztönzés jó minőségű termékek előállítására, pedig természeti adottságaink kimagaslóak kiváló minőségű élelmiszerek termelésére. A hagyományok, a kulturális örökség és kézművesség megőrzését minden turisztikai fejlesztésnél előtérbe kell helyezni.

A fejlett központokhoz képest a periférikus kistérségek nehezebb helyzetben vannak. Ezeknek a térségeknek azonban nem a nemzetközi vagy hazai élvonalba történő bekerülés elsősorban a cél, hanem a helyi gazdaságfejlesztés adta lehetőségek kihasználása kell, hogy az első számú cél legyen. Ennek elsődleges célcsoportjai véleményem szerint a belföldi utazók, akik száma egyre növekvő tendenciát mutat - nem utolsó sorban a Széchenyi Pihenőkártya bevezetésének köszönhetően. A Szép-kártya egyszerre gazdaságfejlesztő, munkahelyteremtő, egészségmegőrző és társadalmi szemléletformáló program. Külön ki kell emelni a kártya gazdaságfejlesztő hatását a vidék vonatkozásában, hiszen a költés több mint 80 %-a vidéken jelentkezik. A sérülékeny, természeti értékekben gazdag térségek kapcsán a nemzeti stratégiai fejlesztési célkitűzések egyértelműen a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodást támogatják. A helyi lakosság számára hasznot hozó, a tömeg-szemlélet helyett a kisebb számú turistát vonzó, mérsékelt környezeti terhelést jelentő turizmusformákra való koncentráció említendő meg itt elsődlegesen. Az ökoturizmus és egyes aktív turisztikai termékek tipikusan a nemzeti stratégia kiemelt jelentőségű erőforrásai (víz, táji értékek stb.).

A periférikus helyzetben lévő térségek turisztikai attrakciófejlesztésének kialakításában meghatározó szerepe van – akár települések vagy kistérségek által közösen nyújtott – komplex csomagok kialakításának. A helyi adottságok adta lehetőségeket kihasználva olyan együttműködésekre van szükség a térségek között, mely a csomagok széleskörű kínálatát teremti meg. Olyan turisztikai körzetek kialakítására van szükség, amelyek határai nem

elsősorban közigazgatási határok mentén helyezkednek el, hanem a belső erőforrások optimális kombinációin, valamint tényleges együttműködési hajlandóságon alapulnak. Véleményem szerint a termékcapcsolásban rejlő lehetőségek a turizmus tevékenységeinek lényeges elemei. Úgy gondolom, hogy a belső vagy külső periférián lévő térségek különböző erőforrásaik együttes felhasználásával kedvezőbb feltételeket képesek teremteni a gazdaságuk előmozdításához. A turisztikai régiók közül Budapesten, a Balatonnál, és a Dél-Dunántúlon is működik regionális szintű turisztikai kártyarendszer. Véleményem szerint a térségek komplex programcsomagjaiknak kialakításához jó alapot adnak a működő kártyarendszerek, mint egyfajta jó gyakorlat.

A kiegyensúlyozott, szerteágazó nemzetközi kapcsolatok kialakítása és fenntartása is fontos feladat, a külső erőforrások bevonása érdekében. A turizmus ezen a területen is sajátos lehetőségekkel rendelkezik. A Nemzeti Turizmusfejlesztési Koncepció külön stratégiai célkitűzést rendel a nemzetközi kapcsolatok erősítéséhez, melynek része a szakmai, intézményi kapcsolatok erősítése, és a közép-európai, Kárpát-medencei térségekben. Kiemelt jelentőségű a nemzeti gazdaságpolitika keleti térségekkel történő kapcsolat erősítése, egyrészt a nemzetközi jelenlét kiszélesítése az értékesítési piacokon, így erősítve a hazai beutaztatást, másrészt a befektetések ösztönzése terén.

A szélesebb spektrumú területi együttműködések mellett fontos a hazai térségek közelebbi, határok mentén húzódó területekkel történő együttműködése is. Véleményem szerint a határon átnyúló együttműködések mértéke, intenzitása egyelőre nem kielégítő, érdemes lenne ezeket célzottabb pályázati forrásokkal ösztönözni. Az együttműködő térségek egységes arculati elemeket használva fokozhatják marketing tevékenységüket. Az egyes szálláshelyek, turista útvonalakon működő vendéglátóegységek, múzeumok, kávézók együttműködési hajlandósága által akár több napos programcsomagok is kialakíthatók, kedvezményekkel, extra szolgáltatásokkal kiegészítve.

A 2014-2020-ig tartó programozási időszak egyik legfontosabb célkitűzése a fejlesztési források hatékony felhasználása régióknál kisebb méretű területi egységekben, ahol azonos problémával küzdenek, vagy a hasonló adottságok közös kihasználása a cél. Ezen újnak tekinthető irány olyan kooperációk kialakulását támogatja, amelyekben az együttműködő térségek aktív részvétele, valamint a közösen kitűzött és közösen elérendő célok kölcsönösen előnyös módon történő megvalósítása elengedhetetlen.

Az együttműködések ösztönzésében az önkormányzatokon kívül a Turisztikai Desztináció Menedzsment szervezeteknek is nagy szerepe van, melyek a térség adottságainak ismeretével rendelkeznek, és képesek kialakítani az ahhoz kapcsolódó marketing stratégiát is. A térségi és helyi összefogáson nyugvó, a belföldi magyar turizmust koordináló és szervező turisztikai szervezetek (TDM) stratégiai megerősítése fontos feladat. A TDM szervezetek megalakulása óta eltelt időszak alatt elegendő ismeret áll rendelkezésre ahhoz, hogy a szervezetek megtapasztalják az intézményrendszerben betöltött fontos szerepüket.

A valós együttműködések ösztönzése véleményem szerint a TDM szervezetek részéről még javítható, ami a megfelelő mértékű kommunikáció hiánya miatt alakulhatott így. A turisztikai szervezetek (TDM) szabályozása, a kompetenciák, hatásköri kérdések megoldása a turizmusirányítás feladata. A turisztikai szervezetek számára további kihívás a helyi szereplők körében való elfogadottságuk megszilárdítása. Az érdemi szakmai partnerség, a felelős

együtműködés megteremtése érdekében ki kell alakítani az egyeztetéshez szükséges szakmai fórumokat. A TDM rendszerre épülő intézményrendszer kialakítása fontos feladat.

A belföldi turizmus élénkítése érdekében a stabilan működő magyar turisztikai szervezeti rendszer teljes kiépítésére van szükség. A fenntartható működés biztosításához elengedhetetlen a jogszabályi környezet megteremtése is. A turizmus gazdasági ág egyre erősödő szerepét figyelembe véve véleményem szerint elengedhetetlen annak törvényi szabályozása.

ÖSSZEFOGLALÁS

Disszertációm célja volt elsősorban Magyarország gazdasági potenciál-változásának, tendenciáinak átfogó elemzése, különös tekintettel a kistérségi szint fejlődési lehetőségeire. Ezen belül kiemelt vizsgálati irányom volt a turisztikai fejlesztések gazdaságfejlesztési hatásainak mélyrehatóbb elemzése. Évek óta végzett kutatásaim is bizonyítják, hogy a vidéki térben – gazdaságfejlesztési szempontból – számos különféle fejlesztési potenciál rejlik. Ezen fejlesztési lehetőségek között (figyelembe véve az elmúlt évek fejlesztési irányait) a turizmus meghatározó szerepet képvisel.

Egy adott térség fejlődését, gazdasági növekedését, folyamatait, versenyképességét, a területi folyamatok alakulása, változása befolyásolja és ezáltal az ott élő lakosság életminőségére, életszínvonaluk változására is hatással van. Mivel a tér különböző pontjain eltérőek a gazdasági, a humán erőforrásbeli, a földrajzi, illetve az infrastrukturális adottságok, így a fejlődés is eltérő térben és időben is. Az egyenlőtlenség – pontosabban a nem-azonosság – a tér- és időbeliség alapkategóriája, ebből következően talán a legsokoldalúbban kutatott kérdésköre a területi vizsgálatoknak. A társadalmi egyenlőtlenség általában együtt jár a szegénységgel, elmaradottsággal, ezeknek az égető társadalmi problémáknak a vizsgálati eszköztárában az általános egyenlőtlenségvizsgálati módszertannal. A területi egyenlőtlenségek tényét sok tényező formálja és alakíthatja ki. A regionális politikák alapvető célja ezen térben fennálló területi különbségek csökkentése, a fejlődésben lemaradt térségek felzárkóztatása. A fejlesztés alapvető kérdései közé tartozik, hogy mely térségeket sorolunk az elmaradott kategóriába, és mit tekintünk elérendő fejlettségi szintnek. A kutatások azt bizonyítják, hogy a régiók között a fejlődés hosszú távon kiegyenlítettebb, mint rövidtávon.

Magyarországon jellemzően nagyok a területi különbségek, ami egyértelműen a vidéki területek hátrányát jelenti a fővárossal szemben. A vidék lemaradása a városias körzetektől jellemzően növekszik. A vidék jellemzői a városi körülményekkel összehasonlítva a hagyományosan használt mutatók tükrében (GDP-ben betöltött szerep, foglalkoztatottság, jövedelmi viszonyok, infrastrukturális ellátottság) lényegesen rosszabb. A vidéki területek jelentős részében alacsonyabb szintű az infrastrukturális ellátottság, gyenge a gazdasági szerkezet és a szolgáltatások színvonala. Magasabb a munkanélküliség, rosszabbak a kereseti viszonyok, a fiatal generáció továbbra is elvándorol, ugyanakkor az esetek másik részében, az anyagi lehetőségeik teljes hiánya köti helyhez az ott lakókat, emiatt kedvezőtlen a korstruktúra.

A területi egyenlőtlenségek kezelése, mérséklése nem csak hazai, hanem európai uniós szinten is a regionális politika meghatározó eleme. Számos elméleti irányzat született a területi egyenlőtlenségek kezelésére. Ezen elméletek tanulmányozása során kiderül, hogy tökéletes területi egyenlőség napjaink globalizált világában semmilyen körülmények között nem jöhet létre, mesterséges beavatkozással is csak rövid ideig. Disszertációm irodalmi áttekintésében bemutattam a területi egyenlőtlenségeket leíró növekedési elméleteket, hiszen ahhoz, hogy a területi folyamatok mechanizmusait kellőképpen vizsgálni tudjuk, először meg kell ismerkednünk az alapvető gazdaságfejlesztési modellek kiindulási pontjaival.

Napjaink térgazdaságának fejlődését az egyre erősödő globalizációs folyamatok, a nem anyagi jellegű erőforrások felértékelődése és a gyorsuló technológiai váltások befolyásolják. A

globalizáció tekintetében új értelmet nyernek a különböző folyamatok, nemzetközi szinten meghatározó a munkamegosztásban betöltött szerep, a területi egységek pedig specializációra kényszerülnek a differenciáltan rendelkezésre álló erőforrások miatt, mely a helyi adottságok szerepét is átértékeli. Ennek megfelelően a lokális szint egyre inkább felértékelődik, mivel a vállalatok tartós versenyelőnyei itt koncentrálnak, és a helyi szereplők összefogásukkal érvényre tudják juttatni gazdaságfejlesztési elképzeléseiket. Meggyőződésem, hogy az adott tér endogén forrásaira alapozott gazdaságfejlesztés az egyik alapja a terület- és vidékfejlesztésnek.

Ma már széles szakmai körben elfogadott, hogy a globalizáció-lokalizáció fogalompár egyazon gazdasági-társadalmi folyamat két vetülete. A lokalizáció olyan gazdasági törvényszerűség, amely az egész globalizálódó világban, elsősorban a tudásalapú gazdasághoz kapcsolódva, a fejlett országokban szinte mindenütt megfigyelhető. A lokalizáció elősegíti a fenntartható helyi közösségek kialakulását, ezzel támogatva a helyi gazdaságok újjáépítését. Lehetővé teszi a társadalmi kohézió kialakulását és a gazdasági megújulást, különösen a munkaigényes ágazatokba történő befektetések, az infrastruktúra megújítása és a személyes, közvetlen törődés révén. Ezekben a folyamatokban a helyi vállalkozásoknak központi szerepe van. A lokális területi szintek jelentősége alapvetően arra vezethető vissza, hogy minden egyes térrész (országrészek, megyék, járások, települések, városrészek) különböző tulajdonságokkal, adottságokkal rendelkeznek. Az ebből származó egyediség pedig egyszerre jelenthet értéket, amelyet érdemes kihasználni, vagy sajátos problémát, amelyet meg kell oldani. Az Európai Unió alapelvei a szubszidiaritás és a decentralizáció is egyértelműen a helyi szint szerepét hangsúlyozzák.

A világegységesítés (globalizáció) kiegészítőjeként még inkább felértékelődnek a helyi sajátos, egyedi adottságok és értékek, teret nyer a helyhez kötődés (lokalizáció) mozgalma. A nemzeti gazdaság világgazdaságba történő intenzív bekapcsolódásával a globalizáció hatásai ugyanis közvetlenül eléri az egyes térségeket, településeket, amelyek sok esetben meglehetősen kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. Fokozottan érzékelhető ez a vidéki térségekben, amelyek gazdasági ereje egyre inkább elveszik, növekvő terület- és vidék-politikai feladatokat teremtve. A helyi adottságokhoz, erőforrásokhoz illeszkedő, azokra építő gazdasági fejlesztési irányok kijelölése és megvalósítása fontos szerepet kap a térségek gazdasági bázisának megteremtésében.

Az alulról szerveződő regionális gazdaságfejlesztés jelentősége és áttekintése nagyban meghatározta a disszertációm vizsgálati alapjaként szolgáló turisztikai gazdasági potenciál meghatározását. A lokalizáció és a belső erőforrások vizsgálata témám szempontjából külön fejezetet érdemelt. Disszertációm első részében áttekintettem az alapvető gazdaságfejlesztési modellek történelmi fejlődését, valamint a lokalizáció fontosságát. Az endogén forrásokra alapozott gazdaságfejlesztést kiemelten kezeltem, hiszen a vizsgálatomhoz kapcsolódó megállapítások során igyekeztem ezen gazdaságfejlesztési modell alapjait szem előtt tartani. Véleményem szerint fontos feltérképezni, hogy a helyi gazdaság számára milyen kapacitások, erőforrások állnak rendelkezésére, ezzel egy időben milyen problémák tárhatók fel, és milyen lehetőségek rejlenek megoldásként a külső források figyelembevételével. Kutatásom fő témája volt ezen erőforrások feltérképezése különös tekintettel a turizmus nemzetgazdasági ág vonatkozásában.

A fentiekhez kapcsolódva az endogén fejlődés a gazdasági fejlődés egy sajátos formája, amely elsődlegesen egy terület belső erőforrásaira épít. Az endogén fejlődés modellje bizonyos térségekben sikeresen alkalmazható, mivel olyan tényezőkre hívja fel a figyelmet, mint az

innovációs potenciál, azaz a területrendszerben levő megújítási képesség. Az endogén fejlesztés alapkonceptiója, hogy egy térség gazdaságának fejlesztését a helyi munkaerőre, a természeti adottságokra, valamint a szellemi és kulturális bázisra lehet alapozni. A stratégia sikerének alapfeltétele, hogy a térség lakosai elkötelezettek legyenek a koncepció mellett, ezért a tervezés és a kivitelezés minden lehetséges fázisát helyben kell elvégezni. A helyi gazdaságfejlesztés összetett folyamat, az eszközök széles tárházával rendelkezik. Fontos felmérni, hogy milyen problémákkal küzd a helyi gazdaság, milyen kapacitások, erőforrások állnak rendelkezésre és milyen lehetőségek rejlenek a helyi struktúrában a külső források figyelembevételével. Definiálni kell az átfogó célokat, fel kell vázolni az estleges forgatókönyveket, majd részletes programokat kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy pontosan hogyan akarjuk elérni a célkitűzéseinket. A fejlesztések ösztönzője, kezdeményezője, befogadója legtöbbször az adott önkormányzat vagy az általa létrehozott gazdaságfejlesztő szervezet, ezért a biztos önkormányzati anyagi háttér elengedhetetlen feltétele a helyi fejlesztések elindulásának.

A kistérségek és településeik fejlődési sikerei lokális szinten gyökereznek. A térségben rejlő lehetőségek felismeréséhez és kiaknázásához szükséges, hogy a hagyományos polgári értékek, az identitás, az empátia, az újra való nyitottság, az együttműködés és az innováció képesség jelen legyen a települések lakóiban. Napjainkra a vidék turizmuspotenciál kihasználása új és alternatív fejlesztési lehetőséget jelent a helyi gazdaság élénkítésében. A falusias környezet biztosít számos olyan desztinációs tulajdonságot, amelyek hasznosításával új bevételi csatornákat nyithat meg egy adott térség, település számára. A célzott infrastruktúrafejlesztés helyben megjelenő és helyben rögzülő beruházásokat követel, így növelve a települések általános értékét. Fontos, hogy érdekünkben álljon a vidéken lakó közösségek helyben tartása, akik a helyi erőforrásokat megőrzik, állapotukat fenntartják. A helyi gazdaságfejlesztésben kitüntetett szerepet kap az együttműködés. Egyik legfontosabb jellemzője, hogy keretében a helyi szereplők (gazdaság és társadalom) együttműködnek a helyi gazdasági tevékenységek ösztönzése érdekében. A vállalkozói szféra, az önkormányzatok és a helyi közösség közös gondolkodása és közös akciói segíthetik elő, hogy a speciális helyi adottságokra építve a közösség képes legyen a változó helyi és külső körülmények között megőrizni saját értékeit és lehetőségeit. Az együttműködés térségi dimenzióban is megfogalmazható. Eszerint a helyi gazdaság szereplői nem zárják ki a térség szűkebb és tágabb környezetével való együttműködést, azzal bizonyos mértékű „szimbiózisra” törekedve megfelelő munka- és funkciómegosztással.

A vidéki térgazdaság versenyképességének javítására számos gazdaságfejlesztési koncepció készült az elmúlt években, melyek különböző irányokat jelöltek meg a leszakadás megállítására. Ezek között a mezőgazdaság, az újraiparosítás, az élelmiszeripar fejlesztése mellett jelentős szerepet kapott a turisztika fejlesztése is, mint alternatív lehetőség. Korábbi vizsgálataim is bizonyítják, hogy a turisztikai szektor, erőforrásainak hatékony felhasználása révén képes részt venni egy adott térség gazdaságfejlesztési folyamataiban, és hosszú távú terveket kidolgozva növelheti a vizsgált tér jövedelemtermelő képességét, amely elősegítheti a gazdasági fenntartható fejlődését.

A hosszú távú regionális versenyképesség attól függ, hogy az adott térség képes-e újdonságot, innovációt generálni, tehát a magasabb rendű versenyelőnyhöz folyamatos innovációra van szükség. A gazdasági növekedés irányát, hatékonyságát jelentősen meghatározzák a helyben meglévő intézményi, társadalmi, és technológiai feltételek. Az endogén növekedési elmélet a technikai fejlődés, a humántőke-felhalmozás explicit modellezésével elemzi a gazdasági növekedést, mely középpontjában az innováció szerepel. A technológia, a tudás, valamint a

térség saját erőforrásainak endogén változóként való szerepeltetése az endogén növekedési elmélet legfontosabb, a versenyképesség fogalmát alapvetően meghatározó újdonsága. A versenyképesség erősítésének kulcsa az együttműködések javítása, valamint a speciális turisztikai szegmensek, a „piaci rés” megtalálása. Disszertációm első részében az endogén forrásokra alapozott gazdaságfejlesztést kiemelten kezeltem. A következő fő fejezetben a turizmus hazai és nemzetközi helyzetének megismertetése volt a célom.

A turizmuspiac egyik oldalán a küldő terület turistájának kereslete, a másikon, a fogadó területen a kereslet kielégítésére szolgáló turisztikai termékek kínálata áll. Mindkét pólus különböző elemekből tevődik össze, a közöttük lévő kapcsolat kialakulásában fontos szerepet tölt be a közvetítő szektor, amely speciális intézményeket, szervezeteket, illetve azoknak a turisztikai piac működését segítő tevékenységeit nevesíti. A szakirodalom a turizmus szektor környezeteként a társadalmi - kulturális, politikai, gazdasági, természeti és technológiai elemeket jelöli meg, ezek azok a tényezők, amelyek alapvetően meghatározzák adott hely (világrégió, ország, régió, település) idegenforgalmi adottságait, s annak fejlődési lehetőségeit. Előnyös környezeti tényezők élénkítik a turizmust, fokozzák a turizmus intenzitását.

A világ utasforgalmának, valamint a nemzetközi turizmus generálta bevételeknek kb. a fele Európára koncentrálódik. Európa látnivalóinak gazdagsága és turisztikai szolgáltatásainak minősége által a világ első turisztikai célpontja, tehát a vezető pozíció alapját a természeti és kulturális vonzerők széles tárháza képezi. Európán belül a turisztikai forgalom 85%-a az Európai Unió tagállamaiban realizálódik. Az Európai Unióban a turizmus közvetlen és közvetett hatásait figyelembe véve a turizmus 11%-kal járul hozzá a GDP-hez és a munkaerő több mint 12%-át foglalkoztatja.

Hazánk az európai térségben egyedülálló természeti és kulturális kincsekkel rendelkezik, ezek jelentik az ország turisztikai vonzerejének alapját, nem csak európai viszonylatban. Magyarország elsődleges versenytársai turisztikai szempontból a kelet-közép európai térség országai (pl. Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Ausztria), emellett azonban a közlekedési hálózatok bővülése következtében – a távolságok relatív lecsökkenése eredményeként – az egész világ konkurenciának tekinthető. A magyar gazdaságban a bruttó hozzáadott érték a szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás ágazatban az utolsó másfél évtizedet tekintve monoton növekvő tendenciát mutat.

Hazánk turizmusa területi tervezés és forrás szempontjából az EU programozás során a Széchenyi Terv alkalmával kapott jelentőséget. A felhasználható források köre a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.), az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT), az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP), Új Széchenyi Terv (ÚSZT), és a 2005-ben elkészült Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) megvalósítása során bővült. Ezen stratégiákon túl a Nemzeti Fejlesztési Koncepció 2014-2024 közötti időszakra megfogalmazza a turizmus nemzetgazdasági ághoz kapcsolódó legfontosabb fejlesztési területeket. Az európai és hazai turisztikai helyzet, valamint legfontosabb fejlesztési stratégiák és célkitűzések áttekintése után a következő alfejezetben részletesebben is megvizsgáltam a gyakorlatban használt nemzetközi turisztikai versenyképességi mutatókat, amely segít egy-egy térség helyzetének megítélésében.

Disszertációm legfőbb célkitűzése az volt, a komplex idegenforgalmi hatásmutató módszertanát szem előtt tartva megvizsgáljam a magyarországi kistérségek turisztikai helyzetét. Ahhoz, hogy a változásokat érzékeltetni tudjam, az előző programozási időszakot vizsgáltam, különös

tekintettel a 2007-es és a 2013-as évekre. A kutatást, adatgyűjtést nehezítette, hogy a kistérségek besorolása több esetben is módosult a kiválasztott éveket tekintve. 2007-ben 174 kistérség került lehatárolásra, míg 2013-ra ez a szám 175-re módosult. A könnyebb értelmezhetőség és összehasonlítás végett a 2007-es kistérségi besorolást vettem alapul, és 2013-ban is ugyanazon 174 kistérség adataival számoltam. Az említett index hiányosságainak tudatában igyekeztem azokra megoldást találni, és kibővíteni olyan mutatórendszerre, amely képes lehet a turizmus adatainak, hatásainak pontosabb mérésére. Törekedtem arra, hogy elemezzem, melyek lehetnek azok a tényezők, melyek a turizmus nemzetgazdasági ágat közvetve vagy közvetlenül befolyásolják.

A vizsgálati elemek közötti összefüggések elemzésére a korrelációs számítás módszerét választottam. A korrelációs számítást az általam meghatározott mindhárom pillér elemzésekor alkalmaztam, annak érdekében, hogy a kutatási eredményeim kellően megalapozottak legyenek.

A korrelációs számításon kívül a többváltozós elemzések halmazából a feltáró jellegű faktoranalízis főkomponens-elemzés módszertanát is bevontam a vizsgálataimba. Megítélésem szerint a kutatásomban ez a módszer azért volt hasznos, mert alapvetően magas változószám jellemzi a vizsgálatot, így a faktorelemzés használata által könnyebbé válik az adatok értelmezése, és feltárható a változók közötti kapcsolatrendszer is. Vizsgálati módszereim közül a harmadik fontos elem a hierarchikus klaszteranalízis összevonó eljárásának alkalmazása volt. Így lehetőségem nyílt a változók klaszterbe sorolására, és azok könnyebb értelmezésére.

Vizsgálataim első pillérét a komplex idegenforgalmi hatásmutató (TPI) magyarországi vonatkozásai adták. Célom volt, hogy a mutató módszertani háttérét figyelembe véve az általam meghatározott években elemezzem a kistérségek turisztikai rangsorát.

Vizsgálataim második pillérét a komplex fejlettségi mutató 32 változóból álló részelemeinek kutatásomba történő integrálása adta. A komplex fejlettségi mutató meghatározza, hogy a települések között milyen fejlettségi szintkülönbség mutatható ki több mutató együttes figyelembevételével. A komplex mutató figyelembe veszi a térségek gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, foglalkoztatási, szociális helyzetét is.

A vizsgálat harmadik pillérében igyekeztem kiértékelni azokat az eredményeket, melyeket az első és második pillér vizsgálata során kaptam. Próbáltam körvonalazni azokat a főbb tényezőket, amelyek befolyással vannak a komplex idegenforgalmi hatásmutató és a komplex fejlettségi mutató változóinak pozitív vagy negatív irányú elmozdulására.

Elsőként arra kerestem a választ, hogy vajon a nagyvárosi centrumok jelenléte hogyan befolyásolja a turisztikai szempontból periférikus térségek helyzetét. Magyarország településhálózati sajátosságait szem előtt tartva fontosnak tartottam körvonalazni az urbánus és rurális területek térbeli koncentrációját, ezért a további elemzéshez kiszámoltam a magyarországi kistérségek „urbanitás-ruralitás indexét”. Ezzel az volt a célom, hogy rámutassak arra a feltételezéseimre, hogy a regionális pólusoknak meghatározó szerepük van a turizmus szempontjából is, így a rurális területek helyzete nehezebbé válik.

A változók befolyásoló erejének vizsgálata mellett igyekeztem az európai uniós pályázati források elemzésére is kitérni. Az Európai Unió regionális politikájának legfőbb célja a térségek gazdasági és területi különbségeinek csökkentése, a foglalkoztatás növelése, és a társadalmi

kirekesztettség elleni küzdelem. Magyarország uniós tagországgént számtalan forrásból részesül, melyeknek hatékony felhasználásával fejlődés generálható. Feltételezéseim szerint a forrásokból felhasználható összeg nagymértékben befolyásolja egy térség fejlettségét, legyen az tisztán turisztikai vagy akár gazdaság- és területfejlesztési támogatás. Igyekeztem az összefüggéseket megvilágítani és elemezni, hogy vajon a nagymértékű pályázati forrásallokáció minden esetben hasonlóan nagymértékű fejlődést generál-e az adott térségben.

Disszertációm legfőbb célkitűzése a magyarországi kistérségek turisztikai helyzetének elemzése volt. Disszertációmban tehát törekedtem arra, hogy az általam megfogalmazott hipotézisek állításait a kitűzött célok mentén megvizsgáljam, a felmerült kérdéseket megválaszoljam. Az első, második és harmadik pillér eredményeinek tudatában igyekeztem egy olyan átfogó képet festeni a magyarországi kistérségek helyzetéről, mely alapján beazonosíthatóak azok a térségek, melyek kedvező vagy kedvezőtlen pozícióban vannak a turisztika területén. A vizsgálat eredményeként megfogalmaztam az új és újszerű tudományos eredményeimet, valamint a kutatás során levont következtetéseim alapján javaslatokat tettem a jövőbeli lehetséges irányokra.

SUMMARY

The aim in my dissertation was to carry out an overall analysis on the changes in the economic potentials of Hungary with special focus on the development perspectives of the micro-regional level. In addition, my primary research target was an in-depth analysis of the economic impacts of tourism developments. My researches of the past years also prove that there are several economic development potentials in the rural space. Among such development potentials, tourism represents high priority (considering the developments of the past years).

Spatial processes and changes influence the economic development and competitiveness of a given area, thus they have impact on the quality of life of the local population. Since the economic, human resource, geographical, infrastructural conditions are varied on various points of the space, the development also varies in time and space. Inequality, i.e. the difference, the basis of spatial and time dimension is the most common target of spatial researches. Social discrepancies usually go along with poverty and underdevelopment, so the methods of analysis of such serious social problems somehow overlap with those of general discrepancy analyses. Spatial inequalities are influenced by several factors. The fundamental objective of regional policy is to moderate the spatial imbalances and to help the underdeveloped regions to catch up. The most important issues in development include the classification of areas into the category lagging behind or what should be considered as targeted level of development. Researches prove that the development of regions is more balanced in long terms than in short terms.

Spatial inequalities are quite significant in Hungary, meaning the lagging behind status of rural regions compared to the capital. The gap between them is gradually increasing. Rural areas have poorer conditions compare to urban areas regarding role in the GDP, employment, income conditions, infrastructure etc. In most of the countryside, the infrastructure, the structure of the economy as well as the quality of services are poor. The unemployment rate is higher, incomes are lower, the young generation tend to migrate, while in other cases the lack of financial resources keep the local population in the area, thus the age structure is unfavourable.

Handling the spatial discrepancies is a determining element not only in the Hungarian but in the European regional policy too. Several theories have already been born to moderate the territorial inequalities. Such theories prove that perfect spatial balance cannot be achieved in today's globalized world. In the literature review part of my thesis I introduced the development theories describing territorial imbalances because in order to analyze the mechanisms, we need to understand the fundamentals of economic development models.

Today's spatial economy is influenced by increasing globalization processes, the upgrading of non-material resources as well as fast technological changes. From globalization perspective, various processes obtain new interpretation, the role in work distribution is important at international level, territorial units need to be specialized because of the different resources which modifies the value of local resources as well. Therefore, local conditions gain more value, since the advantages of companies in competition are also concentrated locally and the cooperation of local players enables them to realize the economic development strategies. I am convinced that economic development based on endogenous resources is the basis of spatial- and rural development.

Nowadays, it is widely accepted that globalization and localization are only two approaches of the same economic and social process. Localization is an economic principle which can be observed primarily in developed countries of the globalized world that are knowledge-based economies. It promotes that creation of sustainable local communities, supporting the revitalization of local economies. In addition, it helps the creation of social cohesion as well as economic revival, especially through the investments in labor-intensive sectors, the development of infrastructure as well as personal involvement. In such processes, the local businesses have key role. The significance of local units derives from the fact that each of them (parts of a country, counties, micro-regions, settlements, districts of cities) have different characters. Such unique character may be value which should be used or a special problem which should be solved. The principles of the European Union, namely the subsidiarity and decentralization clearly emphasize the role of local units.

Parallel with globalization, local and unique conditions and values gain more and more value. Due to the intensive link between the national economy and the world economy, the impacts of globalization can directly reach the different areas and settlements, which – in many cases – get into peripheral situation. It can be observed especially in the rural areas, losing economic power, thus creating more and more challenges for spatial- and rural development. In the creation of economic basis for areas, development strategies based on local resources and conditions become more and more important.

The significance of bottom-up regional economic development greatly determined the definition of tourism potential in my dissertation. Localization and the examination of endogenous resources represent a separate chapter in my thesis. In the first part of my dissertation I made an overview on the development of basic economic development models as well as on the importance of localization. I highlighted the endogenous resource-based developments, since they served as a basis in my research. In my opinion, it is important to discover what capacities and resources are available locally and what problems can be identified as well as what solutions can be realized with using also external resources. The major objective of my research was to discover such resources with special focus on the tourism sector.

Related to the abovementioned, endogenous development is a special form of economic development, which builds on the internal resources of an area. The model of endogenous development can be applied successfully in certain areas, since it calls the attention to factors like innovation potential. The basic concept of endogenous development is that the development of areas should be based on local labor force, natural endowments, as well as the intellectual and cultural basis. However, one prerequisite of the strategy is that the population should be committed to the concept, thus all the phases of planning and realization should be carried out locally. Local development is a complex process and has wide range of tools. It is important to see what problems the local economy faces, what capacities and resources are available and what potentials are hidden in the local structure. Overall objectives have to be defined, the possible scenarios have to be defined, detailed strategies have to be elaborated to achieve the objectives. In most cases, the motivator, the initiator is usually the local government, or a company established by the municipality, since solid financial situation is inevitable to start local developments.

The success of micro-regional and settlement developments originates locally. In order to discover and utilize the hidden potentials, traditional civil values, identity, empathy, the

openness to new things, cooperation ability as well as ability for innovation are all necessary in the local population. Today, using the rural tourism potentials mean new and alternative development possibility to boost the local economies. Rural environment offers such destination feature which may open new income channels for rural areas. Targeted infrastructural developments require local investments thus increasing the value of settlements. It is important to intend to keep the local population who preserve the local resources and maintain their conditions. Cooperation plays important role in local economic development. One of its most important characters is that local players cooperate to encourage economic activities. The common thinking of businessmen, municipalities and local population as well as their common activities enable the local community to preserve their own values and potentials under ever-changing conditions. Cooperation is not only among the local players but it involves external players as well, initiating „symbiosis” by sharing the work and functions.

To improve the competitiveness of rural spatial economy, several economic development concepts have been elaborated to aim at halting the break off. Agriculture, reindustrialization, the development of food industry and the development of tourism were among the alternative potentials. My former researches prove that by using the resources efficiently, tourism is able to contribute to the economic development and can improve the income-generating ability of the area in long terms.

The long-term regional competitiveness depends on the innovation-ability of a region, so innovation is required to achieve higher competitiveness. The directions and efficiency of economic development are greatly determined by local institutional, social and technological conditions. The endogenous development theory analyzes economic development by explicitly modelling the technical development, human-resource accumulation with being the innovation in the focus. Considering the technology, knowledge as endogenous resources, was the most important innovation of competitiveness researches. The key to improve competitiveness is the strengthening of cooperation as well as finding the special tourism segments and „market gaps”. In the first part of my dissertation I gave a detailed overview on the endogenous development. In the next chapter my aim was to introduce the Hungarian and international tourism.

On one side of the tourism market there is the demand of tourists, while on the other side there is the supply of tourism products. Both poles are built up from different elements and linked by mediators, like special institutions, organizations as well as other additional services. Professional literature defines the environment of tourism as social, cultural, political, economic, natural and technological elements, which basically determine the tourism conditions and development potentials of regions, countries, or even settlements. Favorable environmental factors boost tourism.

Approximately 50% of the world’s tourism flow and the international tourism incomes is concentrated in Europe. Due to the rich European attractions and the quality of services, it has become the number one tourism destination. The basis for its leading role is the rich natural and cultural attractions. In Europe, 85% of the tourism flow is realized in the EU member states. In the European Union, tourism with its direct and indirect impacts contributes to the GDP by 11% and employs more than 12% of the workforce.

Hungary has unique natural and cultural values in Europe and are the basis of the attractiveness of the country, not only at European level. Primary competitors of Hungary in tourism are Central-Eastern-European countries e.g. Slovakia, Czech Republic, Poland and Austria, but due to the expansion of transportation networks, the whole world can be considered as rivals. In Hungary, a gradual increase in GDP contribution, accommodation and catering sector can be observed in the past 15 years.

Tourism in Hungary received significance at the time of Széchenyi Plan from territorial planning and programming point of view. There were more available funds during the realization of further programs, like National Development Plan (NFT I.), New Hungary Development Plan (ÚMFT), New Hungary Rural Development Program (ÚMVP), New Széchenyi Plan (ÚSZT) as well as the National Tourism Development Strategy (NTS) made in 2005. In addition to the mentioned strategies, the National Development Concept 2014-2024 defines the most important development fields of tourism regarding its contribution to the national economy. After the overview on the European and domestic tourism as well as on the most significant strategies and objectives, I examined the most commonly used international tourism competitiveness indicators that helps to rank the potentials of areas.

The most important aim of my dissertation was to analyze the tourism situation of Hungarian micro-regions, while focusing on the methodology of complex tourism penetration index. In order to show the changes, I analyzed the former programming period with special focus on the years 2007 and 2013. The modified system of micro-regions during the programming period made the research and the collection of data more difficult. In 2007, there were 174 micro-regions, while in 2013 there were 175. In order to interpret and compare the data easier, I used the classification of the year 2007. Because of the deficiencies of the index, I intended to expand the indicator by such factors which help to measure the impacts of tourism better. I attempted to analyze what factors influence tourism directly and indirectly.

In order to analyze the coherences between the factors, I selected the method of correlation and used it at all pillars so that my research results would be justified. In addition, I also used factor-analysis from multi-variable analyses. In my opinion, this method was really useful in my research because the number of variables is high, so due to factor-analysis the interpretation of data becomes easier and the correlation between the variables can be discovered. The third important element was the application of hierarchical cluster-analysis, which helped to create clusters from the variables and interpret them more easily.

The complex tourism penetration index of Hungary was the first pillar in my research. My aim was to examine the rank of the micro-regions from tourism perspective in the years defined. The second pillar of my research was the integration of sub-indicators built up from 32 factors into my analysis. This index describes what are the differences between the settlements, considering multi-factors (economic, social, infrastructural and employment factors). In the third pillar, I intended to analyze the results of the examination of the two former pillars. I tried to define the most important factors that influence the tourism penetration index as well as the complex development index either positively or negatively.

Firstly, I searched to see how the large cities, centers affect the peripheral areas from tourism point of view. Highlighting the settlement system of Hungary, I considered it important to discover the spatial concentration of urban and rural areas, so in order to carry out further

research, I calculated the urban-rural index of Hungarian micro-regions. I wanted to highlight my assumption saying that regional poles have determining role in tourism thus making the situation of rural areas more difficult.

Apart from the analysis of variables, I also examined the funds from the European Union. The primary objective of the EU's regional policy is to moderate the economic and social inequalities of regions, to increase employment and to fight against social exclusion. Being an EU member, Hungary could receive funds that could contribute to efficient developments. In my opinion, such funds fundamentally influence the development of regions either they are touristic purpose funds or other economic/spatial development funds. I intended to highlight the coherences and analyze the allocation of funds to see whether similarly large amount of funds was able to generate similar developments in each region.

The most important objective in my dissertation was to examine the tourism potentials of Hungarian micro-regions. Therefore, I intended to examine the hypotheses along the research objectives and to answer the questions. After getting the results from the first, second and third pillars, I tried to provide an overall picture about the Hungarian micro-regions, which helps to identify them in relation with tourism. Based on the research results, I defined the new scientific findings and the conclusions and listed up my recommendations for the future developments.

MELLÉKLETEK

IRODALOMJEGYZÉK

1. **Aalbu, H et al. (2007):** ESPON Final Report, Project 1.4.5: Preparatory Study of Spatially Relevant Aspects of Tourism. ISBN-13-1-978-91-633-023, 168 p.
http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPON2006Projects/StudiesScientificSupportProjects/Tourism/fr-1.4.5-full_revised_Jan2007.pdf
2. **Albuquerque, de K. - McElroy, J. L. (1992):** Caribbean small-island tourism styles and sustainable strategies. *Environmental Management*, 16 (5), pp. 619-632.
3. **Aubert A. (2011):** Turisztikai régiók helyzete a területfejlesztésben (2. fejezet). In: Dávid L. (szerk). *Magyarország turisztikai régiói*. Pécsi Tudományegyetem, Digitális Tankönyvtár.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0051_Magyarország_idegenforgalmi_regioi/ch02.html
4. **Bacsi Zs. (2008):** A turizmus társadalmi gazdasági alapjai. Előadás sorozat, Pannon Egyetem GK, Keszthely.
<http://www.georgikon.hu/tanszerek/agrargaz/Tananyagok/bacsizs2008winter/TurTGA>
5. **Bajmóczy Z. (2011):** Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe. Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, JATEPress, Szeged, ISBN 978-963-315-039-9, 216 p.
<http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40090>
6. **Bálint J. – Juhász K. (2007):** Globalitás, regionalitás és lokalitás a vidékfejlesztésben. pp. 25-108. In: Bálint J. – Juhász K. – Katonáné Kovács J. – Nagy G. (szerk.): *Videkfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere*. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, ISBN 978-963-9732-16-2, 212 p. http://www.hvtk.hu/regi/doc/konyv_hvtk.pdf
7. **Barna K. (2007):** Módszertani lehetőségek a magyarországi régiók versenyképességének mérésére. (Doktori PhD) értekezés, Kaposvári Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Kaposvár.
<http://phd.ke.hu/fajlok/1236693063-BK-tesis-magyar-full.pdf>
8. **Benko, G. (1997):** A regionális fejlődés útjai: Globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, 11 (2), pp. 1-16.
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/417/834>
9. **Bernek Á. (2000):** A globális világ „új gazdaságföldrajza" *Tér és Társadalom*, 14 (4). pp. 87-107.
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/607/1212>
10. **Blakely, E. J. – Bradshaw, T. K. (2002):** Planning local economic development: Theory and practice. Sage Publications Ltd., Thousand Oaks, London and New Delhi, 398 p.
11. **Bodnár G. (2013):** Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben. pp. 42-61. In: Lukovics M. – Savanya P. (szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*. JATEPress, SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, ISBN: 978-963-306-247-0, 303 p.
<http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40039>
12. **Boldrin, M. – Levine, D.K. (2008):** Perfectly competitive innovation. *Journal of Monetary Economics*, 55 (3), pp.435-453.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304393208000123>

13. **Boros Sz. - Mondok A. - Várhelyi T. (2012):** Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje, Szolnoki Főiskola, ISBN 978-963-89339-4-2, 383 p.
http://ttt.szolfportal.hu/images/stories/letoltheto/boros_mondok_varhelyi_egeszsegturizmus_jegyzet.pdf
14. **Budai Z. (2001):** A Széchenyi Terv keretében megvalósuló egészségturisztikai fejlesztések első félévének eredményei. *Turizmus Bulletin*, 5 (3).
http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/01_09/Sz3.htm
15. **Buday-Sántha A. (2000):** Agrárpolitika-vidékpolitika – A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, ISBN 963-912-335-8, 464 p.
16. **Budd, L. - Hirmis, A. K. (2004):** Conceptual framework for regional competitiveness. *Regional Studies*, 38 (9), pp. 1015-1028.
17. **Boudeville, J. (1968):** L' espace et les poles de croissance. Presses Universitaires de France, Paris, 232 p.
18. **Bóhm A. (2002):** Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés. Agroinform Kiadóház, Budapest, ISBN 963-502-769-9, 127 p.
19. **Caselli, F. – Coleman, II. J. W. (1999):** How regions converge. CEPR Discussion Papers 2191.
20. **Cooper, C. et al. (1993):** Tourism: Principles and Practice. Pitman Publishing, London, UK, ISBN 0273601180, 290 p.
21. **Czene Zs. - Ricz J. (szerk.) (2010):** Területfejlesztési Füzetek 2. Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. NFM, NGM, VÁTI Nonprofit Kft., Budapest, ISBN: 978-963-7380-21-1, 192 p.
http://www.vati.hu/files/articleUploads/21338/TF_fuzet2_Helyi_gazdasagfejlesztes.pdf
22. **Csizmadia L (2013):** Vidékfejlesztés, Falusi- és Agrárturizmus. 20 p.
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tKTDAlddKEQJ:koles.atw.hu/koles/eload/csizmadia/Dr_Csizmadia_Laszlo_Videkfejlesztes_falusi_es_agrarturizmus.doc+%&cd=8&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
23. **Dávid L. – Jancsik A. – Rátz T. (2007):** A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. pp. 59-89. In: Dávid L. (szerk.): *Turisztikai erőforrások*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest, ISBN 978-963-394-679-4, 278 p.
http://jancsik.com/blog/documents/David_Jancsik_Ratz_Turisztikai_eroforrasok_2.pdf
24. **Dávid L. et al. (2007):** A vidéki turizmus szerepe az Észak-magyarországi régióban, különös tekintettel a vidékfejlesztésre a 2007-13. évi agrár- és vidékpolitika tükrében. *Gazdálkodás*, 51 (4), pp. 39-60.
http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/57687/2/David_et_al_2007_4sz_39_60.pdf
25. **Dávid L. (2011):** A turizmus szerepe a regionális fejlődésben. In: Dávid L. (szerk.): *Magyarország turisztikai régiói*. Pécsi Tudományegyetem, Digitális Tankönyvtár.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0051_Magyarország_idegenforgalmi_regioi/ch02.html.
26. **De Kadt, E. (1979):** Tourism passport to development? Oxford University Press, New York, ISBN 0-19-520150-7, 360 p.
http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2000/01/20/000178830_98101911363761/Rendered/PDF/multi_page.pdf

27. **Deák Sz. (2000):** A Porter-féle rombusz-modell főbb közgazdasági összefüggései. In: Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, pp. 67-87. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=39355>
28. **Dicken, P. (2011):** *Global Shift – Mapping the changing contours of the World economy* (sixth edition), The Guilford Press, New-York – London, ISBN 978-1-60918-006-5, 607 p. [http://iss.ecnu.edu.cn/library/Global Shift 2011.pdf](http://iss.ecnu.edu.cn/library/Global%20Shift%202011.pdf)
29. **Domar, E. D. (1946):** Capital Expansion, Rate of Growth and Employment *Econometrica*, 14 (2), 137-147 p. <http://laprimaradice.myblog.it/media/00/00/2491562877.pdf>
30. **Doxey, G. V. (1976):** When enough's enough: The natives are restless in Old Niagara. *Heritage Canada*, 2 (2), pp. 26-27.
31. **Dóry T. - Rechnitzer J. (2000):** Regionális innovációs stratégiák. Oktatási Minisztérium, Budapest.
32. **Durlauf, S. N. – Quah, D. T. (1998):** The new empirics of economic growth. NBER Working paper series, Cambridge, 113p. <http://www.nber.org/papers/w6422.pdf>
33. **Dusek T. (2001):** A területi mozgóátlag. *Területi Statisztika*, 2001 (3), pp. 215-229. <http://rs1.szif.hu/~dusekt/9reszdusekteruletielemzesek.pdf>
34. **European Commission (1999/a):** Best practices in local development. Brussels, 128 p. http://europa.eu.int/comm/regional_policy/innovation/innovating/pacts/pdf/leed_en.pdf
35. **European Commission (1999/b):** The Structural Fund and their coordination with Cohesion Fund - Guidelines for programmes in the period 2000-06. Communication of the Commission, 37 p. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/guidelines/pdf/orientations_en.pdf
36. **Enyedi Gy. (1996):** Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. *Ember – település – régió*, 1 (1), Budapest, pp. 120-123.
37. **Enyedi Gy. (1997):** A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 11 (4), pp. 1–7. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/446/891>
38. **Enyedi Gy. (2000):** Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 14 (1), pp. 1-10. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/554/1106>
39. **Enyedi Gy. (2004):** Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2004 (9), pp. 935-941. <http://www.matud.iif.hu/2004-09.pdf>
40. **ESDP (1999):** European Spatial Development Perspective - Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union European Commission, Luxembourg, ISBN 92-828-7658-6, 87 p. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf
41. **ESPON (2014):** ESPON 2020, Cooperation Programme, Draft for public consultation, 60 p. http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/About/01-ESPON2020/ESPON2020Consultation/CP_PUBLIC_CONSULTATION_ESPON_2020-V5-4-3-2014.pdf
42. **EUROSTAT - European Communities (2006):** Panorama on tourism. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, ISBN 92-79-01522-2, 61.p. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5677475/KS-74-06-912-EN.PDF/d801595c-f204-4b36-87ba-f0958d624458?version=1.0>

43. **Fekete M. (2006):** Hétköznapi turizmus - A turizmuselmélettől a gyakorlatig. Doktori (PhD) értekezés, Nyugat- Magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar Doktori Iskolája, Sopron, 176 p. <http://mek.oszk.hu/04100/04167/04167.pdf>
44. **Farkas T. (2002):** Kistérségek a vidékfejlesztésben. Doktori PhD. értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Gazdaságtan és Politika. <http://real-phd.mtak.hu/88/1/1307435.pdf>
45. **Fenyővári Zs. - Lukovics M. (2008):** A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 22 (2), pp. 1-20. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/1167/2331>
46. **Filep B. (2008):** A nagyvárosok versenyképessége és térszervező funkciói, Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr. http://rgdi.sze.hu/files/Ertekezesek_tezisek/fb_20081120_munka_veg2.pdf
47. **Formádi K. et al. (2011):** A turizmus társadalmi, gazdasági, környezeti hatásindikátorai (8. fejezet). In: Kóródi Márta (szerk.): *Turizmus kutatások módszertana*. Pécsi Tudományegyetem, ISBN 978-963-642-431-2 http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turizmus_kutatások_módszertana/book.html
48. **Fóti K. (szerk.) (2003):** A szegénység enyhítéséért – helyzetkép és javaslatok. (A Human Development Report, Hungary 2000–2002 magyar nyelvű változata) MTA, Budapest, ISBN 963 301 402 6, 99.p. <http://docplayer.hu/588680-A-szegenyseg-enyhitesert-helyzetkep-es-javaslatok-2000-2002.html>
49. **Földművelésügyi Minisztérium (2007):** Vidékfejlesztés. Agrárprogram Szakmai Füzetek, 13., Budapest.
50. **Friedmann, J. (1973):** Urbanization, planning and national development. Beverly Hills, California, 351 p.
51. **G. Fekete É. (1998):** Bevezetés az alulról vezérelt (bottom up) vidékfejlesztés elméletébe és módszertanába. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok, 128 p.
52. **G. Fekete É. (2005):** Új esély a perifériáknak? *Falu város régió*, 2005 (1-2), pp. 44-46. http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/FVR/fvr_2005_01_szam.pdf
53. **G. Fekete É. (2006):** Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, III. évf. 1. sz., pp. 54-68. <http://gtk.uni-miskolc.hu/files/283>
54. **Gergely S. (2010):** A lokalitás növekvő jelentősége a XXI. században. *LIII. Georgikon Napok, Nemzetközi Tudományos Konferencia*, PE Georgikon Kar, Keszthely, Előadás. <http://sandbox.georgikon.hu/napok-old/?p=temak&page=11&q=&ev=ANY&szekcio=ANY>
55. **Getz, D. (1983):** Capacity to absorb tourism: Concept and limitations for strategic planning. *Annals of Tourism Research*, 10 (2), pp. 239-263.
56. **Glasbergen, P. (2000):** The environmental cooperative: Self-governance in sustainable rural development. *The journal of environment & development*, 9 (3), pp. 240-259.
57. **Glatz F. (2008):** Új vidékpolitika - Párbeszéd a vidékért. MTA Stratégiai Tanulmányok Programja, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, ISBN 978-963-508-572-9.
58. **Goda P. - Kollár K. – Tóth T. (2010):** Tóth T. (szerk): Regionális gazdaságfejlesztés. Oktatási segédlet. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő.

59. **Grossman, G. M. – Helpman, E. (1991):** Innovation and growth in the global economy, Cambridge: MIT Press, 361 p. <https://books.google.hu/books>
60. **Hansen, N. – Higgins, B. – Savoie, D.J. (1990):** Regional policy in a changing world. Springer Science & Business Media, LLC, Published by Plenum Press, New York, ISBN 978-1-4899-2081-2, ISBN 978-1-4899-2079-9 (e-book), 310 p. <https://books.google.hu/books>
61. **Harrison, D. (1992):** Tourism and the less developed countries. West Sussex, Wiley. ISBN 1-85293-132-9, 186 p.
62. **Harrod, R. F. (1948):** Towards a dynamic economics. *Economic Record*, 24 (2), pp. 173-190. <http://www.readcube.com/articles>
63. **Hines, C. (2000):** Localization - A Global Manifesto. Earthscan Publications Ltd., London, ISBN 1-853836-12-5, 290 p. <http://www.trabal.org/courses/pdf/localization.pdf>
64. **Hirschmann, A. O. (1958):** The Strategy of Economic Development, Yale University Press, 217 p.
65. **Hoggart, K. - Buller, H. (1994):** Vidékfejlesztés. pp. 28-38. In: Madarász I (szerk): *Szöveggyűjtemény a Vidékfejlesztés szociológiája tantárgy tanulmányozásához*. Gödöllő Szent István Egyetem.
66. **Horváth Gy. (2000):** Partnerség az Európai Unió regionális politikájában. *Tér és Társadalom* 14 (1), pp. 11-26. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/555/1108>
67. **Horváth Gy. (2003/a):** Az uniós tag Magyarország új kohéziós politikájának alapkérdései, p. 26-32. In: Nagy E - Nagy G (szerk.) (2005): *Az Európai Unió bővítésének kihívásai- régiók a keleti periferián*. Nagyalföldi Alapítvány, Békéscsaba, ISBN 963 85437 79, III: Alföld- kongresszus plenáris előadásainak összefoglalója, 2003. november 28-29, Békéscsaba, 370 p.
68. **Horváth Gy. (2003/b):** Decentralizáció és partnerség az Európai Unió strukturális politikájában. *Társadalom és Gazdaság*, 2003 (25), pp. 169–187.
69. **Horváth Gy. (2004):** Regionális egyenlőtlenségek Európában. *Magyar Tudomány*, 2004 (9), <http://www.matud.iif.hu/04sze/05.html>
70. **Imre G. (2007):** Regionális gazdasági növekedés elméletei. Külker Online, [www.kulker.hu/wp-content/uploads/2013/03/Regionális-növekedés.doc](http://www.kulker.hu/wp-content/uploads/2013/03/Regionalis-novekedes.doc)
71. **Imre G. (2013):** A Kárpátalján eszközölt magyar tőkebefektetések sajátosságai a magyar-ukrán határtérség társadalmi-gazdasági folyamatainak tükrében. Doktori (PhD) értekezés, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, 243 p. http://rgdi.sze.hu/images/RGDI/honlapemei/fokozatszerzesi_anyagok/imre_gabriella_disszertacio_doi.pdf
72. **Isaksen, A. – Hauge, E. (2002):** Regional clusters in Europe. European Commission, Brussels.
73. **Jancsik A. (1997):** Az Európai Unió turizmussal kapcsolatos intézkedései. *Turizmus Bulletin*, 1 (3).
74. **Johnson, P. – Thomas, B. (1996):** Tourism Capacity: A critique. pp. 118-136. In: Briguglio, L. (ed.): *Sustainable Tourism in Islands and Small States: Issues and Policies*. Pinter, London, 226 p.
75. **Karsai Á. (2013):** Vélemény a turizmusfejlesztési koncepcióról. Turizmus Online. http://www.turizmusonline.hu/aktualis/cikk/az_osztonzes_es_ujragondolas_nem_eleg

76. **Kaspar, C. – Fekete M. (2001):** Turisztikai alapismeretek. Távoktatási tankönyv, BGF KVIF, Budapest, 189 p.
77. **Káposzta J. (szerk.) (2007):** Regionális gazdaságtan. DE Kiadó Debrecen, 2007. ISBN 978-963-9732-79-7 300 p.
http://www.mtk.nyme.hu/fileadmin/user_upload/gazdasag/Letoeltetek/34-Regionalis_gazdasagtan.pdf
78. **Káposzta J. (szerk.) (2011):** Regionális gazdaságtan. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest. ISBN: 978-615-5224-10-2, 310 p.
79. **Káposzta J. - Nagy H. (2013):** Vidékfejlesztés és a környezetipar kapcsolatrendszere az endogén fejlődésben. *Journal of Central European Green Innovation*, 1 (1) pp. 71-82.
<http://docplayer.hu/7322157-Journal-of-central-european-green-innovation.html>
80. **Káposzta J. - Tóth T. (2014):** Regionális és vidékfejlesztési ismeretek, Szent István Egyetemi Kiadó, ISBN 978-963-269-402-3, Gödöllő, 2014.
81. **Kardos Z. (szerk.) (2011):** Turisztikai ismeretek. Regionális turisztikai menedzsment modul, Egyetemi tankönyv, Keszthely, 117 p.
<http://docplayer.hu/1023423-Regionalis-turisztikai-menedzsment-modul.html>
82. **Kátai A. (2010):** Az Európai Unió következő tíz évre szóló versenyképességi és foglalkoztatási stratégiája – az Európa 2020 stratégia. *Európai Tükör*, 15 (5), pp.79-86.
http://eu.kormany.hu/download/7/12/50000/Europai_Tukor_2010_05.pdf
83. **Katona F. (2011):** A marketingtevékenység szerepének vizsgálata a magyar vállalkozások versenyképességében. pp.39-52. In: *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században*, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, Szervezési és Vezetési Intézet, Budapest.
http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/03_Katona_Ferenc.pdf
84. **Keynes, J. M. (1936):** The general theory of employment, interest and money. Fellow of the King's College, Cambridge, Harcourt, Brace and Company, and printed in the U.S.A. by the Polygraphic Company of America, New York.
<https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/>
85. **Kollár K. (2011):** A helyi gazdaságfejlesztés szereplőinek vizsgálata. pp. 1-9. In: Róbert P. (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben*. Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Emlékkonferencia, 2011. június 15, elektronikus formában megjelenő kötete, ISBN 978-963-7175-65-7.
<http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2011/kreativgondolkodas/KollarKatalin.pdf>
86. **Kollár K. (2012):** A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései. Doktori PhD. értekezés, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Szent István Egyetem, Gödöllő.
https://szie.hu/file/tti/archivum/Kollar_Kitti_ertekezes.pdf
87. **Korompai A. (1995):** The regional dimension in Hungary - Aspects of Transformation in 1991. Jessica Kingsley Publishers, London, pp. 242-255.
88. **Kóródi M. (2006):** A vidék- és a vidéki turizmusfejlesztés összefüggései a magyarországi kistérségekben. Doktori (PhD) értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő. 190 p.
https://szie.hu/file/tti/archivum/Korodi_Marta_ertekezes.pdf

- 89. Kovács B. – Gerlach V. (2007):** A 2007-2013 közötti fejlesztések turisztikai vetülete. *Turizmus Bulletin*, 11 (3), pp. 39-46.
http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/Bulletin+2007_3.pdf/d71711b4-359c-4192-ac26-b100b0868229
- 90. Könyves E. (2008):** Klaszterek szerepe a turizmusban. pp. 374-381. In: Dienesné Kovács E. - Pakurár M. (szerk.): *Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben: 140 éves a vezetés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban*. Nemzetközi Konferencia, 2008. október 2-3., Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma.
- 91. Könyves E. - Szabó B. - Tikász I. (2009):** Szabó B. (szerk.) A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. Párbeszéd a vidékért sorozat, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 256 p.
- 92. Krugman, P. (1994):** Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73 (2), pp. 28-44. <https://cs.uwaterloo.ca/~alopez-o/politics/dangcompet.html>
- 93. Lausén, J. R. (1969):** On growth poles. *Urban Studies* 6 (2), 137-161.
- 94. Lausén, J. R. (1973):** Urbanization and development. The temporal interaction between geographical clusters. *Urban Studies*, 10 (1), pp. 163-188.
- 95. Lengyel I. (1999):** Régiók versenyképessége. (A térségek gazdaságfejlesztésének főbb közgazdasági fogalmai, alap gondolatai, tényezői az EU-ban). JATE GTK, Szeged, p. 66.
- 96. Lengyel I. (2000):** Porter-rombusz: a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. *Tér és Társadalom*, 14 (4), 39-86. p.
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/606/1210>
- 97. Lengyel I. (2002):** A klaszterek fejlesztésének általános tapasztalatai. pp. 168-190. In: Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.): *A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben*. Régió Art, Győr.
<http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40235>
- 98. Lengyel I. (2003):** Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged, 454 p.
http://www2.eco.u-szeged.hu/region_gazdfejl_szcs/konyv6.html
- 99. Lengyel I. (2006):** A klaszterek előtérbe kerülése és alapvető jellemzőik. pp. 125-157. In: Lengyel I. - Rechnitzer J. (szerk.): *Kihívások és válaszok: a magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban*. NOVADAT Kiadó, Győr.
http://www2.eco.u-szeged.hu/region_gazdfejl_szcs/konyv7.html
- 100. Lengyel I. (2010):** Regionális gazdaságfejlesztés. Akadémiai Kiadó, Budapest, ISBN 978-963-05-8837-9, 392 p.
- 101. Lengyel I. – Deák Sz. (2002):** Klaszter: a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze. pp. 125-153. In: Buzás N. – Lengyel I. (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE GTK, JATEPress, Szeged.
<http://www.u-szeged.hu/download.php?docID=3186>
- 102. Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004):** Regionális gazdaságtan. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, ISBN 963-9542-46-6, 391 p.
- 103. Lengyel M. (1992):** A turizmus általános elmélete. Viva K. és Reklámügynökség, Budapest, ISBN 963-02-9250-5, 212 p.
- 104. Lengyel M. (1994):** A turizmus általános elmélete, KIT, Budapest.

- 105. Lóránt K. (2000):** Amiről Ricardo nem így álmodott. *Magyar Hírlap*, 2000.12.23, <http://www.pointernet.pds.hu/ujsagok/MH1223.html>
- 106. Lócsei H. (2012):** A konjunktúra mutatók területi egyenlőtlenségei az ezredforduló után Magyarországon. pp. 31-43. In: Nemes-Nagy J. (szerk.): *Térfolyamatok, térkategoróriák, térelemzés*. Regionális Tudományi Tanulmányok 16., Komáromi Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, ISSN 1585-1419. https://www.academia.edu/14170938/Térfolyamatok_térkategoróriák_térelemzés_Regionális_Tudományi_Tanulmányok_16
- 107. Lukovics M. (2005):** Innovációs képesség: A regionális gazdaságfejlesztés alapja. Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei 2005. JATEPress, Szeged, 74-86. o. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=39409>
- 108. Lukovics M. (2007/a):** Measuring Territorial Competitiveness: Evidence from Hungarian Local Administrative Units (LAU1). Paper presented at the —*Local Governance and Sustainable Development, 47th Congress of the European Regional Science Association*, Paris, France, 24 p. https://www.researchgate.net/publication/260554297_Measuring_Territorial_Competitiveness_Evidence_from_Hungarian_Local_Administrative_Units_LAU1
- 109. Lukovics M. (2007/b):** A lokális térségek versenyképességének elemzése. Doktori (PhD) értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Közgazdaság-tudományi Doktori Iskola, Szeged, 243 p. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/859/1/PhD_Lukovics_disszertacio.pdf
- 110. Lundberg, D. E. (1974):** Caribbean tourism: Part II., Social and racial tensions. *Cornell Hotel and Restaurant Administration*, 15 (1), pp. 82-87.
- 111. Magyar Köztársaság Kormánya (2007):** Új Magyarország Fejlesztési Terv, Magyarország Nemzeti Stratégiai Referenciakerete 2007–2013, Budapest, 188 p. http://www.terport.hu/webfm_send/141
- 112. Magyar Turisztikai Hivatal (2005):** Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) 2005-2013. Magyar Turisztikai Hivatal, Budapest, 239 p. http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/440_nemzeti_turizmusfejl_strat0520_13.pdf/7f4e0c2f-ddeb-4d23-9150-000e3bb4d628
- 113. Magyar Turizmus Zrt. (2009):** Marketingterv 2010, Budapest, 113 p. neta.itthon.hu/szakmai-oldalak/marketingterv2010
- 114. Marselek S. - Vajsz T. - Pummer L. (2005):** Magyarország régióinak összehasonlítása, a különbségeket okozó tényezők vizsgálata. Környezetvédelmi, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Pécs, pp: 49-58.
- 115. Marshall, A. (1922):** Principles of economics. Macmillan and Co., Limited St. Martin's Street, London.
- 116. Mathieson, A. - G. Wall (1982):** Tourism: Economic, Physical and Social Impacts. Longman, Harlow, UK.
- 117. McElroy, J. L. – Albuquerque, de K. (1998):** Tourism penetration index in small caribbean islands. *Annals of Tourism Research*, 25 (1), pp. 145-168. <http://sites.saintmarys.edu/~jmcroy/annals1.htm>
- 118. Mcgrattan, E. R. – Prescott, E. C. (2000):** Is the stock market overvalued?. NBER Working Paper Series, Cambridge, Federal Reserve Bank of Minneapolis, 39 p. <http://www.nber.org/papers/w8077.pdf>

- 119. Mezei C. (2006/a):** A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom*, 20 (4), pp. 85-96.
http://epa.oszk.hu/02200/02251/00025/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2155.pdf
- 120. Mezei C. (2006/b):** Helyi gazdaságfejlesztés Közép- Kelet- Európában. *Tér és Társadalom* 20 (3). pp. 95-108.
http://epa.niif.hu/02200/02251/00024/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2135.pdf
- 121. Michalkó G. (2010):** Boldogító utazás - a turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai. Második, javított kiadás, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, ISBN: 978-963-9545-28-1, 119 p.
<http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/Boldogito.pdf>
- 122. Miklay F. (2007):** A vidéki turizmus és a falusi turizmus fogalmi, valamint kapcsolatrendszer. *Falusi Turizmus Tájékoztató*, 14 (1.2), 28 p.
www.fatosz.eu/ftp/cd/falusi_turizmus_tajekoztatofuzet_2007_1-2.doc
- 123. Milánkovich G. (2012):** Mórahalom és a Mórakert szövetkezet - Endogén fejlődési modell a Homokhátságban. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar.
- 124. Miskó K. (2006):** A LEADER program, mint vidékfejlesztési lehetőség. Doktori (PhD) értekezés, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, 180 p.
https://szie.hu/file/tti/archivum/Misko_Krisztina_ertekezes.pdf
- 125. Mundruczó Gy. - Pulay Gy. - Tököli L. (2010):** A turisztikai fejlesztések állami támogatása térségi és nemzetgazdasági szintű hatékonyságának vizsgálata. Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest, ISBN 978-963-88187-7-5, 136 p.
<http://docplayer.hu/2611873-A-turisztikai-fejlesztések-allami-tamogatasa-tersegi-es-nemzetgazdasagi-szintu-hatekonysaganak-vizsgalata.html>
- 126. Myrdal, G. (1957):** Economic theory and under-developed regions, London.
http://duncankennedy.net/documents/Is-Pal/Second-Syllabus/G.Myrdal,_Economic_Theory_and_Underdeveloped_Regions.pdf
- 127. Nagy B. (2011):** A „magyar agrárcsoda” valódi társadalom-gazdasági folyamatai. *A falu*, 26 (1-2), pp. 27-33.
- 128. Nagy H. (2006):** Gazdaságfejlesztési stratégiák hatásainak vizsgálata és alkalmazásuk lehetőségei a regionális fejlesztésben. Doktori (PhD) értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, 156 p.
https://szie.hu/file/tti/archivum/Nagy_Henrietta_ertekezes.pdf
- 129. Nagy H. (2009):** Regionális politika. Egyetemi jegyzet, Szent István Egyetem, Gödöllő, 129 p.
http://www.rgvi.gtk.szie.hu/system/files/upload/course_material/0_regionalis_politika_jegyzet.pdf
- 130. Nagy J. (2013):** A Váli-völgy településeinek turisztikai fejlesztése a tájépítészet eszközeivel. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Budapest.
- 131. Nagyné Molnár M. (2005):** Regionális gazdaságtörténet- és földrajz. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő
- 132. Nemes-Nagy J. (1990):** Területi egyenlőtlenségek dimenziói. *Tér és Társadalom*, 4 (2), pp. 15-30. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/171/342>
- 133. Nemes-Nagy J. (1998):** Vesztesek – nyertesek - stagnálók (A társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói). *Társadalmi szemle*, 53 (8-9), pp. 5-18.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1998/adatok.html#page/764

- 134. Nemes-Nagy J. (szerk.) (2005):** Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11/RTT-11-03-teregylenlotlenseg.pdf
- 135. Nemzetgazdasági Minisztérium (2004):** Nemzeti Fejlesztési Terv 2004-2006. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest, 306 p. http://www.sze.hu/etk/palyazatiras/102_nemzeti_fejlesztési_terv.pdf
- 136. Nemzetgazdasági Minisztérium (2010):** Magyarország felemelkedik: indul az Új Széchenyi Terv. Budapest, 4 p. <http://aok.pte.hu/hu/download/index/8272>
- 137. Nemzetgazdasági Minisztérium (2011):** Új Széchenyi Terv - A talpra állás, a megújulás és a felemelkedés fejlesztéspolitikai programja, Magyarország Kormánya, Budapest. 330 p. http://www.polgariszemle.hu/app/data/Uj_Szechenyi_Terv.pdf
- 138. Nemzetgazdasági Minisztérium (2014):** Nemzeti Turizmusfejlesztési Konceptió 2014–2024, Erőt adó Magyarország- A versenyképes turizmus koncepciója, Stratégiai tervdokumentum, Nemzetgazdasági Minisztérium Turizmusért felelős Helyettes Államtitkársága, Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal, Budapest, 81 p. <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/260>
- 139. Nikodémus A. - Ruttkay É. (1994):** A gazdasági modernizáció elemei a hazai regionális fejlődésben. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- 140. North, D. C. (1955):** Location Theory and Regional Economic Growth. *The Journal of Political Economy*, 63 (3), pp. 243-258. <http://down.cenet.org.cn/upfile/49/200521014619196.pdf>
- 141. Nyíri K. (1998):** Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában. *Magyar Tudomány*, 43 (11), pp. 1286-1297. <http://real-j.mtak.hu/155/>
- 142. Paelinck, J. (1965):** La théorie du développement polarisé. *Économie Régionale*, 1965 (15), pp. 203-254.
- 143. Pattullo, P. (1996):** Last resorts: The cost of tourism in the Caribbean. Ian Randle Publishers, 220 p.
- 144. Pearce, W. D. (1993):** A modern közgazdaságtan ismerettára. Külgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 644.p.
- 145. Péli L. (2013):** Növekedési pólusok főbb regionális gazdaságtani összefüggéseinek vizsgálata Magyarországon. Doktori PhD. értekezés, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő. https://szie.hu/file/tti/archivum/Peli_Laszlo_ertekezes.pdf
- 146. Perroux, F. (1972):** Nemzeti függetlenség és a kölcsönös gazdasági függés. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- 147. Petrás E. (2005):** Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában. *Szociológiai Szemle*, 15 (4), pp. 85-98. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0504petras.pdf>
- 148. Péter Zs. (2010):** A turizmus térségi folyamatainak összefüggései, különös tekintettel az Észak-Magyarországi régióra. Doktori (PhD) értekezés, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, 180 p. http://www.gei.uni-miskolc.hu/phd/tezisfuzetek/peterzs_phd.pdf

- 149. Pintérné Dobó T. (2013):** Elkészült a Nemzeti Turizmusfejlesztési Koncepció. Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara.
<http://www.hkik.hu/hu/idegenforgalom/cikkek/elkeszult-a-nemzeti-turizmusfejlesztesi-koncepcio-66237>
- 150. Póla P. (2002):** A vidékfejlesztés aktuális kérdései. Vidékfejlesztés, 2002, 10 p.
<rs1.szif.hu/~pmark/publikacio/Net/polap.doc>
- 151. Porter, M. E. (1990):** The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, 1990 (2), pp. 73-91.
http://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/50387/mod_resource/content/0/Porter-competitive-advantage.pdf
- 152. Porter, M. E. (1997):** Clusters and economic development. Workshop for Practitioners in Cluster Formation, Chihuahua, Mexico.
- 153. Porter, M. E. (1998/a):** Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors. The Free Press, New York, ISBN 0-684-84148-7, 386 p.
<http://www.vnseameo.org/ndbmai/CS.pdf>
- 154. Porter, M. E. (1998/b):** The Adam Smith Address: Location, Clusters, and the „New” Microeconomics of Competition. *Business Economics*, 33 (1), 7 p.
<http://www.econ.nyu.edu/dept/courses/niemira/980107.pdf>
- 155. Porter, M. E. (2008):** On competition. Harvard Business School Pub, 544 p.
- 156. Pottier, P. (1963):** Axes de communication et développement économique. *Revue Economique*, 14 (1), pp. 58-132. http://www.persee.fr/doc/reco_0035-2764_1963_num_14_1_407543
- 157. Prescott, E. C. (1998):** Business cycle research: methods and problems. Working Papers 590, Federal Reserve Bank of Minneapolis.
<https://www.mpls.frb.org/research/wp/WP590.pdf>
- 158. Puczko L. (1999):** Turizmus és környezet. Turizmus vagy környezet? Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Külgazdasági Tanszék, Budapest. 348 p.
http://phd.lib.uni-corvinus.hu/204/1/puczko_laszlo.pdf
- 159. Puczko L. - Rátz T. (2002):** A turizmus hatásai. Aula Kiadó, Budapest, 490 p.
- 160. Quah, D. T. (1996):** Regional convergence clusters across Europe. Centre for Economic Performance Discussion Paper NO. 274, 23 p.
<http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/DP0274.pdf>
- 161. Rátz T. (1999):** A turizmus társadalmi-kulturális hatásai. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Külgazdaságtan Tanszék, Budapest, 230 p. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/206/1/ratz_tamara.pdf
- 162. Raffay Z. (2007):** Komplex fejlesztési politikák. Turizmusfejlesztési koncepciók. Dunaújvárosi Főiskola. Előadásanyag.
<http://www.slideshare.net/birdito/turizmusfejlesztési-koncepciók>
- 163. Ray, C. (1999):** Towards a meta-framework of endogenous development: repertoires, paths, democracy and right. *Sociologia Ruralis*, 39 (4), pp. 522-537.
- 164. Rechnitzer J. (1990):** Szempontok az innovációk térbeli terjedésének kutatásához. p. 48-62. In: Tóth J (szerk.): *Tér- idő- társadalom: Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, ISBN 963-8371-53-6, 500 p.
- 165. Rechnitzer J. (1993):** Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr, Észak-dunántúli Osztály, 207 p.
- 166. Rechnitzer J. (szerk.) (1994):** Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr-Pécs, 1994.

- 167. Rechnitzer J. (1998):** Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 345 p. (Területi és települési kutatások, 12.) (Studia regionum).
- 168. Rechnitzer J. - Lados M. (2004):** A területi stratégiáktól a monitoringig. Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs, 2004.
- 169. Rechnitzer J. - Smahó M. (2006):** Regionális politika. Egyetemi jegyzet, Széchenyi István Egyetem, Győr, 306 p.
<http://jegyzet.sze.hu/index.php?felt=Regionális+politika&fajl=keres>
- 170. Richardson, H. W. (1969):** Regional economics. Weidenfeld and Nicholson, London.
- 171. Rogers, E. M. (1995):** Diffusion of innovations (Fourth edition). The Free Press, New York, 519 p. <https://books.google.hu/books>
- 172. Romer, P (1990):** Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98 (5), pp. 71-102. <http://www.dklevine.com/archive/refs42135.pdf>
- 173. ROP Irányító Hatóság (2011):** Turizmusfejlesztés a regionális operatív programokban. Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Regionális Fejlesztési Programok Irányító Hatósága, Budapest, 56 p.
<https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=32047>
- 174. Rosenfeld, S. A. (2002/a):** A Governor's guide to cluster-based economic development. The National Governors Association, Washington, D.C., ISBN 1-55877-356-8, 47 p.
<http://www.nga.org/files/live/sites/NGA/files/pdf/AM02CLUSTER.pdf>
- 175. Rosenfeld, S. A. (2002/b):** Creating smart systems: A guide to cluster strategies in less favoured regions. European Union - Regional Innovation Strategies, Regional Technology Strategies, Carrboro, North Carolina, USA, 35 p.
<http://led.co.za/sites/default/files/documents/154.pdf>
- 176. Russo, A. et al. (2013):** ATTREG- The Attractiveness of European regions and cities for residents and visitors. Applied Research 2013/1/7 Final Report, 97 p.
http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ATTREG_FR_20130123/ATTREG_FR.pdf
- 177. Sajtos L. - Mitev A. (2007):** SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, ISBN 978-963-9659-08-7, 404 p.
- 178. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2000):** Közgazdaságtan. KJK-KERSZÖV, Budapest.
- 179. Schumpeter, J. A. (1980):** A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- 180. Stankey, G. H. - McCool, S. F. (1984):** Carrying capacity and recreational settings: Evolution, appraisal, and applications. *Leisure Sciences*, 6 (4), pp. 453-473.
http://www.leopold.wilderness.net/sites/default/files/publications/128_CarryingCapacityInRecreationalSettingsEvolutionAppraisalAndApplcaition.pdf
- 181. Storper, M. (1997):** The Regional World – Territorial development in a global economy. The Guilford Press, New York – London, ISBN 1-15230-315-8, 339 p.
<https://books.google.hu/books>
- 182. Stöhr, W. B. (1987):** A területfejlesztési stratégiák változó külső feltételei és új koncepció. *Tér és Társadalom* 1 (1), p. 96-112.
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/9/18>
- 183. Sütő A. (2007):** A turizmus területi hatásai - A program információi a hazai tervezés számára. *Falu, város, régió*, 2007 (4), pp 36-50.
http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/FVR/fvr_2007_4.pdf

- 184. Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2004):** A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve. Fordította: Lányi Dániel, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh; UK DFID, London; The World Bank, Washington, D.C, 107 p.
<http://siteresources.worldbank.org/INTLED/552648-1107469268231/20342500/led-primer-hu.pdf>
- 185. Szabó K. (1999):** A tudás globális piaca és a lokális tanulás. *Közgazdasági Szemle*, 46 (3), pp. 278-294.
<http://epa.oszk.hu/00000/00017/00047/pdf/szabok.pdf>
- 186. Széles I. (2009):** A régiók gazdasági növekedését meghatározó tényezők. *Regionális gazdaságtan tantárgy, előadás anyag*, Szent István Egyetem.
- 187. Tasnádi J. (1998):** A turizmus rendszere. Felsőoktatási tankönyv, Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok.
- 188. Tasnádi J. (2007):** A turizmus az Európai Unióban és Magyarországon. Vállalkozók Európában, 98 p.
<http://docplayer.hu/682452-A-turizmus-az-europai-unioban-es-magyarorszagon.html>
- 189. Tompai G. (2007):** Sikertörténet. Lesz-e folytatás? *Falu, város, régió*. 2007 (4), pp 4-5.
http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/FVR/fvr_2007_4.pdf
- 190. Tóth G. (2009):** Kísérlet a regionális turisztikai GDP becslésére Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 87 (10-11), pp. 1039-1057.
http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_10-11/2009_10-11_1038.pdf
- 191. Tóth G. (2010):** A turisztikai régiók fejlettségének és versenyképességének vizsgálata. *Turizmus Bulletin*, 14 (1–2), pp. 107-117.
http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/Bulletin+2010_1-2.pdf/392f0a1e-e3dd-466a-a174-7866fad832e6
- 192. Tóth T. (szerk.) (2009):** Területfejlesztés. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő.
- 193. Tóth T. - Káposzta J. - Puskás I. (2014):** Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment (elmélet). Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, ISBN 978-963-269-403-0, 186 p.
- 194. Tukacs A. (2005):** A helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés lehetőségei - A Mezőcsáti Kistérség esete. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar.
<http://szd.lib.uni-corvinus.hu/221/>
- 195. Valentinyi Á. (1995):** Endogén növekedésmélelet. *Közgazdasági Szemle*, 42 (6), pp. 582-594. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00006/0604.html>
- 196. Vápár J. (2011):** A külföldi működő tőke-befektetések regionális hatásai és befektetés ösztönzés Magyarországon az 1989-2009 közötti időszakban. Doktori (PhD) értekezés, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
<http://rgdi.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/1306/m/2307>
- 197. Varga Cs. (2000):** Vidékfejlesztés az információs korban, avagy a lokalitás esélyei. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, ISBN 978-963-50-271-18, 148 p.
- 198. Veres L. (2011):** A turizmus és közlekedés összefüggései (1. fejezet). In: Veres L. (szerk.): *Turizmus és közlekedés*. Pécsi Tudományegyetem. ISBN: 978-963-642-434-3.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0051_Turizmus_es_kozlekedes/ch01.html
- 199. Wall, G. (1996):** Rethinking the impacts of tourism. *Progress in Tourism and Hospitality Research*, 2 (3-4), pp. 207-215.
- 200. Wallerstein, I. (1983).** A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, ISBN 963-281-265-4, 782 p.

- 201. Walter V. (2006):** A turizmus, mint a területfejlesztés eszköze a Kaposvári kistérségben. Doktori (PhD) értekezés, Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, 222 p.
http://phd.ke.hu/fajlok/1240920957-de_3313.pdf
- 202. WTO - UNEP (World Tourism Organization - UN Environment Programme) (1983):** Workshop on Environmental Aspects of Tourism. Conference, Spain, Madrid, 160 p.

Egyéb felhasznált források:

- 203.** ESPON program hivatalos magyarországi honlapja, www.espon.hu, 2014.
- 204.** ESPON program hivatalos honlapja, www.espon.eu, 2014.
- 205.** Központi Statisztikai Hivatal hivatalos honlapja, www.ksh.hu, 2015.
- 206.** Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer hivatalos honlapja, www.teir.hu, 2015.
- 207.** TÉRKÉPTÉR hivatalos honlapja, <http://terkepter.palyazat.gov.hu/>, 2015.
- 208.** TÉRPORT hivatalos honlapja, www.terport.hu, 2015.
- 209.** 97/2005.OGY határozat, Országos Területfejlesztési Konceptió, 2015
http://www.kvvm.hu/cimg/documents/97_2005_OGY_hat_OTK_rol.pdf
- 210.** 67/2007. OGY határozat 3. sz. melléklete,
http://www.complex.hu/kzldat/o07h0067.htm/o07h0067_4.htm

2. sz.melléklet: Európai országok komplex idegenforgalmi hatásmutatója, 2005-ben

Ország	Komplex Idegenforgalmi Hatásmutató, 2005.
Ausztria	0,89
Svájc	0,64
Görögország	0,55
Spanyolország	0,51
Franciaország	0,48
Egyesült Királyság	0,47
Dánia	0,44
Írország	0,44
Olaszország	0,39
Belgium	0,37
Hollandia	0,31
Portugália	0,31
Szlovénia	0,30
Észtország	0,23
Németország	0,22
Norvégia	0,22
Csehország	0,21
Svédország	0,21
Bulgária	0,16
Magyarország	0,16
Finnország	0,12
Szlovákia	0,09
Litvánia	0,06
Lengyelország	0,04
Lettország	0,04
Románia	0,00

*Máltát, Ciprust és Luxemburgot kizárták a vizsgálatból magas TPI értékük miatt, mely torzította a vizsgálati eredményeket.

Forrás: AALBU ET AL. (2007) alapján saját szerkesztés, 2015.

3. sz.melléklet: Magyarországi kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója 2007-ben

Megnevezés	Kód	Vendégéjszakák száma a kereskedelmi és magán szállásadásban 1000 lakosra 2007(db)	env TPI _k	Kereskedelmi és magán szálláshelyek férőhelyeinek száma km ² -ként, 2007 (db)	eco TPI _k	Látogatók száma 1000 lakosra 2007 (db)	soc TPI _k	ΣTPI _k 2007
Abai	3708	258,8647	0,002924	0,2783	0,002437	71,83	0,003754	0,003038
Abauj-Hegyközi	3512	2756,1497	0,031219	2,5303	0,023283	1023,24	0,054041	0,036181
Adonyi	3709	297,4919	0,003362	0,3344	0,002956	38,52	0,001993	0,002770
Ajkai- Devecseri	4901	564,2909	0,006384	1,1743	0,010731	249,17	0,013128	0,010081
Aszódi	4301	245,3546	0,002771	0,3935	0,003504	163,15	0,008581	0,004952
Bácsalmási	3302	73,8147	0,000827	0,0577	0,000395	35,74	0,001846	0,001023
Bajai	3301	398,8530	0,004510	0,6470	0,005850	222,56	0,011721	0,007360
Baktalórántházai	4501	158,8453	0,001791	1,0050	0,009164	131,19	0,006892	0,005949
Balassagyarmati	4201	388,7798	0,004396	1,0357	0,009448	127,48	0,006695	0,006847
Balatonalmádi	4902	11980,0670	0,135728	55,7381	0,515815	3517,66	0,185885	0,279143
Balatonföldvári	4410	32239,3357	0,365270	84,7350	0,784233	9328,31	0,493009	0,547504
Balatonfüredi	4903	44177,4452	0,500531	96,9266	0,897088	11894,22	0,628632	0,675417
Balmazújvárosi	3901	1414,2601	0,016015	3,1892	0,029382	693,69	0,036622	0,027340
Barcsi	4401	963,2387	0,010905	1,4071	0,012886	178,07	0,009369	0,011053
Bátonyterenyei	4202	619,1756	0,007006	1,4179	0,012986	268,06	0,014126	0,011373
Békéscsabai	3401	736,0888	0,008331	2,7112	0,024957	303,18	0,015982	0,016424
Békési	3407	83,3296	0,000935	0,4417	0,003950	46,28	0,002404	0,002429
Bélapátfalvai	4007	5191,5560	0,058812	18,6419	0,172424	2239,22	0,118312	0,116516
Berettyóújfalui	3902	153,7741	0,001733	0,1991	0,001704	108,84	0,005710	0,003049
Bicskei	3701	613,7996	0,006945	0,8371	0,007609	192,81	0,010148	0,008234
Bodrogközi	3513	67,5130	0,000756	0,2846	0,002495	18,41	0,000931	0,001394
Bonyhádi	4701	497,9224	0,005632	1,8358	0,016855	161,08	0,008471	0,010319
Budaörsi	4310	1768,3696	0,020027	6,8897	0,063637	954,21	0,050393	0,044685
Budapest	3101	3749,4754	0,042473	88,8959	0,822749	1515,78	0,080075	0,315099
Ceglédi	4302	199,6580	0,002253	0,4279	0,003822	91,21	0,004778	0,003618
Celldömölki	4801	998,4987	0,011304	1,9130	0,017569	323,65	0,017064	0,015312
Csengeri	4502	390,9510	0,004420	0,2555	0,002226	105,09	0,005512	0,004053
Csepregi	4802	64921,9818	0,735572	45,0833	0,417186	14492,74	0,765977	0,639579
Csongrádi	3601	541,0131	0,006121	3,3339	0,030722	227,57	0,011986	0,016276
Csornai	3801	159,9518	0,001803	0,2522	0,002195	72,73	0,003802	0,002600
Csurgói	4402	439,8374	0,004974	0,6570	0,005942	127,79	0,006712	0,005876
Dabasi	4303	714,9815	0,008092	1,0448	0,009532	380,49	0,020068	0,012564
Debreceni	3903	1919,9597	0,021744	11,6290	0,107508	700,83	0,037000	0,055417
Derecske-Létavértesi	3908	36,5198	0,000405	0,0479	0,000304	6,33	0,000292	0,000334
Dombóvári	4702	509,0002	0,005758	4,6796	0,043179	196,55	0,010346	0,019761
Dorogi	4101	746,7271	0,008451	0,6108	0,005514	107,33	0,005630	0,006532
Dunakeszi	4311	870,9479	0,009859	9,8259	0,090816	436,30	0,023018	0,041231
Dunaújvárosi	3702	1207,3940	0,013671	2,1548	0,019807	163,71	0,008610	0,014030
Edelényi	3502	1391,0673	0,015752	1,8794	0,017258	636,54	0,033602	0,022204
Egri	4001	5526,4908	0,062607	17,7201	0,163891	2482,42	0,131167	0,119222
Encsi	3503	224,7682	0,002538	0,6198	0,005598	100,52	0,005271	0,004469
Enyingi	3703	104,8847	0,001179	0,2909	0,002554	23,59	0,001204	0,001646
Ercsi- Martonvásári	3710	78,5460	0,000881	0,1646	0,001384	25,72	0,001317	0,001194
Érdi	4316	213,0509	0,002405	2,8063	0,025838	68,98	0,003603	0,010615
Esztergomi	4102	1746,1883	0,019776	8,4055	0,077669	647,67	0,034190	0,043878
Fehérgyarmati	4503	390,9699	0,004421	2,9631	0,027290	154,80	0,008140	0,013283
Fonyódi	4403	28264,6705	0,320236	108,0441	1,000000	9086,74	0,480241	0,600159
Füzesabonyi	4003	1440,2348	0,016309	2,6392	0,024291	353,37	0,018635	0,019745
Gárdonyi	3704	4540,4209	0,051435	40,8976	0,378440	1724,35	0,091099	0,173658
Gödöllői	4304	181,0330	0,002042	1,8667	0,017141	68,39	0,003572	0,007585
Gyáli	4312	225,5651	0,002547	0,3525	0,003124	49,45	0,002571	0,002747

Gyöngyösi	4004	2330,1959	0,026393	4,5633	0,042102	960,28	0,050714	0,039736
Győri	3802	1333,2844	0,015097	4,4910	0,041433	617,94	0,032619	0,029716
Gyulai	3408	6017,4793	0,068170	9,5252	0,088033	1639,79	0,086629	0,080944
Hajdúböszörményi	3904	534,2367	0,006044	2,0081	0,018449	125,04	0,006567	0,010353
Hajdúhadházi	3909	40,2532	0,000447	0,1164	0,000938	20,13	0,001022	0,000802
Hajdúszoboszlói	3905	32190,0562	0,364712	33,2735	0,307866	8360,61	0,441861	0,371479
Hatvani	4005	228,1875	0,002576	0,6276	0,005670	60,67	0,003164	0,003804
Hevesi	4002	390,5008	0,004415	3,2952	0,030364	171,64	0,009029	0,014603
Hévízi	5007	88260,2771	1,000000	101,6909	0,941190	18920,34	1,000000	0,980397
Hódmezővásárhelyi	3602	653,4708	0,007395	1,8693	0,017164	182,21	0,009588	0,011382
Ibrány-Nagyhalászi	4511	34,0132	0,000376	0,1574	0,001318	22,83	0,001164	0,000953
Jánoshalmi	3310	0,8063	0,000000	0,0150	0,000000	0,81	0,000000	0,000000
Jászberényi	4601	685,7260	0,007760	1,4456	0,013242	163,44	0,008596	0,009866
Kadarkúti	4411	538,0215	0,006087	0,6316	0,005708	198,71	0,010460	0,007418
Kalocsai	3303	363,5134	0,004110	0,7084	0,006418	158,28	0,008323	0,006284
Kaposvári	4404	849,8752	0,009620	2,5290	0,023271	349,62	0,018437	0,017109
Kapuvár-Beledi	3803	368,5349	0,004166	0,8602	0,007823	128,30	0,006739	0,006243
Karcagi	4602	2843,5131	0,032209	2,8495	0,026238	775,14	0,040927	0,033125
Kazincbarcikai	3504	436,0553	0,004931	1,7328	0,015901	171,40	0,009017	0,009950
Kecskeméti	3304	966,9189	0,010946	3,0012	0,027642	477,09	0,025174	0,021254
Keszthelyi	5001	13196,5094	0,149510	62,0273	0,574033	3450,92	0,182357	0,301967
Kisbéri	4103	333,1444	0,003765	0,2486	0,002162	121,07	0,006357	0,004095
Kiskőrösi	3305	488,3131	0,005524	0,6317	0,005708	171,97	0,009047	0,006760
Kiskunfélegyházi	3306	217,4243	0,002454	0,3861	0,003434	83,68	0,004381	0,003423
Kiskunhalasi	3307	737,6638	0,008349	1,9181	0,017616	281,09	0,014815	0,013593
Kiskunmajsai	3308	3637,2593	0,041202	1,7603	0,016155	918,41	0,048500	0,035286
Kisteleki	3603	1043,8404	0,011818	1,9698	0,018095	608,21	0,032105	0,020672
Kisvárdai	4504	378,3521	0,004278	2,1455	0,019722	198,22	0,010434	0,011478
Komáromi	4104	2678,2776	0,030336	7,1772	0,066298	712,31	0,037607	0,044747
Komlói	3201	900,4405	0,010193	4,9174	0,045380	316,42	0,016682	0,024085
Körmendi	4803	465,2146	0,005262	1,0396	0,009484	301,15	0,015875	0,010207
Kőszegi	4804	2777,0789	0,031456	6,6782	0,061679	1095,24	0,057847	0,050327
Kunszentmártoni	4603	2518,2110	0,028523	3,3756	0,031108	684,62	0,036143	0,031925
Kunszentmiklósi	3309	205,3700	0,002318	0,1844	0,001567	41,32	0,002142	0,002009
Lengyeltóti	4405	1128,9734	0,012782	4,5631	0,042101	284,18	0,014978	0,023287
Lenti	5002	3759,4383	0,042586	3,6194	0,033365	1013,26	0,053513	0,043155
Letenyei	5003	445,4737	0,005038	0,9622	0,008768	111,89	0,005872	0,006559
Makói	3604	177,6641	0,002004	0,5299	0,004766	103,82	0,005445	0,004072
Marcali	4406	3515,3197	0,039820	16,3935	0,151612	731,00	0,038595	0,076676
Mátészalkai	4505	146,9253	0,001656	0,3810	0,003387	50,48	0,002625	0,002556
Mezőcsáti	3514	64,0815	0,000717	0,2906	0,002551	23,27	0,001187	0,001485
Mezőkovácsházai	3402	280,6400	0,003171	0,3813	0,003391	72,59	0,003794	0,003452
Mezőkövesdi	3505	4221,2105	0,047818	10,7619	0,099481	1280,53	0,067641	0,071647
Mezőtúri	4607	1007,8504	0,011410	0,9067	0,008254	320,88	0,016917	0,012194
Miskolci	3501	1061,1335	0,012014	6,9713	0,064393	495,15	0,026129	0,034178
Mohácsi	3202	478,4155	0,005411	0,8969	0,008163	147,49	0,007753	0,007109
Monori	4305	452,4016	0,005117	1,1304	0,010324	164,26	0,008639	0,008027
Mórahalmi	3605	1120,7160	0,012689	1,1332	0,010351	402,03	0,021207	0,014749
Móri	3705	1221,2888	0,013828	2,3973	0,022052	541,72	0,028590	0,021490
Mosonmagyaróvári	3804	2193,1429	0,024840	3,8100	0,035129	1236,98	0,065338	0,041769
Nagyatádi	4407	1087,3317	0,012311	1,3569	0,012421	389,11	0,020524	0,015085
Nagykállói	4506	18,5951	0,000202	0,0232	0,000075	11,84	0,000583	0,000287
Nagykanizsai	5004	761,3104	0,008617	2,2679	0,020854	352,82	0,018606	0,016026
Nagykátai	4306	111,5479	0,001255	0,4693	0,004205	40,28	0,002087	0,002515
Nyírbátori	4507	455,6053	0,005153	0,9685	0,008826	204,64	0,010774	0,008251
Nyíregyházi	4508	952,9326	0,010788	5,6404	0,052073	428,61	0,022612	0,028491
Orosházi	3403	1114,8911	0,012623	1,7550	0,016106	348,30	0,018367	0,015699
Oroszlányi	4105	138,2203	0,001557	0,2959	0,002600	36,12	0,001866	0,002008
Ózdi	3506	164,3780	0,001853	1,2731	0,011645	72,79	0,003805	0,005768
Őriszentpéteri	4805	4180,6030	0,047358	3,6104	0,033281	1662,97	0,087854	0,056165
Pacsai	5008	320,6670	0,003624	0,6707	0,006069	95,86	0,005024	0,004906

Paksi	4703	580,2891	0,006566	1,2579	0,011505	247,87	0,013059	0,010376
Pannonhalmai	3807	331,5492	0,003747	1,4910	0,013663	180,98	0,009523	0,008978
Pápai	4904	1040,2386	0,011777	1,4288	0,013087	381,53	0,020123	0,014996
Pásztói	4203	630,6725	0,007137	1,4214	0,013018	269,96	0,014226	0,011460
Pécsi	3207	1687,6398	0,019112	13,6923	0,126608	843,01	0,044515	0,063412
Pécsváradi	3208	1335,1917	0,015119	2,4875	0,022887	562,55	0,029691	0,022566
Pétervásárai	4006	3421,9578	0,038762	5,0435	0,046547	1217,19	0,064292	0,049867
Pilisvörösvári	4313	202,9341	0,002290	1,6786	0,015399	55,13	0,002872	0,006854
Polgári	3906	191,4216	0,002160	0,3960	0,003526	111,87	0,005870	0,003852
Püspökladányi	3907	385,1753	0,004355	0,8304	0,007548	156,10	0,008208	0,006704
Ráckevei	4307	446,8000	0,005053	1,4021	0,012840	213,55	0,011245	0,009713
Rétságai	4204	1044,1633	0,011821	2,4228	0,022288	472,67	0,024941	0,019683
Salgótarjáni	4205	507,1325	0,005737	3,9780	0,036684	219,85	0,011578	0,018000
Sárbogárdi	3706	338,1005	0,003822	0,5897	0,005320	79,52	0,004161	0,004434
Sarkadi	3404	32,7758	0,000362	0,0420	0,000250	32,78	0,001690	0,000767
Sárospataki	3507	2516,7537	0,028506	4,6961	0,043332	1067,72	0,056392	0,042743
Sárvári	4806	5307,1139	0,060122	3,8275	0,035291	1505,09	0,079510	0,058307
Sásdi	3203	1833,2114	0,020762	0,7789	0,007071	967,81	0,051112	0,026315
Sátoraljaújhelyi	3508	2767,9170	0,031352	9,5307	0,088084	1035,90	0,054710	0,058049
Sellyei	3204	208,8707	0,002357	0,3453	0,003057	55,13	0,002872	0,002762
Siklósi	3205	10979,3595	0,124390	19,1887	0,177486	2518,81	0,133090	0,144989
Siófoki	4408	31407,3637	0,355843	95,8561	0,887179	8777,42	0,463892	0,568971
Sopron-Fertődi	3805	5946,7094	0,067368	6,7545	0,062386	2259,41	0,119380	0,083045
Sümegi	4905	1830,2503	0,020728	1,8342	0,016840	811,63	0,042856	0,026808
Szarvasi	3405	1205,0101	0,013644	2,7046	0,024896	440,52	0,023241	0,020594
Szécsényi	4206	527,3565	0,005966	2,1211	0,019495	248,09	0,013070	0,012844
Szegedi	3606	1433,7562	0,016236	11,7182	0,108334	744,83	0,039326	0,054632
Szeghalomi	3406	821,5311	0,009299	0,5477	0,004931	330,45	0,017424	0,010551
Székesfehérvári	3707	879,7760	0,009959	3,3261	0,030650	351,97	0,018561	0,019723
Szekszárdi	4704	837,3424	0,009478	2,6625	0,024507	390,51	0,020598	0,018194
Szentendre	4314	2468,3099	0,027957	10,1415	0,093738	1226,82	0,064802	0,062166
Szentesi	3607	593,4701	0,006715	0,6205	0,005605	222,30	0,011707	0,008009
Szentgotthárdi	4807	1501,6289	0,017005	2,9559	0,027223	793,90	0,041919	0,028716
Szentlőrinci	3209	168,8386	0,001904	0,3737	0,003320	50,92	0,002649	0,002624
Szerencsi	3509	197,9629	0,002234	0,9701	0,008841	120,16	0,006309	0,005794
Szigetvári	3206	583,7986	0,006605	1,4038	0,012855	306,70	0,016168	0,011876
Szikszói	3510	124,3422	0,001400	0,5960	0,005377	64,23	0,003353	0,003377
Szobi	4308	3435,8421	0,038920	2,9427	0,027101	1640,22	0,086652	0,050891
Szolnoki	4604	1014,7384	0,011488	3,0815	0,028386	397,30	0,020957	0,020277
Szombathelyi	4808	1064,6208	0,012053	4,7250	0,043599	527,08	0,027816	0,027823
Tabi	4409	364,3822	0,004119	0,2013	0,001724	155,10	0,008155	0,004666
Tamási	4705	994,9892	0,011264	1,4336	0,013131	326,84	0,017232	0,013876
Tapolcai	4906	8953,4543	0,101436	23,7265	0,219491	2562,78	0,135414	0,152114
Tatabányai	4107	1121,3487	0,012696	5,5088	0,050855	398,70	0,021031	0,028194
Tatai	4106	2521,8240	0,028564	10,2051	0,094327	1002,03	0,052920	0,058604
Téti	3806	276,9318	0,003129	0,4313	0,003854	121,06	0,006356	0,004446
Tiszafüredi	4605	2396,5358	0,027144	9,1826	0,084862	804,30	0,042469	0,051492
Tiszaújvárosi	3511	1936,6557	0,021934	8,4371	0,077961	757,29	0,039984	0,046626
Tiszavasvári	4509	1036,3195	0,011733	4,8825	0,045057	312,62	0,016481	0,024424
Tokaji	3515	2681,8734	0,030377	5,5430	0,051171	1603,79	0,084726	0,055425
Törökszentmiklósi	4606	54,7638	0,000611	2,2299	0,020502	16,93	0,000852	0,007322
Váci	4309	467,0847	0,005283	1,1117	0,010151	119,57	0,006277	0,007237
Várpalotai	4907	235,8876	0,002664	0,8120	0,007378	75,29	0,003937	0,004659
Vásárosnaményi	4510	1192,8051	0,013506	4,7807	0,044115	511,49	0,026992	0,028204
Vasvári	4809	180,1753	0,002032	0,6949	0,006294	68,11	0,003557	0,003961
Veresegyházi	4315	149,3438	0,001683	0,5569	0,005016	81,26	0,004253	0,003651
Veszprémi	4908	882,3819	0,009988	2,6440	0,024335	408,73	0,021561	0,018628
Záhonyi	4512	179,9559	0,002030	1,8908	0,017364	146,28	0,007689	0,009027
Zalaegerszegi	5005	936,7820	0,010605	4,2136	0,038865	361,28	0,019053	0,022841
Zalakarosi	5009	36222,7960	0,410403	23,1650	0,214294	8906,10	0,470693	0,365130
Zalaszentgróti	5006	4724,8253	0,053524	6,4056	0,059156	1843,87	0,097416	0,070032

Zirci	4909	3046,2130	0,034505	4,0172	0,037047	1229,00	0,064917	0,045490
MIN		0,8063	0,000000	0,0150	0,000000	0,8063	0,000000	0,000000
MAX		88260,2771	1,000000	108,0441	1,000000	18920,3433	1,000000	1,000000
ÁTLAG		3385,029479	0,038344	7,697825341	0,071118	995,1796649	0,052558	0,054007

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

4. sz.melléklet: Magyarországi kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója 2013-ban

Megnevezés	Kód	Vendégéjszakák száma a kereskedelmi és magán szállásadásban 1000 lakosra 2013(db)	envTPI _k	Kereskedelmi és magán szálláshelyek férőhelyeinek száma km ² -ként, 2013 (db)	ecoTPI _k	Látogatók száma 1000 lakosra 2013 (db)	socTPI _k	ΣTPI _k 2013
Abai	3708	49,465921	0,000528	0,2868396	0,0013811	41,285181	0,0021373	0,001349
Abauj-Hegyközi	3512	2387,8019	0,026365	3,2824843	0,0174758	918,09472	0,0488501	0,030897
Adonyi	3709	149,82522	0,001637	0,4469309	0,0022412	49,21853	0,00256	0,002146
Ajkai- Devecseri	4901	560,51001	0,006174	1,5388133	0,0081076	231,42081	0,012267	0,008850
Aszódi	4301	239,10754	0,002623	0,9403869	0,0048924	165,1726	0,0087375	0,005418
Bácsalmási	3302	56,391876	0,000604	0,107572	0,000418	14,695341	0,0007207	0,000581
Bajai	3301	491,17095	0,005408	1,3720498	0,0072116	247,91602	0,0131458	0,008589
Baktalórántházai	4501	270,78111	0,002973	1,2883802	0,0067621	144,8411	0,0076543	0,005796
Balassagyarmati	4201	500,55935	0,005512	1,3288787	0,0069797	169,0491	0,008944	0,007145
Balatonalmádi	4902	15248,904	0,168470	57,32838	0,3078468	4660,7064	0,2482412	0,241519
Balatonföldvári	4410	32478,19	0,358841	74,967939	0,4026184	10168,477	0,5416728	0,434377
Balatonfüredi	4903	38942,306	0,430264	91,094603	0,4892617	11932,233	0,6356385	0,518388
Balmazújvárosi	3901	841,48965	0,009279	2,1689779	0,0114932	401,1495	0,0213094	0,014027
Barcsi	4401	837,39106	0,009234	1,4458627	0,0076082	178,19878	0,0094315	0,008758
Bátonyterenyei	4202	300,96042	0,003306	1,8491449	0,0097749	93,392946	0,0049134	0,005998
Békéscsabai	3401	835,18602	0,009209	2,4848579	0,0131904	293,70907	0,0155854	0,012662
Békési	3407	262,33664	0,002880	0,6752173	0,0034678	135,66811	0,0071656	0,004504
Bélapátfalvai	4007	7488,1915	0,082720	9,0709836	0,0485755	3353,5264	0,1786	0,103298
Berettyóújfalui	3902	173,20597	0,001895	0,3174085	0,0015454	100,80939	0,0053085	0,002916
Bicskei	3701	436,53337	0,004804	0,8501285	0,0044075	175,51893	0,0092887	0,006167
Bodrogközi	3513	26,149188	0,000270	0,5669472	0,0028861	15,359207	0,0007561	0,001304
Bonyhádi	4701	459,16585	0,005055	1,22662	0,0064303	195,78734	0,0103686	0,007284
Budaörsi	4310	2009,5715	0,022185	9,6767492	0,0518301	1082,8115	0,0576256	0,043880
Budapest	3101	4872,3185	0,053817	108,90239	0,5849372	2015,0111	0,1072894	0,248681
Ceglédi	4302	633,78503	0,006984	0,8700579	0,0045146	260,29276	0,0138051	0,008435
Cellőmölki	4801	658,3103	0,007255	1,3097674	0,006877	205,64548	0,0108938	0,008342
Csengeri	4502	178,7406	0,001956	0,2920774	0,0014093	73,41878	0,0038493	0,002405
Csepregi	4802	70915,812	0,783547	46,289084	0,2485362	17625,435	0,938949	0,657011
Csongrádi	3601	449,24341	0,004945	2,3287348	0,0123516	173,97319	0,0092064	0,008834
Csornai	3801	489,96588	0,005395	0,3440444	0,0016885	125,73015	0,0066362	0,004573
Csurgói	4402	643,13088	0,007087	0,767851	0,0039654	219,37057	0,011625	0,007559
Dabasi	4303	839,61673	0,009258	1,4538381	0,007651	525,0291	0,0279092	0,014939
Debreceni	3903	1406,2555	0,015519	11,871478	0,0636216	581,24394	0,0309041	0,036682
Derecske-Létavértesi	3908	22,199051	0,000226	0,1989353	0,0009088	10,948605	0,0005211	0,000552
Dombóvári	4702	1622,3821	0,017907	4,650112	0,0248236	585,85426	0,0311497	0,024627
Dorogi	4101	195,70004	0,002143	0,7997936	0,0041371	79,393355	0,0041676	0,003483
Dunakeszi	4311	298,68474	0,003281	9,3864835	0,0502706	101,06032	0,0053219	0,019625
Dunaújvárosi	3702	589,73824	0,006497	3,1232346	0,0166202	242,83667	0,0128751	0,011998
Edelényi	3502	1261,5918	0,013921	2,4194681	0,0128391	537,39023	0,0285678	0,018443
Egri	4001	8626,4925	0,095297	23,645961	0,1268821	3769,7869	0,2007767	0,140985
Encsi	3503	545,90896	0,006013	0,6675122	0,0034264	159,13467	0,0084158	0,005952
Enyingi	3703	366,49313	0,004031	0,4964097	0,0025071	142,01961	0,007504	0,004681
Ercsi- Martonvásári	3710	338,62348	0,003723	0,2239594	0,0010433	172,59109	0,0091327	0,004633
Érdi	4316	244,91867	0,002687	3,3997457	0,0181058	97,316052	0,0051224	0,008638
Esztergomi	4102	1649,6153	0,018208	8,1591125	0,0436763	735,53719	0,0391242	0,033670
Fehérgyarmati	4503	490,11679	0,005397	3,0659303	0,0163123	188,77308	0,0099949	0,010568
Fonyódi	4403	20763,105	0,229398	88,836436	0,4771293	4808,7517	0,2561285	0,320885
Füzesabonyi	4003	2297,3607	0,025365	4,3660876	0,0232976	861,47812	0,0458338	0,031499
Gárdonyi	3704	6045,7061	0,066782	24,868942	0,1334528	2763,9503	0,1471898	0,115808
Gödöllői	4304	384,20757	0,004226	2,4312758	0,0129025	193,79557	0,0102624	0,009130

Gyáli	4312	208,55604	0,002285	0,6805333	0,0034963	142,2966	0,0075188	0,004434
Gyöngyösi	4004	3412,9738	0,037692	4,0677695	0,0216948	1502,6627	0,0799935	0,046460
Győri	3802	2027,1929	0,022380	6,2595111	0,0334704	908,93615	0,0483622	0,034738
Gyulai	3408	8458,0671	0,093436	12,344514	0,0661631	2339,3204	0,1245672	0,094722
Hajdúböszörményi	3904	542,52957	0,005976	1,3186513	0,0069247	161,80344	0,008558	0,007153
Hajdúhadházi	3909	52,282909	0,000559	0,2375596	0,0011164	22,416039	0,001132	0,000936
Hajdúszoboszlói	3905	27893,875	0,308187	34,637092	0,1859339	7945,4561	0,4232393	0,305787
Hatvani	4005	128,09854	0,001397	0,4117447	0,0020522	32,525019	0,0016706	0,001706
Hevesi	4002	373,11305	0,004104	5,4767229	0,0292647	135,91636	0,0071789	0,013516
Hévízi	5007	90505,639	1,000000	107,18505	0,5757105	18771,375	1	0,858570
Hódmezővásárhelyi	3602	623,71842	0,006873	2,1348743	0,01131	284,16658	0,015077	0,011087
Ibrány-Nagyhalászi	4511	50,900583	0,000544	0,493339	0,0024906	29,180646	0,0014924	0,001509
Jánoshalmi	3310	127,63222	0,001391	0,0876973	0,0003112	43,462292	0,0022533	0,001319
Jászberényi	4601	590,10672	0,006501	1,582491	0,0083422	171,84128	0,0090928	0,007979
Kadarkúti	4411	1099,2118	0,012127	0,8233702	0,0042637	509,01478	0,027056	0,014482
Kalocsai	3303	274,19509	0,003011	0,8170681	0,0042299	92,925167	0,0048885	0,004043
Kaposvári	4404	753,45714	0,008306	3,2349156	0,0172202	243,68354	0,0129203	0,012816
Kapuvár-Beledi	3803	544,28029	0,005995	1,0173136	0,0053057	177,12115	0,0093741	0,006892
Karcagi	4602	2855,3016	0,031530	3,6558337	0,0194816	830,63402	0,0441906	0,031734
Kazincbarcikai	3504	531,76639	0,005857	2,2065697	0,0116952	202,94176	0,0107497	0,009434
Kecskeméti	3304	1094,4443	0,012074	3,0214556	0,0160733	514,99321	0,0273745	0,018507
Keszthelyi	5001	12822,019	0,141655	50,042938	0,2687045	3311,8397	0,1763791	0,195579
Kisbéri	4103	579,72854	0,006387	0,3839148	0,0019027	193,82873	0,0102642	0,006185
Kiskőrösi	3305	615,06781	0,006777	1,0749073	0,0056152	228,37819	0,0121049	0,008166
Kiskunfélegyházi	3306	192,68627	0,002110	0,3930259	0,0019516	92,149577	0,0048472	0,002970
Kiskunhalasi	3307	590,09039	0,006501	2,017305	0,0106784	203,37907	0,010773	0,009318
Kiskunmajsai	3308	4254,3215	0,046988	3,2281988	0,0171841	1231,7636	0,0655611	0,043244
Kisteleki	3603	746,1493	0,008225	1,4895173	0,0078427	454,62352	0,0241583	0,013409
Kisvárdai	4504	435,3514	0,004791	2,7946181	0,0148546	206,61461	0,0109454	0,010197
Komáromi	4104	1612,2891	0,017796	4,7205428	0,025202	469,88701	0,0249715	0,022656
Komlói	3201	915,47263	0,010096	5,1875397	0,027711	340,5144	0,018079	0,018629
Körmendi	4803	638,1826	0,007033	0,900547	0,0046784	237,39366	0,0125852	0,008099
Kőszegi	4804	2653,2231	0,029297	7,3917977	0,0395538	1048,2069	0,055782	0,041544
Kunszentmártoni	4603	3505,4222	0,038713	4,0729241	0,0217225	1142,3147	0,0607957	0,040411
Kunszentmiklósi	3309	183,00084	0,002003	0,2877465	0,001386	54,425721	0,0028374	0,002076
Lengyeltóti	4405	467,28809	0,005144	1,7460201	0,0092208	75,180765	0,0039431	0,006103
Lenti	5002	4160,3354	0,045950	2,9383815	0,015627	1120,6067	0,0596392	0,040405
Letenyei	5003	449,51375	0,004948	1,1037073	0,0057699	184,35587	0,0097595	0,006826
Makói	3604	649,42129	0,007157	1,1410464	0,0059705	186,60005	0,0098791	0,007669
Marcali	4406	4040,7513	0,044628	12,872629	0,0690005	892,40993	0,0474818	0,053704
Mátészalkai	4505	239,91485	0,002632	0,4113975	0,0020503	98,145622	0,0051666	0,003283
Mezőcsáti	3514	95,346432	0,001035	0,5759577	0,0029345	24,474319	0,0012417	0,001737
Mezőkovácsházai	3402	316,01995	0,003473	0,8667143	0,0044966	90,913514	0,0047813	0,004250
Mezőkövesdi	3505	5100,9546	0,056343	11,217703	0,0601091	1808,9632	0,096312	0,070921
Mezőtúri	4607	613,55401	0,006760	0,6186789	0,003164	177,80488	0,0094105	0,006445
Miskolci	3501	1198,8105	0,013227	8,0219005	0,0429391	544,89483	0,0289676	0,028378
Mohácsi	3202	356,04195	0,003915	1,3541457	0,0071154	164,03829	0,0086771	0,006569
Monori	4305	911,50093	0,010053	2,3601379	0,0125203	571,65924	0,0303935	0,017655
Mórahalmi	3605	2686,3654	0,029663	2,1708644	0,0115034	1047,5297	0,0557459	0,032304
Móri	3705	846,87376	0,009338	1,1687223	0,0061192	362,66143	0,0192589	0,011572
Mosonmagyaróvári	3804	3169,9	0,035006	4,1250295	0,0220025	1695,5964	0,0902723	0,049094
Nagyatádi	4407	768,68421	0,008474	2,0291468	0,010742	281,65414	0,0149432	0,011387
Nagykállói	4506	11,691051	0,000110	0,1678726	0,000742	7,8538731	0,0003562	0,000403
Nagykanizsai	5004	671,5239	0,007401	2,280578	0,0120928	384,10925	0,0204016	0,013298
Nagykátai	4306	66,651768	0,000718	0,8097223	0,0041904	26,305757	0,0013393	0,002082
Nyírbátori	4507	726,59598	0,008009	1,3363413	0,0070198	349,98872	0,0185838	0,011204
Nyíregyházi	4508	1251,8837	0,013813	5,8242166	0,0311317	585,55617	0,0311338	0,025360
Orosházai	3403	1177,2376	0,012989	1,5940764	0,0084045	454,74047	0,0241645	0,015186
Oroszlányi	4105	173,27535	0,001896	0,7322333	0,0037741	78,935731	0,0041432	0,003271
Ózdi	3506	183,47721	0,002008	2,2937699	0,0121637	83,96367	0,004411	0,006194
Őriszentpéteri	4805	4446,6937	0,049114	5,1436622	0,0274753	1668,9159	0,0888508	0,055147

Pacsai	5008	320,07952	0,003518	0,7244558	0,0037323	103,09571	0,0054303	0,004227
Paksi	4703	702,72649	0,007746	1,3959507	0,00734	329,1699	0,0174746	0,010853
Pannonhalmai	3807	741,73322	0,008177	1,9060394	0,0100806	282,81573	0,0150051	0,011087
Pápai	4904	1156,1625	0,012756	1,7285281	0,0091269	390,44826	0,0207393	0,014207
Pásztói	4203	381,0757	0,004192	1,5247385	0,008032	186,24262	0,00986	0,007361
Pécsi	3207	1821,0443	0,020102	13,345479	0,071541	771,51602	0,041041	0,044228
Pécsvárad	3208	1304,3614	0,014393	3,1374521	0,0166965	556,19822	0,0295698	0,020220
Pétevárad	4006	6478,2508	0,071561	5,9254426	0,0316755	2358,2471	0,1255756	0,076271
Pilisvörösvári	4313	228,08619	0,002501	1,5076196	0,00794	117,82885	0,0062152	0,005552
Polgári	3906	38,320654	0,000405	0,424634	0,0021215	20,42829	0,0010261	0,001184
Püspökladány	3907	423,86969	0,004665	0,9146469	0,0047541	138,3613	0,0073091	0,005576
Ráckevei	4307	455,17948	0,005010	1,9209651	0,0101608	244,76102	0,0129777	0,009383
Rétság	4204	2437,4975	0,026914	3,4779211	0,0185258	1024,3705	0,0545121	0,033317
Salgótarjáni	4205	655,54387	0,007224	2,4631787	0,0130739	251,5742	0,0133406	0,011213
Sárbogárdi	3706	161,51105	0,001766	0,4596718	0,0023097	106,56733	0,0056153	0,003230
Sarkadi	3404	1,7095443	0,000000	0,0297739	0	1,1674936	0	0,000000
Sárospataki	3507	2560,6733	0,028275	7,2434945	0,038757	1020,8713	0,0543257	0,040452
Sárvári	4806	13972,84	0,154370	6,8640154	0,0367182	5113,5967	0,2723694	0,154486
Sásdi	3203	4089,775	0,045170	1,2816839	0,0067261	1849,7442	0,0984846	0,050127
Sátoraljaújhelyi	3508	2375,8274	0,026232	7,8748513	0,0421491	886,68255	0,0471766	0,038519
Sellyei	3204	245,98163	0,002699	0,4294995	0,0021476	89,767509	0,0047202	0,003189
Siklósi	3205	7398,2855	0,081727	12,983353	0,0695954	2557,6316	0,136198	0,095840
Siófoki	4408	29681,507	0,327939	186,15679	1	9853,1604	0,524874	0,617604
Sopron-Fertődi	3805	5637,6695	0,062273	7,2826769	0,0389675	2117,6813	0,1127592	0,071333
Sümegi	4905	5229,0091	0,057758	2,5553996	0,0135694	2187,1533	0,1164604	0,062596
Szarvasi	3405	1849,7316	0,020419	4,520613	0,0241278	760,55657	0,0404571	0,028335
Szécsényi	4206	738,37961	0,008140	2,5280899	0,0134226	269,01401	0,0142698	0,011944
Szegedi	3606	1515,8836	0,016730	11,496481	0,0616069	755,76283	0,0402018	0,039513
Szeghalomi	3406	376,74477	0,004144	0,6883028	0,0035381	192,13131	0,0101738	0,005952
Székesfehérvári	3707	723,69815	0,007977	2,6321312	0,0139816	328,84666	0,0174574	0,013139
Szekszárdi	4704	825,06956	0,009098	2,3079309	0,0122398	365,78693	0,0194254	0,013588
Szentendre	4314	2918,5264	0,032229	9,7587115	0,0522704	1380,4385	0,0734819	0,052660
Szentesi	3607	702,05463	0,007738	1,1279858	0,0059003	311,36287	0,0165259	0,010055
Szentgotthárd	4807	2866,4747	0,031653	3,0587328	0,0162736	1130,098	0,0601448	0,036024
Szentlőrinci	3209	110,63049	0,001203	0,6030783	0,0030802	56,363875	0,0029406	0,002408
Szerencsi	3509	238,12302	0,002612	0,9119699	0,0047398	133,37689	0,0070436	0,004799
Szigetvári	3206	800,89097	0,008830	1,2453095	0,0065307	251,96315	0,0133614	0,009574
Sziksó	3510	39,395546	0,000416	0,4034006	0,0020074	25,026511	0,0012711	0,001232
Szobi	4308	3191,5795	0,035246	3,733086	0,0198967	1506,1452	0,0801791	0,045107
Szolnoki	4604	1005,1574	0,011087	2,6572478	0,0141166	413,1161	0,0219469	0,015717
Szombathely	4808	997,88963	0,011007	3,6202735	0,0192906	415,25751	0,022061	0,017453
Tabi	4409	459,01639	0,005053	0,4517367	0,0022671	151,16718	0,0079914	0,005104
Tamási	4705	1064,0458	0,011738	1,2343742	0,0064719	345,41985	0,0183404	0,012183
Tapolcai	4906	9309,5363	0,102844	22,050713	0,1183113	2966,6934	0,1579911	0,126382
Tatabányai	4107	891,08039	0,009827	5,0354289	0,0268938	363,40762	0,0192987	0,018673
Tatai	4106	2611,8141	0,028840	11,746487	0,0629501	1119,0122	0,0595542	0,050448
Téti	3806	532,21042	0,005862	0,5058842	0,002558	232,65095	0,0123325	0,006917
Tiszafüredi	4605	2497,754	0,027579	8,5446664	0,0457478	1037,8905	0,0552324	0,042853
Tiszaújváros	3511	1360,996	0,015019	4,6786592	0,024977	550,27238	0,0292541	0,023083
Tiszavasvári	4509	353,34104	0,003885	3,4638271	0,0184501	189,94936	0,0100575	0,010798
Tokaji	3515	4160,0825	0,045947	7,6463	0,0409211	2364,331	0,1258997	0,070923
Törökszentmiklósi	4606	280,17509	0,003077	0,7586373	0,0039159	61,25799	0,0032014	0,003398
Váci	4309	328,49297	0,003611	1,9432542	0,0102805	177,65268	0,0094024	0,007765
Várpalotai	4907	151,44701	0,001654	0,6838337	0,0035141	52,00783	0,0027086	0,002626
Vásárosnaményi	4510	880,65559	0,009712	3,1555751	0,0167939	383,59132	0,020374	0,015627
Vasvári	4809	166,09857	0,001816	0,6575079	0,0033726	76,693651	0,0040237	0,003071
Veresegyházi	4315	278,27393	0,003056	1,432862	0,0075383	115,24423	0,0060775	0,005557
Veszprémi	4908	1161,4587	0,012814	3,853801	0,0205453	540,75838	0,0287472	0,020702
Záhony	4512	235,57144	0,002584	5,9661621	0,0318943	144,36008	0,0076287	0,014036
Zalaegerszegi	5005	464,34747	0,005112	3,3880682	0,018043	196,5588	0,0104097	0,011188
Zalakarosi	5009	34685,046	0,383225	31,244789	0,1677081	9280,7313	0,4943773	0,348437

Zalaszentgróti	5006	4929,0107	0,054443	8,4174158	0,0450641	1860,953	0,0990818	0,066196
Zirci	4909	3124,9318	0,034509	4,6949602	0,0250645	1360,3134	0,0724097	0,043995
MIN		1,7095443	0,00000	0,0297739	0	1,1674936	0	0,000000
MAX		90505,639	1,00000	186,15679	1	18771,375	1	1,000000
ÁTLAG		0,0448369	0,044837	0,0448369	0,0496331	0,0448369	0,0649914	0,0531538

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

5. sz.melléklet: A kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatójának változása 2007-ről 2013-ra

Megnevezés	Kód	envTPI _k = vendégéjszakák száma 1000 lakosra	ecoTPI _k = kereskedelmi és magán szálláshelyek férőhelyeinek száma km2-ként	socTPI _k = látogatók száma 1000 lakosra	Részindex változás elemszáma	VÁLTOZÁS TPI 2007- RŐL 2013-RA
Abai	3708	0	1	0	1	HAMIS
Abaúj-Hegyközi	3512	0	1	0	1	HAMIS
Adonyi	3709	0	1	1	2	HAMIS
Ajkai	4910	0	1	0	1	IGAZ
Aszódi	4301	0	1	1	2	IGAZ
Bácsalmási	3302	0	1	0	1	HAMIS
Bajai	3301	1	1	1	3	IGAZ
Baktalórántházai	4501	1	1	1	3	IGAZ
Balassagyarmati	4201	1	1	1	3	IGAZ
Balatonalmádi	4902	1	1	1	3	IGAZ
Balatonföldvári	4410	1	0	1	2	HAMIS
Balatonfüredi	4903	0	0	1	1	HAMIS
Balmazújvárosi	3901	0	0	0	0	HAMIS
Barcsi	4401	0	1	1	2	HAMIS
Bátonyterenyei	4202	0	1	0	1	HAMIS
Békéscsabai	3401	1	0	0	1	HAMIS
Békési	3407	1	1	1	3	IGAZ
Bélapátfalvai	4007	1	0	1	2	HAMIS
Berettyóújfalui	3902	1	1	0	2	IGAZ
Bicskei	3701	0	1	0	1	HAMIS
Bodrogközi	3513	0	1	0	1	IGAZ
Bonyhádi	4701	0	0	1	1	HAMIS
Budaörsi	4310	1	1	1	3	IGAZ
Budapest	3101	1	1	1	3	IGAZ
Ceglédi	4302	1	1	1	3	IGAZ
Celldömölki	4801	0	0	0	0	HAMIS
Csengeri	4502	0	1	0	1	HAMIS
Csepregi	4802	1	1	1	3	IGAZ
Csongrádi	3601	0	0	0	0	HAMIS
Csornai	3801	1	1	1	3	IGAZ
Csurgói	4402	1	1	1	3	IGAZ
Dabasi	4303	1	1	1	3	IGAZ
Debreceni	3903	0	1	0	1	HAMIS
Derecske-Létavérsesi	3908	0	1	1	2	IGAZ
Dombóvári	4702	1	0	1	2	IGAZ
Dorogi	4101	0	1	0	1	HAMIS
Dunakeszi	4311	0	0	0	0	HAMIS
Dunaújvárosi	3702	0	1	1	2	IGAZ
Edelényi	3502	0	1	0	1	HAMIS
Egri	4001	1	1	1	3	IGAZ
Encsi	3503	1	1	1	3	IGAZ
Enyingi	3703	1	1	1	3	IGAZ
Martonvásári	3710	1	1	1	3	IGAZ
Érdi	4316	1	1	1	3	IGAZ
Esztergomi	4102	0	0	1	1	IGAZ
Fehérgyarmati	4503	1	1	1	3	IGAZ
Fonyódi	4403	0	0	0	0	HAMIS
Füzesabonyi	4003	1	1	1	3	IGAZ
Gárdonyi	3704	1	0	1	2	HAMIS

Gödöllői	4304	1	1	1	3	IGAZ
Gyáli	4312	0	1	1	2	IGAZ
Gyöngyösi	4004	1	0	1	2	IGAZ
Győri	3802	1	1	1	3	IGAZ
Gyulai	3408	1	1	1	3	IGAZ
Hajdúböszörményi	3904	1	0	1	2	HAMIS
Hajdúhadházi	3909	1	1	1	3	IGAZ
Hajdúszoboszlói	3905	0	1	0	1	HAMIS
Hatvani	4005	0	0	0	0	HAMIS
Hevesi	4002	0	1	0	1	IGAZ
Hévízi	5007	1	1	0	2	IGAZ
Hódmezővásárhelyi	3602	0	1	1	2	IGAZ
Ibrány-Nagyhalászi	4511	1	1	1	3	IGAZ
Jánoshalmi	3310	1	1	1	3	IGAZ
Jászberényi	4601	0	1	1	2	IGAZ
Kadarkúti	4411	1	1	1	3	IGAZ
Kalocsai	3303	0	1	0	1	HAMIS
Kaposvári	4404	0	1	0	1	HAMIS
Kapuvár-Beledi	3803	1	1	1	3	IGAZ
Karcagi	4602	1	1	1	3	IGAZ
Kazincbarcikai	3504	1	1	1	3	IGAZ
Kecskeméti	3304	1	1	1	3	IGAZ
Keszthelyi	5001	0	0	0	0	HAMIS
Kisbéri	4103	1	1	1	3	IGAZ
Kiskőrösi	3305	1	1	1	3	IGAZ
Kiskunfélegyházai	3306	0	1	1	2	IGAZ
Kiskunhalasi	3307	0	1	0	1	HAMIS
Kiskunmajsai	3308	1	1	1	3	IGAZ
Kisteleki	3603	0	0	0	0	HAMIS
Kisvárdai	4504	1	1	1	3	IGAZ
Komáromi	4104	0	0	0	0	HAMIS
Komlói	3201	1	1	1	3	IGAZ
Körmendi	4803	1	0	0	1	HAMIS
Kőszegi	4804	0	1	0	1	IGAZ
Kunszentmártoni	4603	1	1	1	3	IGAZ
Kunszentmiklósi	3309	0	1	1	2	IGAZ
Lengyeltóti	4405	0	0	0	0	HAMIS
Lenti	5002	1	0	1	2	IGAZ
Letenyei	5003	1	1	1	3	IGAZ
Makói	3604	1	1	1	3	IGAZ
Marcali	4406	1	0	1	2	HAMIS
Mátészalkai	4505	1	1	1	3	IGAZ
Mezőcsáti	3514	1	1	1	3	IGAZ
Mezőkovácsházai	3402	1	1	1	3	IGAZ
Mezőkövesdi	3505	1	1	1	3	IGAZ
Mezőtúri	4607	0	0	0	0	HAMIS
Miskolci	3501	1	1	1	3	IGAZ
Mohácsi	3202	0	1	1	2	IGAZ
Monori	4305	1	1	1	3	IGAZ
Mórahalmi	3605	1	1	1	3	IGAZ
Móri	3705	0	0	0	0	HAMIS
Mosonmagyaróvári	3804	1	1	1	3	IGAZ
Nagyatádi	4407	0	1	0	1	HAMIS
Nagykállói	4506	0	1	0	1	IGAZ

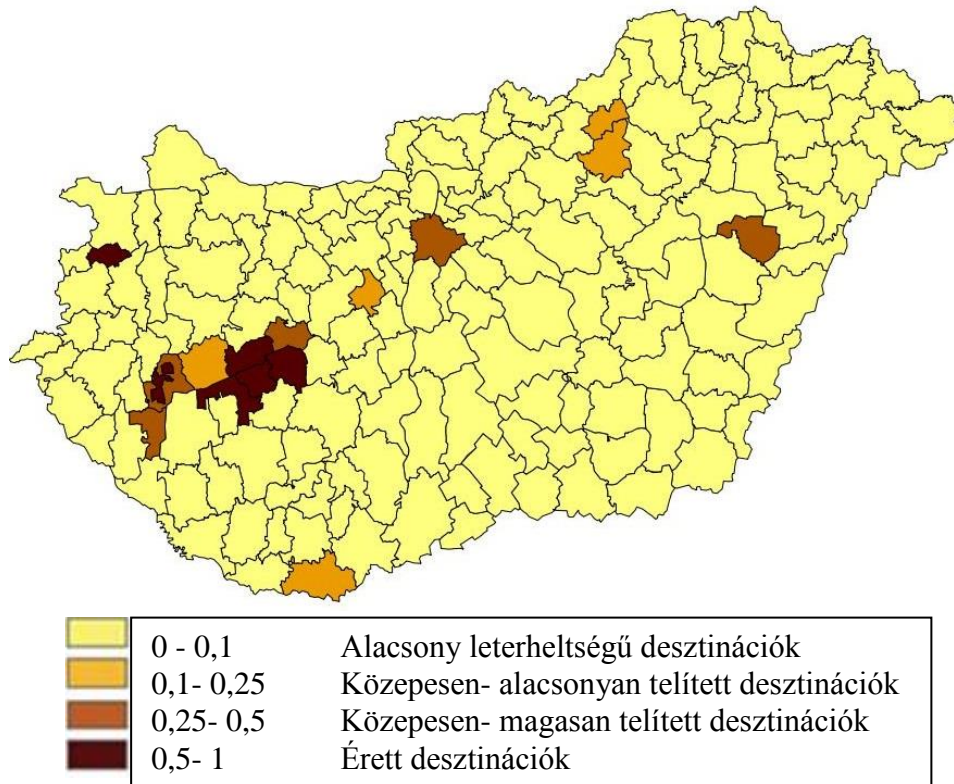
Nagykanizsai	5004	0	1	1	2	IGAZ
Nagykátai	4306	0	1	0	1	IGAZ
Nyírbátori	4507	1	1	1	3	IGAZ
Nyíregyházai	4508	1	1	1	3	IGAZ
Orosházai	3403	1	0	1	2	IGAZ
Oroszlányi	4105	1	1	1	3	IGAZ
Ózdi	3506	1	1	1	3	IGAZ
Óriszentpéteri	4805	1	1	1	3	IGAZ
Pacsai	5008	0	1	1	2	IGAZ
Paksi	4703	1	1	1	3	IGAZ
Pannonhalmai	3807	1	1	1	3	IGAZ
Pápai	4904	1	1	1	3	IGAZ
Pásztói	4203	0	1	0	1	HAMIS
Pécsi	3207	1	0	0	1	HAMIS
Pécsváradi	3208	0	1	0	1	IGAZ
Pétervásárai	4006	1	1	1	3	IGAZ
Pilisvörösvári	4313	1	0	1	2	IGAZ
Polgári	3906	0	1	0	1	HAMIS
Püspökladányi	3907	1	1	0	2	IGAZ
Ráckevei	4307	1	1	1	3	IGAZ
Rétságai	4204	1	1	1	3	IGAZ
Salgótarjáni	4205	1	0	1	2	HAMIS
Sárbogárdi	3706	0	0	1	1	HAMIS
Sarkadi	3404	0	0	0	0	HAMIS
Sárospataki	3507	1	1	0	2	IGAZ
Sárvári	4806	1	1	1	3	IGAZ
Sásdi	3203	1	1	1	3	IGAZ
Sátoraljaújhelyi	3508	0	0	0	0	HAMIS
Sellyei	3204	1	1	1	3	IGAZ
Siklósi	3205	0	0	1	1	HAMIS
Siófoki	4408	0	1	1	2	IGAZ
Sopron-Fertődi	3805	0	1	0	1	HAMIS
Sümegei	4905	1	1	1	3	IGAZ
Szarvasi	3405	1	1	1	3	IGAZ
Szécsényi	4206	1	1	1	3	IGAZ
Szegedi	3606	1	0	1	2	HAMIS
Szeghalomi	3406	0	1	0	1	HAMIS
Székesfehérvári	3707	0	0	0	0	HAMIS
Szekszárdi	4704	0	0	0	0	HAMIS
Szentendre	4314	1	0	1	2	IGAZ
Szentesi	3607	1	1	1	3	IGAZ
Szentgotthárdi	4807	1	1	1	3	IGAZ
Szentlőrinci	3209	0	1	1	2	IGAZ
Szerencsi	3509	1	0	1	2	IGAZ
Szigetvári	3206	1	0	0	1	HAMIS
Szikszói	3510	0	0	0	0	HAMIS
Szobi	4308	0	1	0	1	HAMIS
Szolnoki	4604	0	0	1	1	HAMIS
Szombathelyi	4808	0	0	0	0	HAMIS
Tabi	4409	1	1	0	2	IGAZ
Tamási	4705	1	0	1	2	HAMIS
Tapolcai	4906	1	0	1	2	IGAZ
Tatabányai	4107	0	0	0	0	HAMIS
Tatai	4106	1	1	1	3	IGAZ

Téti	3806	1	1	1	3	IGAZ
Tiszafüredi	4605	1	0	1	2	IGAZ
Tiszaújvárosi	3511	0	0	0	0	HAMIS
Tiszavasvári	4509	0	0	0	0	HAMIS
Tokaji	3515	1	1	1	3	IGAZ
Törökszentmiklósi	4606	1	0	1	2	HAMIS
Váci	4309	0	1	1	2	IGAZ
Várpalotai	4907	0	0	0	0	HAMIS
Vásárosnaményi	4510	0	0	0	0	HAMIS
Vasvári	4809	0	0	1	1	HAMIS
Veresegyházi	4315	1	1	1	3	IGAZ
Veszprémi	4908	1	1	1	3	IGAZ
Záhonyi	4512	1	1	0	2	IGAZ
Zalaegerszegi	5005	0	0	0	0	HAMIS
Zalakarosi	5009	0	1	1	2	IGAZ
Zalaszentgróti	5006	1	1	1	3	IGAZ
Zirci	4909	1	1	1	3	IGAZ

Jelmagyarázat:	- amennyiben a megnevezett részindex 2013-ra növekedett, akkor értéke 1, ha csökkent, értéke 0;
	- amennyiben a ΣTPI_k értéke 2013-ra növekedett, akkor megnevezése "IGAZ", ha csökkent, megnevezése "HAMIS"

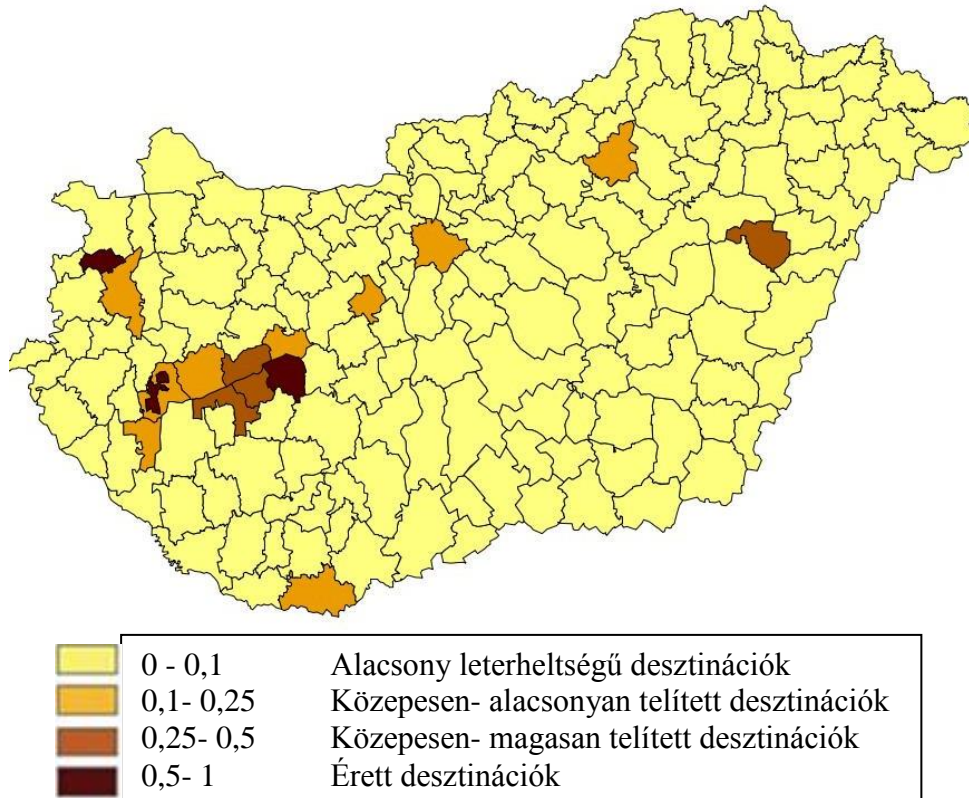
Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

6. sz.melléklet: A kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója idegenforgalmi adóbevétellel számolva, 2007, 2013.

A kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója idegenforgalmi adóbevétellel számolva, 2007.

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

A kistérségek komplex idegenforgalmi hatásmutatója idegenforgalmi adóbevétellel számolva, 2013.

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

7. sz.melléklet: **Komplex fejlettségi mutatók**

Komplex fejlettségi mutatók	
I. Gazdasági mutatók	1. A működő gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma, db
	2. A kereskedelmi és magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák 1000 lakosra jutó száma, db
	3. A kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma, db
	4. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, % (csak népszámláláshoz köthető adat, 2001/2011)
	5. A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, % (csak népszámláláshoz köthető adat, 2001/2011)
	6. A működő gazdasági szervezetek számának változása, %
	7. A tudományos kutatók, fejlesztők 1000 lakosra jutó száma, db* (kistérségi adat nem elérhető)
	8. Az önkormányzatok helyi adóbevétele, Ft
II. Infrastrukturális mutatók	9. A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %
	10. Az egy km vízvezeték-hálózatra jutó zárt csatornahálózat hossza, méter
	11. A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma a lakásállomány százalékában, %
	12. A rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya, %
	13. A hétköznapi elérési mutatója
	14. A telefon-főállomások (ISDN-nel együtt) 1000 lakosra jutó száma, db
	15. A kábeltelevízió előfizetőinek 1000 lakosra jutó száma, db
	16. A szélessávú internet előfizetők 1000 lakosra jutó száma, fő
III. Társadalmi mutatók	17. A gyorsforgalmi csomópontok elérési mutatója
	18. Az épített 3-x szobás lakások aránya az időszak végi lakásállományból, %
	19. A személygépkocsik kor szerint súlyozott 1000 lakosra jutó száma, db
	20. Vándorlási különbözet; időszak közepi 1000 fő népességre jutó évi átlag, fő
	21. Halálzási ráta (az 1000 lakosra jutó halálozások száma), db
	22. Az egy állandó lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, Ft
	23. Urbanitás/ruralitás indexe (az adott kistérség népességének hány %-a él 120 fő/km ² -nél nagyobb népsűrűségű településen), % *
	24. Népsűrűség, fő/km ² **
IV. Szociális mutatók	25. Fiatalodási index (a 15 évesnél fiatalabbak a 60-x népesség százalékában), %
	26. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya, % (csak népszámláláshoz köthető adat, 2001/2011)
	27. A 18-x éves, legalább középiskolai érettségivel rendelkezők aránya, % (csak népszámláláshoz köthető adat, 2001/2011)
	28. Az önkormányzatok által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma 1000 lakosra, fő
	29. A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek aránya a 0-24 éves népességből, %
V. Foglalkoztatási mutatók	30. Nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú népességből, % 2006 átlaga
	31. Tartósan - legalább 12 hónapja folyamatosan - nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes népességből, %
	32. Aktivitási ráta, % (kistérségi adat nem elérhető)
Magyarázat:	
* Csak a kistérségi komplex mutató kiszámításánál használt mutató.	
** Csak társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések besorolásánál használt mutató.	

Forrás: 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat alapján saját szerkesztés, 2015.

8. sz.melléklet: A komplex fejlettségi mutató és a komplex idegenforgalmi hatásmutató korrelációja

		Korreláció		
		vendegj	ferohely	latog
vendegj	Pearson			
	Correlation	1	,770	,988
	Sig. (2-tailed)		,000	,000
	N	174	174	174
ferohely	Pearson			
	Correlation	,770	1	,823
	Sig. (2-tailed)	,000		,000
	N	174	174	174
latog	Pearson			
	Correlation	,988	,823	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	174	174	174
mukodo	Pearson			
	Correlation	,290	,473	,328
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	174	174	174
kiskbolt	Pearson			
	Correlation	,594	,697	,632
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	174	174	174
mgfogl	Pearson			
	Correlation	-,040	-,130	-,056
	Sig. (2-tailed)	,605	,087	,463
	N	174	174	174
szolfogl	Pearson			
	Correlation	,637	,661	,653
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	174	174	174
mukvaltoz	Pearson			
	Correlation	,092	,046	,088
	Sig. (2-tailed)	,229	,545	,249
	N	174	174	174
adobevet	Pearson			
	Correlation	,283	,327	,302
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	174	174	174
vizhalozat	Pearson			
	Correlation	,133	,188	,145
	Sig. (2-tailed)	,080	,013	,056
	N	174	174	174
csatorna	Pearson			
	Correlation	,051	,151	,071
	Sig. (2-tailed)	,504	,047	,353
	N	174	174	174

gazfogy	Pearson Correlation	,159	,295	,182
	Sig. (2-tailed)	,036	,000	,016
	N	174	174	174
hulladek	Pearson Correlation	-,213	-,104	-,221
	Sig. (2-tailed)	,005	,172	,003
	N	174	174	174
hetkeler	Pearson Correlation	,085	-,022	,093
	Sig. (2-tailed)	,266	,769	,221
	N	174	174	174
telefon	Pearson Correlation	,343	,554	,399
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	174	174	174
kabel	Pearson Correlation	,118	,189	,124
	Sig. (2-tailed)	,121	,013	,103
	N	174	174	174
internet	Pearson Correlation	,033	,158	,058
	Sig. (2-tailed)	,670	,037	,448
	N	174	174	174
autopaly	Pearson Correlation	,037	-,075	,032
	Sig. (2-tailed)	,627	,324	,674
	N	174	174	174
eplakas	Pearson Correlation	,148	,188	,155
	Sig. (2-tailed)	,052	,013	,042
	N	174	174	174
gepkocsi	Pearson Correlation	,252	,368	,280
	Sig. (2-tailed)	,001	,000	,000
	N	174	174	174
vankul	Pearson Correlation	,039	,102	,042
	Sig. (2-tailed)	,607	,181	,584
	N	174	174	174
halalrat	Pearson Correlation	-,009	-,083	,000
	Sig. (2-tailed)	,901	,275	,999
	N	174	174	174
jovedele	Pearson Correlation	,045	,181	,067
	Sig. (2-tailed)	,552	,017	,377
	N	174	174	174

urbanit	Pearson Correlation	,006	,138	,014
	Sig. (2-tailed)	,939	,069	,854
	N	174	174	174
nepsurug	Pearson Correlation	-,021	,306	-,008
	Sig. (2-tailed)	,785	,000	,915
	N	174	174	174
fiatalod	Pearson Correlation	-,292	-,350	-,324
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	174	174	174
foglnelk	Pearson Correlation	-,120	-,148	-,128
	Sig. (2-tailed)	,115	,051	,092
	N	174	174	174
erettseg	Pearson Correlation	,123	,345	,162
	Sig. (2-tailed)	,105	,000	,033
	N	174	174	174
szociseg	Pearson Correlation	-,146	-,189	-,161
	Sig. (2-tailed)	,054	,012	,034
	N	174	174	174
gyermtam	Pearson Correlation	-,178	-,252	-,202
	Sig. (2-tailed)	,019	,001	,007
	N	174	174	174
nyallask	Pearson Correlation	-,101	-,157	-,114
	Sig. (2-tailed)	,185	,038	,135
	N	174	174	174
tarallas	Pearson Correlation	-,149	-,211	-,167
	Sig. (2-tailed)	,050	,005	,027
	N	174	174	174

Forrás: KSH, TEIR adatbázis alapján saját számítás, 2015.

9. sz.melléklet: A magyarországi kistérségek európai uniós pályázati forrásai turizmus témakörben 2007-2014.

Kistérség	ÖSSZES FORRÁS (2007-2014) 1000 lakosra (M Ft)	Turisztikai tevékenységek ösztönzéséhez nyújtandó támogatások - Támogatott kérelmek összege (2007-2014) 1000 lakosra (M Ft)	ÚMFT-ÚSZT-Regionális Operatív Programok-Turizmusfejlesztés 1000 lakosra (2007-2013) M Ft	Turisztikai Desztináció Menedzsment szervezetek létrehozása, (2007-2013) 1000 lakosra (M Ft)	Turisztikai szálláshely és szolgáltatásfejlesztés (2007-2013) 1000 lakosra (M Ft)	Turisztikai vonzerők fejlesztése (2007-2013) 1000 lakosra (M Ft)
Abai	36,22	8,66	27,55	1,27	0,00	26,28
Abaúj-Hegyközi	254,34	33,04	221,29	0,00	14,17	207,12
Adonyi	15,99	2,33	13,66	0,00	0,00	13,66
Ajkai- Devecseri	9,65	3,97	5,68	0,00	1,78	3,91
Aszódi	2,63	2,63	0,00	0,00	0,00	0,00
Bácsalmási	2,55	2,55	0,00	0,00	0,00	0,00
Bajai	46,21	6,62	39,59	0,54	5,00	34,05
Baktalórántházai	29,35	8,03	21,32	0,00	2,59	18,73
Balassagyarmati	36,19	8,10	28,09	0,00	2,49	25,61
Balatonalmádi	60,67	0,84	59,83	5,10	3,06	51,67
Balatonföldvári	164,06	9,20	154,86	8,11	50,27	96,48
Balatonfüredi	364,25	5,55	358,69	10,24	84,35	264,11
Balmazújvárosi	168,82	9,84	158,98	0,00	0,00	158,98
Barcsi	14,26	6,89	7,37	0,00	4,50	2,86
Bátonyterenyei	120,15	5,89	114,26	0,00	0,00	114,26
Békéscsabai	36,69	1,55	35,14	0,00	13,40	21,74
Békési	14,46	4,92	9,53	0,00	0,23	9,30
Bélapátfalvai	85,42	15,86	69,56	0,00	26,69	42,87
Berettyóújfalui	32,56	9,38	23,18	0,00	5,61	17,57
Bicskei	41,17	9,89	31,29	0,00	1,02	30,27
Bodrogekői	23,30	1,28	22,02	0,00	0,00	22,02
Bonyhádi	4,25	4,25	0,00	0,00	0,00	0,00
Budaörsi	3,27	0,70	2,57	0,00	2,57	0,00
Budapest	10,76	1,48	9,27	0,00	0,15	9,12
Ceglédi	3,00	1,08	1,92	0,00	0,00	1,92
Cellödömölki	51,25	3,48	47,77	1,97	27,64	18,16
Csengeri	44,52	4,12	40,40	0,00	0,70	39,70
Csepregi	243,63	6,59	237,04	14,11	79,95	142,98
Csongrádi	25,98	2,21	23,78	0,00	0,86	22,91
Csornai	4,66	4,66	0,00	0,00	0,00	0,00
Csurgói	41,82	15,11	26,71	0,00	0,00	26,71
Dabasi	6,19	6,19	0,00	0,00	0,00	0,00
Debreceni	66,62	3,33	63,29	0,76	12,55	49,97
Derecske-Létavértesi	8,88	7,23	1,65	0,00	0,00	1,65
Dombóvári	24,07	4,16	19,90	0,00	19,90	0,00
Dorogi	1,65	1,65	0,00	0,00	0,00	0,00
Dunakeszi	0,33	0,33	0,00	0,00	0,00	0,00
Dunaújvárosi	3,68	3,12	0,56	0,00	0,56	0,00
Edelényi	113,78	15,62	98,16	0,00	1,40	96,76
Egri	129,98	4,92	125,06	3,98	47,95	73,14
Encsi	25,33	7,30	18,03	0,00	18,03	0,00
Enyingi	5,23	5,23	0,00	0,00	0,00	0,00
Ercsi- Martonvásári	44,60	3,30	41,30	0,00	0,00	41,30
Érdi	0,90	0,90	0,00	0,00	0,00	0,00
Esztergomi	48,82	1,98	46,84	0,00	6,95	39,90
Fehérgyarmati	61,24	24,57	36,67	0,00	3,77	32,90
Fonyódi	129,81	9,95	119,86	4,10	22,99	92,77
Füzesabonyi	79,87	5,61	74,26	0,00	0,00	74,26
Gárdonyi	148,19	4,77	143,42	4,53	10,44	128,45
Gödöllői	24,03	1,77	22,26	0,00	0,90	21,35
Gyáli	1,01	1,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Gyöngyösi	57,18	2,30	54,88	0,54	27,17	27,17

Győri	14,98	2,13	12,85	0,00	5,45	7,40
Gyulai	150,27	4,03	146,24	2,13	53,48	90,63
Hajdúböszörményi	19,39	4,24	15,15	0,00	5,51	9,64
Hajdúhadházi	31,89	4,56	27,33	0,00	0,00	27,33
Hajdúszoboszlói	181,35	3,90	177,46	3,78	49,08	124,60
Hatvani	93,47	1,28	92,19	0,00	0,00	92,19
Hevesi	8,77	5,41	3,35	0,00	3,35	0,00
Hévízi	121,69	8,91	112,78	14,55	26,20	72,04
Hódmezővásárhelyi	22,24	1,63	20,61	0,00	7,75	12,86
Ibrány-Nagyhalászi	5,73	4,63	1,10	0,00	0,00	1,10
Jánoshalmi	7,78	5,34	2,45	0,00	2,45	0,00
Jászberényi	3,20	2,02	1,18	0,00	0,59	0,59
Kadarkúti	19,53	15,59	3,94	1,48	1,97	0,49
Kalocsai	64,26	6,63	57,64	0,00	3,24	54,39
Kaposvári	58,52	4,29	54,24	0,81	7,02	46,40
Kapuvár-Beledi	8,16	8,16	0,00	0,00	0,00	0,00
Karcagi	32,71	1,68	31,03	0,00	6,12	24,92
Kazincbarcikai	13,27	6,77	6,50	0,00	0,00	6,50
Kecskeméti	35,43	3,98	31,45	0,00	8,59	22,85
Keszthelyi	161,32	7,28	154,04	8,02	8,30	137,72
Kisbéri	26,15	8,08	18,06	0,00	0,00	18,06
Kiskőrösi	51,45	15,05	36,39	0,00	10,65	25,74
Kiskunfélegyházai	6,32	6,32	0,00	0,00	0,00	0,00
Kiskunhalasi	4,49	2,08	2,41	0,00	1,97	0,44
Kiskunmajsai	12,10	12,10	0,00	0,00	0,00	0,00
Kisteleki	183,55	9,67	173,89	0,00	28,98	144,90
Kisvárdai	3,70	3,70	0,00	0,00	0,00	0,00
Komáromi	10,97	0,02	10,95	0,00	0,00	10,95
Komlói	46,70	5,19	41,52	1,27	12,91	27,34
Körmendi	49,33	9,41	39,92	1,90	0,00	38,02
Kőszegi	62,46	11,07	51,39	0,00	0,00	51,39
Kunszentmártoni	23,57	7,18	16,39	0,00	4,10	12,29
Kunszentmiklósi	26,33	2,11	24,21	0,00	0,00	24,21
Lengyeltóti	165,40	12,95	152,45	0,00	4,36	148,10
Lenti	70,88	12,69	58,20	0,00	2,75	55,45
Letenyei	22,22	15,02	7,20	0,00	0,00	7,20
Makói	48,40	3,70	44,69	0,00	10,33	34,36
Marcali	33,53	5,24	28,28	1,37	3,02	23,89
Mátészalkai	17,66	10,01	7,65	0,00	1,80	5,85
Mezőcsáti	9,64	6,19	3,45	0,00	3,45	0,00
Mezőkovácsházai	13,38	9,97	3,41	0,97	2,19	0,24
Mezőkövesdi	59,17	8,72	50,45	1,18	16,11	33,16
Mezőtúri	26,14	10,46	15,68	0,00	11,85	3,83
Miskolci	31,20	2,86	28,33	0,34	7,26	20,73
Mohácsi	41,24	6,48	34,76	0,99	0,00	33,76
Monori	3,02	0,57	2,46	0,00	2,46	0,00
Mórahalmi	108,25	17,10	91,15	1,91	23,36	65,88
Móri	28,81	1,51	27,31	0,00	0,28	27,02
Mosonmagyaróvári	25,11	2,72	22,38	0,65	4,19	17,54
Nagyatádi	14,28	8,27	6,02	1,13	4,89	0,00
Nagykállói	33,54	6,84	26,70	0,00	0,90	25,81
Nagykanizsai	3,36	2,89	0,47	0,00	0,47	0,00
Nagykátai	8,30	3,43	4,86	0,00	0,00	4,86
Nyírbátori	90,23	10,83	79,40	0,00	13,08	66,32
Nyíregyházai	43,63	7,81	35,82	0,82	4,54	30,46
Oroszázi	9,77	3,69	6,08	0,00	2,87	3,21
Oroszlányi	35,53	2,74	32,80	0,00	0,00	32,80
Ózdi	23,00	3,04	19,96	0,00	0,00	19,96
Óriszentpéteri	152,70	25,24	127,46	7,50	71,97	47,98
Pacsai	10,67	10,67	0,00	0,00	0,00	0,00
Paksi	13,93	4,71	9,22	1,05	0,00	8,17
Pannonhalmai	217,80	5,43	212,36	0,00	7,69	204,67
Pápai	48,20	5,46	42,73	0,00	0,00	42,73
Páztói	31,90	14,21	17,69	0,00	0,00	17,69
Pécsi	65,95	3,37	62,58	3,23	10,18	49,17

Pécsváradi	37,81	15,14	22,67	0,00	0,00	22,67
Pétervársárai	56,26	11,69	44,57	1,86	1,86	40,85
Pilisvörösvári	1,69	0,42	1,26	0,00	1,26	0,00
Polgári	42,69	7,47	35,22	0,00	35,22	0,00
Püspökladányi	17,60	6,35	11,25	0,00	1,97	9,28
Ráckevei	4,91	3,05	1,85	0,00	0,46	1,39
Rétsági	72,91	12,69	60,22	1,21	17,38	41,63
Salgótarjáni	32,53	4,89	27,64	2,98	1,10	23,55
Sárbogárdi	2,15	2,15	0,00	0,00	0,00	0,00
Sarkadi	14,94	14,94	0,00	0,00	0,00	0,00
Sárospataki	114,79	15,39	99,41	0,00	13,47	85,94
Sárvári	35,56	0,67	34,88	2,49	7,48	24,92
Sásdi	60,53	8,67	51,86	0,00	17,52	34,34
Sátoraljaújhelyi	156,28	12,42	143,85	3,53	6,62	133,70
Sellyei	36,66	7,96	28,70	0,00	0,00	28,70
Siklósi	199,71	15,26	184,45	3,98	56,53	123,94
Siófoki	95,20	2,53	92,67	2,55	47,74	42,38
Sopron-Fertődi	89,38	2,54	86,84	1,12	2,55	83,16
Sümegi	65,82	6,57	59,25	1,89	13,24	44,13
Szarvasi	43,36	14,33	29,03	1,61	7,37	20,04
Szécsényi	172,13	12,37	159,76	0,00	31,02	128,74
Szegedi	54,80	2,05	52,75	0,00	14,56	38,19
Szeghalomi	5,96	5,96	0,00	0,00	0,00	0,00
Székesfehérvári	15,48	1,43	14,06	0,00	3,83	10,23
Szekszárdi	20,57	5,44	15,13	0,58	6,64	7,92
Szentendre	43,62	1,41	42,21	1,10	10,16	30,95
Szentesi	29,10	5,34	23,76	0,00	1,20	22,56
Szentgotthárdi	19,87	1,36	18,51	0,00	1,37	17,14
Szentlőrinci	15,90	12,63	3,28	0,00	3,28	0,00
Szerencsi	53,95	12,41	41,53	0,00	14,00	27,53
Szigetvári	26,87	14,03	12,84	1,51	0,00	11,33
Sziksói	62,58	9,56	53,02	0,00	26,51	26,51
Szobi	114,57	14,09	100,48	0,00	14,12	86,36
Szolnoki	45,40	1,44	43,95	0,00	5,11	38,85
Szombathelyi	20,26	4,90	15,36	0,36	0,09	14,91
Tabi	14,59	7,79	6,80	0,00	6,80	0,00
Tamási	73,52	8,13	65,39	0,00	4,58	60,81
Tapolcai	64,02	3,81	60,21	1,38	15,19	43,64
Tatabányai	5,86	0,44	5,42	1,13	0,90	3,39
Tatai	52,85	3,15	49,70	1,54	6,15	42,01
Téti	7,40	7,40	0,00	0,00	0,00	0,00
Tiszafüredi	81,23	10,16	71,06	0,00	11,17	59,89
Tiszaújvárosi	10,36	1,48	8,88	0,00	5,63	3,26
Tiszavasvári	84,87	3,41	81,46	0,83	5,23	75,41
Tokaji	290,90	23,46	267,44	4,58	36,68	226,18
Törökszentmiklósi	2,38	1,14	1,24	0,00	1,24	0,00
Váci	3,72	1,93	1,79	0,69	1,10	0,00
Várpalotai	20,37	0,00	20,37	0,00	0,00	20,37
Vásárosnaményi	46,62	18,99	27,63	0,00	9,42	18,21
Vasvári	20,86	16,60	4,26	0,00	4,26	0,00
Veresegyházi	2,85	0,78	2,07	0,00	2,07	0,00
Veszprémi	41,52	2,71	38,81	1,36	8,18	29,26
Záhonyi	26,34	3,02	23,32	0,00	23,32	0,00
Zalaegerszegi	14,34	5,74	8,59	0,00	2,90	5,69
Zalakarosi	163,99	9,69	154,30	7,31	25,59	121,39
Zalaszentgróti	20,90	10,55	10,35	2,30	2,87	5,17
Zirci	83,77	7,89	75,88	0,00	4,96	70,92
MIN	0,33	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
MAX	364,25	33,04	358,69	14,55	84,35	264,11
ÁTLAG	52,05	6,74	45,31	0,91	8,62	35,78

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

10. sz.melléklet: A magyarországi kistérségek európai uniós pályázati forrásai gazdaságfejlesztés témakörben 2007-2013.

Kistérség	Gazdaságfejlesztési támogatás 2007-2013 (millió Ft, 1.000 lakosra)
Abai	0,37
Abaúj-Hegyközi	1,18
Adonyi	0,83
Ajkai- Devecseri	7,76
Aszódi	0,90
Bácsalmási	0,80
Bajai	8,35
Baktalórántházai	1,92
Balassagyarmati	5,55
Balatonalmádi	2,95
Balatonföldvári	1,58
Balatonfüredi	8,00
Balmazújvárosi	2,25
Barcsi	1,20
Bátonyterenyei	10,06
Békéscsabai	11,53
Békési	3,70
Bélapátfalvai	0,73
Berettyóújfalui	3,91
Bicskei	5,19
Bodrogközi	0,47
Bonyhádi	1,88
Budaörsi	8,78
Budapest	68,43
Ceglédi	6,85
Cellödömölki	1,49
Csengeri	1,13
Csepregi	0,61
Csongrádi	3,56
Csornai	3,18
Csurgói	1,30
Dabasi	2,52
Debreceni	63,09
Derecske- Létavértesi	1,29
Dombóvári	2,60
Dorogi	3,91
Dunakeszi	4,33
Dunaújvárosi	5,45
Edelényi	3,62
Egri	18,84
Encsi	1,27
Enyingi	0,62
Ercsi- Martonvásári	2,06
Érdi	3,85
Esztergomi	10,72
Fehérgyarmati	2,60
Fonyódi	2,16
Füzesabonyi	2,89
Gárdonyi	1,42
Gödöllői	8,25
Gyáli	5,40
Gyöngyösi	9,63
Gyóri	32,77
Gyulai	2,37
Hajdúböszörményi	3,73

Hajdúhadházi	4,36
Hajdúszoboszlói	2,47
Hatvani	6,28
Hevesi	6,94
Hévízi	0,71
Hódmezővásárhelyi	5,00
Ibrány-Nagyhalászi	2,03
Jánoshalmi	1,15
Jászberényi	17,53
Kadarkúti	1,41
Kalocsai	4,34
Kaposvári	12,07
Kapuvár-Beledi	3,31
Karcagi	5,72
Kazincbarcikai	4,93
Kecskeméti	42,86
Keszthelyi	1,72
Kisbéri	1,61
Kiskőrösi	10,50
Kiskunfélegyházi	5,45
Kiskunhalasi	7,55
Kiskunmajsai	1,68
Kisteleki	10,78
Kisvárdai	3,92
Komáromi	5,03
Komlói	3,03
Körmendi	1,82
Kőszegi	2,11
Kunszentmártoni	2,01
Kunszentmiklósi	1,98
Lengyeltóti	1,89
Lenti	1,61
Letenyei	1,79
Makói	2,78
Marcali	3,89
Mátészalkai	6,61
Mezőcsáti	0,55
Mezőkovácsházi	2,09
Mezőkövesdi	5,95
Mezőtúri	1,77
Miskolci	59,70
Mohácsi	6,77
Monori	2,99
Mórahalmi	6,22
Móri	6,98
Mosonmagyaróvári	14,05
Nagyatádi	2,54
Nagykállói	2,95
Nagykanizsai	7,03
Nagykátai	2,36
Nyírbátori	7,45
Nyíregyházi	18,28
Orosházi	7,32
Oroszlányi	4,71
Ózdi	5,70
Óriszentpéteri	0,32
Pacsai	0,44
Paksi	4,62
Pannonhalmi	0,21

Pápai	4,19
Pásztói	1,08
Pécsi	27,62
Pécsváradi	1,11
Pétervásárai	2,73
Pilisvörösvári	3,37
Polgári	3,72
Püspökladányi	3,35
Ráckevei	7,56
Rétsági	3,27
Salgótarjáni	6,03
Sárbogárdi	1,06
Sarkadi	1,01
Sárospataki	4,18
Sárvári	1,53
Sásdi	1,31
Sátoraljaújhelyi	5,03
Sellyei	0,57
Siklói	1,46
Siófoki	6,30
Sopron-Fertődi	15,51
Sümegei	2,18
Szarvasi	3,41
Szécsényi	0,68
Szegedi	88,85
Szeghalomi	4,00
Székesfehérvári	44,61
Szekszárdi	10,47
Szentendre	4,02
Szentesi	1,92
Szentgotthárdi	1,05
Szentlőrinci	0,57
Szerencsi	3,81
Szigetvári	4,14
Sziksói	4,89
Szobi	0,42
Szolnoki	17,34
Szombathelyi	22,69
Tabi	0,49
Tamási	3,24
Tapolcai	1,52
Tatabányai	15,51
Tatai	6,07
Téti	0,42
Tiszafüredi	3,15
Tiszaújvárosi	4,88
Tiszavasvári	2,10
Tokaji	1,57
Törökszentmiklósi	5,39
Váci	3,46
Várpalotai	3,53
Vásárosnaményi	2,40
Vasvári	1,07
Veresegyházi	1,18
Veszprémi	23,60
Záhonyi	3,64
Zalaegerszeg	8,58

Zalakarosi	0,27
Zalaszentgróti	1,51
Zirci	2,02
MIN	0,21
MAX	88,85
ÁTLAG	6,63

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

11. sz.melléklet: Kistérségek idegenforgalmi potenciál indexének kategorizálása klaszteranalízis alapján, 2007.

Kistérség	Klaszter
1:Hévízi	1
2:Balatonfüredi	1
3:Budapest	1
4:Siófoki	1
5:Fonyódi	1
6:Balatonföldvári	1
7:Budaörsi	1
8:Csepregi	1
9:Keszthelyi	1
10:Balatonalmádi	1
11:Győri	2
12:Egri	2
13:Szentendrei	2
14:Hajdúszoboszlói	2
15:Debreceni	2
16:Székesfehérvári	2
17:Érdi	2
18:Gárdonyi	2
19:Dunakeszi	2
20:Pécsi	2
21:Veszprémi	2
22:Szegedi	2
23:Sopron-Fertődi	2
24:Nyíregyházai	2
25:Tatai	2
26:Veresegyházi	2
27:Békéscsabai	2
28:Szombathelyi	2
29:Pilisvörösvári	2
30:Tapolcai	2
31:Zalaegerszegi	2
32:Gödöllői	2
33:Ráckevei	2
34:Kecskeméti	2
35:Váci	2
36:Nagykanizsai	2
37:Esztergomi	3
38:Szolnoki	3
39:Kaposvári	3
40:Miskolci	3
41:Gyulai	3
42:Gyöngyösi	3

43:Komáromi	3
44:Zalakarosi	3
45:Tiszaújvárosi	3
46:Mosonmagyaróvári	3
47:Dunaújvárosi	3
48:Szekszárdi	3
49:Hódmezővásárhelyi	3
50:Bajai	3
51:Tatabányai	3
52:Monori	3
53:Lenti	3
54:Gyáli	3
55:Dabasi	3
56:Kiskunhalasi	3
57:Szentgotthárdi	3
58:Siklósi	3
59:Hatvani	3
60:Kőszegi	3
61:Paksi	3
62:Mezőkövesdi	3
63:Sárvári	3
64:Marcali	3
65:Aszódi	3
66:Szentesi	3
67:Kapuvár-Beledi	3
68:Kalocsai	3
69:Kiskunfélegyházai	3
70:Kiskőrösi	3
71:Tokaji	3
72:Körmendi	3
73:Ercsi- Martonvásári	3
74:Ceglédi	3
75:Salgótarjáni	3
76:Bonyhádi	3
77:Bicskei	3
78:Dombóvári	3
79:Móri	3
80:Pápai	3
81:Szarvasi	3
82:Balassagyarmati	3
83:Zalaszentgróti	3
84:Csornai	3
85:Füzesabonyi	3
86:Csongrádi	3
87:Orosházai	3

88:Mohácsi	3
89:Sátoraljaújhelyi	3
90:Pétervásárai	3
91:Kazincbarcikai	3
92:Letenyei	3
93:Mezőtúri	3
94:Jászberényi	3
95:Pécsváradi	3
96:Dorogi	3
97:Bélapátfalvai	4
98:Kunszentmiklósi	4
99:Sárospataki	4
100:Karcagi	4
101:Kiskunmajsai	4
102:Nagykátai	4
103:Óriszentpéteri	4
104:Rétsági	4
105:Oroszlányi	4
106:Cellödömölki	4
107:Barcsi	4
108:Makói	4
109:Kisvárdai	4
110:Szobi	4
111:Vásárosnaményi	4
112:Tiszafüredi	4
113:Hajdúböszörményi	4
114:Sümegi	4
115:Adonyi	4
116:Pásztói	4
117:Várpalotai	4
118:Komlói	4
119:Békési	4
120:Nagyatádi	4
121:Mátészalkai	4
122:Fehérgyarmati	4
123:Zirci	4
124:Szerencsi	4
125:Pannonhalmai	4
126:Ajkai- Devecseri	4
127:Kunszentmártoni	4
128:Polgári	4
129:Kisbéri	4
130:Kisteleki	4
131:Csengeri	4
132:Jánoshalmi	4

133:Tamási	4
134:Hevesi	4
135:Berettyóújfalui	4
136:Nagykállói	4
137:Tiszavasvári	4
138:Záhonyi	4
139:Szigetvári	4
140:Balmazújvárosi	4
141:Téti	4
142:Püspökladányi	4
143:Szécsényi	4
144:Törökszentmiklósi	4
145:Mezőkovácsházai	4
146:Nyírbátori	4
147:Vasvári	4
148:Sásdi	4
149:Bátonyterenyei	4
150:Sárbogárdi	4
151:Bácsalmási	4
152:Szentlőrinci	4
153:Lengyeltóti	4
154:Mórahalmi	4
155:Tabi	4
156:Abai	4
157:Enyingi	4
158:Sarkadi	4
159:Ózdi	4
160:Derecske- Létavértesi	4
161:Csurgói	4
162:Szeghalomi	4
163:Hajdúhadházi	4
164:Kadarkúti	4
165:Ibrány- Nagyhalászi	4
166:Mezőcsáti	4
167:Baktalórántházai	4
168:Edelényi	4
169:Szikszói	4
170:Encsi	4
171:Pacsai	4
172:Abaúj-Hegyközi	4
173:Sellyei	4
174:Bodroghközi	4

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

12. sz.melléklet: Magyarország idegenforgalmi potenciál indexének számításakor felhasznált kistérségi szintű adatai, 2007.

Megnevezés	Működő vállalkozások száma 1000 lakosra 2007 (db)	Kiskereskedelmi hálózati egységek száma (gyógyszertár nélkül) 1000 lakosra 2007(db)	A szolgáltatási foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból 2001(%)	Saját folyó bevételek - helyi adók 2007 1000 lakosra(1000 Ft)	Háztartási gázfogyasztók aránya 2007(%)	Távbeszélő fővonalak száma (ISDN vonalakkal együtt) 1000 lakosra 2007(db)	Személygépkocsik száma az év végén 1000 lakosra 2007(db)	18-X éves összesen legalább középfiskolai érettségivel rendelkezők aránya az állandó népességből 2001 (%)
	mukodo	kiskbolt	szolfogl	adobevet	gazfogy	telefon	gepkocsi	erettseg
Abai	35,21	9,66	14,90	9416,06	76,50	191,48	233,39	13,94
Abauj-Hegyközi	27,38	10,23	16,27	7370,34	33,61	209,41	191,22	13,95
Adonyi	41,92	9,92	15,25	30471,50	86,95	197,61	254,77	16,72
Ajkai- Devecseri	47,33	11,50	12,50	37587,89	37,72	224,18	281,49	20,39
Aszódi	53,96	13,60	17,73	14599,85	88,79	211,45	299,37	21,47
Bácsalmási	31,57	13,17	14,15	7369,35	64,50	200,32	250,51	16,70
Bajai	59,42	19,42	15,91	26149,89	84,18	256,81	294,50	25,34
Baktalórántházai	27,06	11,01	15,73	7498,55	67,42	164,57	214,13	13,19
Balassagyarmati	48,04	14,92	13,72	23944,61	59,52	290,86	269,03	25,52
Balatonalmádi	77,29	16,72	22,13	56425,71	100,25	334,95	338,83	31,67
Balatonföldvári	72,94	23,85	23,70	61513,68	106,06	405,49	335,56	24,86
Balatonfüredi	95,45	31,58	24,53	65945,74	80,25	425,42	388,91	34,47
Balmazújvárosi	39,29	12,50	14,52	15238,77	75,35	212,24	202,55	14,66
Barcsi	39,51	18,23	18,55	14911,39	56,69	212,50	225,96	17,16
Bátonyterenyi	36,65	10,32	12,93	11998,20	60,22	231,98	241,15	20,35
Békéscsabai	71,32	17,68	16,06	38288,28	96,48	372,88	314,36	34,49
Békési	43,66	10,43	14,93	16554,84	86,07	180,56	250,39	19,90

Bélapátfalvai	37,60	13,28	15,76	11072,21	69,67	270,03	216,69	16,73
Berettyóújfalui	39,26	15,53	15,74	10980,89	54,34	221,01	214,42	17,98
Bicskei	49,59	10,09	16,43	29372,91	74,26	262,26	305,36	22,29
Bodroghözi	15,63	7,76	12,76	4376,49	56,84	182,24	169,96	9,98
Bonyhádi	55,06	16,62	12,65	17134,94	70,76	287,72	305,98	19,21
Budaörsi	110,33	16,93	15,87	189156,85	90,16	441,22	430,93	41,57
Budapest	109,94	19,16	15,55	55442,91	85,22	544,49	352,21	51,22
Ceglédi	49,68	14,48	17,67	19943,11	72,44	245,89	279,63	22,01
Cellödömlki	43,58	13,89	12,73	26157,15	62,48	231,17	280,86	21,27
Csengeri	30,23	18,94	15,07	6789,48	76,79	204,05	200,19	14,95
Csepregi	61,91	23,70	20,10	64661,80	75,61	335,49	307,58	22,74
Csongrádi	52,66	13,85	14,26	19957,03	78,31	197,26	277,12	24,28
Csornai	54,52	15,55	14,11	16648,35	49,61	313,68	291,02	21,83
Csurgói	35,09	11,59	15,47	14355,04	40,47	199,96	234,39	17,87
Dabasi	60,90	13,82	17,09	29688,97	83,84	272,51	339,91	19,01
Debreceni	83,87	19,31	16,64	50925,05	76,84	350,38	310,17	42,75
Derecske- Létavértesi	37,82	10,03	17,17	10806,26	58,00	199,50	204,85	14,90
Dombóvári	56,69	16,54	17,56	18990,58	40,01	266,51	268,05	22,10
Dorogi	49,82	13,41	12,20	50143,28	57,34	229,22	281,90	23,02
Dunakeszi	83,78	14,83	15,80	53687,90	95,14	287,54	377,65	37,72
Dunaújvárosi	61,92	12,33	13,49	69956,63	93,72	249,75	278,03	30,12
Edelényi	28,63	11,12	15,59	7234,06	53,23	205,24	181,46	15,44
Egri	85,06	19,24	16,38	43096,91	92,67	376,46	310,76	39,64
Encsi	27,12	10,85	17,25	6900,04	46,05	205,09	190,19	15,64
Enyingi	35,59	11,37	12,81	13115,58	71,93	205,68	236,37	14,68
Ercsi	46,81	11,14	15,34	36928,27	87,38	243,98	302,11	23,61
Érdi	81,13	14,03	16,56	76732,72	95,14	314,67	373,14	34,96
Esztergomi	66,62	17,62	14,01	87706,50	51,65	280,45	310,41	31,65
Fehérgyarmati	33,71	17,93	16,59	6220,31	67,87	199,08	228,95	16,34
Fonyódi	73,95	30,98	22,86	49210,04	96,57	357,66	339,91	27,80
Füzesabonyi	37,36	15,00	18,59	16352,35	83,81	258,17	224,68	19,61
Gárdonyi	65,87	11,82	15,56	34544,58	131,75	376,34	347,68	29,00
Gödöllői	74,04	13,15	15,90	41532,76	92,85	264,90	349,46	34,72
Gyáli	58,77	11,27	17,18	44417,52	86,81	251,71	344,33	22,19
Gyöngyösi	57,96	15,51	15,08	52095,10	76,42	326,50	314,21	28,45

Győri	89,76	19,39	15,22	103953,58	87,99	379,64	330,16	38,23
Gyulai	56,41	19,10	15,55	19262,08	97,77	240,85	282,21	30,53
Hajdúböszörményi	46,81	13,52	13,52	26201,74	74,05	215,96	229,58	19,55
Hajdúhadházi	33,70	10,38	16,99	9899,26	60,49	178,93	221,35	13,15
Hajdúszoboszlói	61,22	15,60	19,15	51697,41	92,11	279,07	274,27	24,22
Hatvani	44,52	15,55	15,41	52491,33	90,50	274,60	285,18	23,26
Hevesi	35,36	12,72	15,05	9972,37	76,08	238,36	218,36	14,70
Hévízi	86,28	30,94	29,38	79001,43	77,79	370,88	357,10	27,29
Hódmezővásárhelyi	59,36	18,60	17,21	31262,37	83,78	250,85	254,16	27,98
Ibrány-Nagyhalászi	31,28	12,13	13,96	8412,89	72,17	174,00	205,39	13,62
Jánoshalmi	40,95	11,75	15,85	14790,60	67,60	191,14	251,79	16,87
Jászberényi	44,41	13,96	12,46	48611,18	72,53	231,11	264,53	22,04
Kadarkúti	43,53	9,34	15,19	8348,75	42,83	174,97	250,11	15,93
Kalocsai	52,36	15,91	15,64	18973,72	78,67	258,02	299,83	20,74
Kaposvári	68,85	16,87	16,16	33399,92	79,33	301,38	298,60	32,14
Kapuvár-Beledi	54,95	16,74	14,28	21454,26	58,20	316,77	300,98	22,07
Karcagi	44,25	13,84	15,82	18432,79	79,77	236,47	201,56	20,43
Kazincbarcikai	35,54	12,96	14,73	52709,33	69,48	288,32	216,13	23,50
Kecskeméti	73,64	17,76	16,37	45058,12	78,85	295,36	341,40	28,71
Keszthelyi	87,81	22,59	25,16	34834,18	70,83	381,91	339,13	34,14
Kisbéri	44,95	12,09	9,92	28756,91	57,37	283,47	274,64	17,03
Kiskőrösi	57,86	16,93	15,52	20112,17	66,15	255,83	322,19	17,94
Kiskunfélegyházi	53,51	17,50	15,83	28359,49	70,04	229,67	290,74	21,97
Kiskunhalasi	60,37	18,33	18,60	35007,99	68,94	229,98	291,48	22,27
Kiskunmajsai	50,50	16,09	12,96	32253,28	57,65	187,53	298,88	17,05
Kisteleki	45,99	13,15	12,68	18377,85	60,58	179,39	274,09	16,80
Kisvárdai	36,65	14,79	17,10	15123,14	75,08	187,50	228,59	19,64
Komáromi	60,59	14,73	13,64	96718,03	59,88	331,51	309,14	26,47
Komlói	45,82	10,89	15,93	18579,76	36,15	264,40	250,61	21,88
Körmendi	51,38	15,78	13,39	33311,52	46,16	324,85	294,43	26,85

Kőszegi	56,61	14,86	14,95	25793,67	55,22	307,75	299,40	28,38
Kunszentmártoni	34,17	12,68	15,25	14489,73	68,16	245,87	217,34	16,31
Kunszentmiklósi	42,77	12,63	17,85	13953,29	71,66	242,97	291,31	16,09
Lengyeltóti	36,30	11,29	14,90	15355,13	50,54	225,03	243,10	14,54
Lenti	58,71	19,12	17,29	19191,74	67,64	309,68	288,77	21,20
Letenyei	41,65	18,92	16,24	13861,97	73,44	260,95	256,35	14,75
Makói	41,75	14,59	15,84	19646,81	79,47	183,71	224,87	21,75
Marcali	45,78	16,86	16,42	28835,54	64,75	279,67	269,40	18,64
Mátészalkai	36,14	14,97	15,95	12603,11	68,77	214,41	235,10	18,24
Mezőcsáti	29,71	10,65	17,84	7391,78	59,40	187,25	199,80	12,88
Mezőkovácsházai	31,52	14,02	15,92	13693,52	70,40	174,10	220,42	17,87
Mezőkövesdi	47,25	13,48	17,03	26698,26	84,16	287,26	244,54	21,75
Mezőtúri	46,81	13,85	15,35	27784,81	78,54	238,68	226,94	21,93
Miskolci	60,97	13,93	16,16	39955,38	86,96	315,84	251,52	36,00
Mohácsi	51,43	15,70	13,90	26228,18	59,64	275,39	277,18	20,84
Monori	55,87	12,90	18,46	27229,17	87,70	255,74	317,77	24,71
Mórahalmi	40,45	11,14	12,69	15499,50	53,10	153,16	300,05	16,82
Móri	48,85	10,98	9,77	62103,42	70,20	311,86	291,33	22,72
Mosonmagyaróvári	61,76	17,59	16,28	51550,63	50,42	315,58	306,62	25,11
Nagyatádi	41,82	14,11	15,39	16847,61	57,29	225,97	242,87	19,04
Nagykállói	39,25	13,46	16,79	12291,24	67,34	181,99	235,93	14,65
Nagykanizsai	62,24	17,68	16,82	51867,52	94,16	285,87	297,51	28,59
Nagykátai	42,35	10,29	18,02	13084,79	77,45	250,77	260,51	18,23
Nyírbátori	35,52	13,02	16,58	14532,94	62,59	177,51	235,21	15,71
Nyíregyházai	84,00	23,52	17,78	43164,31	79,07	303,37	308,85	35,35
Orosházai	47,47	15,21	15,67	29232,13	79,61	191,86	251,26	22,10
Oroszlányi	50,06	11,41	11,30	57609,62	29,45	285,29	295,82	23,75
Ózdi	27,58	11,47	14,85	16599,15	60,88	210,91	188,42	19,28
Őrszentpéteri	50,34	11,38	13,82	16003,13	25,27	332,20	317,41	17,93
Pacsai	35,72	8,38	12,72	11616,09	39,23	245,94	256,24	14,11
Paksi	55,70	16,64	13,57	89668,88	49,77	275,77	293,26	22,75

Pannonhalmai	49,46	9,59	13,01	10206,51	54,53	264,44	278,44	19,42
Pápai	58,08	15,96	13,89	24063,79	66,27	227,76	274,71	22,44
Pásztói	43,57	13,41	13,46	13381,14	69,02	231,16	265,51	18,78
Pécsi	84,21	16,36	16,93	48470,99	72,77	377,56	309,18	40,36
Pécsváradi	53,15	12,75	14,38	14703,91	59,25	284,33	299,14	17,92
Pétervásárai	44,73	12,55	14,79	13249,46	76,45	304,96	241,21	18,45
Pilisvörösvári	86,67	11,32	15,37	32819,19	93,11	325,15	344,54	36,29
Polgári	33,88	12,74	15,73	15038,96	74,85	227,81	222,52	17,49
Püspökladányi	37,44	12,01	16,59	18034,93	69,27	204,24	204,94	15,95
Ráckevei	69,39	13,70	17,31	52834,82	96,40	258,50	358,13	28,84
Rétságai	42,36	9,35	14,40	20745,04	66,14	268,71	285,57	21,24
Salgótarjáni	53,42	14,74	14,64	24899,58	54,11	271,97	255,14	29,14
Sárbogárdi	37,31	12,96	14,24	11133,97	62,04	187,34	247,42	17,42
Sarkadi	26,71	13,17	16,00	9388,84	75,35	165,44	213,26	14,70
Sárospataki	45,15	14,66	15,13	15631,87	52,34	266,83	240,63	21,93
Sárvári	52,02	14,99	12,42	51531,84	60,37	273,41	295,76	23,74
Sásdi	41,23	14,96	14,70	14317,82	28,50	240,67	245,46	15,90
Sátoraljaújhelyi	43,92	18,44	13,80	20446,67	37,92	281,46	236,96	26,38
Sellyei	26,13	13,44	14,56	7463,66	12,13	163,97	211,67	12,35
Siklósi	48,31	17,81	22,42	30174,95	37,78	221,03	272,66	18,18
Siófoki	80,03	34,12	21,95	79747,61	95,03	382,73	341,30	30,87
Sopron-Fertődi	71,03	17,61	19,20	50007,16	83,70	365,99	325,58	32,20
Sümegei	46,43	13,66	13,86	21774,39	54,54	268,65	251,24	16,82
Szarvasi	52,80	14,38	15,45	25830,40	76,24	191,41	254,13	24,19
Szécsényi	41,00	13,62	13,89	9055,11	56,65	216,15	233,92	17,87
Szegedi	80,96	17,86	15,90	49677,59	100,44	311,44	282,23	42,44
Szeghalomi	31,76	13,89	15,04	24483,59	75,59	90,19	191,23	15,49
Székesfehérvári	82,93	16,49	14,55	88921,52	93,96	365,91	347,90	38,48
Szekszárdi	68,70	17,43	14,59	28345,05	63,61	306,43	308,41	27,11
Szentendrei	95,86	14,63	16,54	35671,95	84,01	383,84	366,77	39,90
Szentesi	51,70	14,53	18,29	28417,17	75,92	240,05	250,01	24,04
Szentgotthárdi	46,27	21,54	17,51	48008,24	48,71	301,64	275,51	22,75
Szentlőrinci	40,05	11,19	16,89	12251,29	29,41	202,85	265,53	18,55

Szerencsi	34,42	11,89	17,32	19602,48	62,39	239,75	221,53	18,68
Szigetvári	41,78	16,71	15,33	15537,57	18,84	239,34	260,97	17,31
Szikszói	30,18	9,18	15,93	5654,22	58,40	206,27	184,04	16,45
Szobi	38,99	9,75	14,95	13649,17	51,53	269,65	253,20	24,57
Szolnoki	65,61	16,47	15,75	44181,59	83,46	321,16	260,31	33,71
Szombathelyi	80,79	15,48	14,02	54672,35	81,50	350,83	329,97	36,18
Tabi	36,14	12,73	11,72	27152,70	35,09	280,29	254,19	17,00
Tamási	43,41	14,67	14,66	10943,27	33,58	265,43	254,78	17,04
Tapolcai	65,01	17,45	20,66	39098,23	55,00	323,77	303,20	25,23
Tatabányai	72,55	13,75	14,45	63633,83	26,90	338,14	300,66	29,12
Tatai	85,62	22,95	18,27	37347,28	60,43	337,97	324,08	31,54
Téti	44,25	10,00	13,67	8505,15	48,68	280,32	264,98	17,64
Tiszafüredi	33,94	14,92	17,64	10739,26	68,78	237,54	199,96	16,68
Tiszaújvárosi	46,44	12,73	13,55	129232,94	86,42	269,96	262,54	27,25
Tiszavasvári	38,43	12,78	14,75	10157,10	69,99	208,94	206,28	17,45
Tokaji	41,97	15,66	19,27	14027,89	63,76	299,89	240,61	20,58
Törökszentmiklósi	34,54	11,94	15,00	15565,47	75,55	217,55	195,85	17,69
Váci	69,39	15,04	15,89	49528,34	81,99	280,69	322,22	34,92
Várpalotai	44,92	10,45	13,26	39235,55	54,17	224,80	255,86	23,21
Vásárosnaményi	35,91	14,35	17,57	17561,84	75,54	172,81	231,57	17,90
Vasvári	42,28	13,22	12,14	16894,07	34,78	281,05	273,43	17,24
Veresegyházi	67,57	11,84	17,10	61952,91	101,89	235,90	509,91	29,06
Veszprémi	91,28	20,22	14,03	66025,99	79,45	360,07	325,27	38,53
Záhonyi	27,78	11,85	18,36	30979,32	65,14	161,10	191,23	19,93
Zalaegerszegi	79,38	16,99	14,24	45556,00	84,21	346,67	323,08	31,69
Zalakarosi	40,88	13,09	18,91	35649,11	59,71	252,33	246,80	13,96
Zalaszentgróti	45,76	13,43	14,79	22554,39	59,19	279,60	279,54	19,11
Zirci	55,06	12,94	11,58	20813,71	44,41	232,75	260,54	18,34

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

13. sz.melléklet: Magyarország idegenforgalmi potenciál indexének számításakor felhasznált kistérségi szintű adatai, 2013.

Megnevezés	Működő vállalkozások száma 1000 lakosra 2013(db)	Kiskereskedelmi hálózati egységek száma (gyógyszertár nélkül) 1000 lakosra 2013(db)	A szolgáltatási foglalkozású foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból 2011(%)	Saját folyó bevételek - helyi adók 2013(1000 Ft)	Háztartási gázfogyasztók aránya 2013(%)	Távbeszélő fővonalak száma (ISDN vonalakkal együtt) 1000 lakosra 2013(db)	Személygépkocsik száma az év végén 1000 lakosra 2013(db)	18-X éves összesen legalább középkolai érettségivel rendelkezők aránya az állandó népességből 2011 (%)	Népsűrűség fő/km 2013
	mukodo	kiskbolt	szolfogl	adobevet	gazfogy	telefon	gepkocsi	erettseg	50,50
Abai	33,01	7,97	48,78	256224,75	68,12	144,20	244	21,73	33,65
Abauj-Hegyközi	32,48	8,10	68,46	458481,71	33,17	150,38	196	20,63	77,79
Adonyi	38,94	8,68	51,59	982998,77	73,33	121,94	265	27,18	75,75
Ajkai- Devecseri	62,83	15,92	46,77	2414077,48	38,50	290,29	447	28,36	145,57
Aszódi	52,92	13,52	61,67	528321,60	82,76	134,72	296	32,21	43,92
Bácsalmási	30,75	10,75	59,52	185202,93	63,17	181,66	260	21,88	62,19
Bajai	53,71	17,05	62,48	1938728,43	79,10	260,10	299	32,87	76,83
Baktalórántházai	27,44	9,42	55,88	286578,45	64,22	147,87	216	19,80	75,50
Balassagyarmati	42,84	13,77	58,62	1264603,83	57,41	284,72	275	34,24	100,27
Balatonalmádi	70,84	13,84	69,47	1535928,15	103,29	240,44	357	41,37	51,02
Balatonföldvári	66,04	21,16	69,99	989951,25	105,44	245,34	351	34,77	75,28
Balatonfüredi	83,24	28,70	77,93	1887860,70	77,66	352,31	408	43,45	40,69
Balmazújvárosi	39,09	12,27	51,80	510296,25	71,53	196,09	211	22,06	35,09
Barcsi	36,91	13,18	62,55	394011,24	56,33	212,65	236	23,15	88,28
Bátonyterenyei	34,38	9,27	53,30	430616,79	59,10	207,65	244	27,92	162,26

Békéscsabai	68,24	28,59	70,98	2632179,34	93,74	293,41	310	44,99	67,84
Békési	40,67	10,21	59,64	727780,26	83,15	153,69	257	28,01	47,54
Bélapátfalvai	38,12	10,76	62,77	227220,21	67,37	277,50	241	25,11	43,65
Berettyóújfalui	40,11	13,16	66,73	692611,91	52,45	197,66	222	25,87	63,54
Bicskei	47,79	9,08	66,47	1254182,55	67,17	217,62	311	33,50	45,37
Bodrogközi	16,32	6,22	58,23	75159,21	53,46	152,71	181	15,28	75,84
Bonyhádi	53,62	13,69	55,11	585471,89	67,31	325,97	329	28,32	371,58
Budaörsi	107,09	16,14	81,15	14551573,76	83,30	332,82	442	53,66	3234,20
Budapest	108,05	20,53	0,00	174125664,68	83,14	473,96	338	64,92	96,76
Ceglédi	46,75	12,48	62,42	2967134,26	69,70	259,92	285	29,98	53,42
Cellőmölki	46,50	12,08	46,70	947703,33	61,70	118,48	309	30,32	58,24
Csengeri	29,96	13,58	59,76	244636,35	72,08	161,47	204	22,95	57,51
Csepregi	51,72	13,83	60,30	822585,11	75,71	302,79	346	31,72	68,18
Csongrádi	50,93	11,80	57,13	745249,68	78,89	156,03	284	33,33	57,76
Csornai	48,52	13,74	47,08	654792,59	51,24	376,15	326	30,63	34,71
Csurgói	33,33	9,29	57,18	317241,45	42,76	164,50	250	24,56	89,57
Dabasi	71,62	10,59	64,39	1455415,44	75,99	209,01	327	29,88	420,21
Debreceni	83,11	18,16	75,83	10336889,09	72,42	366,37	302	55,09	67,13
Derecske- Létavértesi	35,88	8,89	60,30	472350,07	56,49	172,46	207	22,74	64,16
Dombóvári	53,19	15,28	63,56	864611,13	40,48	279,85	281	31,68	173,80
Dorogi	44,59	11,93	49,42	1575491,56	54,55	138,87	293	32,09	689,37
Dunakeszi	80,73	11,61	76,82	5694343,81	90,68	249,44	365	52,37	193,31
Dunaújvárosi	54,73	11,20	50,55	4799248,24	89,12	266,79	285	41,21	45,65
Edelényi	30,98	8,11	66,07	350018,95	51,92	173,42	190	21,29	158,73
Egri	77,14	18,99	71,28	4172871,10	88,24	396,81	311	49,52	54,31
Encsi	26,37	9,14	68,87	248034,14	45,19	173,88	188	20,65	49,23
Enyingi	32,40	9,52	45,57	382688,35	67,65	150,46	247	20,97	104,37

Ercsi- Martonvásári	41,07	10,12	66,38	1006955,77	78,48	222,19	307	35,21	877,21
Érdi	75,73	12,30	74,29	8692529,94	89,08	267,81	364	48,14	184,27
Esztergomi	61,66	15,87	55,14	3858438,53	50,31	175,28	316	39,88	56,67
Fehérgyarmati	33,51	12,96	69,83	249228,79	64,81	171,67	242	23,22	65,34
Fonyódi	67,66	22,13	70,50	1285406,77	95,56	257,54	363	36,46	53,77
Füzesabonyi	35,14	12,44	57,84	547298,69	77,52	245,86	233	25,95	108,34
Gárdonyi	65,06	11,35	69,44	1159301,11	113,26	298,78	360	43,02	290,21
Gödöllői	73,10	13,96	74,51	4826566,07	86,13	247,83	348	47,77	164,54
Gyáli	53,76	9,54	68,70	2443708,32	84,49	232,59	343	34,88	98,04
Gyöngyösi	54,90	13,23	57,21	4560180,99	72,35	318,35	319	37,53	242,08
Győri	80,39	16,90	63,65	23014725,40	84,47	346,62	341	48,95	102,27
Gyulai	56,91	13,89	75,09	874130,05	92,40	179,89	280	41,29	79,46
Hajdúböszörményi	46,74	13,24	50,24	2426364,63	71,41	176,83	242	29,39	99,03
Hajdúhadházi	34,21	9,98	58,92	880594,39	57,25	153,27	224	22,10	67,95
Hajdúszoboszlói	57,83	14,93	66,72	1979634,31	83,31	292,27	272	34,17	147,55
Hatvani	43,83	12,64	52,61	2684281,46	84,49	280,04	292	32,46	51,27
Hevesi	34,08	10,99	52,56	428669,92	69,75	224,90	213	20,38	111,20
Hévízi	76,74	23,87	80,81	1337319,49	74,31	287,06	377	38,56	80,20
Hódmezővásárhelyi	53,29	15,87	58,51	2179453,71	80,00	164,20	255	37,45	86,97
Ibrány-Nagyhalászi	28,33	10,31	53,45	408619,61	66,67	148,55	202	20,97	40,93
Jánoshalmi	38,37	10,65	54,24	276150,34	64,45	181,19	268	23,19	73,02
Jászberényi	43,51	13,15	46,11	5559779,06	70,69	198,01	275	30,06	38,16
Kadarkúti	44,67	7,14	60,62	266886,32	44,74	135,12	271	24,11	50,91
Kalocsai	50,50	13,63	60,35	1056019,34	77,50	199,94	317	27,76	94,39
Kaposvári	64,91	13,28	70,25	3613186,93	78,61	268,58	309	40,61	65,31

Kapuvár-Beledi	56,04	13,72	48,29	621909,44	58,71	348,54	348	31,82	51,50
Karcagi	40,23	11,67	64,28	801236,33	77,21	241,94	210	28,29	130,51
Kazincbarcikai	32,92	11,38	57,17	3120792,30	67,78	219,42	230	32,57	117,72
Kecskeméti	70,38	16,10	61,93	7691996,72	75,04	302,52	347	38,78	99,97
Keszthelyi	78,89	19,61	78,37	1210160,90	72,03	250,11	349	43,58	40,12
Kisbéri	44,28	10,20	41,95	629417,98	57,11	253,39	299	25,07	49,84
Kiskőrösi	58,93	15,46	49,53	1388082,68	65,81	170,86	342	25,46	64,14
Kiskunfélegyházai	50,51	13,04	51,39	1546915,41	70,25	225,45	300	31,31	55,29
Kiskunhalasi	54,90	18,03	66,41	1578495,54	66,45	248,07	300	30,81	40,64
Kiskunmajsai	46,13	15,71	45,21	552629,05	58,68	160,24	322	25,58	45,42
Kisteleki	45,12	9,23	48,03	518849,23	60,06	104,17	289	25,70	122,66
Kisvárdai	35,85	13,14	66,21	1327040,70	70,64	148,20	240	28,21	106,09
Komáromi	57,67	13,39	52,28	4027535,85	57,86	262,58	316	36,28	125,56
Komlói	43,61	9,14	59,22	658915,56	36,16	324,26	264	30,06	63,59
Körmendi	47,23	13,21	51,62	688912,17	46,11	328,12	340	35,77	96,73
Kőszegi	51,07	12,18	56,91	577980,34	53,73	298,68	347	37,87	63,50
Kunszentmártoni	32,83	11,86	53,10	568434,87	65,25	224,07	226	24,05	38,59
Kunszentmiklósi	40,46	11,17	52,16	604103,38	69,81	163,21	295	23,57	42,11
Lengyeltóti	34,05	7,84	59,90	233406,53	52,72	177,11	261	21,04	32,92
Lenti	52,38	12,01	49,92	682326,93	69,17	290,98	317	30,12	42,86
Letenyei	40,83	10,03	49,54	290929,09	73,80	237,30	278	23,41	67,40
Makói	39,37	11,45	56,21	1346581,89	76,83	133,11	234	30,44	39,48
Marcali	42,17	11,86	59,94	1815828,16	66,25	217,38	277	26,57	106,78
Mátészalkai	34,98	12,47	65,03	929466,10	64,28	166,52	228	25,77	38,32
Mezőcsáti	27,22	8,89	52,36	170381,55	59,15	170,77	203	19,73	46,63

Mezőkovácsházai	29,54	11,41	58,46	690217,66	64,02	95,85	219	26,08	62,12
Mezőkövesdi	42,15	12,89	54,72	1622768,43	81,26	272,17	262	30,78	39,55
Mezőtúri	44,88	12,06	51,95	892734,63	75,75	186,13	240	29,25	261,29
Miskolci	55,77	13,05	69,72	11134884,69	83,48	321,75	259	44,96	59,49
Mohácsi	49,69	11,82	56,58	1770800,63	60,08	247,62	291	28,94	253,49
Monori	53,83	13,19	74,04	4804364,73	82,15	254,04	313	36,96	48,82
Mórahalmi	40,27	9,46	54,78	627074,91	53,17	106,28	321	27,38	84,19
Móri	45,62	9,90	42,34	1807357,30	64,38	311,34	306	32,58	82,08
Mosonmagyaróvári	55,65	13,98	52,32	5082062,49	51,66	273,41	340	35,91	41,11
Nagyatádi	43,15	12,97	58,25	612747,74	59,43	197,18	251	25,74	85,99
Nagykállói	40,35	11,96	53,60	787738,18	64,89	160,38	245	22,68	116,54
Nagykanizsai	59,15	16,79	57,79	4296777,77	90,23	323,62	315	37,87	107,12
Nagykátai	43,23	9,93	63,98	1329698,60	75,97	204,86	258	27,04	63,70
Nyírbátori	35,49	11,69	61,15	1119456,64	58,91	151,00	236	22,15	269,72
Nyíregyházai	79,64	20,04	71,78	7964561,46	76,92	314,01	307	45,08	69,80
Orosházai	44,82	14,58	53,24	1686175,54	76,38	122,00	258	31,19	136,10
Oroszlányi	46,03	9,80	45,28	2629625,10	29,09	306,82	302	32,48	129,38
Ózdi	25,59	10,07	60,20	1894164,89	58,76	170,37	190	24,53	21,85
Őriszentpéteri	55,04	7,05	52,73	117174,78	27,17	296,60	363	27,93	37,88
Pacsai	35,67	7,86	48,08	153020,93	41,90	216,42	274	21,81	62,37
Paksi	53,12	21,71	50,70	5837113,17	40,52	284,76	321	33,57	52,74
Pannonhalmi	52,13	7,57	52,82	180788,52	54,46	202,01	313	29,52	58,44
Pápai	53,57	14,78	53,50	1934441,56	66,09	160,74	296	30,35	57,41
Pásztói	40,14	10,42	54,60	435967,31	67,62	165,59	278	27,09	319,96
Pécsi	77,69	14,89	76,05	7763702,58	68,84	380,82	310	51,33	49,50
Pécsváradi	46,57	8,99	56,24	299981,20	58,69	289,75	310	27,11	45,34

Pétervásárai	41,88	10,12	58,16	378830,77	73,12	268,46	264	26,37	290,07
Pilisvörösvári	85,17	9,14	75,72	2621379,22	85,14	275,02	339	50,35	36,98
Polgári	33,16	14,23	48,20	250928,53	71,54	233,73	237	24,83	53,01
Püspökladányi	36,91	9,89	56,54	706107,29	66,62	207,68	218	24,24	240,75
Ráckevei	65,12	12,81	70,71	7903179,65	86,54	173,71	349	41,52	56,88
Rétságai	37,43	8,29	52,04	659849,04	63,70	217,31	306	30,65	134,19
Salgótarjáni	46,78	14,09	67,99	1322996,14	52,14	256,08	251	35,06	44,00
Sárbogárdi	34,21	11,54	51,24	335311,93	60,28	127,82	267	24,74	42,00
Sarkadi	26,43	10,55	66,89	256969,07	72,19	129,22	220	21,96	52,86
Sárospataki	47,34	12,71	62,83	437096,52	51,66	269,39	258	29,95	60,00
Sárvári	50,25	13,10	46,76	1793804,78	59,41	163,38	332	34,16	37,17
Sásdi	40,86	10,09	54,25	379019,51	30,06	225,10	262	22,47	72,87
Sátoraljaújhelyi	49,50	15,66	66,03	643492,46	38,86	294,06	249	35,19	30,08
Sellyei	26,96	9,26	58,36	100954,74	13,11	153,92	215	17,77	57,70
Siklósi	44,65	14,09	65,45	1445420,47	38,80	216,62	268	26,22	101,45
Siófoki	71,59	26,50	71,96	2961436,35	89,79	281,55	350	40,26	111,59
Sopron-Fertődi	63,66	13,82	66,38	5168271,99	78,62	364,57	370	43,23	51,77
Sümegi	43,54	10,91	54,36	298473,66	54,64	247,92	278	24,49	52,84
Szarvasi	51,85	13,61	54,37	1113821,71	72,62	160,04	265	32,44	69,65
Szécsényi	37,49	10,70	60,71	225637,65	54,71	97,87	229	24,19	273,62
Szegedi	77,41	18,60	73,98	11830739,69	93,75	281,93	288	53,99	39,52
Szeghalomi	32,36	11,95	49,24	1089530,14	72,26	108,31	209	23,24	203,68
Székesfehérvári	74,07	14,67	64,63	11306574,72	87,83	356,63	349	48,67	83,26
Szekszárdi	62,28	17,42	61,27	2820461,02	59,92	321,52	315	35,47	250,27
Szentendre	91,21	10,01	81,20	3269315,94	78,98	294,63	367	52,33	51,19
Szentesi	51,16	13,99	57,16	1585326,26	74,19	200,57	260	33,80	62,50

Szentgotthárdi	45,25	17,20	58,73	846843,23	48,39	279,53	322	31,78	56,45
Szentlőrinci	39,13	10,03	63,09	277208,38	29,04	207,30	272	26,73	85,90
Szerencsi	34,06	11,01	60,93	875103,69	60,54	209,73	232	26,24	39,60
Szigetvári	41,69	11,70	58,65	556679,84	18,44	224,97	267	25,20	62,88
Sziksói	28,13	7,85	65,42	230494,96	56,99	199,36	187	23,08	38,52
Szobi	40,06	9,88	68,14	211059,98	52,45	172,56	260	34,83	130,61
Szolnoki	57,95	14,93	68,99	5411603,85	79,93	336,58	270	42,87	172,28
Szombathelyi	72,03	13,06	61,65	6744490,17	79,93	341,65	363	45,27	30,98
Tabi	37,47	10,50	46,42	369374,16	38,45	236,69	275	24,61	38,53
Tamási	42,06	14,07	58,85	619495,96	31,75	260,10	272	23,16	67,02
Tapolcai	57,25	15,19	62,91	1346675,91	56,58	265,93	325	33,19	267,22
Tatabányai	63,43	12,56	59,05	6087320,69	26,29	372,34	312	38,92	127,27
Tatai	77,00	13,53	62,56	1451528,20	58,07	311,26	337	43,08	51,37
Téti	46,69	7,46	50,68	222872,01	49,16	244,26	322	27,06	46,54
Tiszafüredi	32,70	13,04	60,48	515711,32	67,94	193,77	220	23,45	131,80
Tiszaújvárosi	41,11	10,72	49,67	4304026,41	82,37	293,76	273	35,49	75,87
Tiszavasvári	38,47	11,72	53,83	472192,97	66,30	166,42	212	24,45	51,16
Tokaji	48,93	14,14	68,08	200716,91	62,36	280,20	258	31,07	80,48
Törökszentmiklósi	32,10	11,24	55,77	727447,62	72,50	229,01	197	24,28	168,28
Váci	65,05	12,29	69,24	3117395,23	78,14	172,82	323	45,49	134,64
Várpalotai	39,40	11,67	52,42	2030868,71	52,81	262,42	268	31,54	56,15
Vásárosnaményi	33,76	11,99	68,11	547655,16	71,65	122,64	244	26,49	37,64
Vasvári	44,80	9,02	47,57	376682,45	35,30	228,59	312	25,17	241,72
Veresegyházi	73,65	9,94	73,68	4006627,05	91,87	230,88	599	43,51	125,27
Veszprémi	84,14	18,98	67,38	5751490,45	78,47	316,36	333	49,42	138,03
Záhonyi	28,12	9,38	81,87	715341,44	59,70	129,08	207	26,93	118,06

Zalaegerszegi	72,59	16,57	59,49	4937819,10	84,20	337,75	341	41,13	43,85
Zalakarosi	37,14	9,80	61,98	463905,13	59,49	212,21	261	21,95	53,19
Zalaszentgróti	44,16	10,00	54,36	494482,23	60,62	265,91	317	27,90	59,43
Zirci	52,92	9,42	49,94	394764,04	45,40	147,50	288	28,01	21,85

Forrás: KSH, TEIR adatai alapján saját számítás, 2015.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném kifejezni köszönetemet témavezetőmnek, Dr. Káposzta Józsefnek, aki immáron 10 éve segíti a munkámat. Az egyetemi tanulmányaim alatt íródott első Tudományos Diákköri dolgozatom óta számíthatok szakmai útmutatására, támogatása végigkísérte az egyetemi évek után a doktori képzésben eltöltött időszakot is. Köszönöm, hogy az elmúlt évek alatt mindvégig segítette a szakmai fejlődésemet, hasznos észrevételeivel és javaslataival támogatott a kitűzött célok elérésében. Köszönöm, hogy az első TDK-tól a doktori disszertációig eltelt időszak alatt a szakmai irányutatása mellett mindvégig ugyanolyan türelemmel és megértéssel segítette előrelépésemet.

Köszönöm a szüleimnek, hogy lehetőséget kaptam arra, hogy tanulmányaimat ezidáig folytathassam, köszönöm, hogy céljaim elérésében teljes mértékben támogattak. Köszönöm megértésüket, hogy olykor a velük való találkozás és a családi események háttérbe szorultak, és a disszertáció elkészülésére fordítottam az időmet. Köszönöm a testvéremnek, aki nem csak szakmailag, de lelkiileg is támogatott, javító szándékú kritikáival – olykor dorgálásával – újra és újra lendületet adott.

Köszönöm a páromnak, hogy végtelen türelemmel és megértéssel viseltetett irányomba az elmúlt időszak alatt. Köszönöm, hogy minden feltételt biztosított ahhoz, hogy a lehető legtöbb időt a kutatómunkának szenteljem.

Köszönöm a barátaimnak, akik türelemmel viselték, hogy kevesebb időm volt a velük való találkozásra, és köszönöm, hogy találkozásunkkor lelkesítő beszélgetésekkel támogattak.

Végezetül köszönöm kollégáimnak, akik az értekezésem értékelésében, javításában részt vettek, és javaslataikkal, iránymutatásaikkal segítették a munkámat.